

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Universitas nationalis Odessae

ЗАПИСКИ
З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

ВИПУСК 25

Збірник наукових праць

Opera
in linguistica ukrainiana

FASCICULLUM 25

Одеса
2018

УДК 81.161.2(051)

ББК 81.031.4я5

З-324

Головний редактор: Т. Ю. Ковалевська.

Editor-in-chief: T. Kovalevska.

Заступник головного редактора: А. П. Романченко.

Vice-editors: A. Romanchenko.

Відповідальний секретар: С. С. Поліщук.

Secretary: S. S. Polishchuk.

Редакційна колегія: д-р філософії Д. Блохин (Німеччина), д-р ф. н. І. П. Бондаренко (Україна), д-р ф. н. О. А. Войцева (Україна), д-р ф. н. Т. І. Домброван (Україна), д-р ф. н. О. Ю. Карпенко (Україна), д-р ф. н. І. М. Колегаєва (Україна), д-р ф. н. В. О. Колесник (Україна), д-р ф. н. Н. В. Кондратенко (Україна), д-р ф. н. В. П. Олексенко (Україна), д-р ф. н. М. Парзулова (Болгарія), д-р ф. н. Н. В. Петлюченко (Україна), д-р ф. н. Є. М. Степанов (Україна), д-р ф. н. С. В. Форманова (Україна), д-р філософії У. Холод (Чеська Республіка), канд. ф. н. Н. М. Хрустик (Україна), д-р ф. н. Є. М. Черноіваненко (Україна), д-р ф. н. О. В. Яковлева (Україна).

The editorial board: D. Blokhin, I. Bondarenko, O. Voytseva, T. Dombrovan, O. Karpenko, I. Kolehajeva, V. Kolesnyk, N. Kondratenko, V. Oleksenko, M. Parzulova, N. Petlyuchenko, Y. Stepanov, S. Formanova, U. Kholod, N. Khrustyk, Y. Chernoiivanenko, O. Yakovleva.

Рецензенти:

Мосенкіс Ю. Л., доктор філологічних наук, професор Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Селіванова О. О., доктор філологічних наук, професор Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького;

Струганець Л. В., доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Рекомендовано до друку

Вченою радою філологічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова

Протокол № 9 від 16.05.2018 р

У збірнику вміщено наукові праці з актуальних теоретичних і прикладних проблем мовознавства. Адресовано широкому колу філологів: науковцям, учителям, методистам, студентам.

Збірник наукових праць «Записки з українського мовознавства» постановою Президії ДАК України № 241 від 09.03.2016 р. внесено до переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук.

Збірник індексується та реферується в базах Index Copernicus, Worldcat, Наукова періодика НБУ імені В. І. Вернадського, Загальнодержавна реферативна база даних «Україніка наукова», Український реферативний журнал «Джерело».

Адреса редакції / Address: Одеса, Україна 65058, Французький бульвар, 24/26, кімн. 85, 86.

Телефон / Phone: +38 (048) 776-14-80; Факс / Fax: +38 (048) 746-51-14.

E-mail: kafukrmovaonu@ukr.net

ISSN 2414-0627 (Print); ISSN 2415-7562 (Online)

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018.

УДК 81'373.232.1=161.2(477.6)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141314>

Ю. Б. Бабій,

канд. філол. наук, доц.,

*Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики*

СТРУКТУРНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ІМЕН-ЗАПОЗИЧЕНЬ В ОСНОВАХ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ

Статтю присвячено дослідженню основних тенденцій у формуванні української прізвищевої системи, зокрема, ролі імен-запозичень у структурі сучасних антропонімів; пояснено причини процесу міжмовної взаємодії та їх вплив на розвиток українського антропонімікону. Фактичним матеріалом дослідження слугували відіменні прізвища Середньої Наддніпрянщини.

Ключові слова: прізвище, антропонімікон, особове ім'я, запозичення, іншомовна етимологія, Середня Наддніпрянщина.

Контакти між різними народами світу в усі історичні періоди спричиняють взаємодію їхніх мов. Різнобічні контакти української мови з іншими слов'янськими і неслов'янськими мовами відобразилися в системі її лексичного складу та антропонімії зокрема. Прізвища іншомовного походження неодноразово ставали предметом зацікавлень науковців, які розглядали такі оніми в різних аспектах. Так, структурні особливості іншомовних прізвищ розкриваються у роботах Г. Є. Бучко, М. Косничану; семантична характеристика прізвищ різних етнічних регіонів подається в дослідженнях М. А. Баскакова, Е. Григорян, І. М. Железняк, В. Сталтмане; проблеми походження, правопису та наголошування іншомовних елементів в українській, російській, білоруській, литовській антропонімії аналізуються М. В. Бірилом, В. А. Никоновим, М. А. Хегаєм.

Мета статті – відобразити основні тенденції у формування української прізвищевої системи шляхом запозичення в основи прізвищ іншомовних елементів, зокрема імен-запозичень. Аналіз фактичного матеріалу здійснюється на прикладі середньонаддніпрянського антропонімікону.

Виняткове значення прізвищевої системи Середньої Наддніпрянщини на сьогодні дає змогу визначати загальноукраїнські тенденції становлення сучасного антропонімікону, адже саме тут формувалося коріння української мови, а пізніше діалекти саме цього регіону заклали основу української літературної мови. Специфіка

предмета дослідження визначає методи його опрацювання. Провідними методами є описовий та зіставний, що застосовуються при синхронному дослідженні прізвищ певного періоду. За допомогою методу кількісного аналізу встановлено склад і продуктивність різноманітних груп імен-запозичень. Для з'ясування словотвірної-семантичної специфіки прізвищ використано методи семантичного та структурного аналізу, що базуються на прийомах інвентаризації та систематизації відповідних мовних одиниць.

Серед загалу відіменних прізвищ середньонаддніпряньського антропонімікону виокремлюємо 391 прізвище (4,8 % від загальної кількості), основи яких зберігають чоловічі (4,3 %) та жіночі (0,5 %) імена-запозичення. У їх складі запозичення тюркського (1,9 %), єврейського (1,8 %), німецького (0,9 %), польського (0,3 %), російського (0,1 %), молдавського (0,04 %), угорського (0,04 %), болгарського (0,04 %), скандинавського (0,01 %), французького (0,01 %) походження з коренями імен та прізвищ. Таке розмаїття запозичень у прізвищевій системі досліджуваного регіону свідчить про тісні лінгвістичні контакти території Середньої Наддніпрянщини під час становлення прізвищевої системи.

Прізвища тюркського походження

Кількість прізвищ із коренями особових імен тюркського походження на території Середньої Наддніпрянщини становить 156 одиниць (1,9 % від загальної кількості). Проникненню тюркізмів на територію України сприяли різні зовнішні фактори: історичні контакти тюркських народів з українським, успадкуванням цих запозичень через шлюбні стосунки, а головне – завдяки онімізації засвоєних українською мовою тюркських апелятивів. Історично до складу тюркізмів входять власне тюркські (турецькі), арабські та арамейські запозичення. Основи середньонаддніпряньських прізвищ переважно представляють традиційні арабомусульманські імена, серед яких останні відігравали в цьому процесі таку ж роль, як і християнські імена. Помітною особливістю тюркізмів є те, що основи прізвищ саме з такими коренями, абсолютно не презентують жіночі імена, що пояснюється обмеженою роллю жінки в суспільстві країн Сходу. Чоловічі турецькі імена збережені основами наступних прізвищ: *Аба'сов (1)* < Абас – що з в турецькій мові позначає «сміливий» [6, т. I, с. 36]; *Багі'рова (1)* < Багір – Вагір – «гордий» [10, с. 43]; *Берла'й (1)* < Берлю, що в турецькій мові позначає «вовк» [6, т. I, с. 121]; *Кабайло (6)* < Кабай – «грубий, великий» [6, т. II, с. 91]; *Карака'й (1)* < Каракай – «неспокійний, метушливий» [10, с. 191]; *Рахматов (2)* < Рахмат (Рахман) – «милосердний» [6, т. III, с. 95]; *Шереме'т (10)* < Шеремет – «людина лєвої хоробрості» [10, с. 366].

Арабські імена та прізвища у коренях мають 14 прізвищ досліджуваного регіону: *Аре'ф'єва (1)* < Аре'фій – що позначає «орач» [6, т. I, с. 54]; *Хаме'дова (1)* < Хаме'д, яким в давнину називали люблячого друга [6, т. III, с. 245], а також *Абдулазі'дов (2)* < Абдула – від араб. «Бог» [6, т. I, с. 32]; *Чамурлі'єв (7)* < Чамурлій – від араб. «світло» [6, т. III, с. 207]; *Шаліма'нов (14)* < Шаліма'н – від араб. «Всевишній» [6, т. III, с. 298].

Через арамейське посередництво виникли 8 прізвищ: *Уразме'тов (4)* < Уразме'т, що значить «ввічливий» [6, т. III, с. 102]; *Фариню'к (1)* < Фарин – «рідкісний, винятковий» [6, т. III, с. 146]. Точаться дискусії науковців щодо походження імені Сава < sabha – «старий дід»), яке мотивує середньонадніпрянські прізвища: *Са'він (6)*, *Са'вченко (53)*, *Савчу'к (13)*. Е. В. Севортян розглядає це ім'я як скорочений варіант імені Саватій (< sabbatha – «який народився у суботу» [6, с. 72]) давньоєврейського походження. Виходячи із того, що в арамейській мові співзвучний апелятив sabhalis має значення «бездіяльний», ми схильні вважати утворені прізвища арамейського походження.

Прізвища єврейського походження

Серед відіменних прізвищ сучасної Середньої Наддніпрянщини виокремлюється значна за обсягом (152 утворення, 1,8 % від загального фактичного матеріалу) група прізвищ з коренями єврейського походження. Єврейське населення становило й становить значну кількість населення України, що пояснюється історичними факторами заселення української території: послаблення панівного становища багатих євреїв примушувало їх залишати єврейські кагали, що іноді супроводжувалося переходом у православну віру. У зв'язку із цим більшість імен, що надавалися новонародженим євреям, були прийняті грецькою православною церквою, а згодом поширювалися серед слов'ян при хрещенні (*Наза'ренко (51)* < Назар; *Нау'менко (27)* < Наум). Імена та прізвища в основах прізвищ регіону настільки тісно вкоренилися у склад української антропонімії, що давно не сприймаються у побуті як запозичення, хоч пройшли шлях адаптування до українських мовних традицій і кваліфікуються як імена церковно-християнського календаря (*Акімов (12)* < Акім; *Фоме'нко (7)* < Фома).

Значна ж кількість біблейських імен єврейського походження не увійшла до християнської традиції, тому й прізвища такого типу сприймаються як власне-запозичені.

Єврейські чоловічі імена збережено у прізвищах: *Абаку'мов (2)* < Абакум, яке походить від імені біблійного пророка [7, с. 31]; *Гура (2)*, *Гурін (3)* < Гурій – «левеня» [9, с. 97]; *Іса'ков (2)* < Ісак – «він засміється» [7, с. 58]; *Самсо'ненко (7)* < Самсон – «сонячний» [7, с. 84]; *Яков'лев (2)* < Яків – «п'ята» (за біблійною легендою Яків, близнюк, схопив свого первородного брата Ісава за п'яту, щоб не відстати від нього) [7, с. 98].

Однією з характерних особливостей єврейської антропонімії є існування багатьох прізвищ, що походять від матронімів. В основах прізвищ сучасної Середньої Наддніпрянщини також фіксуються єврейські жіночі імена (0,2 %), що пояснюється значимістю матері у вихованні дітей за єврейськими законами: *А'за (2)*, *А'zza (3)* < Аза < azza – «сильний» [7, с. 103]; *Єве'нко (4)* < Єва < chaуа – «жива» [7, с. 120]; *Реве'ка (4)* < Ребекка [7, с. 162]; *Са'ров (3)* < Сара < sara – «знатна княгиня» [7, с. 158].

Прізвища німецького походження

З німецьким іменником пов'язані 78 (0,9 % від загальної кількості фактичного матеріалу) прізвищ досліджуваного регіону. Активне проникнення німецьких прізвищ на українські землі спричинено суспільно-політичними та економічними умовами

розвитку двох країн. Створення німецьких колоній, колонізація деяких українських земель (Галичини й Буковини), торгівельні зв'язки українських та німецьких промисловців сприяли появі германізмів в українській антропонімії.

Чоловічі імена збережено 77 прізвищами досліджуваного регіону, які значно превалюють над жіночими іменами в основах прізвищ німецького походження (лише 2 прізвища), що продовжує мовну традицію у називанні за батьком. Незважаючи на фонетичну схожість германізмів з деякими єврейськими іменами (така спорідненість спричинена належністю двох мов до германської групи індоєвропейської мовної сім'ї), вони чітко простежуються у прізвищевій системі СНД: *А'йснер* (2) < від нім. *Eichne* – «дуб», «тис» [10, с. 36]; *Ва'йс* (2) < від нім. *Weiser* – «мудрець, учитель» [10, с. 105]; *Ка'рленко* (6) < Карл, що в давнину використовувалось по відношенню до тямущого чоловіка [7, с. 59]; *Франчук* (6), *Франке'вич* (2) < Франк – «вільний» [7, с. 95].

Небагатий жіночий репертуар представлено прізвищем *Ма'гда* (2) < Магда < Магдалина [7, с. 156].

Прізвища польського походження

Польські імен збережено 26 прізвищами (0,3 %) досліджуваного регіону, в основах яких наявні лише чоловічі іменування. Зрозуміло, що більша частина цих прізвищ виникла із прізвищ на основі полонізмів – невід'ємної частини повсякденного життя українців. Історичними чинниками, що зумовили їх появу, були перебування українських земель під владою Литви та Польщі з середини XIV ст. до першої половини XVII ст., вкорінення польських традицій в українську культуру тощо. Більшість цих імен зазнала фонетичної й морфологічної адаптації, хоч їх основи продовжують нагадувати про іншомовне походження. Наступні прізвища в основах репрезентують імена польського походження: *Во'йцех* (5), *Войцехо'вич* (4), *Войтю'к* (4) < Войцех < Войтех [10, с. 27]; *Клю'с* (3) < Клюс – від пол. *Klus* – «груда гончарної глини» [10, с. 269]; *Кшано'вський* (9) < Кшан, що позначає «вогненний, рудий» [10, с. 62]; *Янке'вич* (9) < Ян. Р. І. Остах ідентифікує ім'я *Ян* видозміненим фонетично та морфологічно варіантом імені Іван [4, с. 157]. У словнику Л. Г. Скрипник та Н. П. Дзятківської цей варіант імені фіксується як запозичений з польської мови, але як альтернатива до імені Іван [7, с. 98]. Оскільки словник польських імен ідентифікує ім'я Ян та його варіанти Яник, Ячик як власне польські [10], кваліфікуємо прізвища, співвідносні з ними, запозиченими.

Цікавим видається походження середньонадніпрянського прізвища **Колотій* (8). О. М. Трубачов слушно вважає його власною назвою польського походження, що походить від польського шляхетського прізвища Коллонтай – видатного польського просвітителя Гуго Коллонтая (1750 – 1812 р.), який за свідченням біографів, походив з «литовської родини», що після взяття царем Михайлом Олексійовичем Смоленська у 1654 р. переселилася зі Смоленщини на Волинь [2, с. 43]. На думку С. Роспанда, зазначене польське прізвище утворене від дієслова «стукати, калатати, колотити», але втративши свою первісну апелятивну ознаку, частіше використовується у ролі власної назви [2, с. 43]. Тому середньонадніпрянське

прізвище *Коло'тій* (8) логічно вважати утворенням подвійної семантичної мотивації, що можна уналежнити до відапелятивних, або відіменних утворень, враховуючи мотив номінації.

Прізвище **Блажко'* (4) утворено від полонізму Блажен, Блаж, що у польській мові виконує роль імені і означає «божий, щасливий» [10, с. 27].

Прізвища російського походження

Прізвищева система регіону фіксує 9 (0,1 % від загальної кількості фактичного матеріалу) прізвищ російського походження, що ілюструють російськомовний вплив на становлення антропосистеми зазначеної території, закріпленій історично. Так, у часи кріпаччини російські селяни великою кількістю втікали від поміщиків на українські землі, метрики й особові документи виписувалися російською мовою, нехтування українськими традиціями призводило до абсолютної русифікації процесу ідентифікації особи (чи то стосувалося імені новонародженого, чи пізнішого прізвиська). Російська антропонімна спадщина зберігає традицію у переважному називанні дитини за батьком, наслідком чого є відсутність російського жіночого іменника в основах українських прізвищ.

Середньонаддніпрянські прізвища **Лала'к* (16), **Лале'нко* (7) є русифікованими формами, похідними від імені Лала [1, с. 63]. Антропонім Лала І. В. Єфименко розглядає як особове ім'я, що є зменшувальною формою від застарілого російського імені Фалалей. Проте це слово збереглося в російських говірках і в іншому значенні – 1) «пуста розмова», 2) «балакун». То ж такий апелятив міг вживатися стосовно до балакучої людини [1, с. 63].

Російська мовна традиція неоднозначно трактує походження прізвища *Литвин*. Так, А. М. Селищев вважає його утворенням відіменного походження, спираючись на семантику основи-лексеми – особове ім'я, що означає «вільний» [10, с. 96]. Увиразнюючи першочерговий мотив номінації, схильні вважати середньонаддніпрянські прізвища *Литви'н* (61), *Литвине'нко* (73), *Литвине'ць* (1), *Литви'нов* (9) відапелятивними утвореннями, що походять від деривата литвин, який у XVII – XVIII ст. міг позначати людину з Литви (заст. литовці) [3, т. II, с. 79], не виключаючи можливість застосування основи Литвин у ролі особового імені.

Під час дослідження відіменної семантики сучасної Середньої Наддніпрянщини було виявлено й інші види запозичень. Скандинавські імена збережено у прізвищах: *Глі'бов* (2) < Гліб – «нащадок Бога» [7, с. 46], *Оліге'р* (1) < Олег – «святий, священний» [7, с. 74]. Однією з характерних особливостей молдавських прізвищ є наявність постпозитивного артикля -L. Молдавські імена збережено в таких прізвищах: *Бирзу'л* (9), *Бирзу'м* (7) < Бирзул [3, с. 38]; *Віо'ріка* (1) < Віоріка [10, с. 93]; *Раку'л* (3) < Ракул [3, с. 94]. З румунським іменником пов'язані прізвища: *Ангелу'ца* (3) < *Ангелуца* [3, с. 188]; *Іо'нов* (2) < Іон [3, с. 67]; **Діда* (1) < Дидо (Кандид) [3, с. 195]; *Джула'й* (1) < Джула (< Юлій) [3, с. 67]; *Фокт* (2) < Фокта < Фокша [3, с. 68]; *Ше'ндрик* (4), *Ше'ндриков* (4) < Шендре (< Александр) [3, с. 68], *Штефан* (28) < Штефан [10, с. 634]. Болгарські імена збережено у прізвищах: *Стояне'нко* (4), *Стояно'вська* (10) < Стоян – «захисне ім'я, яке надається новонародженому, щоб вижити, вистояти» [10, с. 83]. Через угорське

посередництво виникли прізвища: *Бартуш* (3) < Бартош [10, с. 50]; *Тю'кіна* (1) < Тюк – «курка» [10, с. 563]; *Шандро'* (1) < Шандор [10, с. 617]. Сербське чоловіче ім'я *Вега* збережено в основі українського прізвища *Бех* (4) [10, с. 61].

Жіночий іменник збережений в основах французького походження: *Бе'тін* (4) < Бета – що у французькій мові позначає «щаслива» [7, с. 107].

Серед імен іншомовної етимології найпопулярнішою виступає лексема Сава, від якої утворюється 5 середньонадніпрянських прізвищ (*Савін* (3), *Савенко* (7), *Савчук* (3)), а також імена Карл (5), Франц (5).

Серед незначної кількості прізвищ, утворених від жіночих імен, рівнозначною активністю відзначаються імена Аза, Бета, Сара, від яких походить по два прізвища у регіоні.

За винятком акцентуаційного варіанту *Ка'рленко* (6) – *Карле'нко* (6), явище варіантності не спостерігається серед прізвищ із коренями запозичених імен. Радше за все, у даному випадку варіативності посприяв власне український формант *-енк-о* у складі прізвищ, що зумовив абсолютну адаптацію імені Карл на українському ґрунті.

Отже, прізвища, в основах яких збережені імена-запозичення (4,8 %), свідчать про багатогранні міжмовні контакти досліджуваної території. Становлячи важливий пласт антропонімікону будь-якої мови, систематичне наукове вивчення особливостей прізвищ дозволить виявити на семантичному і структурному рівнях їх ізоморфні та аломорфні риси, що пов'язані з особливостями еволюції та внутрішньої організації української мови.

Література

1. *Єфименко І. В.* Антропонімічні етюди. 5. Лаленко / І. В. Єфименко // Культура слова. – Вип. 55 – 56. – К., 2000. – С. 62-67.
2. *Медвідь-Пахомова С. М.* Еволюція атропонімічних формул у слов'янських мовах [монографія] / С. М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 1993. – 246 с.
3. Новий тлумачний словник української мови: В 3 т / Укл. В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : Аконіт, 2004.
4. *Осташ Р. І.* Власні особові імена у функції прізвищевих назв / Р. І. Осташ // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 155-163.
5. *Роспонд С.* Структура и классификация восточнославянских антропонимов / С. Роспонд // Вопросы языкознания. – 1985. – № 3. – С. 3-21.
6. *Севортян Э. В.* Этимологический словарь тюркских языков / Э. В. Севортян. – М. : Наука, 1974, 1990. – Т. 1-3.
7. *Скрипник Л. Г.* Власні імена людей / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 1986. – 310 с.
8. *Словарь иностранных слов.* – 16-е изд., испр. / Под ред. С. А. Кузнецова. – М. : Русский язык, 1998. – 624 с.
9. *Трійняк І. І.* Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.

10. Чучка П. П. Прізвища Закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 703 с.

References

1. Yefymenko, I. V. (2000), *Anthroponymic sketches. 5. Lalenko* [Antroponimichni etiudy. 5. Lalenko o, *Kultura slova*], Kyiv, No. 55 – 56, pp. 62-67.
2. Medvid-Pakhomova, S. M. (1993), *Evolution of atonopolymic formulas in Slavic languages* [Evoliutsiia atroponimnykh formul u slovianskykh movakh: monohrafiia], Knyga, Uzhhorod, 246 p.
3. Yaremenko, V., Slipushko, O. (2004), *New Explanatory Dictionary of the Ukrainian language* [Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy u 3 t], Akonit, Kyiv, p. 345.
4. Ostash, R. I. (1991), *Own personal names in the function of surname names* [Vlasni osobovi imena u funktsii prizvyshchevykh nazv, *Zbirnyk naukovykh prats': Ukrainska leksyka v istorychnomu ta arealnomu aspektakh*], Nauk. dumka, Kyiv, pp. 155-163.
5. Rospond, S. (1985), *Structure and classification of East Slavic anthroponyms* [Struktura y klasyfikatsiia vostochnoslavianskykh anthroponymov, *Voprosy yazykoznavnyia*], Kyiv, No.3, pp. 3-21.
6. Sevortian, E. V. (1974 – 1990), *Etymological dictionary of Turkic languages*, [Etymologicheskyy slovar tiurkskykh yazukov: slovnyk u 3 t], Moskva, Nauka, Vol. 1, 318 p.; Vol. 2, 368 p., Vol. 3, 342 p.
7. Skrypnyk, L. H., Dziatkivska, N. P. (1986), *Own names of people* [Vlasni imena liudei, *dictionary*], Nauk. Dumka, Kyiv, p. 310.
8. *Dictionary of foreign words*, (1998) [Slovar ynostrannykh slov za zahal. red. S. A. Kuznetsova], Russkyi yazyk, Moskva, p. 624.
9. Triiniak, I. I. (2005), *Dictionary of Ukrainian names* [Slovnyk ukrainskykh imen: slovnyk], Dovira, Kyiv, p. 509.
10. Chuchka, P. P. (2005), *Surnames of Transcarpathian Ukrainians: Historical-etymological dictionary* [Prizvyshcha Zakarpatskykh ukrainsiv: Istoryko-etymologichnyi slovnyk], Svit, Lviv, p. 703.

Ю. Б. Бабий,

*Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского,
кафедра общей и прикладной лингвистики*

СТРУКТУРНАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИМЕН-ЗАИМСТВОВАНИЙ В ОСНОВЕ УКРАИНСКИХ ФАМИЛИЙ

Статья посвящена исследованию основных тенденций в формировании украинской фамильной системы, в частности, роли имен-заимствований в структуре современных антропонимов; объяснены причины процесса межъязыкового взаимодействия и их влияние на развитие украинского антропонимикона. Фактическим материалом исследования послужили отименные фамилии Среднего Приднепровья.

Ключевые слова: фамилия, антропонимикон, личное имя, заимствования, иноязычная этимология, Среднее Приднепровье.

Y. B. Babii,

*Mykolaiv National V. O. Sukhomlynsky University,
Department of General and Applied Linguistics*

STRUCTURAL EFFICIENCY OF NAMES-BORROWINGS BASED ON UKRAINIAN SURNAMES

The article is dedicated to the study of the main tendencies in the formation of the Ukrainian surname system in the conditions of contacting the Ukrainian language with other Slavic and non-Slavic languages. In particular, attention was given to the names of the Ukrainian anthroponimicons, which historically represented names-borrowing. Among them are Turkic, Jewish, German, Polish and Russian equivalents. During the analysis of the structural efficiency of these linguistic elements, the frequency of their use based on the number of carriers, the reasons for the process of interlingual interaction and their influence on the development of the Ukrainian anthroponimicon. The actual material of the study was the alternate names of the Middle of Dnieper Ukraine. The article outlines the perspectives of further research of nominal appellations with the basics-borrowings in connection with the necessity of establishing the evolution and internal organization of the Ukrainian language.

Key words: surname, anthroponimicon, personal name, borrowing, foreign language etymology, Middle of Dnieper Ukraine.

УДК 811.161.2'373.2+003

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141315>

В. В. Желязкова,

канд. філол. наук, доц.,

*Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики*

ЕРГОНІМІКА МИКОЛАЇВЩИНИ: ЛІНГВОСЕМІОТИЧНЕ ПРОЧИТАННЯ

У статті подано пояснення поняття «ергонім», наведено його головні характеристики, серед яких особливу увагу звернено на семантичну вмотивованість, на ґрунті якої визначено семіотичну природу ергонімів м. Миколаєва й області та розподілено їх за групами відповідно до знакової класифікації Ч. С. Пірса.

Ключові слова: ергонім, знак-ікона, знак-індекс, знак-символ, семантична вмотивованість.

Серед розрядів пропріальної лексики нині все більшої уваги з боку вчених привертають ергоніми – «власні імена об'єднань людей, у тому числі спілки,

організації, установи, корпорації, підприємства, громади, закладу, гуртка» [8, с. 166]. Це красномовно засвідчує тенденція до збільшення числа наукових праць, об'єктом яких стали якраз ергонімні одиниці. Маємо роботи, виконані на матеріалі ергонімікону Закарпатської області (О. О. Белей), м. Дніпропетровська (зараз – м. Дніпро) (О. А. Хрушкова), м. Донецька (О. М. Сидоренко), м. Запоріжжя (І. І. Ільченко), м. Києва (М. М. Цілина), м. Кривого Рогу (А. А. Титаренко), м. Луганська (Н. М. Лесовець), м. Луцька (Ю. О. Горожанов), м. Макіївки (А. Є. Жуков, І. О. Кудрейко), м. Одеси (Н. В. Кутуза), м. Сум та м. Харкова (С. О. Шестакова), м. Херсона (С. А. Мартос), м. Черкас (О. О. Селіванова). З'являється інтерес і до ергонімікону м. Миколаєва, який, треба сказати, поки знаходить свій вияв лише в структурно-семантичному аналізі власне ергонімів (див. статті О. М. Олексюк), а також фірмонімів (див. статті Ю. Б. Бабій) та емпоронімів (див. монографію Ю. Б. Бабій і С. О. Каленюк «Роль емпоронімічних назв у створенні мовного обличчя м. Миколаєва»), що входять до першого поняття як гіпоніми. Фундаментальних та навіть фрагментарних досліджень, присвячених установленню семіотичної природи ергонімів м. Миколаєва, ще не проводилося, незважаючи на те, що наукою доведено, що саме «за семіотичного підходу розкривається синергетичний характер мови в інтегральному вираженні зовнішньо- та внутрішньолінгвістичних факторів дискурсу» [7, с. 7]. Остання теза переконує в актуальності зазначеної проблеми та вказує на необхідність її детального опрацювання, що, на наш погляд, матиме для вітчизняної лінгвістики як теоретичне значення, адже розширить уявлення про межі застосування знакової класифікації Ч. С. Пірса, на основі якої і здійснюватиметься визначення семіотичних типів ергонімів, так і практичну значущість, оскільки оновить і доповнить перелік онімів цього класу в указаному ареалі.

Мета статті – визначити семіотичні типи ергонімів м. Миколаєва та області за трихотомією Ч. С. Пірса, спираючись на принципи їхньої номінації. Для цього ми маємо виконати такі завдання: коротко пояснити суть поняття «ергонім»; подати оглядову аналітику принципів їхнього номінування; здійснити типологію ергонімів м. Миколаєва та області за знаковою класифікацією Ч. С. Пірса з урахуванням основного принципу номінації.

Об'єкт дослідження – ергоніми м. Миколаєва та області, а предмет – їхня семіотична типологія. Матеріалом для статті слугували 686 ергонімних одиниць, зафіксованих на вивісках відповідних підприємств / закладів / установ м. Миколаєва, а також білбордах, призматронах і штендерах у період із січня до березня 2018 року. Оброблення матеріалу дослідження та подання його результатів стало можливим завдяки використанню таких методів, як опису, аналізу й узагальнення – з метою викладення теоретичних відомостей; кількісного підрахунку – для визначення загальної чисельності ергонімів та обсягу їхніх окремих семіотичних типів; контекстуально-інтерпретаційного та компонентного аналізу – для визначення семантики досліджуваних одиниць; семантико-мотиваційного аналізу – для встановлення принципів їхньої номінації; семіотичного аналізу – для створення їхньої семіотичної типології.

Наукова новизна цієї роботи полягає в тому, що подана в ній класифікація ергонімів (без урахування регіонального статусу) за характером їхньої семіотичної природи в українській лінгвістиці розроблялася вперше. Новим стало й те, що встановлення залежності між типом семіотичного знака й принципом його номінації до цього часу теж було поза увагою дослідників.

За поняттям «ергонім» закріплено кілька визначень, що не завжди можна називати синонімічними. Так, одна когорта науковців, серед яких А. А. Титаренко, Г. В. Ходоренко та Ю. І. Позніхіренко, вважає, що «ергоніми є власними назвами ділового об'єднання людей» [11, с. 9], інша (Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова) схильна поділяти думку М. М. Торчинського. Він цим терміном позначає «власні назви постійних або тимчасових об'єднань людей, зокрема вчений підкреслює, що такі об'єднання є не лише діловими, а будь-якими» [2]. Ми теж приєднуємося до другої позиції, оскільки лише її постулювання дасть змогу залучити до аналізу більшу кількість назв, а отже, отримати ширше уявлення про семіотичну природу ергонімів. На прийнятність такого підходу для нашого дослідження вказує і твердження Г. В. Зимовець щодо того, що «одиниці цього класу, на відміну від інших власних назв, у семіотичному плані є одночасно як мовними одиницями, що вступають у весь спектр парадигматичних відношень різних рівнів, так і знаками, що також належать до деяких невербальних систем, зокрема графічних, що уможлиблює заміну ергоніма в таких текстах, як реклама, логотип» [4, с. 138].

Характеристиками ергоніма є такі: семантична умотивованість назви, яка повинна відбивати сутність послуги, що надається людям, вказувати на провідний різновид виробничо-професійної діяльності; функціонування у сфері економічно-виробничої й торговельної діяльності міста та його мешканців; здатність створювати в уявленні мешканців і гостей міста асоціативні зв'язки завдяки формуванню додаткових семантичних відтінків, абстрактність [11, с. 10], проте головною вважається перша, бо є «визначальною при утворенні ергонімів» [8, с. 4]. Визнання першорядності цієї ознаки стало причиною звернення вчених до проблеми визначення та групування принципів номінації ергонімів. Важливими для лінгвістичної науки виявилися результати дисертаційних досліджень С. О. Шестакової, яка визначає «три принципи номінації, які слід розглядати як ономастичні універсалії: відантропонімний, відтопонімний та відапелятивний» [12, с. 10]; Н. М. Лесовець, яка вбачає існування тільки двох принципів номінації ергонімів і поділяє їх на умовно нейтральні та конотовані [6, с. 5]; Ю. І. Позніхіренко, на думку якої за принципами номінації ергоніми можуть бути прямо інформуючі, побічно інформуючі та умовні [9, с. 55] та ін. Поміж наведених даних у подальшому аналізі ми застосовуватимемо класифікацію останньої дослідниці, тому що в ній ураховано зв'язок між формою номінації та змістом позначуваного нею об'єкта, а саме така «орієнтація на послідовний пошук відносин знакової репрезентації» [3, с. 7] й лягла в основу трихотомії одного з родоначальників семіотики Ч. С. Пірса [1, с. 11].

Як пише Ч. С. Пірс, «усякий знак детермінований своїм об'єктом: по-перше, коли він має якісь із рис свого об'єкта – цей знак я називаю Іконою; по-друге, коли він реально та у своєму індивідуальному існуванні пов'язаний зі своїм індивідуальним

об'єктом – цей знак я називає Індексом; по-третє, коли більш чи менш приблизна достовірність ... того, що як денотуючи свій об'єкт він буде інтерпретований унаслідок звички, ... – цей знак я називаю Символом» [7, с. 222]. Спираючись на це твердження й попередньо викладені теоретичні відомості, ергоніми м. Миколаєва та області розподіляємо за такими групами:

1) **ергоніми іконічного типу** (17 %) – знаки, що опосередковано номінують свій об'єкт чи представляють у номінації лише одну з його характерних властивостей. Такі одиниці вважаємо співвідносними з побічно інформуючими ергонімами на підставі того, що вони тільки «дають певний натяк на зміст поняття, закладеного в назві предмета» [9, с. 57], а також «метонімічно або метафорично вказують на ознаку об'єкта номінації» [9, с. 57], а саме ці стилістичні тропи О. Є. Бразговська зараховує до категорії знаків-ікон, стверджуючи, що між їхніми референтами «встановлюється відношення тотожності за якою-небудь ознакою» [1, с. 71]. Наприклад, ергонім ВАТ *«Інгул»* у своїй назві містить потамонім, що географічно стосується Миколаївської області, а тому можна казати про натяк на місце розташування об'єкта шляхом копіювання назви іншого онімного класу. Ергонім ЗАТ *«Автономаль»* утворено шляхом гри слів: «авто» – «те саме, що автомобіль» [10 : 1, с. 10] та «норма» – «звичайний, узаконений, загальноприйнятий, обов'язковий порядок, стан і т. ін.» [10 : 5, с. 442], а тому він метафорично повідомляє, що це підприємство спеціалізується на ремонті автомобільних запчастин і надає відповідні послуги якісно, в межах норми. Метонімічну природу має ергонім ТОВ *«Фаза-Н»*, оскільки це підприємство спеціалізується на продажі й установленні електротехніки, а слово «фаза» якраз і пов'язане з цієї сферою діяльності – «ел. Одна з обмоток генератора багатофазного струму, а також один із проводів, по якому йде такий струм» [10 : 10, с. 550]. До цієї групи вводимо ще такі ергоніми: ТОВ *«Океанік-Юг»* (виробництво рибних продуктів), ТОВ *«Золотий колос»* (вирощування сортів і гібридів рослинних культур), ПрАТ *«Мотор-Плюс»* (вироблення пристроїв (моторів) для рифлення та закручування вітрил), ТОВ *«НВФ Радіан»* (розкрій металів); ТОВ *«Крот»* (вироблення ветеринарного обладнання для диких і бродячих тварин), ТОВ *«Васильки»* (вирощування аграрної продукції), ПП *«МедіМакс»* (надання лікувально-діагностичних послуг), універсальна біржа *«Номінал»*, ПП *«Дантист»* (послуги з лікування зубів), кав'ярня *«Аперитив»* тощо;

2) **ергоніми індексального типу** (38 %) – знаки, що безпосередньо пов'язані з іменованими ними об'єктами. Вони є прямо інформуючими ергонімами, що «містять пряму вказівку на різні властивості названого об'єкта» [9, с. 55]. Прикладами таких найменувань можуть бути ті, структурні одиниці яких інформують про точне географічне місце розташування об'єкта (*Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського; СВЛ-Миколаїв; Лакталіс-Миколаїв*), а також додатково про його статус (*Миколаївський муніципальний колегіум імені В. Д. Чайки; Миколаївська обласна офтальмологічна лікарня; Жовтневий районний центр первинної медико-санітарної допомоги*), профіль (*Миколаївський комбінат хлібопродуктів; Миколаївський домобудівельний комбінат; ПУАТ «Миколаївська аграрна компанія»*), належність особі / особам (ПП *«Малицький»*; ФОП *«Михайлівський В. В.»*; ФОП *«Федоренко Володимир Анатолійович»*);

3) **ергоніми символічного типу (55 %)** – знаки, що «не дають жодного уявлення про властивості предмета, вони свідчать про прагнення номінатора зробити найменування красивим, емоційно-насиченим і висловити ставлення до того, що цим найменуванням позначене» [9, с. 58]. Їхня природа повністю збігається з функціями умовних ергонімів, що взагалі «не вказують на зміст поняття, закладеного в найменуванні предмета» [9, с. 58]. Наприклад, ергонім ПП «*Соната*» позначає назву фірми, що займається шиттям жіночої білизни, хоча слово «соната» означає «інструментальний музичний твір, який складається з трьох-чотирьох різних щодо характеру та темпу частин, з яких одна має форму алегро» [10 : 9, с. 456]. Ергонім ТДВ «*Перлина*» фіксуємо на вивісці компанії, що спеціалізується на наданні послуг із прання та хімічного чищення текстильних і хутряних виробів, хоч слово «перлина» може розумітися як прямому, так і переносному значеннях: «одно зерно перлів; перен. Найкращий зразок чого-небудь, найвидатніший мистецький твір і т. ін.; Дуже вродлива або кохана дівчина, жінка» [10 : 6, с. 328]. Подібне спостережувано й на прикладі ергоніма «*Гранд*», за яким закріплено таке значення: «спадковий титул аристократа в Іспанії, а також особа, що має цей титул» [10 : 2, с. 157], що є переносним для фітнес-клубу з однойменною назвою. Як видно, перший проаналізований приклад засвідчує повну відсутність зв'язку між знаком та його референтом, натомість останні приклади є символічними знаками, що також «перебувають в умовно-конвенційних відношеннях із заміщуваним ними об'єктом» [1, с. 71], проте побудовані на асоціативних зв'язках. Такі зв'язки виявляємо ще в низці ергонімів: кадрова агенція «*Ноу-хау*», консервний завод «*Вікторія*», ТОВ «*Апріорі-82*» (торгівля будівельними матеріалами), кредитна спілка «*Антея*», ПП «*Хенні Лайф*» (виготовлення й установа металопластикових вікон, дверей, воріт), ПП «*Прометей-авто*» (вантажні автоперевезення), ПП «*Айлама*» (послуги з лікування зубів), ТОВ «*Лорд*» (виробництво будівельних металевих конструкцій), ТОВ «*Заповіт*» (оренда нерухомого майна) тощо.

Звертаючи увагу на кількісні характеристики семіотичних типів ергонімів Миколаївщини, ми бачимо, що в цьому аспекті домінують ергоніми символічного типу. Це, на нашу думку, спричинено тим, що назви такого онімного класу передусім «залежать від духу епохи і відповідають культурно-історичному й ідейно-естетичному контекстам суспільного життя людства взагалі» [9, с. 64], а саме «символи, по суті, є “іменами” важливих для людини й тому знову відтворюваних ситуацій і відношень між складовими світу» [1, с. 71].

Висновки та перспективи подальшого опрацювання порушеної в статті проблеми мотивовані тим, що одиниці ергонімікону Миколаївщини представляють собою різні за семіотичною природою знаки, яка визначається за принципом їхньої номінації. В їхньому просторі кількісно більшу частку займають ергоніми символічного типу, що пов'язано зі специфікою й тенденціями культурного середовища, що без сумніву чинить вплив на мисленеву діяльність номінаторів. У зв'язку з цим доцільним бачиться укладання словника семіотичних типів ергонімів Миколаївщини з відповідними поясненнями й обґрунтуваннями.

Література

1. *Бразговская Е. Е.* Языки и коды. Введение в семиотику культуры : учебное пособие / Е. Е. Бразговская / Перм. гос. ин-т искусства и культуры. – Пермь, 2008. – 201 с.
2. *Дідур Ю. І.* Еволюція та семантика терміна «ергонім» [Електронний ресурс] / Ю. І. Дідур // Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/> ; Назва з екрана.
3. *Єрмоленко С. С.* Знакова структура мовної одиниці в комунікативно-епістемічній перспективі : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15 / Сергій Семенович Єрмоленко ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 22 с.
4. *Зимовець Г. В.* Структурно-семантичні особливості власних назв / Г. В. Зимовець // Вісник Дніпропетровського університету : Серія «Мовознавство». – Дніпропетровськ : Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара, 2010. – Вип. 16. – № 11. – С. 138–145.
5. *Иванова В. А.* Семиотика языка науки в системном анализе научного знания : дисс. ... д-ра филос. наук : 09.00.01 / Валерия Айбасовна Иванова ; Новосибирский гос. ун-т. – Новосибирск, 2011. – 311 с.
6. *Лесовець Н. М.* Ергонімія м. Луганська: структурно-семантичний і соціально-функціональний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Неля Миколаївна Лесовець ; Луганський нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2007. – 20 с.
7. *Пирс Ч.* Начала прагматизма / Перевод с английского В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина, послесловие Сухачева В. Ю. – СПб. : Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ ; Алетейя, 2000. – 318 с. (серия «Метафизические исследования. Приложение к альманаху»).
8. *Подольская Н. В.* Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская ; Отв. ред. А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1978. – 201 с.
9. *Позніхіренко Ю. І.* Мотиваційна база ергонімів як знаків соціокультурного простору України й англomовних країн (на матеріалі назв закладів харчування) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Юлія Іванівна Позніхіренко ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2018. – 264 с.
10. *Словник української мови* : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
11. *Титаренко А. А.* Урбанонімія Кривого Рогу: структура, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Анастасія Андріївна Титаренко ; Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2015. – 23 с.
12. *Шестакова С. О.* Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Світлана Олександрівна Шестакова ; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2002. – 24 с.

References

1. Brazgovskaya, E. E. (2008), *Languages and codes. Introduction to the semiotics of culture : a tutorial* [Языки и коды. Введение в семиотику культуры : учебное пособие], Perm. State Institute of Art and Culture, Perm, 201 p.
2. Didur, Yu. I. (2014), «*Evolution and semantics of the term “ergonim”*» [«*Evolyutsiya ta semantyka termina “erhonim”*»], available at: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/>; [Accessed 19 Apr. 2018].

3. Yermolenko, S. S. (2007), *Semiotic Structure of Language Unit in Communicative-Epistemic Perspective : author's thesis* [Znakova struktura movnoyi odyntsi v komunikatyvno-epistemichniy perspektyvi : avtoref. diss. ... d-ra filol. nauk], Kyiv T. Shevchenko National University, Kyiv, 22 p.
4. Zymovets, H. V. (2010), «*Structural and semantic features of proper names*» [«Strukturno-semantychni osoblyvosti vlasnykh nazv»]. *Bulletin of Dnipropetrovsk University, Series «Linguistics»* [Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu : Seriya «Movoznavstvo»], Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk, p. 138–145.
5. Ivanova, V. A. (2011), *Semiotics of the science language in the system analysis of scientific knowledge : thesis* [Semiotika yazyka nauki v sistemnom analize nauchnogo znaniya : diss. ... d-ra filos. nauk], Novosibirsk State University, Novosibirsk, 311 p.
6. Lesovets, N. M. (2007), *Ergonymics of Luhansk: structural-semantic and social-functional aspects : author's thesis* [Erhonimiya m. Luhanska: strukturno-semantychnyy i sotsialno-funktsionalnyy aspekty : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk]; Lugansk T. Shevchenko National Pedagogical University, Lugansk, 20 p.
7. Pierce, Ch. S. (2000), *The beginnings of pragmatism* [Nachala pragmatizma], Laboratory of Metaphysical Studies of the Faculty of Philosophy of St. Petersburg State University ; Aleteyya, St. Petersburg, 318 p.
8. Podolskaya, N. V. (1978), *Dictionary of Russian onomastic terminology* [Slovar russkoy onomasticheskoy terminologii], Nauka, Moscow, 201 p.
9. Poznikhirenko, Yu. I. (2018), *Motivational base of ergonomics as signs of the sociocultural space of Ukraine and the English-speaking countries (based on the names of catering establishments) : thesis* [Motyvatsiyna baza erhonimiv yak znakov sotsiokulturnoho prostoru Ukrayiny y anhlomovnykh krayin (na materialy nazv zakladiv kharchuvannya) : dis. ... kand. filol. nauk], National Pedagogical M. Dragomanov University, Kyiv, 264 c.
10. *Dictionary of the Ukrainian language : in 11 volumes (1970–1980)* [Slovyk ukrayinskoyi movy : v 11 t.], Naukova Dumka, Kyiv.
11. Tytarenko, A. A. (2015), *Urbanonyms of Kriviy Rih: structure, semantics, functioning : author's thesis* [Urbanonimiya Kryvoho Rohu: struktura, semantyka, funktsionuvannya : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk, 23 p.
12. Shestakova, S. O. (2002), *Lexico-semantic innovations in modern Ukrainian nomination system (erhonyms and pragmonyms) : thesis* [Leksyko-semantychni innovatsiyi u systemi suchasnoyi ukrayinskoyi nominatsiyi (na materialy erhonimiv i prahmonimiv) : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Kharkiv National Karasin University, Kharkiv, 24 p.

В. В. Желязкова,

*Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского,
кафедра общей и прикладной лингвистики*

ЭРГОНИМИКА НИКОЛАЕВЩИНЫ: ЛИНГВОСЕМИОТИЧЕСКОЕ ПРОЧТЕНИЕ

В статье подано толкование понятия «эргоним», названы его главные характеристики, среди которых особое внимание уделено признаку семантической мотивации. На его основе определена семиотическая природа эргонимов г. Николаева и области. Вследствие этого их поделены на группы в соответствии со знаковой классификацией Ч. С. Пирса.

Ключевые слова: эргоним, знак-икона, знак-индекс, знак-символ, семантическая мотивация.

V. V. Zhelyazkova,

*Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi National University,
Department of General and Applied Linguistics*

ERGONOMICS OF MYKOLAIV REGION: LINGUISTIC-SEMIOTIC APPROACH

The article deals with the problem of describing the ergonomics of Mykolaiv Region from the point of view of the semiotic paradigm. The author of the article pointed out the concept “ergonim”, which is interpreted in different ways. The ergonim has several constitutive features, but its main feature is semantic motivation. The author has proved that semantic motivation affects the semiotic nature of the ergonim. Our results: ergonims of the iconic type correspond with indirectly informing units, ergonims of the index type – with directly informing units, ergonims of the symbolic type – with conventional units. The symbolic signs are dominant in the ergonomic space of the Mykolayiv Region.

Key words: ergonim, sign-icon, sign-index, sign-symbol, semantic motivation.

УДК 811.161.2'282.2(477.44+477.65+477.73/.74)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141316>

С. С. Поліщук,

*канд. філол. наук,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
старший викладач кафедри української мови*

ХАРАКТЕРИСТИКА ГОВОРІВ СЕРЕДНЬОНАДБУЗЬКОГО АРЕАЛУ

У статті схарактеризовано фонетичні й лексико-семантичні особливості східноподільських і західностепових говірок, поширених на території Середнього Надбужжя. Риси заналізованих діалектних одиниць проілюстровано прикладами

живого мовлення їхніх носіїв. Загалом польові записи здійснено в 74 населених пунктах середньонадбузького ареалу протягом 2013 – 2015 рр. Увагу зосереджено на сільськогосподарській лексиці.

Ключові слова: лексема, семема, ознака, риса, говір, говірка, середньонадбузький ареал, Середнє Надбужжя.

Ознаки українських говорів продемонстровано в «Атласі української мови» (1984–2001) [7]. Водночас розв’язанням цього питання, у той чи інший період часу, займалися С. П. Бевзенко, Г. Г. Березовська, П. Ю. Гриценко, Ф. Т. Жилко, І. Г. Матвіяс, Н. П. Прилипко, А. П. Романченко, Т. Г. Шевченко та ін. Учені вивчили конкретні діалектні одиниці на рівнях фонетики, морфології, синтаксису, лексики тощо. Попри наявні мовознавчі розвідки детальний різнорівневий аналіз говіркових рис українського діалектного континууму й нині не втрачає своєї актуальності, оскільки фактичний матеріал дослідження збагачує емпіричну базу національної діалектології, а його опис може прислужитися під час створення реєстру діалектних явищ.

Мета статті – схарактеризувати риси східноpodільських говірок як частини подільського говору південно-західного наріччя та західностепових говірок як частини степового говору південно-східного наріччя. **Об’єкт** дослідження – говірки середньонадбузького ареалу. **Предмет** вивчення – фонетичні й лексико-семантичні особливості вказаних діалектних одиниць. **Джерелами** фактичного матеріалу послуговували польові записи сільськогосподарської лексики, здійснені в 74 населених пунктах Середнього Надбужжя впродовж 2013–2015 рр.

Східноpodільські говірки є частиною подільського говору волинсько-подільської групи південно-західного наріччя української мови. Вони подібні до сусідніх середньонаддніпрянських і степових говірок [5]. Г. Г. Березовська робить спостереження, що попри різнодіалектну стихію, східноpodільські говірки у своїй основі залишаються подільськими [2, с. 9].

Співвіднісши визначені мовознавцями риси подільського говору з говірками Середнього Надбужжя, схарактеризуємо яскраво виражені фонетичні ознаки говірок Східного Поділля, що проілюструємо прикладами живого мовлення їхніх носіїв:

1. Відсутність переходу [а] в [е] чи [і] після м’яких приголосних: *гу¹л’ака*, *гос’т’а¹чок*, *зерн’ата*, *ко¹н’ака*, *короли¹н’а*, *молод¹н’ак*, *на¹с’ін’ачко*, *пйат¹нац’атка*, *ха¹з’айка* (рідко – *ха¹з’ейка*), *грабл’ати* ‘громадити’, *гул’ати*, *кружл’ати* ‘віяти (про зерно)’, *ли¹н’ати*, *тиц’ати* ‘запахати в піч, плиту (про тонке паливо)’ тощо. Напр.: *та¹ї вис’нойу грабл’ами грабл’айу / бо тут жи¹ли трошки цього города / та¹ї обробл’айу грабл’ами / бо йакшо трактором / дуже затолочуйе // (6)* та ін.

2. Заміщення у власне кількісних числівниках голосного [а] голосним [і] у позиції після м’яких [с’] та [ц’] і напівм’якого [в’]: *дес’ім’*, *два¹нац’ім’* і *дв’і¹нац’ім’*, *ч’і¹ турнац’ім’*, *пйат¹нац’ім’*, *ш’іс’нац’ім’*, *с’ім’нац’ім’*, *двац’ім’*, *триц’ім’* тощо. Напр.: *триц’ім’ с’ноп’і¹ / це піу¹коти ... // (55)*; *йе ш’іс’м’ метр’і¹ плух / а¹йе два¹нац’ім’ метр’і¹ // (51)* та ін.

3. Повне або часткове нерозрізнення ненаголошених голосних [e] та [и]: ви^eс'н'а'ній, 'зелин', зи^eр'но, сти^eр'н'а, тири^eвесло, риши^eто, дир'жак, кул'ти^eватор, чи^eреши^eн'а, гуси^eн'а, коти^eн'а, цуци^eн'а та ін. Скажімо: риши^eто др'іб'н'і д'ір'ки // а^eдар'мої / там к'руп'ні д'ір'ки // (5); йе чи^eреши^eн'а гир'куча / йак по^eлин // (6) тощо.

4. Повне або часткове «укання»: бо^yў^yтун, 'жолуб, ко^yн'уши^yн'а, муту^yзок, то^yпор, г'лино^yйу, кл'і^yонко^yйу, п'л'онко^yйу, с^yкат'раго^yйу, го^yду^yвати та ін. Скажімо: ко^yн'уши^yн'а / де^y коней ба^yгато // (56); а^y то^yд'і так / скла^yдали / п'л'онко^yйу накри^yвали / чи кл'і^yонко^yйу накри^yвали / та^y ї^y так і / на^y гор'іш'ча ки^yдали б'іл'ш'іс'т' с'і^yна // (9) тощо.

5. Підміна [і] – [e], [і] – [и]: в'ін'т'іл'ау'йя, 'зел'ін', т'іл'ів'ізор, ки^eз'іл, ма^eл'іна, 'перс'ік, л'і^eмонки, гу^eс'ін'ічний тощо. Напр.: н'із'н'а ма^eл'іна / шо^e два^e ра^eзи р'одит // (50); отак'іго бу^eли 'перс'іки // 'перш'ір'ік / да // (16) та ін.

6. Наявність протетичного приголосного [г] перед голосними: го^bб'ід, го^bіс'ца, го^bбора, го^bвес, го^wвод, го^yй'рок, го^yй'рочок, га^ли'ча, гоⁿук, гоⁿалка, го^sт'ак, гу^sт'ук, го^sт'а'чок, го^чир'ет, го^чко, го^bо^yе, в'ідго^rрати, го^rрати, го^b:и^rрати, го^bйа^zати, го^bли^tіти, го^bри^vати, го^bр'ізати, гир'жати тощо. Напр.: рос'т'іт / рос'т'іт го^yй'рочки ўчи^tир'і лис'точки ... // (7); гу^sт'ук / це в'ін тако ўйідну сторону / йак пилка ... // (17); ўжит'і д'уже гоⁿас'ін'і т'і го^sт'а'ки д'л'а с'ко^tтини // (2); то^rра^bа фа^sол'а / а^tо с^чи^eр'воним го^чком / с^чоним го^чком // (55); воⁿи го^bо^yе по^yїхали за^tойу ко^zойу // (53); он^dо ба^ч / по^tіл'ів'ізор'і по^kазу^yют го^rут / 'ба^шиши йак / 'па^хар'і // (48) та ін.

7. Наявність вставного [л] після губних [в], [м], [п] на місці [й]: здо^rро^yл'а, кро^yл'анка, ди^rи^yл'аній, ко^rро^yл'ачій; со^лом'л'аник; 'пу^лл'анок, ри^лл'ах та ін. Скажімо: дир'жак та^kй ди^rи^yл'аній // (18); хл'і^y / ко^rро^yл'ачій і свиⁿачій // (59); ўмени ше йе со^лом'л'аник / на^rгор'іш'ч'і дес' // (70); пу^лл'анок / то^y ше в'ін ни^zри^vайиц'а / то^y лиш в'ін зарод'и^yс'а // (48) тощо.

8. Наявність вставного [н] після [м] на місці [й]: в'імн'а, 'імн'а, м'н'асо, м'н'ата, м'н'атка, 'с'імн'а, со^лом'н'аник, мн'ах'ка, мн'а'ген'ка, мн'а'гу^sін'ка та ін. Скажімо: к'ін' 'тоже до^жин 'мати сво^yе 'імн'а // (2); ўнас 'кажут хо^лодна м'н'атка // (9); ви^лик'і бу^ли со^лом'н'аники / п'лели ... // (52) тощо.

9. Твердість [р] перед голосними: бу^rак, бу^rа'чок, гра^dки, ку^rратник, под'в'іра, п'рад'іво, п'рала на^rрад^kу, рад'но, рад'нина, ра^bій, ра^bен'ка, шк'іраⁿе, п'рамо, ба^йстру^kи, го^sподару^vати тощо. Напр.: та^kа хва^sол'а ра^bа здо^rова // (26); ц'і коски п'їут // 'дома п'рамо ва^rат йо^zго // (49) та ін.

10. Перехід звукосполучення [вн] у [мн]: р'ім'н'ати, р'імний тощо. Напр.: шоб па^y п'роса зр'ім'н'ати за^dен' т'реба бри^гаду на^yмати // (17); йак ски^rд'у^yт / то р'імно жиⁿут с'т'іни // (37) та ін.

11. Перехід звукосполучень [кв] та [хв] у [ф]: фа^sол'а, фа^sолина, фа^sолин'а, 'ф'іртка, 'ф'іст, 'фостик, фос'т'ара, форо^sтина та ін. Скажімо: лиш 'ф'іртчку ни^zа^bуд' зак'рити // (17); то^dд'і го^bйа^zу^yт йо^mу 'ф'іст і па^rу^yт ко^bилу // (49) тощо.

12. Непослідовне збереження дзвінкості приголосних у кінці слів: ба^tм'іг і ба^tм'іх, гар'буз і гар'бус, го^rод і го^rот, ка^mаз і ка^mас, плуг і плух та ін. Скажімо: плуг

йе ¹зараз^с / оборотн^і плу^ги / це ¹нов^і плу^ги / доїшо^у / т¹рактор / у^к'інец' г'і'н / да / розвир¹ну^ус'а і п^лух пи^ривир¹ну^ус'а автома¹тично... // (16) тощо.

13. Непослідовне оглушення дзвінкого приголосного перед глухим у середині слова: б'і^бки і б'і^пки, б'удка і б'утка, гра^бки і гра^пки, р'ед'ка і р'ет'ка, со^лодки і со^лотки, т'аж'к'і й т'аш'^жк'і тощо. Напр.: у¹мени цеї год р'ед'ка чорна // (50), йе¹ ран':а / си¹ред'н'а і п'із'н'а р'ет'ка // (2); коли чистим бура¹ки / та¹ зр'ізайим / та¹ гичку в'і^тки¹дайим ско¹тин'і // (2) та ін.

14. Непослідовне стягнення подовжених приголосних: ба¹дил':а і ба¹дил'а, каба¹чин':а і каба¹чин'а, картоп¹лин':а і картоп¹лин'а, луш¹пин':а і луш¹пин'а, на¹с'ін':а і на¹с'ін'а, р'ан':а і р'ан'а тощо. Напр.: то ба¹дил':а / шо¹ в'д'ір'ва^у / а¹ це струч¹кове та¹ке // (55), виросло ба¹дил'а по¹ па^хи / а¹ кар¹топ¹лі ни^ема // (53) та ін.

15. Вимова закінчення -ється [йеца], -ються [йуца] у дієсловах 3 особи однини і множини та 2 особи однини теперішнього часу переважно без подовження приголосних: йй'еца, у¹йажица, коло си¹ца, с'ійица, косица, збирайица, за¹пил'уйица, нали¹вайица, скла¹дайица, ш'ч'інл'уйица, ку¹сайица, см'і¹йица та ін. Скажімо: йе фа¹сол'а / шо¹ ви^енец':а / шо¹ йй'еца // (53) тощо.

16. Здебільшого тверда вимова приголосного [т] у дієсловах 3 особи однини і множини теперішнього часу і 2 особи множини наказового способу: ййздит, робит, си^едит, род'ат, сад'ат, п'ідход'ат, ід'ит, ни¹каж'ит, пус'т'ит та ін. Скажімо: ййздо¹виї / шо на¹ воз'і ййздит / к'ін'ми // (53), та¹ тод'і йже ййздит ше ййден ййздо¹виї... // (20), а¹ в'ін каже до¹ цего / шо¹ це ййздит цим / гар¹бойу цейу... // (6) тощо.

17. Відсутність переходу передньоязикових приголосних перед колишнім суфіксом й в 1 особі однини дієслів теперішнього часу в африкату чи шиплячий: гро¹мад'у, ма¹руд'ус'а, на¹вод'у, при¹ход'у, воз'у, лаз'у, кос'у, нос'у, сад'у, сид'у тощо. Напр.: а¹ ти¹пер п'роса ни¹ма / та¹ йа ма¹руд'ус'а // попири¹сапувала йс'о // (6); ну¹ це ланко¹ва / йак'шо й¹нейі два¹нац'ит' душ / це при¹мер йа на¹вод'у / так йак й¹нас це бу¹ла ланка // (9) та ін.

Лексичний рівень подільського говору також має багато спільного з сусідніми діалектами. Н. П. Прилипко звертає увагу на те, що в його межах закінчуються ізоглоси ряду лексем, відомих у більшості говорів південно-західного наріччя, скажімо, ко¹гут 'півень', р'ішча 'хмиз' тощо [5]. Ф. Т. Жилко зауважує, що локальна діалектна лексика подільського говору відмінна не так місцевими словами, які відрізняються від літературної норми, як наявністю синонімів до слів відомих у загальнонародній мові й відмінностями в їхньому стилістичному вживанні [4, с. 128].

Подаємо зразки діалектної лексики, уживаної носіями східноподільських говірок Середнього Надбужжя: бу¹л'ба 'топінамбур', скажімо, о¹с'о во¹на бу¹л'ба / о¹це во¹на / це во¹на в'ід са¹хара с'і¹но // (3); гар¹буз 'кавун', напр.: гар¹буз / це ка¹вун по¹нашому с'і¹л'с'кому // а¹ ка¹бак / це ка¹бак // (51); ка¹бак 'гарбуз', оскільки у¹нас гар¹буз на¹ка¹бак н'іх'то ни^е каже й¹си¹л'і / хо¹ча це¹ж по¹ цему во¹но¹ж гар¹буз // (45); му¹рел'а 'абрикоса', скажімо, да / абри¹коса / ну / й¹су¹с'ід'н'ому си¹л'і кажут му¹рел'а // й¹ус'т'і // ... // каже ми¹н'і / шо¹їдем / пой¹мо му¹рел'іу // ух'ти! / це шос' та¹ке?! / манда¹р'ін на¹верно! / ... // при¹ходимо / це¹ш кажу абри¹коси // йа¹к'і абри¹коси / дур¹ниї / це му¹рел'і

// (68); байстру¹ки ‘молоді гілки або стеблини рослин’, напр.: байстру¹ки кае он¹до повироста¹ли на¹дерив¹і // (18) і ‘курчата, виведені куркою без відома людей’, напр.: байстру¹ки мо¹йа ж¹інка каже / бо у¹мени у¹же т¹рет¹їй год о¹но / ... / при¹ходе курка і т¹роїе мал¹ен¹ких / де во¹на це у¹с¹о зробила?! / ни з¹найу? // (7); радоу¹л¹аний ‘виготовлений з грубої тканини власного виробництва’, скажімо, ... / та¹ка со¹рочка радоу¹л¹ана / з¹п¹радива / і у¹шта¹ни / а¹место ту¹зика ку¹сочок патич¹ка об¹р¹ізан¹ї і і¹при¹шитий / ... // (5) тощо. Досліджуванним говіркам характерні й інші лексичні діалектизми, наприклад: бур¹ачик ‘столовий буряк’, ка¹бачик ‘соусний кабачок’, шушвайок або шушвал¹ок ‘недорозвинений качан кукурудзи’, таб¹лі чи заб¹лі ‘вила’, чир¹пак або чир¹пачка ‘совкова лопата’, к¹рочка ‘метровка’, к¹іш ‘спеціально обладнане приміщення для зберігання кукурудзи’, ф¹ірма ‘ферма’, ко¹рол¹ ‘кріль’, б¹і¹р¹ібл¹ахи чи б¹і¹р¹ібл¹ашки ‘маленькі кульки овечого, козячого та ін. посліду’ тощо.

Описані вище фонетичні та лексичні риси подільського говору дають змогу зробити висновок, що східноподільські говірки середньонадбузького ареалу є невід’ємною частиною подільського говору південно-західного наріччя української мови, хоч і зазнають відчутного впливу сусідніх говірок та мають притаманні літературній мові ознаки.

С. П. Бевзенко уналежнює степові говірки до наймолодшої формації, пояснюючи їхнє виникнення численними дозаселеннями й переселеннями XVIII – поч. XIX ст. і пізніших часів із Середньої Наддніпряни, Поділля, Волині, Полісся, Слобожанщини [1, с. 239], а також – багатьох російських губерній та Білорусії [4, с. 176]. Лінгвісти говорять про помітну неоднорідність степових говірок і звертають увагу на те, що вони недостатньо досліджені порівняно з іншими говорами українського діалектного континууму. Наразі нас цікавлять західностепові говірки, поширені на території Середнього Надбужжя, як частина степового діалекту південно-східного наріччя.

Зіставивши визначені мовознавцями риси степового говору з говірками середньонадбузького ареалу, опишемо яскраво виражені фонетичні ознаки західностепових говірок, що проілюструємо прикладами живого мовлення їхніх носіїв:

1) Відсутність переходу [а] в [е] чи [і] після м’яких приголосних: гил¹ака, жоу¹т¹ак, з¹аб, зим¹л¹анка, йаг¹н¹атко, кози¹н¹атко, ко¹н¹ака, пйат¹нац¹атка, пол¹ана, сон¹ачник, шу¹л¹ак, карт¹опл¹аний, л¹од¹а¹ний, сп¹іц¹ал¹но, гу¹л¹айе, л¹ага¹йе, над¹іл¹ати, обр¹об¹л¹ат¹, попр¹ау¹л¹ати, прига¹н¹ати тощо. Напр.: у¹нас у¹дома йес¹т¹ ко¹н¹ака // (31); нада¹ли було наз¹вати йа¹кос¹ це у¹же си¹ло / наз¹вали зил¹ена пол¹ана // (36); по¹с¹їйали сон¹ачник / у¹нас го¹вор¹ат¹ // (36); л¹од¹а¹на ри¹диска / б¹і¹лен¹ка доу¹ген¹ка // (30) та ін.

2) Заміщення давнього [Ѣ] у всіх позиціях звуком [і]: го¹р¹іх, м¹іт¹олка, р¹ічка, с¹івалка, с¹іч¹карка, ц¹іп, б¹ілії, с¹ірії тощо. Напр.: коло¹пун / го¹р¹іх так називайиц¹а та¹кій / шо вико¹лопуйиц¹а но¹жи¹ком // (34); у¹р¹іч¹кі чи у¹стау¹ках там / ну у¹сиод¹но ж ви¹мачували... // (30); йаблун¹а б¹ілії на¹лиу¹ // (36) та ін.

3) Заміщення етимологічних [о] та [е] в новозакритих складах у наголошеній і ненаголошеній позиціях звуком [і] з послідовним пом’якшенням попереднього приголосного: в¹із, к¹ін¹, к¹ін¹чик, ст¹іл, т¹ік, о¹р¹іх, згр¹ібати та ін. Скажімо: са¹мії

¹к'ін'чик ко'си з'іг'нула // (36); от за'того ка'зали т'ік / шо за'топчина зим'ла // (34); ша'вел' / це / те шо на не'удобнах / йо'го нази'вайут' ¹к'ін'с'к'ій ша'вел' / з'н'ого теж ¹бориш'вар'ат' // (30) тощо.

4) Повне або часткове нерозрізнення ненаголошених голосних [е] та [и]: пше'ниці'а, сти'р'н'а, чи'реши'а, ми'жа, риши'то, дири'у'їаній, кучи'р'авій, сизози'лений та ін. Скажімо: пше'ниці'а йе о'зима і 'йара // (36); чи'реши'а с'к'расним боч'ком // (31); в'іс з'найу на дири'у'їаному хо'ду / на жи'л'ізному хо'ду / на ри'зиновому хо'ду // (34) тощо.

5) Помірне «укання»: бо'у'тун, го'ду'вати, вус'т'ук, 'жолуб, шулу'шин'а тощо. Напр.: у'пра'у'латис'а / це з'нач'іт' го'ду'вати ско'тину / напу'ват' / виши'чати (35); 'кажут' вус'т'уки так поко'лоли // (36) та ін.

6) Спорадичне «окання»: бри'коса тощо. Напр.: б'іжи ку'пи ме'ні к'іло бри'кос // (31) та ін.

7) М'яка вимова зубних приголосних перед [і] будь-якого походження: ¹д'їка, к'і'зіл, ¹с'івач, пос'л'ід, с'н'ін, т'ік та ін. Скажімо: у'нас ¹с'їйали о'вес / ти'пер ни ¹с'їйут' / ко'неї ни'має / о'вес ни ¹с'їйут' // (36); це ш' кон'і т'а'гали / ¹кон'і т'а'гали ц'у лобог'р'їку / так // то лобог'р'їка / це ш' нада було ў'с'о ў'ремн'а ¹вилками / во'но к'ине с'н'ін при'мерно так / во'но жне / к'ине с'н'ін / нада ¹вилками згор'тати / згор'тати пон'і'майши так і ¹це так / так т'а'шко було / шо ў'с'о ў'ремн'а пот т'ік і ¹так во'но // (32) тощо.

8) Наявність вставного [н] після [м] на місці [й]: ў'ремн'а, ¹с'імн'а, мн'а'ген'ка, мн'ати та ін. Скажімо: с'коноп'лами там та'ка ви'лика ц'а ро'бота була // ... замо'чили / ¹висушили / по'том да'ваї тири'бити та'ко йо'го / шоб'та ко'стиці'а в'ід'їшла / ... / по'том но'гами мн'али... // (32) тощо.

9) Розрізнення фонем [р] та [р']: бур'ак, з'р'адочка, кур'атник, ¹п'ір'а, бур'ачній, кучи'р'авій, шк'ір'аній, р'абен'ка, п'р'асті, в'ідм'ір'ати, але п'р'ади'во і п'рад'і'во, го'вор'ат' і го'ворот; з переважанням у кінці слів твердого звука [р]: ко'сар, пом'і'дор, але ¹пахар' тощо. Напр.: це / йак бу' бур'ак ко'лис' / то ша'роўка / ка'зали ша'роўка // (30); йа ше ¹л'убл'у / йак моло'ден'ке бур'ачин'а / та'ї ў'бориш' // (31); мати'ринка во'на м'ілен'ка / ц'а / шо'на / мо'чили на п'р'ади'во ¹ран'че... // (33), ка'зали на ¹н'ого п'рад'і'во / ¹с'їйали / во'но росло // (32); то'там ги'наче т'рошки го'вор'ат' // (30), т'у'т'ун / це п'равил'на ¹назва / ну го'ворот по'народному та'бак // (32); майу д'ва'ц'іт' куш'ч'ї ¹пом'і'дор // (36); ¹пахар' / о'рач / це ко'лис' ка'зали / ти'пер тракто'рист // (35) та ін.

10) Спорадично пом'якшена вимова [ч]: в'інич'а тощо. Напр.: ¹кажут' поса'дила ¹в'інич'а на го'род'і // (36) та ін.

11) Перехід звукосполучень [кв] та [хв] у [ф]: фа'сол'а, фасо'лина, фасо'лин'а, ¹ф'іст, ¹фос'т'ік та ін. Скажімо: го'рох на'битий о'дин ¹коло д'ругого / фа'сол'а ¹кажда о'д'ел'но / о'д'ел'но // (32); он у'пала фасо'лина на ¹земл'у о'д'на // (31) тощо.

12) Непослідовне збереження дзвінкості приголосних у кінці слів: виног'рад, го'род, с'торож, але ба'т'іг і ба'т'іх, плуг і плух, гар'буз і гар'бус та ін. Скажімо: виног'рад мол'дова / ¹л'ід'їа / рост'р'она / ў'с'акій // (35); плуг / а по'стар'ін'ому / ¹рало // (30); п'ім'к'ін'і: ¹плух са'дили кар'тошку // (34) тощо.

13) Непослідовне оглушення дзвінкого приголосного перед глухим у середині слова: *бапка, грапки, гр'атка, от'ходи, слаткий, бор'ітка, мо'туска*, але *'висадки* і *'висатки, будка* і *'бутка, ред'ка* і *'рет'ка* тощо. Напр.: *морква на'висатки / бур'ак на'висатки* // (31), *йа са'ма са'дила з бур'ака / з моркви / ше ш'чого? / цибу'ла на'висадки* // (32); *косту'ца в'іт'ходить' / по'том / ше там од'ні / ... а по'том пр'атка була / пр'аткоюу'цейу / по'том с пр'атки ўже ці / клупки / на вере'тено...* // (32) та ін.

14) Непослідовне стягнення подовжених приголосних: *'в'інич'а, на'с'ін'а, бур'ачин'а, каба'чин'а, квасолин'а, луш'пин'а, морквин'а, шулу'шин'а*, але *квасолин':а, ба'дил':а* і *ба'дил'а, картоп'лин':а* і *картоп'лин'а, ран':а* і *ран'а* тощо. Напр.: *а'то сп'і'ц'ал'но ми остаў'лайим на на'с'ін:ики / гарн'і / хо'рошого сорту* // (30); *о'то лис'т'а / а'то кор'ін'а / кор'ін'чики о'то / кор'ін'а...* // (35) та ін.

П. Ю. Гриценко зауважує, що лексичні ознаки степового говору мають переважно вузьколокальний характер і здебільшого зумовлені міжмовними контактами різного часу [3]. Подаємо сільськогосподарську говіркову лексику, зафіксовану в мовленні носіїв західностепових говірок середньонадбузького ареалу: *ба'ран'чик* – ‘середина розрізаного кавуна’, *гар'буз* ‘кавун’, *ка'бак* ‘гарбуз’, *киш'ки* ‘м'якоть у гарбузах, де знаходиться насіння’, *кочи'решки* ‘коріння з листям, що залишається на грядці після збирання капусти’, *'вилка* ‘вила’, *го'рох* ‘маленькі кульки овечого, козячого і т. ін. посліду’, *коро'лиц'а* ‘кролиця, самка кроля’, *лах'матка* ‘курка з пір'ям на лапах’, *'подрапки* ‘подра’, *шал'ман* ‘клуня’ тощо.

Ознайомившись із фонетичними та лексичними особливостями степового говору переконаємося, що західностепові говірки Середнього Надбужжя становлять частину вказаного говору південно-східного наріччя, хоч і зазнають відчутного впливу сусідніх, у нашому випадку – східноподільських говірок південно-західного діалектного типу, та мають деякі риси, притаманні літературній мові.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в розширенні семантичного простору українських говорів середньонадбузького ареалу.

Література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
2. Березовська Г. Г. Східноподільські говірки в контексті подільського говору / Г. Г. Березовська // Філологічний вісник Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини : зб. наук. праць / Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Умань : Візаві, 2012. – Вип. 3. – С. 8–14.
3. Гриценко П. Ю. Степовий говір [Електронний ресурс] / П. Ю. Гриценко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – Режим доступу до документа : <http://litopys.org.ua/ukrmova/um171.htm>
4. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови : навч. посіб. / Ф. Т. Жилко. – К. : Радянська школа, 1955. – 316 с.
5. Прилипко Н. П. Подільський говір [Електронний ресурс] / Н. П. Прилипко // Українська мова : енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – Режим доступу до документа : <http://litopys.org.ua/ukrmova/um180.htm>

6. Романченко А. П. Говірка села Бандурове Гайворонського району Кіровоградської області / А. П. Романченко // Записки з українського мовознавства : зб. наук. праць / Гол. ред. Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : «ПолиПринт», 2016. – Вип. 23. – С. 67–74.

Джерела

АУМ – *Атлас української мови: у 3 т.* – К. : Наук. думка, 1984–2001. – Т. 1–3.

References

1. Bevzenko, S. P. (1980), *Ukrainian dialectology: textbook*, [Ukrajinsjka dialektologhija: navch. posib.], Vyshha shkola, K., 246 p.

2. Berezovsjka, Gh. Gh. (2012), *Eastern Podillian dialects in the context of Podillian dialect*, [Skhidnopodiljsjki ghovirky v konteksti podiljsjkogho ghovoru], Filologhichnyj visnyk Umansjkogho derzh. ped. un-tu im. P. Tychyny: zb. nauk. pracj, vidp. red. Gh. I. Martynova, Vizavi, Umanj, Vyp. 3, pp. 8–14.

3. Ghrycenko, P. Ju. (2000), *Steppe dialect*, [Stepovyj ghovir], *Ukrajinsjka Mova: encyklopedija*, *Ukrajinsjka encyklopedija*, K., [elektronnyj resurs], rezhym dostupu do dokumenta: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um171.htm>

4. Zhylko, F. T. (1955), *Essays on dialectology of the Ukrainian language: textbook*, [Narysy z dialektologhiji ukrajinsjkoji movy: navch. posib.], Radjansjka shkola, K., 316 p.

5. Prylypko, N. P. (2000), *Podillian dialect*, [Podiljsjkyj ghovir], *Ukrajinsjka Mova: encyklopedija*, *Ukrajinsjka encyklopedija*, K., [elektronnyj resurs], rezhym dostupu do dokumenta: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um180.htm>

6. Romanchenko, A. P. (2016), *The dialect of Bandurovo village (Hayvoron distric, Kyrovograd region)*, [Ghovirka sela Bandurove Ghajvoronsjkogho rajonu Kirovoghadsjkoji oblasti], *Zapysky z ukrajinsjkogho movoznavstva: zb. nauk. pracj*, ghol. red. T. Ju. Kovalevsjka, PolyPrynt, Odesa, Vyp. 23, pp. 67–74.

Sources

7. **АУМ** – (1984 – 2001), *Atlas of the Ukrainian Language: 3 Vol. set [Atlas ukraïnskoï movy: u 3 t.]*, Nauk. dumka, K., Т. 1–3.

Перелік обстежених населених пунктів та їхня нумерація

Кіровоградської обл. Гайворонського р-ну – м. Гайворон (1), с. Бандурове (2), с. Березівка (3), с. Берестяги (4), с. Долинівка (5), с. Жакчик (6), смт Завалля (7), с. Казавчин (8), с. Котовка (9), с. Мощене (10), с. Салькове (11), с. Солгутове (12), с. Соломія (13), с. Таужне (14), с. Ташлик (15), с. Хашувате (16), с. Чемерпіль (17), с. Червоне (18); Ульяновського р-ну – м. Ульяновка (19), с. Богданове (20), с. Великі Трояни (21), с. Вільхове (22), с. Йосипівка (23), с. Кошаро-Олександрівка (24), с. Мечиславка (25), с. Сабатинівка (26), с. Синицівка (27), с. Синьки (28); Голованівського р-ну – с. Люшнівате (29); Вільшанського р-ну – с. Калмазове (30). Миколаївської обл. Первомайського р-ну – м. Первомайськ (31), с. Кінецьпіль (32), смт Підгородна (33), с. Чаусове Друге (34); Арбузинського р-ну – с. Благодатне (35),

с. Зелена Поляна (36); *Кривоозерського р-ну* – смт Криве Озеро (37), с. Бурилове (38), с. Красеньке (39), с. Курячі Лози (40). *Одеської обл. Любашівського р-ну* – смт Любашівка (41), с. Гвоздавка Перша (42), с. Зеленогірське (43), с. Ясенове-2 (44); *Савранського р-ну* – смт Саврань (45), с. Байбузівка (46), с. Вільшанка (47), с. Дубинове (48), с. Йосипівка (49), с. Кам'яне (50), с. Концеба (51), с. Неділкове (52), с. Осички (53), с. Полянецьке (54), с. Слюсареве (55); *Балтського р-ну* – с. Піщана (56), с. Пужайкове (57), с. Ухожани (58), с. Чернече (59). *Вінницької обл. Чечельницького р-ну* – смт Чечельник (60), с. Білий Камінь (61), с. Ольгопіль (62); *Бершадського р-ну* – с. Баланівка (63), с. Бирлівка (64), с. Велика Кириївка (65), с. Джулинка (66), с. Кидрасівка (67), с. Лугова (68), с. Мала Кириївка (69), с. Осіївка (70), с. Поташня (71), с. Ставки (72), с. Устя (73), с. Флорине (74). *Всі аналізовані говірки (ВАГ).*

С. С. Полищук,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра українського мовознавства*

ХАРАКТЕРИСТИКА ГОВОРОВ СРЕДНЕНАДБУЖСЬКОГО АРЕАЛА

Автор статті характеризує фонетичні та лексико-семантичні особливості східнопоподільських та західностепних говорів, поширених на території Середнього Надбужжя. Черти аналізованих діалектних одиниць проілюстровано прикладами живої мови їх носіїв. Полеві записи здійснено в 74 населених пунктах середнядбужського ареалу протягом 2013–2015 років. Увага зосереджена на сільськогосподарській лексиці.

Ключові слова: лексема, семема, особливість, говір, середнядбужський ареал, Середнє Надбужжя.

S. S. Polishchuk,

*Odesa I. I. Mechnikov National University,
Ukrainian Language Department*

CHARACTERISTIC FEATURES OF THE MIDDLE BUG AREA DIALECTS

Phonetic and vocabulary-semantic features of the Middle Bug area dialects functioning at the border of the South-Western and South-Eastern dialects of the Ukrainian language are described in the article. There are native speech examples to illustrate dialect unit's features.

Records and notes of the dialect speech done in 74 settlements of the Middle Bug area during 2013 – 2016 are the source of the practical material. The examined names and the dialect speech examples are represented by means of the common phonetic transcription for recording the Ukrainian literary and dialect speech (the transcription is presented in the first volume of the Atlas of the Ukrainian Language). The focus of interest is agricultural vocabulary. Lexemes widespread in Middle Bug area dialects are analyzed.

The article expands the empirical base of Ukrainian dialectology, complements the characterization of the Eastern Podilian dialects of the Podillya dialect of the South-western group and the Western Steppe dialects of the Steppe dialect of the South-eastern group of the Ukrainian language.

Key words: lexeme, sememe, feature, dialect, Middle Bug area, Middle Bug.

УДК 811.161.2'276.6

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141317>

І. Р. Процик

канд. філол. наук, доц.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,

докторант фебри української мови

«ФУТБОЛЬНЕ ГРИЦЕ – ФУДБАЛЕВЕ¹ ІГРИЦЕ»: ВАРІАНТНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ФУТБОЛЬНІЙ ТЕРМІНОЛЕКСИЦІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Проаналізовано варіанти термінних одиниць в українській футбольній термінолексичі першої половини ХХ століття. Варіантність як неминучий етап на шляху формування, розвитку та кодифікації термінолексичи футболу виявлено на фонетичному, графічному, орфографічному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

Ключові слова: українська футбольна термінолексика першої половини ХХ століття, форми існування мовної одиниці, варіантність, синонімія, види варіантності.

Обґрунтування наукової проблеми. Варіантність є однією з підставових властивостей мови. Під варіантами мовних одиниць розуміють – «видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів і т. ін.), але не порушують принципу її тотожності» [9, с. 59]. Варіантність притаманна й фаховим підмовам – галузевим терміносистемам. Варіантами терміна вважають одиниці, що є видозмінами «тієї самої мовної форми терміна» [8, с. 6]. Хоча в сучасному термінознавстві варіантність терміносистем вважають за хибу, проте в історичному розвитку, становленні та кодифікації системи понять певної науки чи галузі людської діяльності варіантність практично є неминучою ланкою еволюційних процесів у них, адже дає змогу вибрати найвдаліші способи вираження понять певної сфери.

¹ У прикладах із видань першої половини ХХ ст. послідовно збережено тогочасний правопис.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання варіантності безпосередньо пов'язане з проблемою синонімії та спробами розмежувати ці поняття, що подекуди є нелегким завданням. Цілком закономірно, що питання варіантності та синонімії мають широке висвітлення в лінгвістиці загалом і в термінознавстві зокрема. Так, наприклад, проблемам словотвірної синонімії та варіантності присвячено монографію Ірини Кузьми [1], питанням мовної норми та варіантності в термінології – низка статей і дисертація Ольги Радченко [8], проблемам термінної синонімії й варіантності – численні розвідки та дисертація Оксани Мартиняк [4-6], статті Лесі Малевич [3], Людмили Кучеренко [2], Лариси Мовчун [7], такі питання порушують, намагаючись розв'язати цю дилему, автори більшості дисертацій, пов'язаних із дослідженням українських галузевих терміносистем.

Методологія дослідження. У цій розвідці притримуюсь, услід за Ольгою Радченко, засади, що варіантність – це явище структурне, на відміну від синонімії, яка є явищем семантичним [8, с. 6], та послуговуюсь методологією цієї авторки, яка опрацювала такі критерії виокремлення варіантів термінів: «1) збіг сигніфікатив термінологічних одиниць; 2) збіг денотатів (якщо вони є); 3) спільна коренева частина знакової форми цих одиниць; 4) подібність морфолого-словотвірної структури; 5) відсутність додаткового інформативного навантаження у термінів-варіантів» [8, с. 6], а також, як робочу, використовую дефініцію, яку вона запропонувала: «терміни-варіанти – це тотожні за значенням спільнокореневі термінологічні одиниці, що розрізняються деякими розбіжностями знакової форми в межах того самого номінанта: місцем наголосу, фонемами, афіксами або їхнім поєднанням» [8, с. 6–7]. Відтак варіюванням термінів вважаю модифікацію «знакової форми терміна в межах тотожності того самого номінанта» [8, с. 7].

Мета цієї статті – простежити варіантність в українській футбольній термінолексичі першої половини ХХ ст. Для здійснення поставленої мети слід розв'язати низку **завдань**: 1) на матеріалі футбольної термінолексичи досліджуваного періоду, зафіксованої у спеціальних футбольних виданнях, спортивній періодиці та художніх текстах, присвячених футбольній тематиці, виявити приклади варіантності футбольних назв, відмежувавши їх від тих одиниць, що ілюструють явище синонімії; 2) здійснити типологічну класифікацію виявлених варіантних футбольних назв; 3) з'ясувати причини появи варіантності у футбольній термінолексичі досліджуваного періоду.

Виклад матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. З-поміж варіантних термінів українські лінгвісти виокремлюють такі різновиди: фонетичні, орфографічні, словотвірні, морфологічні та синтаксичні [3; 4; 9]. Ольга Радченко доповнила цю класифікацію варіантів термінів ще й акцентними, фонематичними та комбінованими одиницями [8, с. 7]. Щодо **акцентуаційних** (або **акцентних**) варіантів, які пропонують виділяти Оксана Мартиняк та Ольга Радченко, то, досліджуючи мову футболу першої половини ХХ ст., яка не зафіксована в нормативних словниках (лише поодинокі футбольні лексеми цього періоду внесено до реєстру словника «Лексикон львівський: поважно і на жарт» [10]), слід бути обережним із кваліфікуванням варіантів

наголошування тогочасних термінів, адже пересвідчитися в достовірності такого чи такого наголошування неможливо через відсутність сфери фіксації цієї термінолексики у лексикографії, а понадто немає записів тогочасного усного мовлення. Тому, зважаючи на аналізований матеріал, у розвідці притримуватимусь комплексної класифікації термінів-варіантів, виокремлюючи фонетичні, орфографічні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні та комбіновані.

Варіантність у футбольній термінолексичі першої половини ХХ століття дуже часто виникала як наслідок пошуку найвдалішої назви для певного поняття футбольної сфери. Часто це відбувалося в результаті запозичання чужомовних ресурсів із різних мов, передовсім з англійської, яка була основним джерелом поповнення футбольної лексики не лише для української, а й для багатьох інших мов. На початковому етапі формування української футбольної термінолексики типовим було функціонування футбольних термінів у двох формах запису – латинською та кириличною абеткою, а подекуди латинський запис терміна доповнено ще відмінковими закінченнями, записаними кирилицею, що є спробою адаптувати чужомовний термін до української системи відмінювання. Цікаво, що такі англійські варваризми в друкованих виданнях досліджуваного періоду взято в лапки (щоправда, цього не завжди дотримано послідовно), ніби для підкреслення їхньої чужорідності в системі української мови, а їхні відмінкові закінчення прийнято було записувати вже поза лапками: «*faul*», з «*faul*»ами, «*finish*», при «*finish*»-ові. Тому, з огляду на специфіку досліджуваного фактичного матеріалу, вважаю за доцільне доповнити подану вище класифікацію різновидів варіантних термінів ще й **графічними варіантами**, за які слід вважати чужомовні запозичені назви в їхньому оригінальному написанні латинкою й українській варіант транскрипції або транслітерування цього запозичення (або поєднання цих двох способів перекладу чужих номінацій). З-поміж прикладів графічних паралелей зафіксовано такі варіанти назв футбольних понять: «*aut*» – *аут*; «*bak*» (сучасн. *back*) – *бек*; *harpastum* – *гарпастум* (назва футболу в стародавніх римлян²); *FIFA* – *ФІФА*; «*forward*» – *форвард*; *match* – *матч* – *метч* – *меч*; *fair* – *фер*, *фейр*; *football* – *фудбаль*, *футбаль*, *футбол*, *футболь* (останні приклади кількох варіантів запису запозичень українською мовою слід розглядати й серед фонетичної варіантності, адже йдеться про відмінності в способі передавання чужомовних звуків за допомогою кириличної графіки). Часом і запис чужомовного запозичення латинкою також функціонував у кількох варіантах: «*faoul*», *faul* (сучасн. *foul*) – *фауль* (фол); *offside*, *of side*, *off-side* – *офзайд*, *офсід*, *офсайд*.

Фонетичні варіанти – це звукові різновиди терміна, що не порушують принципу тотожності його словотвірної структури, лексичного й граматичного значень [7, с. 9]. Фонетичні видозміни можуть відбуватися в різних частинах слова, але це не призводить до зміни значення слова. Серед прикладів співіснування фонетичних варіантів українських футбольних лексем першої половини ХХ століття домінують ті,

² Після деяких футбольних терміноодиниць першої половини ХХ ст., які суттєво відрізняються від термінів, що сьогодні функціонують в українській футбольній терміносистемі, у дужках подано сучасні їхні відповідники або значення цих номінацій.

які ілюструють спроби адаптації чужомовних футбольних термінів на українському ґрунті, хоча зафіксовано й зразки фонетичної варіантності питомих номінацій:

- вибір із-поміж звуків /v/ – /y/ для дотримання в українських лексемах норми милозвучності: *вдар* – *удар* та для передавання звукосполучення /au/ в запозиченнях з англійської мови: *авт бічний* – *аут бічний* («aut»); *фавль* – *фауль* («faoul», *faul*);

- паралельне вживання номінацій із протетичним голосним /i/ та без нього задля врівноваження вокалізму та консонантизму: *ігра* – *гра*; *ігрище* (футбольне поле) – *грище*;

- одночасне використання лексеми з явищем зйняття та без нього, внаслідок вживання для дотримання норм евфонії звука /й/ між голосними: *ініціатива* – *ініціятива* (ймовірно, це зумовлено зворотним впливом графіки на фонетику);

- варіантне вживання різних голосних звуків та звукосполучень для передавання голосних і звукосполучень у запозиченнях з англійської мови; тут варіантність спричинена домінуванням чи то принципу транскрибування, чи транслітерування чужомовних слів, зокрема: вибір звуків /a/ – /e/ для передавання голосного звука в запозиченій з англійської назві *match*: *матч* – *метч* – *меч*; використання звуків /a/ – /o/ в другій частині складної, запозиченої з англійської мови, номінації *football* та її похідників: *фудбаль* – *футбал* – *футбаль* – *футбол* – *футболь*, *футбаліст* – *футболіст*; відображення за допомогою голосного звука /i/ та звукосполучення /ea/ англійського звукосполучення /ea/ у лексемі *team*: *тім* (команда) – «*теам*»; у прикладах із трьох останніх пунктів;

- одночасне використання звуків /e/ – /и/ для передавання голосного звука в запозиченій з англійської лексемі «*back*»: *бек* (захисник) – *бик*;

- паралельне передавання за допомогою звука /e/ та звукокомплексу /ей/ англійського дифтонга /ai/ у лексемі *fair*: *фер* (чесний) – *фейр*;

- рівнобіжне вживання голосних звуків /и/ – /і/ – /у/ для запису українською мовою англійської назви *trick*, а також звуків /и/ – /і/ у префіксі гібридного терміна, утвореного від англійського *disqualify*, та в першій частині запозиченого з італійської мови мистецького терміна *prima donna*, що в терміносистемі футболу вживався у значенні ‘футбольна зірка’: «*трик*» – *трік* – *трюк*; *дискваліфікувати* – *діскваліфікувати*; *прімадонна* – *прімадонна*;

- передавання різними засобами голосних і звукосполучень у першому й останньому складах англійського запозичення *walkover*, що є назвою ‘зарахування технічної поразки футбольній команді за те, що не з’явилася на матчі’: *вальковер* (букв. легка перемога) – *воковер* – *вуковар* – *вуковер*;

- паралельне використання твердого та м’якого звуків /н/ – /н’/ у питомих назвах: *вирівнання* (зрівняти рахунок) – *вирівняння*; *вирівнюючі* (ворота) – *вирівнюючі* (ворота);

- варіантність у виборі твердого та м’якого звуків /л/ – /л’/ у чужомовних запозиченнях: *волей* (удар з лету) – *волей*; *гол* – *голь* – *толь*; *публика* – *публіка*; *футбол* – *футболь* – *футбаль* – *фудбаль*;

- одночасне вживання приголосного звука /ч/ та звукосполучення приголосних /тч/ для передавання кінцевого звука в запозиченій з англійської лексемі *match* та в її

похідниках (можливо, намагання зберегти невластивий українській мові збіг приголосних у кінці слова запропоновано для уникнення омонимії з питомою лексемою меч (назва різновиду зброї)): *меч* – *метч*; *передмеч* (гра дублерів) – *передметч*;

- рівнобіжне використання кінцевих дзвінких приголосних основи /д/, /ж/ та глухих приголосних основи /т/, /ш/ для адекватного передавання українською чужомовних запозичень *penalty*, *football*, *revanche* (як наслідок адаптації чужих назв за аналогією до типового в українській мові явища дзвінкості приголосних у кінці слова та складу та перед наступним глухим приголосним і явища одзвінчення глухих перед дзвінками): *пенальді* – *пенальті*, *фудбаль* – *футбаль*, *реванж* – *реванш*;

- варіантний запис складної власномовної лексеми, що є назвою ‘футбольної команди з одинадцяти гравців’, із відображенням у цих номінаціях різних регіональних рефлексів приголосного /д/, які зумовлені регресивною асиміляцією: *одинадцятка* – *одинайцятка* – *одинатцятка* – *одинацятка*;

- паралельне вживання звуків /в/ та /л/ для відображення польського бокового звука /ʎ/ у запозиченій із польської мови назві рілка: *пивка* (м’яч) – *пилка*;

- одночасне використання початкових приголосних /с/ і /ш/ у лексемах: *скіряна* (куля) – *шкіряна* (куля), *стопувати* (мяч) (зупиняти, від англ. *stop*) – *шстопувати* (мяч) (ймовірно, що перший варіант запропоновано під впливом польської вимови, а другий – німецької);

- рівнобіжне передавання за допомогою дзвінкого приголосного /з/ та глухого приголосного /с/ початкового кореневого приголосного в англійській запозиченій назві ‘положення поза грою’ – *offside* (варіант *офзайд*, вірогідно, зумовлений німецькими впливами), а також одночасне використання в цих прикладах голосного /і/ та звукосполучення /ай/ для передавання англійської букви «і»: *офзайд* – *офсід* – *офсайд*;

- паралельне використання різних голосних або звукосполучень у першому складі запозиченої з англійської лексеми *damping*, яка в мові футболу називає глядацьку підтримку: *дампінг* – *допінг* – *дупінг*.

Орфографічні варіанти – це різновиди того самого терміна, що відрізняються написанням. Варіантність орфографічного оформлення української футбольної термінолексики досліджуваного періоду не надто поширена, наприклад:

- паралельне написання ненаголошених голосних /є/ – /и/ в питомо українських словах: *витревалість* – *витривалість*; *реченець* – *речинець*;

- варіантний правопис слів без апострофа та з апострофом (у Галичині апостроф почали використовувати зі середини 30-х рр. ХХ ст., але доволі непослідовно): *мяч* – *м’яч*;

- написання з подвоєнням і без нього чужомовних запозичень: *спарінг* – *спаррінг*;

- рівнобіжний запис разом і через дефіс складних чужомовних назв: *олдбой* (ветеран) – *олд-бой*, *хавбек* (півзахисник) – *хав-бек*.

Словотвірні варіанти – це «спільнокореневі похідні, утворені суфіксами-варіантами [...] та спільнокореневі похідні, у яких той самий морф поєднується з варіантними твірними основами (усіченою і неусіченою)» [1, с. 21]. Серед словотвірних варіантів у футбольній термінолексичі виявлено одиниці, що утворилися:

- внаслідок відкидання афіксів для пристосування чужомовних термінів до системи української мови: *гарнаст* – *гарнастум* (назва футболу в стародавніх римлян);
- шляхом приєднання нульового суфікса чи матеріально виражених суфіксів – нн(я), –к(а) до тієї самої основи: *біг* – *бігання*; *підготов* (тренування) – *підготова* – *підготовка*;
- у результаті утворення одного з термінів морфолого-синтаксичним способом, а іншого – суфіксацією, в тім і нульовою: *бічний* (вкидання з-за бокової) – *бічняк*; *виграна* (перемога) – *виграш*; *здобута* (гол) – *здобуття* (*воріт*); *програна* (поразка) – *програ*;
- приєднанням різних суфіксів із тим самим словотворчим значенням до тієї ж твірної основи: *впорядник* – *впорядчик* (стюард); *нападач* – *нападник*; *подавня* – *подача* (пас); *свиставка* – *свисток* (у слові свиставка відбулося опрощення на морфемному шві); *наріжник* (кутовий) – *наріжняк*; *поперечка* – *поперечина*;
- унаслідок приєднання до тієї самої іменникової твірної основи різних суфіксів для творення прикметників: *запасний* – *запасовий*; *дружинна* (*гра*) (командна гра) – *дружинова* (*гра*); *футбалева* (*грище*) (футбольне поле) – *футбольне* (*грище*); *футболева* (*дружина*) – *футбольна* (*дружина*); *футболевий* (*клуб*) – *футбольний* (*клуб*); *футболевий* (*меч*) – *футбольний* (*меч*), *воротна* (*лінія*) – *воротова* (*лінія*);
- шляхом додавання різних демінутивних суфіксів –ець та –ок до основи іменника: *стовпець* (штанга воріт) – *стовпок*;
- у результаті паралельного функціонування пар термінів із префіксами та без них (семантика номінацій при цьому не зазнала змін), спричинене наявністю префіксальних видових пар дієслів у загальноживаній мові: *дискваліфікований* – *здискваліфікований*; *добуття* (*мистецтва*) (чемпіонства) – *здобуття* (*мистецтва*); *лучник* (півсередній напад) – *злучник*; сюди ж можна долучити приклади: *кількість* (*пунктів*) – *скількість* (*пунктів*), що виникли, ймовірно, під впливом аналогії до пари спільнокореневих слів *кілька* – *скільки*;
- за допомогою приєднання до варіантних твірних основ суфікса –ник: *нападник* – *напасник* (зміни в основі слова *напасник* спричинено історичними трансформаціями);
- шляхом додавання до різномовних за генезою варіантних твірних основ суфікса –н(ий) для творення прикметників: *енергійна* (*гра*) – *енергічна* (*гра*); *звичайний* (*склад*) – *звичний* (*склад*); *контужений* – *контузований*; *провінціонона* (*дружина*) – *провінціяльна* (*дружина*); *професійна* (*дружина*) – *професіональна* (*дружина*); *репрезентативна* (*одинайцятка*) – *репрезентаційна* (*одинайцятка*);
- приєднанням до тієї самої дієслівної твірної основи прикметникового та дієприкметникового суфіксів: *рішальні* (*ворота*) – *рішаючі* (*ворота*); *рішальний* (*момент*) – *рішаючий* (*момент*);
- творенням прикметників за допомогою нульового суфікса та суфікса –н(ий): *одноцілий* (*напад*) – *одноцільний* (*напад*);
- додаванням до питомих варіантних твірних основ дієслова суфікса –ч(ий): *самовбивчі* (*ворота*) – *самовбийчі* (*ворота*);
- шляхом приєднання до тієї самої твірної основи варіантних суфіксів: *трійка* (*нападу*) – *трійця* (*нападу*);

- додаванням до тієї самої твірної основи різних суфіксів: *легка (перевага) – легонька (перевага)*;

- унаслідок приєднання до варіантних чужомовних твірних основ українського дієслівного суфікса –ува: *інтервенювати – інтервеніювати*;

- додаванням суфіксів –ов(ий) та –н(ий) до іменникової основи для творення прикметників: *високоцифровий (вислід) – високоциферний (вислід)*; а згодом – суфікса –о до новоутворених варіантних прикметникових основ для творення прислівників: *(показати перевагу) циферно – (показати перевагу) цифрово*;

- шляхом приєднання до різних за звучанням твірних основ дієслівного суфікса –ува: *суддювати (від суддя) – судіювати (від судия)*; а до новоутворених основ додавання суфіксів –цтв(о), –нн(я) – для творення віддієслівних іменників: *судівництво – судіювання*;

- творенням прикметників префіксально-суфіксальним способом за допомогою додавання однакового префікса та різних суфіксів – нульового або позитивного –н(ий): *приземий (мяч) – приземний (мяч)*;

- унаслідок творення комбінованих словотвірних варіантів приєднанням нульового суфікса чи матеріально виражених суфіксів –н(є), –нн(я) до варіантних твірних основ: *гра – гранє; коп – копненє; стріл – стріляння* (удар по воротах);

- у результаті творення двопланових словотвірних варіантів (як наслідок варіювання твірної основи (від основ різних видових пар дієслів), що супроводжується додаванням різних, проте тотожних за значенням афіксів): *поступовання – поступок*.

У футбольній термінології найбільшою кількістю прикладів представлена словотвірна варіантність у суфіксальному способі творення, що підтверджує здатність різних суфіксів бути виразниками того самого словотвірного значення.

Морфологічні варіанти – це слова, що характеризуються «варіантністю граматичних категорій [...] особливо на рівні роду, іноді числа» [9, с. 60]. Серед прикладів футбольних лексем, у яких зафіксовано родову варіантність, зокрема назви, які є іменниками чоловічого та жіночого родів: *атак – атака, «кікс» – «кікса»* (втрата м'яча, обрізка), *перерив – перерва, підготов – підготова, резерв – резерва, тактик – тактика*, а також іменники чоловічого та середнього родів: *темп – темпо*. Зафіксовано й кілька слів, у яких виявляється варіантність категорії числа: *біг – біги, відсторонь – відсторони* (положення поза грою), *«рука» – «руки»* (гра рукою), *спорт – спорти* (види спорту).

Синтаксичні варіанти – це семантично тотожні словосполучення, які мають різний порядок розташування компонентів або різні форми вираження синтаксичних функцій. «Синтаксичні варіанти – це тотожні значенням (з можливими логіко-комунікативними відтінками, зокрема при зміні порядку слів, логічного наголосу та актуального членування речення) різновиди тієї самої моделі при певних модифікаціях її граматичної форми або граматичної форми одного з компонентів. Наприклад, при варіюванні форм синтаксичного зв'язку між членами словосполучення [...]; при зміні порядку слів [...]» [9, с. 60].

Синтаксичними варіантами футбольних термінів найчастіше є словосполучення, що окреслюють те саме поняття, складаються з тотожних компонентів, які поєднані

різними способами синтаксичного зв'язку та виражають ті ж самі синтаксичні відношення, зокрема:

- варіантні конструкції, що виражають атрибутивні відношення, і складаються з:

1) головного слова, вираженого іменником, що поєднане зі залежним прикметником зв'язком узгодження або 2) головного слова, вираженого іменником, що поєднане зі залежним іменником у Р. в. без прийменника, З. в. із прийменником або О. в. без прийменника зв'язком керування: *нападова акція* – *акція нападу*, *ворітній стовп* – *стовп воріт*, *воротна лінія* – *лінія воріт*, *європейська чаша* (європейський кубок) – *чаша Європи*, *клубовий фанатик* – *фанатик клубу*, *комбінаційний тяг* (ряд комбінацій) – *тяг комбінацій*, *мистецька табеля* (турнірна таблиця чемпіонату) – *табеля мистецтв*, *суддєйська колетія* – *колетія суддів*; *мистецька боротьба* – *боротьба за мистецтво* (боротьба за чемпіонство), *мистецька гра* – *гра о мистецтво*, *мистецька розгривка* (розіграш чемпіонату) – *розгривки за мистецтво*, *мячеві вправи* – *вправи з мячем*; *комбінаційна гра* – *гра комбінаціями*;

- паралельні конструкції, у яких при головному слові – іменникові або дієслові – вжито прийменникові чи безприйменникові конструкції з тим самим іменником: *грище копаного мяча* (футбольне поле) – *грище для копаного мяча*; *заправа копаного мяча* (футбольне тренування) – *заправа до копаного мяча*; *правила гри копаного мяча* (правила гри у футбол) – *правила гри в копаний мяч*; *змагання копаного мяча* (футбольний матч) – *змагання в копаний мяч* – *змагання копаним мячем* – *змагання в копаним мячи* – *змагання у копаним мячі*; *грати копаний мяч* (грати у футбол) – *грати у копаний мяч*; або словосполучення з різними прийменниками: *змагання за мистецтво* (матч за чемпіонство) – *змагання о мистецтво*; чи безприйменникові словосполучення, де залежні слова вжито у різних відмінках: *стрілити голя* (забити гол) – *стрілити голя*; або словосполучення дієслова з прислівником чи однокореневим іменником із прийменником: *грати амбітно* – *грати з амбіцією*; чи терміносполуки дієслова з прислівником або числівником: *грати вдесьятку* (грати вдесьятох) – *грати десьятеро*;

- атрибутивні словосполучення з простим і складним компонентом-означенням (перший елемент складного прикметника спільнокореневий із простим): *перша дружина* (команда) – *першорядна дружина*; *чужа дружина* – *чужонаціональна дружина*;

- семантично тотожні дво- та трикомпонентні словосполучення з різними за частиномовною належністю складниками: *грати приземно* (грати, використовуючи низькі передачі) – *грати приземними комбінаціями*; *добре грище* – *грище в доброму стані*; *численна публіка* – *численно зібрана публіка*; *дружина мяча* – *дружина копаного мяча*; *подання підбиттям* (пас підйомом ноги) – *подання, яке переводиться підбиттям*; двокомпонентні терміносполуки є свідченням тенденції до скорочення довжини терміна, тоді як трикомпонентне словосполучення точніше окреслює футбольне поняття;

Комбіновані варіанти. Комбінованими варіантними назвами є ті, в яких засвідчено відразу два чи більше видів варіантності. З-поміж таких у футбольній лексиці зафіксовано паралельне вживання неподовженого та подовженого звука /н'/ – /н':/ у питомих іменниках середнього роду: *замішанє* – *замішання*; *киванє* – *кивання*

(обігрування суперника з використанням фінтів); *опанованє* – *опановання* (володіння м'ячем); *подаванє* – *подавання*, що супроводжується варіантним використанням закінчень /e/ – /a/ (що є прикладом морфологічної варіантності): *копанє* – *копаннє* – *копання*, *друленє* – *друляннє* – *друляння* (штовхання суперника) – останні лексеми ілюструють і словотвірну варіантність.

Українській футбольній термінології першої половини ХХ ст. притаманне явище варіантності, що цілком закономірно, адже в цей період терміносистема футболу була на етапі формування. Варіантність футбольної термінології в першій половині ХХ ст. пов'язана зі закоріненням футболу як нової спортивної командної гри на українському ґрунті та розвитком її поняттєвого апарату і, відповідно, пошуком найвідповідніших назв на позначення явищ футбольної сфери. Цілком слушною є думка Оксани Мартиняк, про те, що «поява варіантних термінів, конкуренція між ними за місце в науковій термінології – це показник постійного розвитку мови і її тяжіння до досконалості» [6, с. 17].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як показав аналіз української футбольної термінології першої половини ХХ століття, у ній мали свій вияв усі види варіантності: фонетична, графічна, орфографічна, словотвірна, морфологічна, синтаксична та комбінована. Найбільшою розмаїтістю вирізняються фонетичні та словотвірні варіанти. Більшість прикладів демонструють результати засвоєння чужомовних запозичень, проте зафіксовано й чимало варіантних питомих назв. Це цілком закономірно, адже в цей період термінологія футболу перебувала на етапі формування власного арсеналу поняттєвих і термінних засобів, і в ній конкурувало по кілька варіантів назв на позначення одного футбольного поняття. Перспектива подальших досліджень полягає в простеженні динаміки варіантності в наступні періоди розвитку української футбольної терміносистеми.

Література

1. *Кузьма І.* Словотвірна синонімія і словотвірна варіантність прикметників в українській мові / Ірина Кузьма. – Л. : Літопис, 2006. – 308 с.
2. *Кучеренко Л.* Варіантність термінів як результат адаптації запозичень в українській мові / Людмила Кучеренко // Проблеми української науково-технічної термінології : тези III-ої Міжнар. наук. конф. – Л. : Вид-во Держ. ун-ту «Львівська політехніка», 1994. – С. 128.
3. *Малевиц Л.* Теоретичні проблеми термінологічної варіантності / Леся Малевиц // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2002. – № 453. – С. 75–76.
4. *Мартиняк О. А.* Синонімія та варіантність в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Мартиняк Оксана Андріївна. – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2010. – 18 с.
5. *Мартиняк О.* Синтаксичні варіанти в українській науково-технічній термінології / Оксана Мартиняк // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2013. – №. 765. – С. 60–63.

6. Мартиняк О. Фонетичні варіанти українських науково-технічних термінів / Оксана Мартиняк // Вісник Львівського ун-ту : Серія філологічна. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. 46. – Ч. II. – С. 17-22.

7. Мовчун Л. Фонетичні варіанти у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка / Лариса Мовчун // Дивослово. – 1994. – № 9. – С. 9–11.

8. Радченко О. І. Мовна норма і варіантність в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. ... канд. наук : 10.02.01 / Радченко Ольга Іванівна. – Харків : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2000. – 18 с.

9. Тараненко О. О. Варіанти мовних одиниць / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 59-60.

10. Хобзей Н. та ін. Лексикон львівський : поважно і на жарг / Наталя Хобзей, Ксеня Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 672 с. (серія «Діалектологічна скриня»).

References

1. Kuzma, I. (2006), *Word-building synonymy and word-building variability of adjectives in the Ukrainian language* [*Slovotvirna sinonimiia i slovotvirna variantnist prykmetnykiv v ukrainskii movi*], Lviv, Litopys, 308 p.

2. Kucherenko, L. (1994), *Variability of terms as the result of adaptation of loanwords in the Ukrainian language* [*Variantnist terminiv yak rezultat adaptatsii zapozychen v ukrainskii movi*], *Problems of Ukrainian scientific-technical terminology: theses of the 3rd internat. scientific conference*, Lviv, publishing house of National University «Lvivska politekhnik», 128 p.

3. Malevych, L. (2002), *Theoretical problems of terminological variability* [*Teoretychni problem terminolohichnoi variantnosti*], scientific journal of National University «Lvivska politekhnik». Series «Problems of Ukrainian terminology», № 453, 75–76 p.

4. Martyniak, O. A. (2010), *Synonymy and variability in Ukrainian scientific-technical terminology: abstract of dissertation for the degree of candidate of philological sciences* [*Synonimiia ta variantnist v ukrainskii naukovu-tekhnichnii terminolohii: Avtoreferat dysertatsii ... kandydata filolohichnykh nauk*], Lviv, Lviv National Ivan Franko University, 18 p.

5. Martyniak, O. (2013), *Syntactic variants in Ukrainian scientific-technical terminology* [*Syntaksychni varianty v ukrainskii naukovu-tekhnichnii terminolohii*], scientific journal of National University «Lvivska politekhnik», series «Problems of Ukrainian terminology», № 765, 60–63 p.

6. Martyniak, O. (2009), *Phonetic variants of Ukrainian scientific-technical terms* [*Fonetychni varianty ukrainskykh naukovu-tekhnichnykh terminiv*], scientific journal of Lviv National University, philological series, Lviv, publishing house of Lviv National Ivan Franko University, ed. 46, 17–22 p.

7. Movchun, L. (1994), *Phonetic variants in «Dictionary of the Ukrainian language» edited by Hrinchenko B.* [*Fonetychni variant u «Slovari ukrainskoi movy» za redaktsiieiu B. Hrinchenka*], *Dyvoslovo*, № 9, 9–11 p.

8. Radchenko, O. I. (2000), *Linguistic norm and variability in Ukrainian scientific-technical terminology, abstract of dissertation for the degree of candidate of philological sciences* [*Movna norma i variantnist v ukrainskii naukovo-tekhnichnii term inolohii: Avtoreferat dysertatsii ... kandydata filolohichnykh nauk*], Kharkiv, Kharkiv National University after V. Karazin, 18 p.

9. Taranenko, O. O. (2000), *Variants of linguistic units* [*Varianty movnykh odynyt*], Ukrainian language, encyclopedia, editors: Rusanivskii V. M., Taranenko O. O., Ziabliuk M. P. and others, Kyiv, Ukrainian encyclopedia, 59–60 p.

10. Khobzei, N. and others (2009), *Lviv lexicon: seriously and in jest* [*Leksykon Lvivskyi: povazhno i na zhart*], Institute of Ukrainistics after Krypiakevych I. National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, P. 672 (series “Dialectological box”).

И. Р. Процик,

*Национальный университет «Киево-Могилянская академия»,
кафедра украинского языка*

ФУТБОЛЬНЕ ГРИЩЕ – ФУДБАЛЕВЕ ІГРИЩЕ»: ВАРІАНТНОСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ФУТБОЛЬНІЙ ТЕРМІНОЛЕКСИКЕ ПЕРВОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ВЕКА

Проаналізовані варіанти термінологічних одиниць в українській футбольній лексиці першої половини ХХ в. Варіантність як невіддільний етап на шляху формування, розвитку і кодифікації термінологіки футболу виявлена на фонетичному, графічному, орфографічному, словообразовальному, морфологічному і синтаксичному рівнях.

Ключевые слова: українська футбольна термінологіка першої половини ХХ століття, форми існування мовної одиниці, варіантність, синонімія, види варіантності.

I. R. Protsyk,

*National University «Kyiv-Mohyla Academy»,
Ukrainian Philology Department*

**“FUTBOLNE HRYSHCHE – FUDBALEVE IHRYSHCHE”:
VARIABILITY IN UKRAINIAN FOOTBALL TERMINOLOGY IN THE 1ST
HALF OF XX CENTURY**

Variability is one of the main features of the language, and it is also characteristics of branch terminological systems. This article proves that variability is a structural phenomenon, unlike synonymy which is a semantic phenomenon. I use complex methodology elaborated on the basis of theoretical researches by Ukrainian linguists who have created criteria of distinguishing term variants.

The aim of the article is to trace variability in Ukrainian football terminology in the 1st half of XX century and intends on solving a series of tasks: 1) to spot examples of variability of football names having distinguished them from units that illustrate synonymy; 2) to carry out typological classification of the variant football names found; 3) to find the reasons of appearance of variability in football terminology in the researched period.

As the analysis has shown Ukrainian football terminology of the 1st half of XX century has all the kinds of term variability: phonetic, graphic, orthographic, word-building, morphological and syntactic. The majority of the examples demonstrate the results of adaptation of loanwords, but there are also variant original names. It is quite natural because during the researched period football terminology was at the stage of formation of its own arsenal of conceptual and terminological means and there were several variant names for the same football notion competing. The prospect of further researches lies in tracing the dynamics of variability in the following periods of development of football terminology of the Ukrainian language.

Key words: Ukrainian football terminology in the 1st half of XX century, forms of existence of a linguistic unit, variability, synonymy, the kinds of variability.

УДК 811.161.23'373.2(477.86 + 477.74)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141318>

Г. В. Сеник,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
старший викладач кафедри української мови*

ЗАПОЗИЧЕНА ЛЕКСИКА В НЕОФІЦІЙНИХ ІМЕНУВАННЯХ

У статті з'ясовується мотивація наддністрянських неофіційних іменувань, базою творення для яких стали іншомовні лексеми. Значний шар діалектної лексики даного регіону становлять запозичення з польської та німецької мов. Мотивація певної частини прізвиськ невідома, що свідчить про втрату зв'язку між онімом та апелятивом.

Ключові слова: апелятив, діалектизм, іншомовна лексика, мотивація, неофіційне іменування, прізвисько.

Постановка проблеми. Розвідки сучасних мовознавців дуже часто спрямовані на дослідження глибинних процесів мови, зумовлених ментальними, психологічними, індивідуальними особливостями людини, нації. Звернення до імені (а особливо, до неофіційного варіанта), його значення, походження, структури дає нам великі перспективи для подальшого з'ясування регіональних особливостей вибору імені та специфіки мотивації. В останні роки з'являється все більше наукових праць, присвячених дослідженню функціонування неофіційних антропонімів у тих чи інших регіонах. На сучасному етапі ще потребують глибшого вивчення і доповнення питання

про класифікації неофіційних іменувань, їх структуру, мотиваційну базу, дефініції *прізвиська*..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичними щодо становлення теоретичних положень та структурно-семантичних особливостей неофіційних іменувань є праці вітчизняних – М. Худаша, І. Сухомлина, П. Чучки, І. Ковалика, Р. Осташа, Д. Бучка, Г. Бучко, Г. Аркушина й зарубіжних учених – М. Ушакова, П. Поротникова, О. Суперанської, З. Нікуліної, Г. Сіміної, В. Мокієнка, М. Бірили, А. Устиновича, Я. Бистроня, В. Ташицького, О. Цеслікової та ін. На початку першого десятиліття ХХІ ст., крім традиційної класифікації прізвиськ, з'явилися нові аспекти дослідження онімів цього класу: когнітивний (О. Карпенко) [3], прагматичний (Н. Федотова) [9] та текстотворчий, (Т. Денисова [1]).

У наукових розвідках з даної тематики (статтях, дисертаціях) представлено матеріал різних регіонів України: прізвиська Закарпаття (П. Чучка), народно-побутова антропонімія Бойківщини (Г. Бучко та Д. Бучко), південно-східної України (В. Познанська), Вінниччини (В. Павлюк), Донеччини (О. Антонюк), Луганщини (Н. Федотова), Наддніпрянщини (І. Сухомлин, В. Чабаненко), Полтавщини (Л. Кравченко), Гуцульщини (М. Лесюк, Б. Близнюк), Покуття (Н. Вирста, Г. Ліщинська), Західного Полісся (Г. Аркушин, Н. Шульська), Середнього Полісся (І. Козубенко), Наддністрянщини (Р. Осташ), Тернопільщини (О. Вербовецька), Розточчя (О. Марочкіна), Львівщини (М. Наливайко, А. Чучвара), Херсонщини (В. Тихоша). Неофіційні антропоніми є цінним джерелом для пізнання історичних процесів, які постійно відбувалися в мовній структурі загальних назв, бо саме вони несуть найрізноманітнішу інформацію про внутрішній світ наших предків, який відображається в обрядах і звичаях етносу, інформацію про його життя та професійну діяльність.

У словниковому складі кожної мови знаходиться більший або менший відсоток запозичених слів, із яких певну кількість становлять іншомовні за походженням прізвища та неофіційні іменування.

Метою нашої розвідки є з'ясування мотиваційних особливостей неофіційних антропонімів, в основі яких лежать запозичені лексеми.

Зазначена мета передбачає виконання таких *завдань*: 1) виявити запозичену лексику в основах прізвиськ та з'ясувати її походження; 2) визначити мотиви номінації зазначених антропонімів; 3) виокремити лексико-семантичні групи прізвиськ за особливостями мотиваційної основ.

Об'єктом нашої статті стали неофіційні антропоніми, в основі творення яких лежить іншомовна лексика. *Предметом* дослідження є виокремлення лексико-семантичних груп такого типу онімів за рубриками їх мотивуючих основ та встановлення походження запозичених лексем. Матеріал представляє наддністрянську говірку південно-західного діалекту і зібраний у населених пунктах Галицького району Івано-Франківської області.

Для реалізації поставлених завдань застосовано такі основні *методи*, як описовий (для дослідження мотивації неофіційних іменувань) та зіставний (для пояснення походження іншомовних лексем).

Виклад основного матеріалу. За характером номінації прізвиська віддалені від інших розрядів антропонімів тим, що зближуються з апелятивною лексикою. Для прізвиस्क підбирають переважно слова не широковживані, не особливо частотні, а навпаки – рідкісні лексеми-діалектизми, архаїзми, екзотизми, рідко вживані слова, оскільки є потреба індивідуалізувати найменованого в його середовищі [4].

Як писав у «Нарисі з історії української діалектології» А. А. Москаленко, основне завдання української діалектології полягає в тому, щоб зібрати, покласифікувати і теоретично осмислити фонетичні, граматичні і лексичні особливості говорів, діалектів, наріч української мови. Адже знання цих діалектних особливостей має першорядне значення для вивчення історії української мови [5, с. 2], а вивчення словникового складу говірок створює широкий мовний контекст для пошуків у таких сферах, як етимологія, семантика, теорія номінації, лінгвогеографія [2, с. 209].

Категорія прізвиस्क цікава і перспективна для вивчення в багатьох аспектах:

1. мовна і соціальна природа прізвиस्क;
2. історія прізвиस्क;
3. індивідуальні й групові прізвиська;
4. стійкість категорії прізвиस्क в системі комунікативних ідентифікаційних засобів для називання людини;
5. роль прізвиस्क в системі антропонімічних засобів, їх функціональні параметри в ряді інших антропонімів;
6. причини творення прізвиस्क;
7. способи творення прізвиस्क;
8. прізвиська й культура мовлення [1].

Власна назва, позначаючи предмети довкілля, уже відображає певну думку, дає певну інформацію про предмет, особливий тип знання про дійсність, слугує засобом зв'язку з цією дійсністю [6, с. 50].

Найпродуктивнішими у творенні досліджуваних прізвиस्क є фонетичні та лексичні діалектизми, нерідко з певними фонетичними чи словотвірними трансформаціями останніх. Значний шар діалектної лексики становлять слова, запозичені з інших мов, для південно-західних діалектів це переважно польські та німецькі лексеми.

Сімонок В. П. зауважує, що запозичені слова у сучасній українській мові виконують цілий комплекс функцій: 1) номінативну, що задовольняє потребу мови в засобах номінації; 2) аксіологічну, що збагачує мову оцінними й експресивними засобами; 3) стильову, що диференціює вживаність власне українських і запозичених слів залежно від типу мовлення; 4) семантичної диференціації або ідентифікації понять українського й запозиченого слів; 5) термінотворення (стандартизації); 6) інтернаціоналізації певних шарів лексики і глобалізації окремих складників мовної картини світу [7, с. 31]. Саме перші три функції розкривають специфіку використання

запозичених слів у неофіційному антропоніміконі: з багатьох однакових прізвищ, імен необхідно виокремити людину у вузькому колі односельців, колег – знайти для неї таке ім'я, яке буде характеризувати, оцінювати її (бажано експресивно), яке буде вживатися окремою групою осіб і тільки в усному мовленні (найчастіше позаочі). Таку роль найкраще може виконувати маркована лексика.

Опис дібраного матеріалу здійснювався шляхом порівняння онімної лексики з апелятивною, що зафіксована у Словнику української мови в 11 томах, Словнику бойківських говірок М. Й. Онишкевича, Матеріалах до словника буковинських говірок, Етимологічному словнику, Словарі української мови Б. Д. Грінченка, а також з однозвучними іншомовними лексемами. Інколи мотивацію неофіційних найменувань установити не вдавалося, і це є, за словами О. В. Суперанської, однією з ономастичних універсалій: при тривалому використанні того самого імені того самого об'єкта відбувається поступова втрата мотивації імені, а відповідно і втрата внутрішньої форми імені [8, с. 352].

Отже, у процесі аналізу прізвищ, утворених від іншомовних слів, виявлено такі групи мотиваційних основ:

НА, що вказують на рід занять носія:

Баворка – отримавши землю, жінка сама себе почала називати *баворкою*; нім. *Bauer* – селянин;

Бадьо – носій прізвища працював ветеринаром: діал. *бадати* означає оглядати хворого (МСБГ); пол. *badac* – оглядати (хоча ДІАЛ. *БАДЬО* – близький родич (МСБГ);

Гріс – привозить у село для продажу висівки, крупи; пол. *grys* – крупа, висівки з муки;

Льокай – працював колись у панів лакеєм; *льокай* – лакей (СБГр.); пол. *lokaj* – дворецький;

РУРИК – виготовляв ринви (водостічні труби); пол. *RIRA* – ТРУБА;

СОЛТИС – колись був головою повіту; пол. *SOLTYS* – сільський староста, мер;

ФІРМАН – тримав багато коней; *ФІРМАН* (*фурман*) – візник (СУМ, СБГ, СБГр.); пол. *firman*.

НА, що вказують на особливості характеру, поведінки носія:

Батьир – хлопець довго не одружувався, хотів «погуляти»; *батяр* – гультай, розпусник, босяк (СБГ); угор. *betyar* – *гульвіса, розбійник, шельма, пияк, обірванець, авантюрист*;

Бетас – лінивий хлопчик, дуже довго вимагав, щоб мати носила його на руках; *бетас* – безпутник, негідник (СБГр); *бета* – клунок, торба (МСБГ); англ. *bag* – портфель, сумка;

Варта Каська (Катерина) – сварлива жінка; *варта* – губа (СБГ, МСБГ); пол. *warga*;

Талька (Наталія) *Гонорова* – батько не хотів, щоб дочка вийшла заміж «за будь-кого», тож дівчина «перебирала хлопцями»; пор.: *гоноруватися* – пишатися, задаватися (СБГ); пол. *honorowy* – почесний.

Олісь (Олесик) *Заліско* – запальний; пол. *ielazko* – *праска*;

Збитко – робить шкоду; **збитки** – пустощі, жарти (СУМ, СБГ, МСБГ); пол. *zbytki* – пустощі, бешкетування;

Катирка – постійно шморгає носом; пол. **КАТАР – НЕЖИТЬ**;

Корба – вертлява; **корба** – ручка (до колеса в машині, до круглого смичка ліри) (СБГр.), вантажопідйомний пристрій у вигляді вала з ручкою, на який намотується канат чи ланцюг (ЕС); пол. *korba* – *рукоятка*;

Курвар – чоловік «бігає до жінок»; **курва** – розпусниця (СБГр.); **курвач** – розпусник (СБГ); пол. *kurwa* – *блудниця, повія*;

Пательник – любив грати, коли вип'є, на **пательні**, тобто на сковороді (СБГ); пол. **РАТЕЛША** – сковорода;

П'єц – «гарячий» чоловік; **П'єц** – піч, у якій варять їсти; верх печі, на якому сплять та вигріваються взимку (СБГ); пол. *piec*;

ШАРМАН – за словами односельців, чоловік любить говорити правду в очі; пор. **ШАРКИЙ** – проворний, швидкий (СБГр.); але пол. **SZARMANCKI** (з франц.) – галантний;

ШУФЛЯ Ігорко – нікому не відмовляє у допомозі; **ШУФЛЯ** – лопата; пол. **SZUFLA**; нім. *Schaufel*.

НА, що вказують на особливості мовлення носія:

Гундар – часто вживав слово *hundert* – з нім. *сто*;

Дзядик – чоловік любив повторювати при сварці: «Ти дзяде!»; пол. *dziadek, dziad* – дід;

Прізвиськом **Есик** назвали хлопчика, з яким мати повернулася з Німеччини і від якого сусіди дуже часто чули: "есен, есен"; нім. *essen* – їсти;

Орко (Орест) **Склеп** – хто б не запитував хлопця, куди він іде, завжди відповідав, що йде «до склепу» (до крамниці); **склеп** – 1) комора для збіжжя, 2) крамниця (СБГ); пол. *sklep* – підвал, льох, склеп, крамниця;

ШТУДЕР – часто повчав своїх дітей, що треба добре **ШТУДЕРУВАТИ**; нім. **STUDIERN** – вивчати, вчитися.

НА, що вказують на особливості зовнішності носія:

Бальон – носій відрізняється своєю ходою через викривлені ноги; **бальон** – м'яч (СБГ); пол. *balon* – повітряна кулька;

Бульбочка – маленька жінка; **бульба** – картопля (СУМ, СБГ, МСБГ); пол. **bulba** – обл. картопля;

Гимбата – великі губи; пол. *gęba* – рот;

Грубас – в дитинстві був товстим хлопчиком; пол. *gruby* – **крупний, товстий, важкий**;

Дзямій – поганий, несимпатичний; **дзяма** – худа жінка (СБГ); рідка некалорійна страва (МСБГ); пол. *dziamta* – затірка;

Збуї – дуже малий на зріст (прізвисько утворено як антонім), **збуї** – розбійник, грабіжник (СУМ, СБГ, СБГр.); пол. *zbój* – розбійник, бандит;

Кандиба – чоловік повільно ходить, шкандибає; **кандиба** – поганий кінь, **шкапа** (СБГр.); рос. **кандыба** – кульгава людина (ЕС);

Кобіта – сильна, велика жінка; **кобіта** – жінка (СБГ); пол. *kobieta*;

Мацюпка – маленька на зріст; пол. *maćiurku* – маленький;

СЛОЙОК – У ЧОЛОВІКА ВЕЛИКА ГОЛОВА; ПОЛ. *stoik* – банка;

Тлустий – товстий; пол. *tlusty* – жирний, товстий;

ХЛОП – видний, сильний чоловік («То є хлоп!»); **ХЛОП** – чоловік, мужчина, хлопець (СУМ, СБГр.); пол. **CHŁOP**;

ЦЬВИК – здоровий, сильний; **ЦЬВЕСК(ЦЬВИК)** – цвях (СБГ); пол. **ŚWIEK**.

НА, що вказують на одяг носія:

Кацабайка – жінка дуже замерзала і весь час носила кацабайку; **кацабайка** = **кацабая** – полотняна кофта (СБГ); пол. *kasabaja* – кацавейка.

НА, що вказують на місце проживання носія:

Гураль – приїхав з Карпат; діал. *гураль* – груба палка (СБГ); пол. **gural** – горянин.

НА, що вказують на певні події в житті носія:

Неофіційне найменування *Зиск* закріпилося за чоловіком, який довго судився за землю і врешті-решт отримав її, «визискав»; *зиск* – розм. добрий результат, користь від кого-, чого-небудь (СУМ); пор.: *зискати* – використати (СБГ); пол. *zyskać* – вигравати, здобувати;

Майитний – отримав в подарунок спадщину (*маєток*); пол. *majątny* – заможний.

НА, що вказують на родинні стосунки носія:

Нанашунець – дуже любив свого **нанашка**, тобто хрещеного батька (СУМ, СБГ, СБГр.); молд. **нэнаш** – хрещений, а також весільний батько;

ЦУРОЧКА – найменша донька; пол. *córka*;

ЦЬОЦЬО – дуже часто втікав з дому до своєї **ЦЬОЦІ**, тобто тітки (СБГ); пол. *ciocia*.

НА, які респондентами не пояснені:

Басай – можна думати, красень: пор. рос. діал. *баса* – краса (СРНГ);

Гульман – походить від ідишського слова *гульн*, що означає «голитися», *ман* означає «людина». Відповідно, *Гульманом* могли називати цирульника (перукаря);

Кундур – можливо, так називали шевця: пор. **кондурі (кундурі)** – рід чобіт у мешканців Покуття (СБГр., МСБГ); рум. *kundura* – низьке жіноче взуття;

ФРАСУНОК – можливо, мав вираз обличчя постійно стурбованої людини: пор. **ФРАСУНОК** – сум, турбота, неспокій (СБГ, СБГр.); пол. *frasunek* – турбота;

ШВАБІСТА – ВІРОГІДНО, ЩО ХТОСЬ ІЗ ПРЕДКІВ БУВ НІМЦЕМ: *Шваби* (нім. *Schwaben*) – німці, які розмовляють на особливому швабському діалекті – один з південнонімецьких діалектів.

Також можна згадати й про іншомовні власні назви, які активно використовувалися як прізвиська після перегляду радянських фільмів: **Штифан** (Степан) *Штірліц* – хитрий, пробивний; **Джафар**, **Фокс** – розбишаки; **Джон** – працював у кузні. Крім цього, з початком трансляції в Україні іноземних серіалів дуже популярними стали неофіційні антропоніми: **Чучо**, **Віктор Карено** – кучеряві; **Манеті** – любить поїсти; **Бейжа** – жінка легкої поведінки, **Ізаура** – нещаслива жінка. Використовувались для надання прізвищ і прізвища історичних осіб: **Пільсуцький** – ім'я носія Йосип (Йосип (Юзеф) Пільсудський – національний герой Польщі); **Гімльир** – був у полоні в Німеччині; **Кастро** – смаглявий, з великою бородою.

Висновки та перспективи дослідження. Отож, як бачимо, галичани зберігають в антропонімії (як і в апелювативній лексиці) сліди минулої історії, політичного життя, матеріальної й духовної культури, діалектні мовні риси. Найбільша кількість запозичень з польської мови свідчить про давні українсько-польські контакти й географічне сусідство. Іншомовні лексеми надають неофіційним іменуванням особливого колориту, як правило, такі прізвиська є індивідуальними. Найчисельнішими за семантикою мотивувальних основ є групи лексики, що вказують на особливості зовнішності носія та на особливості його поведінки. У перспективі плануємо вивчення парадигматичних відношень у структурі неофіційних іменувань Івано-Франківщини.

Умовні скорочення

ЕС – Етимологічний словник української мови : В 7 т. – К., 1982–1989.

МСБГ – Матеріали до словника буковинських говірок. – Чернівці, 1971–1976. – В. 1–4.

СБГ – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч. 1–2.

СБГр. – Словарь української мови / За ред. Б. Д. Грінченка. – К., 1996. – Т. 1–4.

СРНГ – Словарь русских народных говоров. – М., Л., 1966.

СУМ – Словник української мови : В 11 т. – К., 1971–1980. – Т. 1–11.

Література

1. *Денисова Т. Т.* Прозвища как вид антропонимов и их функционирование в современной речевой коммуникации (на материале прозвищ Шумячского и Ершичского районов Смоленской области): автореф. дис... канд. филол. наук / Т. Т. Денисова. – Смоленск, 2007. – 22 с.

2. *Євтушок О.* Лексична парадигма діалекту як один з параметрів дослідження народних говорів / О. Євтушок // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2001. – № 6.

3. *Карпенко О. Ю.* Когнітивна ономастика : навчальний посібник / О. Ю. Карпенко. – Одеса : Фенікс, 2010. – 158 с.

4. *Лесюк М.* Прізвиська жителів гуцульських сіл / М. Лесюк // *Przezwiseka i PRZYDOMKI w JEZYKACH SLOWIANSKICH.* – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. – S. 227–240.

5. *Москаленко А. А.* Нарис з історії української діалектології / А. А. Москаленко. – Одеса, 1961. – 48 с.

6. *Прасол О. М.* Галицько-руські народні приповідки в тлумачення Івана Франка як джерело фіксації полонізмів (власні назви) / О. М. Прасол // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2013. – Вип. 35. – С. 49–55.

7. *Сімонок В. П.* Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.01 / Сімонок В. П. – Харків, 2002. – 36 с.

8. *Суперанская А. В.* Ономастические универсалии / А. В. Суперанская // *Восточнославянская ономастика.* – М. : Наука, 1972. – С. 346–356.

9. Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова” / Н. М. Федотова; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2008. – 20 с.

References

1. Denisova, T. T. (2007). *Nicknames as Anthroponyms and Their Functioning in Modern Speech Communication (Based on Nicknames Registered in Shumyachsky and Ershichsky Districts of the Smolensk Region)* [*Prozvishcha kak vid antroponimov i ikh funktsionirovaniye v sovremennoy rechevoy kommunikatsii (na materiale prozvishch Shumyachskogo i Yershichskogo rayonov Smolenskoj oblasti)*]: PhD Dissertation Abstract. Smolensk, 22 p.

2. Yevtushok, O. (2001). *Dialect Lexical Paradigm as a Parameter of Folk Language Studies* [*Leksychna paradyhma dialektu yak odyz z parametriv doslidzhennia narodnykh hovoriv*] In: Volyn-Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichniy zbirnyk z rehionalnykh problem. Zhytomyr, 2001. Issue No.6.

3. Karpenko, O. Yu. (2010). *Cognitive Onomastics: Textbook*. [*Kohnityvna onomastyka: navchalnyi posibnyk*]. Odesa: Phoenix Publ., 158 p.

4. Lesiuk, M. (1998). *Nicknames of Residents of Hutsul Villages* [*Prizvyska zhyteliv hutsul'skykh sil*]. In: *Przezviska i przydomki w jkzykach siowiacskich*, Lublin, p. 227–240.

5. Moskalenko, A. A. (1961). *An Essay on the History of Ukrainian Dialectology* [*Narys z istorii ukrainskoi dialektolohii*], Odesa, 48 p.

6. Prasol, O. M. (2013). *Galician-Russian vulgar sayings in I. Franko's understanding as a source of fixation of polonims (proper names)* [*Halytsko-ruski narodni pry повідky v tlumachennia Ivana Franka yak dzherelo fiksatsii polonizmiv (vlasni nazvy)*], *Linhvistychni doslidzhennia*, Vol. 35, pp. 49-55.

7. Simonok, V. P. (2002). *Lexical and semantic reception of foreign vocabulary in the Ukrainian Language Picture of the World* [*Leksyko-semantychna retseptsiiia inshomovnoi lekspyky v ukrainskii movnii kartyni svitu*]: PhD Dissertation Abstract. Speciality: 10.02.01. Kharkiv, 36 p.

8. Superanskaya, A. V. (1972). *Onomastic Universals* [*Onomasticheskiye universalii*]. In: *East Slavic Onomastics* [*Vostochnoslavyanskaya onomastika*], Moscow.

9. Fiedotova, N. M. (2008). *Modern Nicknames of Lugansk Region: Cognitive Pragmatics of Proper Name Text Formation*. [*Suchasni prizvyska Luhanshchyny: kohnityvna prahmatyka tvorennia tekstu onima*]: PhD Dissertation Abstract. Speciality: 10.02.01, the Ukrainian Language. Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Kharkiv, 20 p.

A. V. Senyk,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

ЗАЙМСТВОВАННАЯ ЛЕКСИКА В НЕОФИЦИАЛЬНЫХ ИМЕНОВАНИЯХ

В статье исследуется мотивация надднестрянских неофициальных именований, базой создания для которых стали иноязычные лексемы. Значительный слой диалектной лексики данного региона составляют заимствования из польского и немецкого языков. Мотивация определенной части прозвищ неизвестна, что свидетельствует о потере связи между онимом и апеллятивом.

Ключевые слова: апеллятив, диалектизм, иноязычная лексика, мотивация, неофициальное именование, прозвище.

G. V. Senyk,

*Odessa I. I. Mechnikov National University,
Department of the Ukrainian Language*

USE OF LOANWORDS IN UNOFFICIAL NAMES

The article deals with motivation in the giving of unofficial names based on loanwords in the Upper Dniestrian area of Ukraine. Phonetic and lexical dialecticisms, often having certain phonetic or word-formation transformations, are the most common elements in naming practices. Loanwords comprise a significant layer of dialectal words; in particular, in southwestern dialects, these are primarily Polish and German lexemes. The motivation of some nicknames is unknown, which indicates that such proper names have lost their connections with appellatives. The subject of the study is the singling out of lexico-semantic groups of nicknames according to their motivational foundations, and investigating the loanwords origin. The study is based on the lexical material collected in settlements of Halych district, Ivano-Frankivsk region, representing the Upper Dniestrian subdialect of the southwestern dialect.

Key words: appellative, dialecticism, loanwords, motivation, unofficial naming, nickname.

УДК 81.38

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141319>

Ю. О. Голоцукова,

канд. філол. наук,

Маріупольський державний університет,

доцент кафедри слов'янської філології та перекладу

РЕЗУЛЬТАТИВ І ДІАТЕЗА (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

Статтю присвячено дослідженню сутності діатезних опозицій при зсуві логічних акцентів зі сфери морфології слова у сферу семантики та синтаксису дієслівного речення, виокремленню й опису об'єктного, суб'єктного, дводіатезного та посесивного діатезних типів результативних конструкцій в українській мові.

Ключові слова: актив, діатеза, діатезний тип, пасив, результатив.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Аспектологія, що динамічно розвивається в славістиці, на жаль, майже позбавлена описів українського матеріалу. Наприклад, у колективній монографії *Типологія результативних конструкцій (результатив, статив, пасив, перфект)* [7] серед обстежених мов (китайська, нивхська, монгольська, ескімоська, чукотська, арчинська, узбецька, евенкійська, грузинська, давньогрецька, російська, литовська, арабська, індонезійська, німецька, норвезька, вірменська, фінська, фула) не виявилось мови української. Цей факт зіграв істотну роль в рішенні звернутися до даного питання, що розглядається і в самій україністиці лише побіжно. Саме цим зумовлюється **актуальність** дослідження.

Аналіз досліджень проблеми. Питаннями аналізу та класифікації результативних конструкцій у різних аспектах займалися такі лінгвісти, як І. Р. Вихованець, О. В. Бондарко, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Ю. П. Князєв, Ю. С. Маслов, В. П. Недялков, В. О. Плунгян, Г. Г. Сильницький, С. Є. Яхонтов та ін. В українській мові результати кваліфікують як грамемі зі значенням результативного стану, що перебувають в опозиції з грамемами зі значенням перехідної дії, типовими виразниками яких є відповідно предикативно вжиті пасивні дієприкметники доконаного і недоконаного виду або предикативні форми на *-но*, *-то*. Ця характеристика відсилає до діатезної опозиції актив – пасив.

Мета дослідження – визначення сутності діатезних опозицій при зсуві логічних акцентів зі сфери морфології слова у сферу семантики та синтаксису дієслівного речення. Основні **завдання** полягають в описі сутності діатезних опозицій, виокремленні діатезних типів результативних конструкцій української мови.

Об'єктом вивчення постала категорія результатива української мови, **предметом** – діатезні типи результативних конструкцій української мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Так, слов'янські конструкції на *-но*, *-то* відомі як пасивні, в яких дієприкметник не координує з ім'ям. Тому вони називаються неузгоджуваними, нечленним пасивом, неузгодженою формою, незмінною формою. Відносно ж українських конструкцій слід говорити про ослаблену опозицію активності й пасивності або навіть про нейтралізацію пасивного значення. Так, сполучуваність українських результативних форм на *-но*, *-то* із знахідним відмінком об'єкта говорить про активність конструкцій. Проте сполучуваність з агентивним додатком, хоч і обмежена, свідчить про їх пасивність.

Щодо труднощів у визначенні діатези і про своєрідність категорії стану говорив Е. Бенвеніст: «... хіба не дивно, що інші дієслівні категорії – спосіб дії, час, особа, число – піддаються досить точному визначенню, а категорію фундаментальну, дієслівну діатезу, не вдається охарактеризувати точно?» [1, с. 186]. Поняття діатезного типу пов'язане із семантико-синтаксичним й універсальним поняттям діатези, «що дозволяє максимально адекватно описати сутність діатезних опозицій при зсуві логічних акцентів зі сфери морфології слова у сферу семантики та синтаксису дієслівного речення» [8, с. 5–9].

Виділені діатезні типи конструкцій ґрунтуються на відмінностях у співвідношенні семантичних і синтаксичних актантів у даних конструкціях порівняно з конструкціями із вихідними дієсловами [8, с. 64].

Виділяють такі діатезні типи:

- суб'єктний тип від інтранзитивних дієслів;
- об'єктний тип від транзитивних дієслів;
- дводіатезний тип (суб'єктно-об'єктний, невизначений);
- посесивний тип.

Розглянемо українські результативні конструкції суб'єктного, об'єктного, дводіатезного і посесивного типів.

У випадку *суб'єктного* типу результатива суб'єкт стану відповідає суб'єктові попередньої дії. Так, українські суб'єктні результативи реалізують тільки результативне значення. Результативність суб'єктного типу конструкцій, виражених пасивними дієприкметниками, – факт в аспектології відомий і практично не заперечуваний.

Так, наприклад, частотними є рефлексивні результативні форми від рефлексивних дієслів: *Під завеликими бровами глибоко засіли невеличкі очиці, кольору щойно переломлених напильників (М. Стельмах); Недалеко від контори, на шляху до центральної лікарні, товпився гурт позасмалюваних робітників без сорочок, бо ними замотували голови замість чалми (І. Ле); Посеред великого плацу, за дротом, густо набито людей (М. Стельмах).*

Результативне значення можуть мати форми минулого, а також форми майбутнього часу: *Незбаром човен з телям було взято на буксир і щасливо приставлено до берега (Донч., VI, 1957, 148); В деяких місцях толь було прорвано чи*

пробито (Хижняк, Тамара, 1959, 176); *Коли б я взялась перекладати, то, звичайне, віршами, інакше се б значило зложити зброю долі перед В. Гюго та ще й після того, як уже було пробувано свої сили на ньому (Л. Українка); По ходу речей має скластися либонь так, що ту посаду буде запропоновано Вам (М. Коцюбинський); – Ну, товаришу Донченко, – кажу я, беручи рецензію, – зараз буде зачитано вирок (Донч., VI, 1957, 614).*

Результативні конструкції *об'єктного* діатезного типу в українській мові функціонують разом зі стативними конструкціями. Розмежування обох різновидів залежить від ряду граматичних умов. Діатезний тип виявляється тут нейтральним. Так, вживання результативних конструкцій в рамках *об'єктного* типу обумовлено лексичним значенням вихідного дієслова, лексичним оточенням результати́ва, а також його положенням у структурі тексту.

Лексичне значення вихідного дієслова. Цікавими щодо можливості утворення результативів, на наш погляд, є дослідження А. П. Загнітка щодо поняття дії та стану. Диференціація лексем на дієслова дії і дієслова стану має вирішальне значення, оскільки інвентар дієслівних граматичних значень значною мірою залежить від приналежності дієслова до першого чи другого розряду слів. Дієслова стану є значно складнішими у функціональному плані, що мотивується їх похідністю і конденсацією попередньої семантики у своїй структурі. Поняття дії включає в себе семантичні ознаки активності, доцільності, каузативності, об'єктності, інструментальності. Найпоследовніше вони виражені лише серед номінативно-акузативних дієслів, які позначають активні цілеспрямовані дії, що витворюються особою і спрямовані на об'єкт із метою його перетворення.

Опозиція дієслів дії і дієслів стану пронизує всю граматичну систему мови. Похідністю дієслів стану зумовлюється, зокрема, їх своєрідність щодо видового протиставлення (непарність переважно властива дієсловам стану; результативність – дієсловам дії, порівняймо: *любити / I розлюбити, будувати // побудувати, малювати / I намалювати, писати // написати // відписати*).

Дієслова дії охоплюють лексеми на позначення:

1) фізичної дії: *вишивати, різати, чеканити, шити, шліфувати, складати* тощо;

2) інтелектуальної дії: *акумулювати, аналізувати, імпровізувати, конструювати, проектувати, систематизувати, створювати, фантазувати* тощо;

3) мовлення: *оголошувати, оповідати, повістувати, пояснювати, розповідати, стверджувати, уточнювати, шепнути* тощо;

4) давання: *відбирати, віддавати, відправляти, давати, дарувати, доручати, красти, отримувати, платити, присвоювати* тощо;

5) відношення: *переважати, рівнятися* тощо;

6) простору: *висіти, лежати* тощо;

7) володіння і приналежності: *володіти, тримати* тощо.

Українські конструкції з результативним значенням можна представити такими двома групами:

а) результатив від дієслів конкретної фізичної дії, у результаті якої об'єкт характеризується зміною властивостей або набуттям ознак: *Вихід із каменниці також **був забарикадований*** (І. Франко); *Машина пролітала повз польові жандармські пости, **забетоновані** і **повиті** дротом кулеметні гнізда* (Ю. Бедзик); *Одежа, руки в них **забруднені** фарбою та клеєм* (Леся Українка); *Італійським олівцем там **було намальовано** дівчину безмірної краси* (Ю. Яновський); *Вона справно вивернулася, схопила мене за комір і пхнула головою в сніг, **наметений** вітром під парканом* (Сміл., Сашко, 1954, 12); *Нафтові вишки, виразно **окреслені** вдень, тепер в лягаючих сутінках ледве маячили на близьких і далеких горбах* (О. Гончар); *Хай би впізнали в ньому того **ошарпаного** підпаса, що за чужим бидлом по чужих нивах спотикався* (О. Гончар);

б) результатив від дієслів, що позначають просторові відношення між двома предметами. Такими в українській мові є дієслова з префіксом при-, що передає значення зближення, з'єднання. Актанти мають форми «що до чого»: *Покійні отець мені не раз казали, що у метриці, **прибавлено** мені годів* (М. Кропивницький); *Може, давно б полинули з землі на безвість, якби мара **прибитих** на хрестах кривавих розбишак нас не лякала погрозою даремного скогіання* (Леся Українка); *До ганку на щастя підкову **прибито*** (Воронько, Тепло., 1959, 118); *До босих ніг **прибичовано** мотуззям старі калоші* (В. Тютюнник); *На борту літака був ще один гітлерівець – штурман... Не будучи графом, він не скаржився на недостачу друзів з графських синків, які пленталися за ним, **приворожені** необмеженим багатством його батька* (І. Ле); *На Марченкові була матроська сорочка і капелюх, тільки славетний **кльош** **запхано в чоботи*** (Ю. Яновський).

До цієї групи також широко включаються буттєві речення [4, 7, 8]. В українській буттєвій моделі широко вживаються результативи від дієслів створення, зі значенням існування: *До ганку на щастя підкову **прибито*** (П. Воронько); – *Допомогти вам, Даріно Павлівно? – Ні, у мене, власне кажучи, уже все **приготовано**. Багато часу не забере* (В. Собко); *В ілюстрованих журналах, серед великих героїв **було вміщено** його дороге обличчя* (М. Хвильовий); *Ми з Оксаною тепер живемо в тому часовому і просторовому вимірі, де для закоханих **створено** найкращі умови* (М. Мірошніченко).

Згруповані у двох наведених пунктах українські результативи своєю лексичною семантикою забезпечують результативне розуміння утворених ними конструкцій. Конструкції ці, як правило, позначають стійкий незворотний стан.

Лексичне оточення форми. Так, результативне значення має такі відмінні особливості:

а) ознака, яку виражає результатив, є стійкою, тривалою;

Показники тривалості типу *довго, все ще, цілий день* тощо визначають тривалість результативного стану і тим самим свідчать про результативне значення конструкції: *Коли пригадував зараз минуле, так і здавалося Артемові: мовби це лист за листом перегортає він велику мудру книгу життя, уже колись **перегортану** разом із батьком* (Головко, II, 1957, 392); *Ось уже **перейдено** пісок і глину, і корінь занурюється, як*

жадібний хробак, у жовту землю (Ю. Яновський, II, 1958, 126); *Стріляли на стрільбах.., кололи штиками ті самі опудала, що їх безліч разів уже **було переколото** курсантами піхотного училища* (О. Гончар, Людина.., 1960, 70); *Виявилось, що Таврійський повстанський полк, уже давно **перетреновано** в бригаду* (О. Гончар, II, 1959, 221).

Показники тривалості інших типів можуть позначати час, зайнятий самою дією. Це свідчить про пасивне значення конструкції (*за лічені секунди були заповнені тощо*).

б) результативне часове значення обмежене планом результату, «однопланове». Обмеженість результативного стану часовим планом допоміжного дієслова проявляється у сполученнях зі вказівкою на час.

Минуле результатива в сполученні з такими показниками: *ще вчора, тільки-но, у той час* тощо передбачає, що у теперішньому часі цей стан вже завершився. Порівняймо: *ще вчора усе було зроблено, тільки-но усе було сплутано* тощо.

Теперішнє результатива взагалі несумісне зі вказівкою на одиничний момент чи період в минулому. Вказівка на час для результатива можлива, лише коли виражається повторювана ознака, хронологічна циклічність (*навесні я закоханий* і под.), або коли суб'єкт стану є множинним (*у молодості усі закохані* і под.).

в) момент появи стану (завершення дії) залишається, як правило, невизначеним. Вказівка на певний момент сумісна і зі значенням завершеності дії, і зі значенням стану, але смисл таких сполучень різний. У першому випадку виражається момент завершення дії (пасивне значення); у другому – те, що у вказаний момент стан уже мав місце, виникнувши колись раніше (результативне значення). Наприклад: *У 1141 році, коли Галицьке князівство **було сформоване**, більша частина Підкарпаття була **приєднана** до його володінь* (Б. Малик).

При акціональному розумінні дієприкметника *було сформоване* Галицьке князівство сформували саме у 1141 році, при результативному – формування могло початися раніше, триваючи й у 1141 році; дієприкметник *була приєднана* має лише акціональне значення.

Положення у структурі тексту. Так, результативно сприймається конструкція, якщо речення, що передує перфектній конструкції, або ж наступне речення має дієслівний предикат, що позначає динамічну ситуацію: Для гостей звільнили один килим, і без замовлення туди подано кок-чай, сухий виноград та два коржики (І. Ле); Дулібові та Іваниці подано чаші з медом. Вони пили повільно, чи то смакували напій, чи то навмисне затягували час (П. Загребельний).

Висловлено також пропозицію вважати результативною будь-яку перфектну конструкцію, якщо вона перебуває за перфективною формою [7, с. 200]: Посірілий, розхристаний підскакав до «хазяїна», доповів, не встаючи з сідла: – Переправу розбомблено (О. Гончар); Постріли відгукнулися за садом, на леваді, і вона зрозуміла, що хутір оточено (Тулуб).

Результативність імперфективних конструкцій підтримується наявністю обставин способу дії і місця: Мазепа підкреслює, що цей лист писано не в Польщі, ані

поляком. Це видно із слів, яких немає в польській мові; Проект роблено з точним обрахунком попередніх спроб (І. Ле).

Результативність українських імперфективних конструкцій можна констатувати також на підставі відсутності в них показників статуральності: Дерев'яними кругляками мощено вулиці (П. Загребельний).

Суб'єктний варіант дводіатезного результати́ва подібно суб'єктно-діатезному типу, переважно позначає результативність. Суб'єктність, таким чином, у ситуації контекстуальної та ситуативної з'ясованості суб'єктності є способом визначення результативності. Як і в суб'єктному діатезному типі, розпізнати результативне значення конструкції можна на підставі семантичного значення вихідного дієслова. Українські *дводіатезні* результативні конструкції є результативними, якщо вихідне дієслово має семантику ціленаправленості [7, 8].

Так, частотною є дводіатезна форма від дієслів «зв'язати», «зв'язатися» є не результативною в конструкціях нижче, оскільки вона співвідноситься з рефлексивним декаузативом, що позначає нецілеспрямовану дію: *Але все те, що зв'язано з атомом, з розщепленням його ядра, почалося там далеко раніше* (Н. Рибак); *Звичайно, він уже не любить, він сьогодні навіть ненавидить Ганну. Але з нею зв'язано такі гарні хвилини* (М. Хвильовий).

Але коли та сама результативна форма співвідноситься з дієсловом, що позначає спонтанну, що межує з цілеспрямованістю дію, тобто з транзитивом «зв'язати», конструкція є результативною: *Тепер багато сподівань зв'язано з новою моделлю кінематографа. = Тепер багато сподівань ми (хтось) зв'яземо.*

Якщо результатив утворюється від транзитивного дієслова, об'єкт дії найчастіше позначає частину суб'єкта. У цьому випадку результат дії виражається не стільки на об'єкті, скільки на суб'єкті. *Посесивний* діатезний тип українських результативних конструкцій не впливає на характер конструкції, оскільки до нього входять як статуральний, так й акціональний різновиди: *Сказано ж у апостола Павла: «Коли мовами людськими глаголю...»* (П. Загребельний); *Підводячись з-за столу, ми вже знали, що з байдикарством в нас буде покінчено* (О. Гончар).

Висновки та перспективи дослідження. З метою максимально адекватно описати сутність діатезних опозицій при зсуві логічних акцентів зі сфери морфології слова у сферу семантики та синтаксису дієслівного речення нами виділено об'єктний, суб'єктний, дводіатезний та посесивний діатезні типи. Так, українські суб'єктні результати́ви реалізують тільки результативне значення. Результативні конструкції об'єктного діатезного типу в українській мові функціонують разом зі статуральними конструкціями. Розмежування обох різновидів залежить від ряду граматичних умов. Діатезний тип виявляється тут нейтральним. Вживання результативних конструкцій в рамках об'єктного типу обумовлено 1) лексичним значенням вихідного дієслова, 2) лексичним оточенням результати́ва, а також його 3) положенням у структурі тексту. Посесивний діатезний тип українських результативних конструкцій, як і об'єктний, не впливає на характер конструкції, оскільки до нього входять як статуральний, так й акціональний різновиди.

Проблема категорії результатива, не зважаючи на тривалу історію її вивчення, залишається однією з дискусійних та потребує подальших досліджень.

Наукова новизна, теоретична і практична цінність отриманих результатів. Вирішення теоретичних та практичних проблем категорії результатива є важливим не тільки для всебічного з'ясування характеристики дієслова, але й для опису загальної структури мови, лексичного складу мови, з'ясування динаміки розвитку мови, є необхідною умовою для створення фундаментальних описових і категорійно-функційних граматики.

Література

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 244 с.
2. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1976. – 255 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець (ред.), К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Морфологія [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 1996. – 437 с.
5. Загнітко А. П. Морфологічна і семантична структура категорії стану і поля становості / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії. – 2006. – № 14. – С. 64–73.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Селіванова О. О. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
7. Недялков В. П. Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект) / В. П. Недялков (ред.), С. Е. Яхонтов, Ю. С. Маслов и др. – Л. : Наука, 1983. – 262 с.
8. Храковский В. С. Типология пассивных конструкций. Диатезы и залого / А. А. Холодович (ред.), С. Е. Яхонтов, Г. Г. Сильницкий и др. – Л. : Наука, 1974. – 380 с.

References

1. Benvenist, Je. (1974), *General Linguistics* [*Obshhaja lingvistika*], Moskva, Progress, 244 s.
2. Bondarko, A. V. (1976), *Theory of morphological categories* [*Teorija morfologicheskikh kategorij*], Leningrad, Nauka, 255 s.
3. Vihovanec', I. R., Gorodens'ka, K. G. (2004), *Theoretical morphology of the Ukrainian language* [*Teoretichna morfologija ukraïns'koï movi*], Kiïv, Pul'sari, 398 s.
4. Zagnitko, A. P. (1996), *Theoretical grammar of the Ukrainian language: Morphology: Monograph* [*Teoretichna gramatika ukraïns'koï movi: Morfologija: Monografija*], Donec'k, DonNU, 437 s.
5. Zagnitko, A. P. (2006), *Morphological and semantic structure of the category of the country and the field of development* [*Morfologichna i semantichna struktura kategorii stanu i polja stanovosti*], *Lingvistichni studii*, № 1, S. 64–73.

6. Selivanova, O. O. (2006), *Modern linguistics: the terminology encyclopedia* [*Suchasna lingvistika: terminologichna enciklopedija*], Poltava, Dovkillja, 716 s.

7. Nedjalkov, V. P., Jahontov, S. E., Maslov, Ju. S. i dr. (1983), *Typology of effective constructions (result, stativ, passive, perfect)* [*Tipologija rezul'tativnyh konstrukcij (rezul'tativ, stativ, passiv, perfekt)*], Leningrad, Nauka, 262 s.

8. Hrakovskij, V. S., Jahontov, S. E., Sil'nickij, G. G. i dr. (1979), *Typology of passive structures. Diathesis and liens* [*Tipologija passivnyh konstrukcij. Diatezy i zalogi*], Leningrad, Nauka, 380 s.

Ю. А. Голоцукова,

*Мариупольский государственный университет,
кафедра славянской филологии и перевода*

РЕЗУЛЬТАТИВ И ДИАТЕЗА (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА)

Статья посвящена исследованию сущности диатезных оппозиций при смещении логических акцентов из сферы морфологии слова в сферу семантики и синтаксиса глагольного предложения, выделению и описанию объектного, субъектного, двудиатезного и посессивного диатезных типов результативных конструкций в украинском языке.

Ключевые слова: актив, диатеза, диатезный тип, пассив, результатив.

Y. O. Golotsukova,

*Mariupol State University,
Department of Slavic Philology and Translation*

RESULTATIVES AND DIATESIS (ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN LANGUAGE)

The article is devoted to the study of the essence of diathesis oppositions when logical accents are shifted from the sphere of word morphology to the sphere of semantics and syntax of the verbal sentence, to isolating and describing the object, subject, bi-diathesis and possessive diathesis types of resultative constructions in the Ukrainian language. The object of study was the category of the resultative of the Ukrainian language, the subject - diathesis types of resultative constructions of the Ukrainian language. Ukrainian subjective resultative only realize resultative results. Resultative constructions of the object diathesis type in the Ukrainian language function together with stativ constructs. The differentiation of both types depends on a number of grammatical conditions. The diathesis type is neutral here. The application of resultative constructions within the object type is due to 1) the lexical meaning of the original verb, 2) the lexical environment of the resultative, as well as its 3) position in the structure of the text. Possessive diathesis type of Ukrainian resultative constructions, like the object, does not affect the nature of the design, because it includes both the statal and the active species. The solution of theoretical and practical problems in the resultative category is important not only for a comprehensive explanation of the verb's characteristics, but also for describing the general structure of the language, the lexical composition of the language, and

elucidating the dynamics of language development, is a prerequisite for the creation of fundamental descriptive and category-functional grammars.

Key words: asset, diathesis, diathesis type, passive, resultant.

УДК 811.161.2:81'373.611

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141320>

Р. О. Коца,

канд. філол. наук,

Інститут української мови НАН України,

науковий співробітник

відділу історії української мови та ономастики

СКЛАДНІ ПРИКМЕТНИКИ З ПЕРШОЮ ОСНОВОЮ БЛАГО- ТА ДРУГИМ ДІЄСЛІВНИМ КОМПОНЕНТОМ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Здійснено семантико-структурний аналіз складних прикметників з першою основою **благо-** та другим дієслівним компонентом, виявлених у пам'ятках української мови XI – XX ст. Зокрема відстежено їхнє походження та шляхи запозичування, визначено їхню семантику і словотвірну структуру в різні періоди розвитку української мови, з'ясовано їхню стилістичну функцію та особливості використання.

Ключові слова: складні прикметники, композити, церковнослов'янізми, словотвірна модель, словотвірне значення, благо.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасній українській мові функціонує чимала група складних прикметників-церковнослов'янізмів різної структури й семантики. Процес тісної взаємодії української та церковнослов'янської мов бере початок ще з XI ст. Добре внормована літературна мова – церковнослов'янська – мала потужний вплив на розвиток давньоукраїнської мови на всіх її рівнях. Не стала винятком і словотвірна система. Перші складні слова, що були кальками з грецької мови, прийшли до нас саме через посередництво старослов'янської, а пізніше – церковнослов'янської мови як її різновиду на території Київської Русі. І якщо спочатку запозичувалися окремі слова, то згодом – цілі словотвірні моделі, окремі з яких, ставши продуктивними в давньоруськоукраїнській мові, отримали продовження й у сучасній українській літературній мові. Саме тому вивчення церковнослов'янізмів, а особливо їхньої структури, має велике значення для розуміння становлення й розвитку словотвірної системи української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання церковнослов'янізмів (старослов'янізмів) в історії української мови зверталось чимало науковців: їхнє функціонування в лексиці староукраїнської мови описали В. М. Русанівський [19; 20], Л. М. Полюга [18], Ф. Є. Ткач [25], Л. Л. Гумецька [4], В. А. Передрієнко [17], А. А. Дем'янюк [5], Н. В. Заболотна [8], С. І. Корнієнко [12] та ін.; стилістичну

функцію церковнослов'янських в українській мові нового періоду на матеріалі творів І. П. Котляревського простежив Ю. В. Шевельов [27], на матеріалі творів Т. Г. Шевченка – В. І. Сімович [23], В. М. Русанівський [21] та О. Г. Муромцева [13], на матеріалі творів П. О. Куліша – Ю. В. Шевельов [28]. Не оминули дослідники увагою й давньоукраїнський період – І. І. Огієнко [16], І. С. Свенціцький [22], В. М. Русанівський [20], В. В. Колесов [9–11] та ін.

Отже, робіт, присвячених взаємозв'язкам старослов'янської та української мов, немало. Однак особливості запозичування й засвоєння церковнослов'янських давньоукраїнською мовою, їх функціонування у ній, а також подальша доля в наступні періоди, остаточно не з'ясовані. Промовистим на цьому ґрунті є дослідження особливостей структури й основних словотвірних моделей складних прикметників, що містять церковнослов'янські компоненти. У попередніх дослідженнях ми докладно проаналізували складні прикметники з першою основою **благо-** та другим іменним компонентом. **Об'єктом** дослідження у цій статті стали композити-ад'єктиви з першою основою **благо-** та другим дієслівним компонентом.

Мета та завдання. Щоб визначити походження, відстежити розвиток семантики та структури складних прикметників із першою основою **благо-** та другим дієслівним компонентом, а також з'ясувати причини поступового занепаду цієї словотвірної моделі в українській мові, необхідно: 1) відібрати з пам'яток української мови XI – XX ст. складні прикметники названої структури; 2) відстежити їхнє походження та шляхи запозичування; 3) визначити їхню семантику і словотвірну структуру в різні періоди розвитку української мови; 4) з'ясувати їхню стилістичну функцію та особливості використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із опрацьованих джерел для структурно-семантичного аналізу виокремлено 22 лексеми, які поділяємо на дві групи.

Першу групу композитів на **благо-** складають віддієслівні утворення, які передають об'єктні відношення. Похідні такого типу в давньоукраїнській мові утворювалися від сполучення іменника й дієслова за допомогою суфіксів **-ив-**, **-ьн-**, **-ен-**. Отже, формальна структура виглядала так: “іменник (І) + дієслово (Д) + суфікс”: *благоглаголивъ* (СДРЯ I, 175) ← благо глаголити ‘красномовний’, *благолюбивыи* (189) ← благо любити ‘доброчесний’, а також – *благоносивыи / благоносъныи* (190) ‘натхненний Богом’, *благопохвальныи* (194) ‘гідний похвали’, *благоволеныи* (170) ‘добррозичливий’, *благоскъръбънь* (198) ‘скорботний’, *благоавленыи* (220) ‘добррозичливий’.

Словотвірне значення таких композитів описується перифразою ‘той, який ДІ’, напр.: *благодаръныи* (СДРЯ I, 178) – ‘той, який дарує благо’, *благодатьныи* (180) – ‘той, який дає благо’.

Іменниковий компонент **благо-** у похідних цього типу вживався у широкому значенні. Існують різні версії походження праслов'янського **bolgo* (ЭССЯ 2, 174), однак достеменно відомо одне – у церковнослов'янській мові воно мало два значення: 1) ‘добро; все, що служить для нашого щастя’; 2) ‘добрі вчинки’ (СЦСЯ I, 49). Така семантика цього іменника зберігається протягом століть, що зафіксовано й у словниках

різних періодів розвитку української мови: *благо* (СУМ XVI–XVII 2, 93) ‘добро’, *благо* (Гр. I, 82) ‘добро’, *благо* (СУМ I, 191) ‘добро, щастя’. Однак, починаючи з XVI ст., пам’ятки фіксують використання аналізованого слова у формі множини *блага* зі значенням ‘статки’ (СУМ XVI–XVII 2, 93; СУМ I, 191). Дослідивши давні тексти, К. Р. Добрушина прийшла до висновку, що семантика іменника *благо* пройшла певну еволюцію: від уявлення про те, що *благо* – «це все те, що дано світу Богом», до розуміння *блага* як «чогось найціннішого» [6, с. 32–33]. Про давній зв’язок чи ототожнення понять “блага” і “Бога” у свідомості русичів свідчить функціонування в церковнослов’янській, а згодом і давньоукраїнській мові композита *благобоязненный* (СЦСЯ I, 48) / *благобоязныи* (СДРЯ I, 168) / *благобоязньныи* (168) ‘який боїться Бога’. У староукраїнській мові його витісняє прикметник *богобойный* (СУМ XVI–XVII 2, 138) чи його варіанти *богобоязливый* (139), *богобоязныи* (139), *богобоязньень* (XVII Слав.-Кор., 429), котрий зберігся до наших днів, трохи змінивши значення – *богобоязливий* ‘який сліпо вірує у владу Бога і церкви, боїться порушувати заповіді Святого Письма’ (СУМ I, 209).

Виходячи із семантики композитів, можна сказати, що в більшості складних прикметників **благо-** вже не має виключно релігійної значення: воно – водночас із вказівкою на Бога і його діяльність – передає, за визначенням К. Р. Добрушиної, “щось добре для будь-кого (запевне – для всього світу), оцінюючи з погляду істинних, вищих цілей існування” [6, с. 34]. Таке значення іменника підсилювалося й дієсловами, із якими він сполучався. Як правило, це були семантично забарвлені дієслова, тобто такі, що своїм значенням вказували на те, що з іменником робиться щось добре (*дарити*, *хвалити*); передавали бажання (*волити*), ставлення до когось / чогось (*любити*, *скърбити*, напр.: *благоволеньи* ‘доброзичливий’ (СДРЯ I, 170), *благодарьныи* ‘вдячний’ (178), *благодатьныи* ‘який дає щастя’ (180), *благлюбивыи* ‘доброчесний’ (189), *благлюбныи* ‘добрий’ (189), *благоскърбьнь* ‘скорботний’ (198), *благочиньныи* ‘який дотримується правил’ (215). У цих прикметників перша основа **благо-** позначала щось піднесене, величне, абстраговане: *къ бл҃годѣтьномъ кр҃щенію* (1037–1050 / XV Іл., 169 б), *словеса бо ч(с)тна. и дѣла бл҃голюбна. и держава самовластна* (1200 / 1427 ЛІ, 244), *дѣакони бл҃гочиньни* (ГБ XIV, 125 г). Такі композити продовжують функціонувати й надалі, однак відповідна словотвірна модель не поповнюється новими словами.

У староукраїнських текстах зафіксовані такі прикметники, як *благоволителный* (XVII Слав.-Кор., 426), *благодарный* (СУМ XVI–XVII 2, 97), *благодатный* (97), *благлюбный* (99) ‘добролюбний, добрий’ (форма із суфіксом **-н-** витісняє невластиву українській мові форму із суфіксом **-в-**, поєднавши її семантику в собі). Використовувалися вони, як правило, в церковно-релігійних творах, надаючи їм певної урочистості, піднесеності стилю: *молитва благодарнаа, До персоны Бѡ(з)кои Дѣа пресѣтогоу при концу Похвалы* (1646 Перло, 34 зв.), *радоуиса бл҃годатный роучаю свѣта* (1489 Чет., 156 зв.). У сучасній українській мові збереглися три похідні такої структури й семантики: *благодатний* ‘який дає щастя, добро, радість, достаток’, *благодотворний* ‘який робить добрий вплив; корисний, сприятливий, благочинний’ і *благочинний* (СУМ

I, 195). Останній повністю втратив семантику свого церковнослов'янського відповідника *благочинный* 'добропорядний' (СЦСЯ I, 60) і нині вживається як іменник зі значенням 'служитель культу, що керує церквами кількох парафій' (СУМ I, 195).

У ролі другого компонента часто виступали дієслова на позначення процесу мовлення (*глаголити, ректи*): *благоглаголивъ* 'красномовний' (СДРЯ I, 175), *блгоглаголивъ* (1642 Сл. Лекс., 42), *благоречивый* (СЦСЯ I, 56) 'облесливий', *благорѣчивъ* (XVII Слав.-Кор., 427). Названі слова були запозичені зі старослов'янської, а старослов'янізми, як правило, вживалися зі стилістичною метою, надаючи тексту урочистості, піднесеності, деякої пишноти. Тому не дивно, що композити, утворені зі сполучення "іменник + дієслово", здебільшого мали позитивне значення, використовувалися для похвали чи прославлення осіб, надавали явищам чи предметам найвищої оцінки, напр.: *разумникъ не бѣ. невѣтливъ ни блгогльивъ. ни престарѣвса. ни аeko прегордѣвса сде соуцимъ житьемъ* (ФСт. XIV, 158 а).

У сучасній українській мові похідні такого типу не збереглися.

Основа **благо-**, сполучаючись із дієсловами, могла також виконувати прислівникові функції, але так само, як і в усіх інших випадках, вказувала на щось добре. За словотвірною семантикою тут виділяємо дві чіткі групи. До першої належать композити зі значенням 'гідний чогось', напр.: *благпохвальными* (СДРЯ I, 194) / *благпохвальными* (214) 'гідний похвали'. Будучи церковнослов'янськими за походженням (СЦСЯ I, 54; 59), вони набули поширення в давньоукраїнську добу і залишилися її надбанням: *и проводиша и со блгопохвалными пѣ(с)ми и кадилы добровонными* (1289 / 1425 ЛП, 304), *съ блгопохвалными пѣ(с)ми* (1171 / 1425 ЛП, 195 зв.), *съ ч(с)тью и с писньми блгопохвалными* (1175 / 1425 ЛП, 209 зв.). До другої групи належать складні прикметники, де перша основа **благо-** має значення 'приємно', напр.: *благпоуханними* 'якийприємно пахне' (СДРЯ I, 211): *темъаень блгопоуханними* (1091 / 1425 ЛП, 79), *благпоуханния воня* (1106–1108 / 1495 ХД, 112). Цей композит продовжує функціонувати і в староукраїнській мові: *благпоуханный* (СУМ XVI–XVII 2, 107) – *благпоуханный* (XVII Слав.-Кор., 428), *яко миро благпоуханно молитва его* (1489 Чет., 148 зв.), *Ка(с)сія, зѣлье нѣакоє, блгопоуханное* (1596 Зиз. Лекс., 52); і в новій українській мові: *благпоуханный* (Жел. I, 32) 'пахучий', *благпоуханный* (СУМ I, 195) 'якийприємно, добре пахне; запашний, пахучий'. До цієї групи належить також церковнослов'янське *благозвучный* 'який гарно,приємно звучить; доброзвучний' (СЦСЯ I, 52; СУМ I, 193). Цікавим є той факт, що пам'ятки XI–XIX ст. не фіксують використання такого прикметника.

У церковнослов'янській мові функціонував композит *благпоцветный* (СЦСЯ I, 59) 'якийквітне красою'. Зустрічаємо його тільки у давньоукраїнський період: *покажѣте молюса. ктождо васъ ѡ(т) добраго життяе своего свое дѣла. блгоцветна и блгоплодна* (ФСт. XIV, 74 а).

У текстах XI–XVIII ст. виявлені також такі прикметники з першою основою **благо-**, як *благпоговѣнными* (СДРЯ I, 175) / *блпоговѣнный* 'набожний' (1596 Зиз. Лекс., 27; XVII Слав.-Кор., 426), *благпословенными* (СДРЯ I, 207) / *благпословенный* 'прославлений' (XVII Слав.-Кор., 427). Напр.: *благпословленъ гъ бѣ* (1037–1050 / XV Іл., 168 а),

Арославомъ блг(с)влнымъ (1117 / 1377 ПМ, 78), *блг(с)нь еси Х(с)е Бѣ* (1172 / 1425 ЛІ, 198), *жена бо разумлива блг(с)влена єсть* (980 / 1377 ПВЛ, 26), *земля та богомъ обѣтованна и благословена єсть* (1106–1108 / 1495 ХД, 70), *єдному блѣгоговѣ(и)ному мужу* (1627 Коп. Ом., рнз), *далисмь моцъ благоговѣйному во иеромонасехъ кирь Ісакію* (1620 Пам. І, 10). На нашу думку, вони не відносяться до власне прикметникових композитів, а є суфіксальними похідними від дієслів *благоговѣти*, *благословити*. Таке словотвірне явище свідчить про поступове закріплення складних слів у давній українській мові, про їх активне входження до лексичного складу останньої. Адже слова, які ще на початку ХІ ст. були досить рідкісним явищем, поступово стають основою для утворення нових похідних.

Прикметник *благословенний* (СУМ І, 194) і сьогодні активно вживається в українській мові, проте є стилістично маркованим. Його значення ‘щасливий, радісний’ нині вважається застарілим, натомість більш поширеною є семантика ‘гідний слави; прославлений, славний’, що надає лексемі урочистого звучання.

Отже, складні прикметники з першою основою **благо-** та другим дієслівним компонентом були досить поширеними в давньоукраїнській мові, куди потрапили як церковнослов’янські запозичення. Однак у наступні століття така словотвірна модель не набула розвитку, нові похідні за нею не утворювалися, тільки окремі слова продовжували функціонувати в той чи інший конкретний період як готовий мовний матеріал.

Висновки. Дослідивши семантику та структуру складних прикметників з першою основою **благо-**, можна сказати, що вони склали особливу групу похідних, які виконували важливу контекстно-ідеологічну функцію. Перші такі похідні з’явилися в результаті запозичення зі старослов’янської мови, що у свою чергу були кальками з грецької. Згодом за зразком грецьких моделей вже на власному мовному ґрунті утворюються нові ад’єктиви, причому форма першої частини **благо-** залишається незмінною, міцно ввійшовши в лексику давньоукраїнської мови. Такі слова можна назвати “словами-формулами”. Формуються дві основні словотвірні моделі: 1) іменник + дієслово + суфікс; 2) прислівник + дієслово + суфікс. Перша основа всіх композитів цієї структури має виключно позитивну семантику, зберігає давнє церковнослов’янське значення іменника *благо*.

Найбільше похідних із першою основою **благо-** виявлено в пам’ятках ХІ–ХІІІ ст., що насамперед зумовлено релігійністю всієї культури того часу; значно менше – у староукраїнську добу, і майже повну їхню відсутність можна констатувати в сучасній українській літературній мові. Це явище є цілком умотивованим: адже проаналізовані композити, від самого початку будучи книжними елементами, виявилися чужими живій народній мові, тому й не “прижилися” у ній.

Загалом функціонування складних прикметників з першою основою **благо-** в сучасній українській літературній мові характеризується такими ознаками, як:

- 1) збереження невеликої кількості композитів-прикметників з першою основою **благо-** в сучасній українській літературній мові;
- 2) семантичні зміни в аналізованих похідних, зокрема:

2.1) збереження первісного значення: *благодатний, благотворний, благоуханний, благозвучний, благословенний*;

2.2) повна втрата первісного значення; семантичне переосмислення: *благочинний*: ‘добропорядний’ → ‘служитель культу, що керує церквами кількох парафій’;

2.3) розширення значення за рахунок доповнення релігійної семантики морально-етичною: *благоговійний*: ‘побожний’ → ‘побожний’ + ‘сповнений найщирішої поваги, шани’;

3) стилістична маркованість переважної більшості композитів:

3.1) книжне: *благоговійний*;

3.2) застаріле: *благословенний*;

3.3) урочисте: *благословенний*.

Отже, структурні й семантичні особливості ад’єктивних композитів з першою основою **благо-**, а також специфіка походження й функціонування визначають особливу їхню роль в українській мові протягом усього періоду її розвитку.

Література

1. *Василевская И. А.* Перевод абстрактных понятий в древнерусском варианте “Повести о Варлааме и Иоасафе” (проблема закономерности в выборе лексических средств при переводе с греческого) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика”, 10.02.20 “Сравнительно-историческое языкознание, типологическое языкознание, теория перевода”. – Москва, 1998. – 22 с.

2. *Вікторіна О. М.* Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини / відп. ред. В. В. Лучик. – Кіровоград, 2006. – 436 с.

3. *Горобець В. Й.* Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст. / В. І. Горобець ; відп. ред. В. О. Винник. – К. : Наукова думка, 1979. – 128 с.

4. *Гумецька Л. Л.* Нариси словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. / Л. Л. Гумецька ; відп. ред. І. М. Корницький. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.

5. *Дем’янюк А. А.* Композити в староукраїнській літературній мові кінця XVI – XVII ст. : структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аспекти (на матеріалі поетичних текстів) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова”. – К., 2004. – 183 с.

6. *Добрушина Е. Р.* Абсолютность добра и относительность блага или наоборот? / Е. Р. Добрушина // Вестник ПСТГУ. III : Филология. – 2009. – Вып. 1(15). – С. 25–40.

7. *Дронова Л. П.* Прилагательное *благой* в историко-культурном контексте / Л. П. Дронова // Известия Уральского государственного университета. – 2005. – № 39. – С. 175–190.

8. *Заболотна Н. В.* Розвиток синонімії в українській мові II п. XVII – I п. XVIII ст. (на матеріалі староукраїнської поезії, прози та драматургії) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова”. – К., 2005. – 18 с.

9. Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси : научно-популярная литература / В. В. Колесов. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. – 311 с.
10. Колесов В. В. Древнерусский литературный язык / В. В. Колесов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1989. – 294 с.
11. Колесов В. В. Древняя Русь : наследие в слове : в 5 кн. – Кн. 2 : добро и зло. – СПб., 2001. – 304 с.
12. Корнієнко С. І. Лексичні старослов'янзми в українській літературній мові ХІХ ст. (семантичний і стилістичний аспекти) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова". – Дніпропетровськ, 2008. – 190 с.
13. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Г. Муромцева. – Харків : Вища школа, 1985. – 152 с.
14. Низаметдинова Н. Х. К вопросу о влиянии греческого языка на русское словосложение // Мова. – 2014. – № 21. – С. 123–129.
15. Никифорова С. А. Композиты с начальными БОГО- и БЛАГО- в Ильиной книге XI – XII вв. : определение понятийных связей на базе греко-славянских соответствий // Вестник Удмуртского университета. Филологические науки. – 2006. – № 5 (2). – С. 113–126.
16. Огієнко І. Пам'ятки старослов'янської мови X – XI віків / Іван Огієнко. – Варшава, 1929.
17. Передрієнко В. А. Формування української літературної мови ХVІІІ ст. на народній основі / В. А. Передрієнко ; відп. ред. І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1979. – 143 с.
18. Полюга Л. Українська абстрактна лексика ХІV – першої половини ХVІІ ст. / Л. М. Полюга. – К. : Наукова думка, 1991. – 238 с.
19. Русанівський В. М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1985. – 231 с.
20. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 391 с.
21. Русанівський В. М. У слові – вічність : (Мова творів Т. Г. Шевченка) / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 2002. – 239 с.
22. Свенціцький І. С. Нариси про мову староруського письменства ХІ віку // Учен. зап. Львовського гос. ун-та. – 1948. – Т. 7.
23. Сімович В. Дещо про Шевченкову архаїзовану мову / В. Сімович // Сьогочасне й Минуле : Вісник українознавства. – Львів, 1939. – III–IV. – С. 39–51.
24. Смирнова О. И. Один случай энантиосемии / О. И. Смирнова // Лексикология и словообразование древнерусского языка / под ред. Р. И. Аванесова. – М. : Наука, 1966. – С. 57–58.
25. Ткач Ф. Є. До характеристики словникового складу мови українських ділових документів ХVІІ ст. (універсалів та листів-наказів гетьманської канцелярії Богдана Хмельницького) / Ф. Є. Ткач // Праці Одеського університету. – Одеса, 1962. – Т. 152. – Вип. 15. – С. 112–133.

26. Фелькина О. А. Развитие семантики славянских прилагательных общей оценки в русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” и 10.02.03 “Славянские языки”. – Минск, 1990. – 18 с.

27. Шевельов Ю. Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І. П. Котляревського / Ю. Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 80 с.

28. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов ; вст. сл. О. Романів. – К. : ВД «КМ Академія», 2003. – 160 с.

References

1. Vasilevskaya, I. A. (1998), *Translation of abstract concepts in the Old Russian version of "The Tale of Varlaam and Joasaph" (the problem of the regularity in the choice of lexical means when translated from Greek)* [*Perevod abstraktnykh ponyatiy v drevnerusskom variante "Povesti o Varlaame i Ioasafe" (problema zakonmernosti v vybore leksicheskikh sredstv pri perevode s grecheskogo)*], Moskva, 22 p.

2. Viktorina, O. M. (2006), *Dictionary of vocabulary and phraseology of folk medicine and therapeutic magic of Kirovograd region* [*Slovnynk leksyky ta frazeolohii' narodnoi' medytsyny j likuval'noi' mahii' Kirovohradshhyny*], Kirovograd, 436 p.

3. Gorobec', V. J. (1979), *The lexis of the historical-memoir prose of the first half of the XVIII century* [*Leksyka istorychno-memuarnoi' prozy pershoi' polovyny XVIII st.*], Naukova dumka, Kyiv, 128 p.

4. Gumeč'ka, L. L. (1958), *Essays on the word-building system of the Ukrainian actuary language of the XIV-XV centuries* [*Narysy slovotvorchoi' systemy ukrai'ns'koi' aktovoi' movy XIV – XV st.*], AN URSR, Kyiv, 298 p.

5. Dem'janjuk, A. A. (2004), *Composits in the old Ukrainian literary language at the end of the XVII – XVIII centuries: structural-semantic and functional-stylistic aspects (on the material of poetic texts)* [*Kompozyty v staroukrai'ns'kij literaturnij movi kincja XVII – XVIII st.: strukturno-semantychnyj i funkcional'no-stylistychnyj aspekty (na materialy poetychnykh tekstiv)*], Kyiv, 183 p.

6. Dobrushina, E. R. (2009), *Absoluteness of good and the relativity of good or vice versa?* [*Absolyutnost' dobra i otnositel'nost' blaga ili naoborot?*], Vestnik PSTGU. III: Filologiya. No 1, pp. 25–40.

7. Dronova, L. P. (2005), *Adjective good in the historical and cultural context* [*Prilagatel'noe blagoy v istoriko-kul'turnom kontekste*], Izvestiya Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta, No 39, pp. 175–190.

8. Zabolotna, N. V. *Development of synonymy in the Ukrainian language of the second half of the sixteenth and eighth centuries (on the material of the old Ukrainian poetry, prose and dramaturgy)* [*Rozvytok sinonimii' v ukrai'ns'kij movi II p. XVII – I p. XVIII st. (na materialy staroukrai'ns'koi' poezii', prozy ta dramaturhii')*], Kyiv, 18 p.

9. Kolesov, V. V. (1986), *The world of man in the word of Ancient Russia* [*Mir cheloveka v slove Drevney Rusi*], Leningrad, 311 p.

10. Kolesov, V. V. (1989), *Old Russian literary language* [*Drevnerusskiy literaturnyy yazyk*], Leningrad, 294 p.

11. Kolesov, V. V. (2001), *Ancient Rus: a legacy in the word. Book. 2: good and evil* [*Drevnyaya Rus': nasledie v slove, Kn. 2: dobro i zlo*], SPb., 304 p.
12. Kornijenko, S. I. (2008), *Old-Slavic words in the Ukrainian literary language of the XIX century (semantic and stylistic aspects)* [*Leksychni staroslov'janizmy v ukrai'ns'kij literaturnij movi XIX st. (semantychnyj i stylistychnyj aspekty)*], Dnipropetrovs'k, 190 p.
13. Muromceva, O. G. (1985), *Development of the vocabulary of the Ukrainian literary language in the second half of the XIX – beginning of the XX centuries* [*Rozvytok leksyky ukrai'ns'koi' literaturnoi' movy v druhij polovyni XIX – na pochatku XX st.*], Vyshha shkola, Harkiv, 152 p.
14. Nizametdinova, N. Kh. (2014), *To the question of the influence of the Greek language on Russian composing* [*K voprosu o vliyanii grecheskogo yazyka na russkoe slovoslozhenie*], Mova, No 21, pp. 123–129.
15. Nikiforova, S. A. (2006), *Composites with initial bogo- and blago- in the Ilyin Book of XI - XII centuries: definition of conceptual relations based on Greco-Slavic correspondences* [*Kompozity s nachal'nymi bogo- i blago- v Il'inoy knige XI – XII vv.: opredelenie ponyatiynykh svyazey na baze greko-slavyanskikh sootvetstviy*], Vestnik Udmurtckogo universiteta. Filologicheskie nauki, No 5 (2), pp. 113–126.
16. Ogijenko, I. (1929), *Monuments of Old Slavic language X – XI centuries* [*Pam'jatky staroslov'jans'koi' movy X – XI vikiv*], Varshava.
17. Peredrijenko, V. A. (1979), *Formation of the Ukrainian literary language of the eighteenth century on a national basis* [*Formuvannja ukrai'ns'koi' literaturnoi' movy XVIII st. na narodnij osnovi*], Naukova dumka, Kyiv, 143 p.
18. Poljuga, L. (1991), *Ukrainian abstract vocabulary of the XIV – the first half of the XVII century* [*Ukrai'ns'ka abstraktna leksyka XIV – pershoi' polovyny XVII st.*], Naukova dumka, Kyiv, 238 p.
19. Rusanivs'kyj, V. M. (1985), *Sources of development of East Slavic literary languages* [*Dzherela rozvytku shidnoslov'jans'kyh literaturnyh mov*], Naukova dumka, Kyiv, 231 p.
20. Rusanivs'kyj, V. M. (2001), *History of the Ukrainian literary language* [*Istorija ukrai'ns'koi' literaturnoi' movy*], Kyiv, 391 p.
21. Rusanivs'kyj, V. M. (2002), *In the word – eternity: (The language of the works by Taras Shevchenko)* [*U slovi – vichnist': (Mova tvoriv T. G. Shevchenka)*], Naukova dumka, Kyiv, 239 p.
22. Svencic'kyj, I. S. (1948), *Essays on the language of the Old Russian writing of the eleventh century* [*Narysy pro movu starorus'koho pys'menstva XI viku*], Uchen. zap. L'vovskogo gos. un-ta, T. 7.
23. Simovych, V. (1939), *A bit about Shevchenko's archaic language* [*Deshho pro Shevchenkovu arhai'zovanu movu*], S'ogochasne j Mynule: Visnyk ukrai'noznavstva, L'viv, III–IV, pp. 39–51.
24. Smirnova, O. I. (1966), *One case of enantiosemia* [*Odin sluchay enantiosemiï*], Leksikologiya i slovoobrazovanie drevnerusskogo yazyka, Moskva, pp. 57–58.

25. Tkach, F. Je. (1962), *To the characteristics of the vocabulary of the language of Ukrainian business documents of the XVII century (universalists and letter-orders of the hetman's office of Bogdan Khmelnytsky) [Do kharakterystyky slovnykovogo skladu movy ukrai'ns'kyh dilovykh dokumentiv XVII st. (universaliv ta lystiv-nakaziv het'mans'koi' kanceljarii' Bohdana Khmel'nyc'koho)]*, Praci Odes'kogo universytetu, Odesa, T. 152, No 15, pp. 112–133.

26. Fel'kina, O. A. (1990), *Development of semantics of Slavic adjectives of general evaluation in Russian [Razvitie semantiki slavyanskikh prilagatel'nykh obshchey otsenki v russkom yazyke]*, Minsk, 18 p.

27. Shevel'ov, Ju. (1998), *Tradition and innovation in the lectures and stylistics of I.P. Kotlyarevsky [Tradycija i novatorstvo v leksytsi i stylistytsi I. P. Kotljarevs'koho]*, Ruta, Chernivci, 80 p.

28. Shevel'ov, Ju. (2003), *Contribution of Galicia to the formation of the Ukrainian literary language [Vnesok Galychyny u formuvannja ukrai'ns'koi' literaturnoi' movy]*, VD «KM Akademiya», Kyiv, 160 p.

Умовні скорочення джерел

ГБ XIV – Григорий Богослов. Собрание творений : в 2 т. – Мн. : Харвест – М. : АСТ, 2000. – Т. 1. Слова. – 832 стр.

Гр. – Словник української мови : у 4 т. / упор., з додатком власного матеріялу Б. Грінченко. – 3-є вид., випр. й доп., за ред. С. Єфремова та А. Ніковського. – К. : Горно, 1927. – Т. 1.

Жел. – Малоруско-німецкий словарь : у 2 т. / уложили Є. Желеховский, С. Недільский. – Львів, 1885–1886.

Зиз. Лекс. – «Лексис» Лаврентія Зизанія // «Лексис» Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / підгот. текст., вступ. ст. В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 23–89.

Лл. – Розов Н. Н. Синодальный список сочинений Иллариона – русского писателя XI в. / Н. Н. Розов // Slavia, časopis pro slovanskou filologii. – Praha, 1963. – Roč. XXXII. – Seš. 2, s. 141–175.

Коп. Ом. – З. Копистенський. Омліа // Тітов Хв., проф. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI – XVIII вв. : Всезбірка передмов до українських стародруків. – Київ : друкарня Української Академії Наук, 1924. – С. рмз–рбк.

Лл – Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). – Т. 2 : Ипатьевская летопись. – М. : Изд-во восточной литературы, 1962.

ПВЛ – Повѣсть времяньныхъ лѣтъ // ПСРЛ. – Т. 1 : Лаврентьевская летопись. – 2-е изд. – Ленинград : Изд-во АН СССР, 1926–1928. – Стлб. 1–29.

ПМ – “Поученьє” В. Мономаха // ПСРЛ. – Т. 1 : Лаврентьевская летопись. – 2-е изд. – Ленинград : Изд-во АН СССР, 1926–1928. – Стлб. 240–256.

Пам. – Памятники, изданные Кіевскою Коммиссією для разбора древнихъ актовъ. – Т. I–III. – изд. 2-е, съ дополненіями. – Кієвъ, 1897–1898.

Перло – Сіа книга названнаа Перло Многоцѣнноє. Съставленна Трудолобіємъ: презъ Кирила: Транквѣліона. – Чернігів, 1646.

СДРЯ – Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.): в 10 т. / гл. ред. Р. И. Аванесов. – М.: Рус. яз., 1988-.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

СУМ XVI-XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін. – Львів, 1994–2013. – Вип. 1–16.

СЦСЯ – Словарь церковно-славянского и русского языка / сост. Вторымъ отдѣленіемъ Императорской Академіи Наукъ. – Т. 1. – СПб., 1847. – 416 с.

Сл. Лекс. – Славинецький Є. Лексіконъ латинский // «Лексикон латинський» Є. Славинецького. «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. В. В. Німчук; відп. ред. К. К. Цілуйко. – К.: Наук. думка, 1973. – С. 59–420.

Слав.-Кор. – Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексікон словено-латинській // «Лексикон латинський» Є. Славинецького. «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. В. В. Німчук; відп. ред. К. К. Цілуйко. – К.: Наук. думка, 1973. – С. 423–541.

См. Каз. – Казанье на честный Погребъ ... презъ ... Мелетія Смотриского ω(т)правованое. – Вільно, 1620.

ФСт. – Огласительные поучения Феодора Студита. XIV. ГБЛ, МДА, ф. 172 (I), № 52, 230 л: 1 в – 230 б.

ХД – Житье и хождение Данила русьския земли игумена // Памятники литературы Древней Руси. XII век / под ред. Д. С. Лихачева и Л. А. Дмитриева. – М.: Худ. литература, 1980. – С. 25–114.

Чет. – Четья 1489. – Рукопис збер. у ЦНБ НАН України, шифр ДА / 415 л.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / сост.: О. Н. Трубачев, В. А. Меркулова, Ж. Ж. Варбот и др.; под ред. [и с предисл.] О. Н. Трубачева. – М.: Наука, 1974–2014. – Вып. 1–39.

Р. А. Коца,

*Институт украинского языка НАН Украины,
отдел истории украинского языка и ономастики*

СЛОЖНЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ С ПЕРВОЙ ОСНОВОЙ БЛАГО- И ВТОРЫМ ГЛАГОЛЬНЫМ КОМПОНЕНТОМ В ИСТОРИИ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье произведен семантико--структурный анализ сложных прилагательных с первой основой благо- и вторым глагольным компонентом, обнаруженных в памятниках украинского языка XI – XX вв. В частности, отслежено их происхождение и пути заимствования, определена их семантика и словообразовательная структура в разные периоды развития украинского языка, выяснена их стилистическая функция и особенности использования.

Ключевые слова: сложные прилагательные, композиты, церковнославянизмы, словообразовательная модель, словообразовательное значение, благо.

R. A. Kotsa,

*The NAS Institute of the Ukrainian language,
Department of the history of Ukrainian language and onomastics*

COMPOUND ADJECTIVES WITH THE FIRST PART BLAHO- AND THE SECOND VERBAL COMPONENT IN THE HISTORY OF UKRAINIAN LANGUAGE

The semantic and structural analysis of the compound adjectives with the first part **blaho-** and the second verbal component found in the monuments of Ukrainian language of the 11–20th centuries is implemented in the article. In particular their origin and ways of borrowing were traced, the semantics and word-formative structure in the different periods of the Ukrainian language development were determined, the stylistic function and peculiarities of use were found out.

Most of the composites with the first component **blaho-** were found in the monuments of the 11–13th centuries which is primarily due to the religiosity of the entire culture of that time. Much less of such composites were found in the old Ukrainian (Ruthenian) days while their almost complete absence can be stated in modern Ukrainian literary language. This phenomenon is quite motivated. The analyzed composites being initially the book elements were alien to the living folk language, therefore they did not "assimilate" to it.

Key words: compound adjectives, composites, Church Slavonic words, blaho, word-building model, word-building semantics, second verbal part.

УДК 81'367.335

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.134810>

A. B. Onatij,

*Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
аспірант кафедри української мови*

ВНУТРІШНІЙ СИНКРЕТИЗМ ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСИХ НЕСИМЕТРИЧНИХ РЕЧЕНЬ З АСЕМАНТИЧНИМ КОРЕЛЯТОМ

У статті простежено реалізацію двокомпонентних та трикомпонентних синкретичних семантико-синтаксичних відношень у займенниково-співвідносних реченнях несиметричної структури з асемантичним корелятом *те*, виокремлено засоби зв'язку – корелятивні блоки, зокрема прийменниково-відмінкові корелятивні форми, увиразнено умови, що спричиняють формування синкретизму.

Ключові слова: синкретизм, займенниково-співвідносне несиметричне речення, прислівно-кореляційний зв'язок, корелятивна пара, семантико-синтаксичні відношення.

Дослідження явищ синкретизму віддавна представлено в українському й зарубіжному мовознавстві. У класичних роботах ґрунтовно описано явища перехідності на рівні частин мови та членів речення, однак у лінгвістичних розвідках останніх десятиліть актуалізовано також студіювання синкретизму на рівні складного речення: цьому питанню присвячено й комплексні студії [21], й окремі статті [9; 10; 17; 18]. Проте навіть попри значні здобутки в цій темі досі є чимало лакун. Зокрема, детального наукового аналізу потребують синкретичні явища у сфері займенниково-співвідносного речення, особливості формально-граматичної побудови якого спричиняють появу синкретизму вже на етапі формування синтаксичного зв'язку передовсім через невідповідність семантичної проєкції корелята й орієнтації релята [11]. Наслідком такого формування прислівно-кореляційного механізму є поєднання двох або більшої кількості семантико-синтаксичних відношень у межах одного елементарного складнопідрядного речення.

Окремі моделі займенниково-співвідносних речень крізь призму синкретизму було досліджено у працях Р. Христіанінової [18; 19; 20], Л. Шитик [21], В. Ожогана [9; 10], Н. Фарини [17] тощо. Проте речення з асемантичним корелятом *те*, на зразок, *А найцікавіше те, що, спілкуючись за допомогою перейнятої з минулого знакової системи, вони мимоволі відтворюють у повсякденному житті текст святого письма* (Сергій Жадан) не були об'єктом спеціального лінгвістичного аналізу. З огляду на це **актуальність** пропонованої розвідки спричинена необхідністю аналізу явищ внутрішнього синкретизму в несиметричних займенниково-співвідносних реченнях із асемантичним прономінативом *те*.

У мовознавстві існують різні потрактування цього типу речень: їх визначають як з'ясувальні в цілому [12, с. 482; 23, с. 274–275], як окремий вид з'ясувальних [13, с. 502], як уміщувальні [15, с. 707], як займенниково-співвідносні несиметричні [5, с. 239], як катафоричні асиметричної структури [19, с. 270], як складнопідрядні некорелятивної або псевдокорелятивної будови тощо [6, с. 209; с. 719]. Дискусійним до сьогодні є не лише статус таких конструкцій у системі складнопідрядного речення, а й характеристика їхнього семантико-синтаксичного рівня, зокрема тих його виявів, що поєднують ознаки одиниць різних типів.

Мета статті полягає в тому, щоб описати семантичні різновиди синкретичних займенниково-співвідносних несиметричних речень із корелятом *те*. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань:

- виявити корелятивні блоки, що беруть участь у формуванні прислівно-кореляційного механізму аналізованих речень;
- окреслити спеціалізацію блоків у вираженні семантико-синтаксичних відношень;
- схарактеризувати синкретичні семантико-синтаксичні відношення в досліджуваних займенниково-співвідносних реченнях.

Об'єктом дослідження є займенниково-співвідносні несиметричні речення з асемантичних корелятом *те*, **предметом** – формування синкретизму семантико-синтаксичних відношень у зазначених конструкціях.

Методи дослідження зумовлені його метою і завданнями. Зокрема, було застосовано описовий метод для інвентаризації несиметричних корелятивних блоків та інтерпретації їхнього функціонування; метод структурно-семантичного аналізу – для з'ясування семантико-синтаксичних відношень; метод трансформацій для аналізу ізофункційних одиниць.

Більшість синтаксистів, починаючи від В. Белошпаквої [14, с. 342], описують корелят *те* як семантично спустошений прономінатив, який може бути поєднаний із максимальною кількістю сполучників [1; 6; 20; 21]. Власної семантики це займенникове слово не має, цим можна пояснити його «перетворення на факультативний компонент формально-синтаксичної структури головної частини» і «втягнення у придієслівну валентну об'єктну позицію підрядної частини» [5, с. 28].

Для відокремлення від субстанційного прономінатива *те* інколи вживають номерні маркування, позначаючи *те*¹ як субстанційний займенник, який функціонує в симетричних реченнях, а *те*² як асемантичний корелят несиметричних структур [Загнітко]. Подекуди такий розподіл видається доволі штучним, тому дехто пропонує іншу методику розмежування симетричних і несиметричних речень із прономінативом *те*: симетричні структури уможливають додавання прономінатива *все* перед корелятом [8, с. 153]. Порівняймо: *Чому так легко віддаєш те, що належить тобі?* (Сергій Жадан) та *В поглядах читалася вдячність за те, що він таки вийшов сам, без примусу, не намагаючись втекти через вікно, яке не було загратованим* (Олександр Ірванець). Перше речення можемо трансформувати у *Чому так легко віддаєш усе те, що належить тобі?*, а в другому така трансформація не є можливою. Пояснюємо це тим, що наявність субстанційної семантики *те*¹ уможливорює поєднання з іншим субстанційним прономінативом *усе*, натомість асемантична проєкція несиметричного корелята *те*² такого поєднання утворювати не може з огляду на відсутність власної семантики.

Окрім прономінатива та сполучного засобу, до структури корелятивної пари займенниково-співвідносних несиметричних речень з асемантичним *те* також належать прийменники, які утворюють сталі комплекси зі співвідносним словом. Корелятивні блоки аналізованих речень містять такі прийменники як обов'язковий елемент формально-граматичної схеми. Така взаємодія призводить до утворення функційного синтаксичного слова, що є однією з характеристик слів-морфем [2, с. 329]. Із формально-граматичного боку прийменник сигналізує синтаксичну залежність прономінатива від інших слів у головній частині речення, натомість відсутність семантики самого прономінатива вказує на необхідність її з'ясування через наповнення змістом підрядної частини. В аналізованих реченнях найбільш продуктивними є моделі, у творенні яких беруть участь ядерні логічні прийменники, що виражають такі різновиди зв'язку між явищами [2, с. 340]: причини (*від, за, унаслідок, завдяки, у зв'язку, з огляду, через*), мети (*для, задля, на, заради*), відповідності (*відповідно до*), допусту (*незважаючи на, попри, всупереч, наперекір, незалежно від*).

У несиметричних займенниково-співвідносних реченнях можемо інвентаризувати такі корелятивні пари зі співвідносним словом *те*:

- *те – що* (*те – що; у тому – що; від того – що; до того – що; з огляду на те – що; з приводу того – що; з того – що; того – що; за те – що; завдяки тому – що; незважаючи на те – що; попри те – що; всупереч тому – що; наперекір тому – що; тим – що; у зв'язку з тим – що; унаслідок того – що; через те – що; щодо того – що; з нагоди того – що; на підставі того – що*);

- *те – щоб* (*з тим – щоб / аби; для того – щоб / аби; задля того – щоб / аби; замість того – щоб / аби; заради того – щоб / аби; того – щоб / аби; на те – щоб / аби; не те – щоб; проти того – щоб; у тому – щоб; за тим – щоб*);

- *те – коли / як* (*перед тим – коли / як; після того – коли / як; по тому – коли / як; до того – коли / як*);

- *те – як* (*щодо того – як; відповідно до того – як; про те – як*);

- *те – наче, ніби, немовбито, неначебто* тощо.

Найбільш повною є парадигма речень із блоком *те – що*, у якому *що* є сполучником, адже в реченнях із прономінативом *що* спостерігаємо формування симетричного субстанційного блоку. Відмінкова парадигма таких речень представлена корелятами у всіх відмінкових формах, із яких синкретичні семантико-синтаксичні відношення реалізують усі пари, окрім *те*₁ – *що* та *те*₆ – *що* (зазначені моделі втілюють асинкретичні суб'єктні та предикатні відношення), зокрема:

- *те*₂ – *що* (*від того – що; до того – що; того – що; з приводу того – що; з того – що; щодо того – що; унаслідок того – що; з нагоди того – що*);

- *те*₃ – *що* (*завдяки тому – що; всупереч тому – що; наперекір тому – що*);

- *те*₄ – *що* (*з огляду на те – що; за те – що; незважаючи / попри те – що; через те – що; про те – що*);

- *те*₅ – *що* (*у зв'язку з тим – що; тим – що*).

На семантико-синтаксичному рівні речення з асемантичним *те*₂ – *те*₅ представлені реалізацією об'єктного синкретизму, кількісний вияв якого дає підстави вияскравити речення з двокомпонентними (об'єктно-адвербіальні; об'єктно-атрибутивні) та трикомпонентними відношеннями (об'єктно-адвербіальні міри і ступеня та наслідку; об'єктно-адвербіальні причиново-цільові; об'єктно-атрибутивно-адвербіальні).

Двокомпонентні об'єктно-адвербіальні несиметричні речення з *те* представлені об'єктно-причиновими, об'єктно-допустовими, об'єктно-цільовими, об'єктно-темпоральними та об'єктно-способовими реченнями.

Об'єктно-адвербіальні причинові є найбільш урізноманітненою групою в аналізованих несиметричних структурах з огляду на кількість прийменниково-відмінкових комплексів, що їх реалізують. Корелят функціює здебільшого в родовому (*від того – що; унаслідок того – що; з того – що; з приводу того – що*), давальному (*завдяки тому – що; всупереч тому – що; наперекір тому – що*), знахідному (*через те – що; з огляду на те – що; за те – що*), орудному (*тим – що; у зв'язку з тим – що*) відмінках, релятом послідовно є сполучник *що*, в окремих моделях – *щоб*.

Деякі з наведених прийменникових блоків (зокрема, *через те...що*, у зв'язку з *тим...що*, з огляду на *те...що*) не виокремлюють як корелятивні пари, аргументуючи це тим, що вони є нерозчленованими сполучниками, а самі речення – складнопідрядними причини [16]. На нашу думку, умотивованим видається висновок К. Городенської про те, що речення, у яких сполучник зазнає розпаду на корелят і релят (з'являється розділовий знак), є займенниково-співвідносними [4, с. 283]. Залежно від семантики релята, вони можуть належати як до симетричних, так і до несиметричних структур.

3-поміж неприйменникових блоків синкретизм реалізує пара *тим – що*, речення з якою кваліфікують як об'єктно-якісні [21, с. 168]: *Я кохаю вас і пишаюсь тим*^{чим?/із якої причини?}, *що кохаю саме вас* (Пер. Миколи Іванова); *У Савченко обурені тим*^{чим?/із якої причини?}, *що слідчі приховують висновки детектора брехні, який пройшла Надія* (<https://glavcom.ua/news/544332>); *Я був здивований тим, що мене обрали капітаном* (<https://football24.ua/84442>). Інші блоки містять обов'язковий прийменник.

Структури з несиметричним комплексом *від того – що* в новітніх дослідженнях визначають як об'єктно-причинові [21, с. 166]: *Я психував від того*^{від чого?/із якої причини?}, *що набрав цього тижня так багато змін (хотів наступного трохи звільнитися) і не міг взяти ситуацію під контроль* (Любка Дереш), *Може, це від того*^{від чого?/із якої причини?}, *що на мій район повертаються божевільними* (Ігор Зарудко). Варто звернути увагу, що в таких реченнях, на відміну від інших речень блоку *те – що* з об'єктно-причиновими відношеннями, прономінатив *від того* залежить від змісту всієї головної частини, а не опорного слова, і водночас проектує причинову дію, приєднану релятом. Між ними лишилося тільки минуле, і, може, *від того*^{від чого?/із якої причини?}, *що так скажено пахтіла азалія, на нього раптом накотилася та далека, майже забута ніч, що також пахла цією дурманною квіткою, пахла дикою орхідеєю і кадилом духмяним...* (Василь Шкляр) можемо трансформувати в ... *на нього раптом накотилася та далека, майже забута ніч від того*^{від чого?/із якої причини?}, *що так скажено пахтіла азалія...*

Унаслідок того – що; завдяки тому – що; з огляду на те – що; у зв'язку з тим – що – моделі, властиві більше науковому та офіційно-діловому стилям української мови. Такі блоки мають високий ступінь лексикалізованості, а речення послідовно реалізують синкретичні об'єктно-адвербіальні причинові семантико-синтаксичні відношення з відтінком «зважання або обґрунтування» [3; с. 72]. Аналізовані корелятивні пари також залежать не від опорного слова, а від змісту всієї головної частини, що наближає їх до детермінантних причинових речень. Очевидно, це пов'язано з домінантною проекцією причини та переходом цих структур із категорії складеного сполучника до категорії корелятивного блока, елементи якого розділені комою: *Унаслідок того*^{унаслідок чого?/із якої причини?}, *що пучки м'язових волокон більшості жувальних м'язів мають різний напрямок, кожному із них притаманні не тільки основна, але й додаткова функції* (Нонна Головка); *Такими гвинтиками є, наприклад, люди, що вдосконалювались повільно, але впевнено завдяки тому*^{завдяки чому?/із якої причини?}, *що в них було, є і буде право на вибір* (Олег Сірий); *З огляду на те*^{на що?/із якої причини?}, *що в момент такого вилучення кошти переходять із розряду капіталу в розряд засобів споживання, прямий дохід,*

який отримує держава в результаті збільшення податкового навантаження, за визначенням є меншим (Віталій Письменний); **У зв'язку з тим** ^{у зв'язку з чим?/із якої причини?}, **що** суглобові поверхні дужок у поперековому відділі, як і у шийному відділі, знаходяться в площині, що нагадує собою сегмент кола, рухи у всіх напрямках (згинання, нахили тулуба і ротаційні) мають досить великий обсяг (Володимир Яровий). Ізофункційними до цих корелятивних блоків є пари з номінативом, що має послаблену семантику, на кшталт, *під впливом того – що, під дією того – що, під тиском того – що*. Опинившись у функції корелята та поєднавшись із синсемантичним *те*, іменник посилює дейктичну реалізацію, наближаючись до прономінатива: *ДНК людей, котрі покинуть планету, почне трансформуватись під впливом того* ^{чого?/із якої причини?}, **що** в сонячних системах можуть опинитись інші види, дуже близькі до людей (<https://www.imena.ua/blog/future-scifi-books/>); *Результати викривлені під дією того* ^{чого?/із якої причини?}, **що** вартість активів в балансі вказана у різний період часу (http://studopedia.com.ua/1_48853_analiz-pributkovosti.html); *Він займає зараз дуже непросту позицію, фактично під тиском того* ^{чого?/із якої причини?}, **що** начебто Російська Федерація взагалі не визнаватиме Європейський суд з прав людини (<https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2443123>). Такі речення, як і окремо приєднані еквіваленти, здебільшого описують певну зміну під впливом указаної причини.

Речення з парою з *того – що* здебільшого потрактовано в літературі як об'єктно-причинові [20; 21, с. 166] з тією особливістю, що об'єктність тут переважає над причиновістю [21, с. 168]. Обстежений матеріал виявив, що аналізований блок втілює в реченні два типи семантико-синтаксичних відношень: асинкретичні об'єктні, на зразок, *Ця концепція, своєю чергою, впливає з критики психологізму в I томі «Логічних досліджень», а надто з того* ^{із чого?}, **що** Гуссерль, на відміну від панівної за його часів інтерпретації логіки як нормативної науки, вказує на те, що нормативність аж ніяк не є питомою характеристикою логіки (Вахтанг Кебуладзе) та синкретичні об'єктно-адвербіальні причинові: *Костя слухав сестричку, погоджувався з тим, Що вона йому говорила, і в душі радів з того* ^{з чого?/із якої причини?}, **що** дівчина виросла, стала розумною й на відміну від багатьох своїх ровесниць, тверезо мислить (Юрій Балега). В останній моделі найчастіше трапляються емотивні предикати *радіти, дивуватися, засмучуватися* тощо. Фіксуємо також фразеологізовані речення, наприклад, *Я говорю: що з того, що нічого не зрозуміло? Що з того, що знову доводиться все починати?* (Сергій Жадан); *Звісно, нам дали координати, де можна було б притулитися, але тільки й того, що притулитися* (Сніжана Тимченко).

У граматичних студіях натрапляємо так само на неоднозначні трактування речень із блоком з *приводу того – що*, зокрема, Р. Христіанінова виокремлює цю модель з-поміж причинових речень [19, с. 154], Л. Шитик визначає їх як об'єктно-причинові [21, с. 166], А. Габай указує на семантичний відтінок приводу, мотиву [3, с. 71]. На нашу думку, несиметричним реченням властиві об'єктно-адвербіальні причинові семантико-синтаксичні відношення: *Суперечка виникла з приводу того* ^{приводу чого?/із якої причини?}, **що** апостол Св. Коламба скопіював Псалтир, *Що належав Св.*

Фінніану (Віра Валле); *В рамках зустрічі представники громадськості озвучили занепокоєння з приводу того* ^{з приводу чого?/із якої причини?}, *що реформа органів рибоохорони відбувається на Херсонщині повільно, а рибоохоронний патруль досі не запущено* (http://darg.gov.ua/0_1_0_4491_1); натомість симетричним – об’єктно-атрибутивні семантико-синтаксичні відношення: *По-друге, це визначення залежить більше від суб’єктивних відчуттів окремого працівника з приводу того* ^{яких?/з приводу чого?}, *що є «образливим» і «небажаним», ніж від об’єктивних критеріїв поведінки, легко зрозумілих кожному* (Пер. Григорія Краснокутського). Такий самий синкретизм простежуємо в реченнях із блоками з нагоди того – що, на підставі того – що: *Вперше така проща відбулася в 2011 р., до базилики св. Петра у Ватикані з нагоди того* ^{якої?/із якої причини?}, *що Святіший Отець Венедикт XVI прийняв від України дарунок – різдвяну ялинку* (<http://www.ukr-parafia-roma.it>); *Відповідач відмовив позивачеві у наданні дозволу на розроблення проекту землеустрою на підставі того* ^{якій?/із якої причини?}, *що земельна ділянка не входить до переліку земель, сформованого відповідно до Стратегії удосконалення механізму управління* (<http://zib.com.ua/ua/print/133217>).

Речення з корелятивним блоками завдяки тому – що та через те – що є ізофункційними, хоча й існує стилістична вмотивованість уживання *через те* – що в реченнях із негативною конотацією, натомість у реченнях зі значенням сприятливої причини частотніше функціонує блок *завдяки тому – що*. Корелят залежить від усієї головної частини, як і в реченнях із блоком *від того – що*: *Бог і став Богом через те* ^{через що?/із якої причини?}, *що страждав* (Валерій Шевчук); *А приїхавши на офіс своєї газетки, я дізнався, що шефредактор, в народі «шефуля», він же Сан Саніч, звільнив з роботи нашого штатного астролога, звільнив через те* ^{через що?/із якої причини?}, *що його, тобто Сан Санічева, дружина, між нами кажучи, рідкісна істеричка, пожалілася, типу, його прогнози не збуваються* (Сашко Ушкалов); *Завдяки тому* ^{завдяки чому?/із якої причини?}, *що ми виконуємо наші завдання разом, ми стаємо сильнішими* (na.mil.gov.ua/53383), *«Верес» існує завдяки тому* ^{завдяки чому?/із якої причини?}, *що в нашому футболі з’явилася криза* (https://ua.tribuna.com/tribuna/blogs/football_lemderg/1317153).

3-поміж блоків із цільовим сполучником синкретичні об’єктно-причинові відношення втілює *замість того – щоб*, функціують для вираження заміни однієї дії іншою [13, с. 512]: *Я сам ловив себе на тому, що замість того* ^{замість чого?/із якої причини?}, *щоб дописувати роман, просиджую по кілька годин денно в інтернеті, виловлюючи вісті з України* (Тарас Прохасько); *І от, замість того* ^{замість чого?/із якої причини?}, *щоб розповідати вам про усілякі такі цікаві речі, я мушу знову повертатися до «постмодернізму»* (Олександр Бойченко).

Об’єктно-адвербіальні допустові семантико-синтаксичні відношення реалізовано в реченнях із блоками *незважаючи / попри те – що; всупереч / наперекір тому – що*: *Навіть попри те* ^{попри що?/допуст}, *що місто вже тривалий час знаходиться майже в цілковитому оточенні, і кільце довкола нього постійно стискається, до міта й назад усе одно хтось весь час проривався цією єдиною дорогою* (Сергій Жадан); *На вокзалі холодно, навіть незважаючи на те* ^{незважаючи на що?/допуст}, *що зараз літо, серпень, усе одно –*

на вокзалі холодно, і там уже хтось спить (Сергій Жадан); Сучасний розвиток України йде **всупереч тому** ^{наперекір чому?/допуст}, **що** можна було б назвати українською національною ідеєю (Оксана Забужко); Бонди, **наперекір тому** ^{наперекір чому?/допуст}, **що** впродовж останніх років стан його здоров'я погіршувався, був натхненним, а заодно й критичним громадянином (<http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/41/>). Допустовість за своєю природою є складним відношенням, яке нашаровує умовно-наслідкові і протиставні [1, с. 79]. В аналізованих займенниково-співвідносних реченнях наявність корелята, який увиразнюється інтонаційно, вияскравлює протиставні відношення. Зокрема, у таких реченнях підкреслено несумісність, суперечливість перебігу двох подій.

Неповну, але різноманітну парадигму мають синкретичні речення з блоком *те* – *щоб* / *аби*. Синтаксисти кваліфікують їх як детермінантні зумовленості мети [6, с. 114], займенниково-співвідносні об'єктно-цільові [21, с. 165], катафоричні цільові [20, с. 341]. К. Городенська зауважує, що сполучник *аби* посилив свої позиції у вжитку за останні роки [19, с. 129]: якщо в 70-х роках ХХ століття фіксували окремі, стильово обмежені випадки його вживання, то зараз справедливо можна констатувати розширення сфери його функціонування до всіх стилів й абсолютну синонімію з і сполучником *щоб*, що доводить аналізований матеріал.

В аналізованих реченнях послідовно простежуємо заповнення адвербіальної цільової орієнтації релята, співвідносне слово здебільшого реалізує об'єктну проекцію. Зафіксовано такі блоки:

- *те*₂ – *щоб* / *аби* (для того – *щоб* / *аби*; задля того – *щоб* / *аби*; замість того – *щоб* / *аби*; заради того – *щоб* / *аби*; проти того – *щоб*; того – *щоб*);
- *те*₄ – *щоб* (на *те* – *щоб* / *аби*; про *те* – *щоб* / *аби*);
- *те*₅ – *щоб* / *аби* (з тим – *щоб* / *аби*; за тим – *щоб* / *аби*);
- *те*₆ – *щоб* / *аби* (у тому – *щоб* / *аби*; на тому – *щоб* / *аби*).

Найбільш продуктивною є форма корелята в родовому відмінку: він поєднується з прийменниками *для*, *задля*, *заради*, *проти*, *замість*. Також дехто з науковців виокремлює речення з блоком *в ім'я того – щоб* [6, с. 114; 19, с. 155], проте, на нашу думку, такі структури, як і речення з парою *в силу того – що*, перебувають поза нормою української літературної мови, оскільки є калькованими, тому ми не брали їх до уваги в межах аналізу. Кореляти *для того*, *задля того*, *заради того* є ізофункційними і функціують у реченнях із синкретичними **об'єктними та адвербіальними цільовими семантико-синтаксичними відношеннями**: *Попечитель Київського учбового округу з'являвся в свою канцелярію тільки для того* ^{для чого?/із якою метою?}, **щоб** проголосити свою знамениту промову (Валерій Шевчук); *Замість творчості — ідеологічні найми, не за кращий шматок хліба навіть, а задля того* ^{задля чого?/із якою метою?}, **щоб** уціліти (Віра Агєєва); *Заради того* ^{заради чого?/із якою метою?}, **щоб** поставити Любоньку на ноги, вона відважилася покинути її та поїхати на заробітки (Світлана Талан). Подекуди натрапляємо на стильові еквіваленти, на зразок, з метою *того – щоб*: *Треба*

забезпечити уникнення подвійного оподаткування з метою того, щоб усі податки повною мірою було сплачено саме в Україні (<https://knpartners.com.ua>).

На різні трактування натрапляємо в науковій літературі щодо займенниково-співвідносних речень із блоком *на те*₄ – *щоб* / *аби*. К. Городенська зараховує такі речення до синкретичних конструкцій з'ясувально-цільової семантики [4, с. 289], Л. Шитик – до об'єктно-цільових [21, с. 165], Р. Христіанінова – до власне-цільових та об'єктно-цільових [20, с. 342]. Можемо вияскравити дві реалізації таких речень: *Їхня практичність мене аж нітрохи не вражала: на те*^{на що?/із якою метою?} *і ярмарок, щоб на ньому приглядатися й тургуватись* (Валерій Шевчук); *І якщо мене пре тепер о третій ночі реферувати йому в телефон лекцію з біжучої політики, прочитану в ресторані відомій журналістці депутатом парламенту, то не на те*^{на що?/із якою метою?}, *аби мій старенький ще краще бачив, яке кругом лайно, — і міг заспокоювати себе тим, що його син хоч не таке велике* (Оксана Забужко) та *Всі мої старання йшли на те*^{на що?/із якою метою?}, *щоб у його світлості склалося добре враження про мою гімназію* (Валерій Шевчук). Відмінність між ними вбачаємо в тому, що перші реалізують синкретичні об'єктно-адвербіальні цільові семантико-синтаксичні відношення з домінантними цільовими, натомість другі – об'єктно-адвербіальні цільові з домінантними об'єктними. З-поміж першого типу речень фіксуємо усталену частотну модель *призначатися на те, щоб* / *аби*: *Що чіткіший вододіл проляже між ними, що більше звужуватиметься плацдарм «дубль-новомови», призначеної на те*^{на що?/із якою метою?}, *аби відзвичаїти український етнос від себе самого, а відтак безболісно всмоктати його, розпорошеного до атомарного стану, в пилову хмару "нової історичної спільності", — то менше у нас шансів лягти гумусом під чобіт чергової диктатури* (Оксана Забужко). Очевидно, послаблення об'єктної проєкції в цих реченнях свідчить про те, що вони виявляють риси сталих конструкцій. М. Личук у своїй студії зазначає, що речення з частково-сполучниковим комплексом *на те* і + N1, *щоб* уже є фразеологізованими [7, с. 19].

Також зі знахідним відмінком корелята функціює модель *про те* – *щоб* / *аби*: *Однак про те*^{про що?/із якою метою?}, *аби знову заснути, вже не йшлося* (Юрій Андрухович); *Там також не бракувало б гір, якщо йому йшлося про те*^{про що?/із якою метою?}, *щоб обов'язково бачити під собою гори* (Юрій Андрухович).

Співвідносний прономінатив *те* поєднується також із темпоральними релятами *коли*, як у таких блоках:

- *те*₂ – *коли* / *як* (*до того* – *коли* / *як*; *після того* – *коли* / *як*);
- *те*₅ – *коли* / *як* (*перед тим* – *коли* / *як*);
- *те*₆ – *коли* / *як* (*по тому* – *коли* / *як*).

Синонімійними є блоки, які вказують на те, що дія відбувається в момент до іншої дії (*до того* – *коли* / *як*; *перед тим* – *коли* / *як*): *Та й чи були вони взагалі знайомі до того*^{до чого?/коли?}, *як сіли в один автобус, теж викликало в мене сумнів* (Ігор Зарудко); *І померла якомсь тихо, не хворіла і якраз перед тим*^{перед чим?/коли?}, *коли збиралася їхати до чоловіка у Чикаго* (Роман Коритко) або після неї (*після того* –

коли / як; по тому – коли / як): Однак **після того** ^{після чого?/коли?}, **коли** раптом зник Яків, коротка розмова все ж таки була (Андрій Кокотюха); Чотири роки **по тому** ^{по чому?/коли?}, **коли** добровольцям було по 54, деякі пройшли масштабніше тестування, включаючи стрес-тест із вправ (<https://life.pravda.com.ua/health/2016/07/30/215755/>). У реченнях виявляємо **об'єктно-адвербіальні темпоральні семантико-синтаксичні відношення**. Частотнішим є використання сполучника як. Аналізовані блоки функціують у різних стилях, проте пара *по тому – коли / як* частотніше трапляється в художніх текстах.

У блоках *те – як* подекуди релят не реалізує темпоральної орієнтації. Простежуємо дві такі моделі з корелятом у родовому та знахідному відмінках: *щодо того – як; відповідно до того – як; про те – як* (модель в міру *того – як* вважаємо такою, що є поза літературною нормою). Асемантичний сполучник як, транспонований у сферу об'єктних семантико-синтаксичних відношень, виражає порівняння подій, але відрізняється від первинно порівняльних сполучників відтінком справжності [5, с. 26]. У таких реченнях реалізовано **об'єктно-адвербіальні семантико-синтаксичні відношення способу дії**: *Йдеться головним чином про те, щоб не застигати у своєму емоційному ставленні до хворого, а могли його змінювати відповідно до того* ^{відповідно до чого?/яким способом?}, *як розвивається перед ним образ хворого* (Пер. Христини Богутої); *Лоці багато розказував йому про те* ^{про що?/яким способом?}, *як рослини наново опановують ландшафтами, понівеченими і покинутими людьми* (Тарас Прохасько) та **об'єктно-атрибутивні**: *Ідею щодо того* ^{щодо чого?/яку?}, *що ми очікуємо слухних порад від людей, яким ми подобаємося, наприклад друзів, підтверджують дослідження Буковського, Хози і Болвіна* (Пер. Тетяни Микитюк); *І це, напевно, був перший знак того* ^{щодо чого?/яку?}, *що українці можуть долучатися до цього руху все більше, більше і більше* (Тарас Прохасько).

В інших реченнях поява атрибутивного синкретизму також спричинена наявністю опорного іменника, як-от: *Особисто мені таке спілкування дало можливість скласти уяву про те* ^{про що?/яку?}, *що саме робить одних убивцями, інших благодійниками, а більшість – невдоволеними* (Степан Васильченко); *Навіщо йому в майбутньому обтяжувати себе викликами Вас з дому, або лягати спати з думкою про те* ^{про що?/яку?}, *що Ви можете дременути за кордон і справу з причини відсутності звинуваченого буде призупинено?* (Олесь Вахній). У таких реченнях фіксуємо здебільшого наявність іменників на позначення інформаційних актів, на зразок, звістка, заява, думка, гіпотеза, теорія, чутка, твердження тощо.

Трикомпонентні несиметричні речення з *те* представлені синкретичними об'єктно-атрибутивно-адвербіальними порівняльними, об'єктно-адвербіальними міри і ступеня та наслідку, об'єктно-адвербіальними причиново-цільовими реченнями.

Об'єктно-атрибутивно-адвербіальний порівняльний синкретизм з'являється в займенниково-співвідносних реченнях з порівняльним сполучником, на зразок, *Тож коли на початку 60-х несподіване товариство його нових двадцятилітніх адептів, керуючись цвинтарними книгами й написами на вцілілих нагробках, визначає місце його поховання і споруджує там для нього новий нагробок, ніхто з них уже навіть не*

здогадується, що тим самим вони чинять усупереч загубленій легенді **про те**^{про що?/якій?/порівняння}, **ніби** насправді він не помер, а жив у Львові всі ці роки, **ніби** він і далі десь у ньому живе і певного дня цю таємницю буде розголошено (Юрій Андрухович); І навіть ці його відвідування і **ота розмова про те**^{про що?/яка?/порівняння}, **ніби** він працював за друкаря в директоріївському Міністерстві земельних справ, і взагалі ця приязнь і якась неприродна симпатія? (Борис Антоненко-Давидович). У реченнях з опорним дієсловом представлені **об'єктно-адвербіальні порівняльні семантико-синтаксичні відношення**: *Інші говорять **про те***^{про що?/порівняння}, ***ніби** на той час повітом повинна була проїжджати цариця Єлизавета* (<https://www.novoselica.cv.ua/shishkivci>); *Саме так ми оцінюємо дезінформацію **про те**, **ніби** зустріч президентів України і США була організована за гроші* (<http://vgolos.com.ua/news/425570>).

Несиметричний блок *до того* – що реалізує **об'єктно-адвербіальні семантико-синтаксичні відношення міри і ступеня та наслідку**, функціуючи як синонімічний корелят до прислівникового *настільки*: *Город **до того***^{до чого?/наскільки?/наслідок} *переповнявся рослинами, **що** десь серед літа вони вже не вміщалися в ньому* (Олександр Довженко); *Вініцій принизився **до того***^{до чого?/наскільки?/наслідок}, ***що** шукав підтримки у вільновідпущеників і рабинь імператора та Поппеї, платячи їм за пусті обіцянки, намагаючись за допомогою багатих дарів здобути їхню прихильність* (Пер. Тетяни Микитенко); та **об'єктно-адвербіальні наслідкові**: *Але чому це мало привести **до того***^{до чого?/наслідок}, ***що** кварків стало більше, ніж антикварків?* (Пер. Дениса Тороватова); *Ось дожилася **до того***^{до чого?/наслідок}, ***що** вислуховую від тебе докори, спасибі тобі* (Ярослав Мельник).

Речення з парою *проти того* – *щоб / аби* реалізують **об'єктно-адвербіальні семантико-синтаксичні відношення причиново-цільові** [21, с. 165]. Потрійний синкретизм є в реченнях із елімінованим або семантично неповним предикатом, на зразок, *Але я **проти того***^{проти чого?/із якої причини?/із якою метою?}, ***щоб** продавати українську землю іноземцям* (<https://espresso.tv/news/2017/12/22>); *Міська влада та особисто міський голова Олександр Мамай виступає **проти того***^{проти чого?/із якої причини?/із якою метою?}, ***щоб** литовська компанія зайшла на ринок годування* (<https://poltava.to/news/46071>). Натомість **об'єктно-причиновими** є речення, на кшталт, *Але Єлизабет була рішуче налаштована **проти того***^{проти чого?/із якої причини?}, ***щоб** залишатися* (Пер. Віталія Горбатька); *Ми, звичайно, нічого не маємо **проти того***^{проти чого?/із якої причини?}, ***щоб** і цей товариш приймав активну участь у мистецькому рухові, навпаки, раді будемо такому доброму сусідству* (Микола Хвильовий).

Моделі речень із блоками з *тим* – *щоб / аби*, за *тим* – *щоб / аби*, у *тому* – *щоб / аби*, на *тому* – *щоб / аби* виявляють **об'єктно-адвербіальні причиново-цільові семантико-синтаксичні відношення**: *Фредерік тримався своїх підозрінь лише з **тим***^{чим?/з якої причини?/з якою метою?}, ***щоб** кинути їй докір, помучити; він починав ненавидіти її, тож нехай і вона зазнає бодай частку його муки* (Пер. Дмитра Паламарчука); *Я пильнувала за **тим***^{за чим?/з якої причини?/з якою метою?}, ***щоб** приховати від неї жах, який вона навювала мені після того, як я з щасливої чи фатальної цікавості навчилася краще розуміти її* (Пер. Віталія Підмогильного); *Отже, суспільство зацікавлене у **тому***^{у чому?!}

з якої причини?/ з якою метою? , **щоб** забезпечити їм більш рівні стимули (Пер. Нелі Рогачевської); Латвія наполягає на тому ^{на чому?/з якої причини?/з якою метою?} , **щоб** Україна прибрала її зі списку офшорних зон (<https://glavcom.ua/country/incidents/338838>).

Отже, обстежений матеріал дає змогу вияскравити синкретичні займенниково-співвідносні речення з асемантичним прономінативом *те*, що утворює корелятивні пари *від того – що; до того – що; того – що; з приводу того – що; з того – що; щодо того – що; унаслідок того – що; завдяки тому – що; всупереч тому – що; наперекір тому – що; з огляду на те – що; за те – що; незважаючи / попри те – що; через те – що; про те – що; у зв'язку з тим – що; тим – що; для того – щоб / аби; задля того – щоб / аби; замість того – щоб / аби; заради того – щоб / аби; проти того – щоб; того – щоб; на те – щоб / аби; про те – щоб / аби; з тим – щоб / аби; за тим – щоб / аби; у тому – щоб / аби; на тому – щоб / аби; до того – коли / як; після того – коли / як; перед тим – коли / як; по тому – коли / як; про те – ніби / наче / немов* тощо. На семантико-синтаксичному рівні в реченнях фіксуємо двокомпонентний та трикомпонентний синкретизм семантико-синтаксичних відношень. Перший репрезентовано реченнями з об'єктно-адвербіальними (причиновими, допустовими, цільовими, темпоральними, наслідковими, способу дії) та об'єктно-атрибутивними семантико-синтаксичними відношеннями, другий – об'єктно-атрибутивно-адвербіальними порівняльними, об'єктно-адвербіальними міри і ступеня та наслідку та об'єктно-адвербіальними причиново-цільовими.

Результати пропонованої розвідки доповнять синтаксичну науку уявленнями про синкретичні типи складнопідрядних займенниково-співвідносних речень із асемантичним корелятом *те*, а також стануть підґрунтям для доповнення їхньої комплексної класифікації.

Література

1. *Вихованець І. Р.* Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – Київ : Наук. думка, 1983. – 220 с.
2. *Вихованець І. Р.* Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; за ред. І. Р. Вихованця. – Київ : Пульсари, 2004. – 398 с.
3. *Габай А. Ю.* Значеннева диференціація українських логічних прийменників / А. Ю. Габай // Лінгвістичні студії. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 4. – С. 70–76.
4. *Городенська К. Г.* Граматичний словник української мови. Сполучники / К. Г. Городенська. – Херсон : ХДУ, 2007. – 340 с.
5. *Городенська К. Г.* Сполучники української літературної мови [монографія] / К. Г. Городенська. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 337 с.
6. *Загнітко А. П.* Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ “ВКФ “БАО”, 2011. – 992 с.
7. *Личук М. І.* Ступені фразеологізації речень : Автореф. дис... доктора філол. наук : 10.02.01 / М. І. Личук / НАН України ; Інститут української мови. – Київ, 2001. – 16 с.

8. *Максимов Л. Ю.* Сложноподчиненные местоименно-соотносительные предложения и их место в классификации нерасчлененных предложений / Л. Ю. Максимов // Ученые записки МТПИ. – Москва, 1970. – Вып. 332. – С. 152–173.
9. *Ожоган В. М.* Синкретизм складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу симетричної структури / В. М. Ожоган; відп. ред. Василь Ожоган // Мова : класичне – модерне – постмодерне : зб. наук. праць Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – Київ : Дух і літера, 2017. – Вып. 3. – С. 209–218.
10. *Ожоган В. М.* Синкретизм складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу несиметричної структури / В. М. Ожоган // Наукові записки НаУКМА. Мовознавство. – Київ, 2018. – С. 3–11.
11. *Онатій А. В.* Особливості реалізації прислівно-кореляційного зв'язку в займенниково-співвідносних реченнях симетричної, напівсиметричної та несиметричної структури / А. В. Онатій // Наукові записки НаУКМА. Мовознавство. – Київ, 2018. – С. 12–17.
12. Русская грамматика : в 2 т. АН СССР, Ин-т русс. яз. ; редкол.: д. филол. н. Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др. – Москва : Наука, 1980 – 1982. – 709 с.
13. *Слинько І. І.* Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : навч. посібник для студ. філол. фак. ун-тів. / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – Київ : Вища школа, 1994. – 670 с.
14. Современный русский язык : учеб. для филол. спец. Вузов / В. А. Белошапкова, В. Н. Белоусов, Е. А. Брызгунова и др. ; под ред. В. А. Белошапковой. 3 – е изд., испр. и доп. – Москва : Азбуковник, 1997. – 926 с.
15. Современный русский язык : учебник ; под ред. В. А. Белошапковой. – Москва : Высш. шк., 1989. – 800 с.
16. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис ; за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – Київ, 1972. – 516 с.
17. *Фарина Н. Г.* Синкретизм у складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики / Н. Г. Фарина // Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах [Електронний ресурс]. – 2016. – Вып. 34. – С. 164–176. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gotvzn_2016_34_17
18. *Христіанінова Р. О.* Внутрішній синкретизм складнопідрядних речень / Р. О. Христіанінова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки [Електронний ресурс]. – 2014. – Вып. 1. – С. 209 – 219. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2014_1_27
19. *Христіанінова Р. О.* Внутрішній синкретизм складнопідрядних речень / Р. О. Христіанінова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки. – Бердянськ, 2014. – Вып. 1. – С. 209–219.
20. *Христіанінова Р. О.* Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові [монографія] / Р. О. Христіанінова. – Київ : Інститут української мови, Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.

21. Христіанінова Р. О. Формально-граматична і семантико-синтаксична типологія складнопідрядних речень : дис... доктора філол. наук: 10.02.01 / Р. О. Христіанінова / НАН України ; Інститут української мови. – Київ, 2013. – 464 с.
22. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові [монографія] / Л. В. Шитик; відп. ред. К. Г. Городенська. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 474 с.
23. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – Київ : ВЦ «Академія», 2004. – 316 с.

References

1. Vykhovanets', I. R. (1983), *Semantic-syntactical sentence structure [Semantyko-syntaksychna struktura rechennia]*, Naukova dumka, Kyiv, 220 p.
2. Vykhovanets', I. R. (2004), *Theoretical morphology of Ukrainian [Teoretychna morfologiiia ukrainskoi movy]*, Pyl'sari, Kyiv, 398 p.
3. Habai, A. J. (2011), «*Significant differentiation of Ukrainian logical prepositions*» [«*Znachenneva dyferentsiatsiia ukrains'kyh lohichnyh pryimennykiv*»], *Linguistic studies*, DonNU, Donets'k, No 4, pp. 70–76.
4. Horodens'ka, K. G. (2007), *Grammar Dictionary of the Ukrainian language. Conjunctions [Gramatychnyi slovnyk ukrains'koi movy. Spoluchnyky]*, KSU, Kherson, 340 p.
5. Horodens'ka, K. G. (2010), *Conjunctions of Ukrainian language [Spoluchnyky ukrains'koi literaturnoi movy]*, Dmytro Bugaro Publishing house, Kyiv, 337 p.
6. Zahnitko, A. P. (2011), *Theoretical grammar of modern Ukrainian language. Morphology. Syntax [Teoretychna gramatyka suchasnoi ukrains'koi movy. Morfologiiia. Sintaksys. Monografiia]*, LLC «BKF «BAO»», Donets'k, 992 p.
7. Luchuk, M. I. (2001), *Degrees of sentence's phraseologizing [Stupeni frazeolohizatsii rechen']*, Abstract of the Diss., NAS of Ukraine, Institute of the Ukrainian language, Kyiv, 16 p.
8. Maksymov, L. J. (1970), «*Complex pronoun-correlated sentences and their place in the classification of unassembled sentences*» [«*Slozhnopodchinennye mestoimennosootnositel'nye predlozhenija i ih mesto v klassifikacii neraschlenennyh predlozhenii*»], *Uchenye zapiski MTPI*, Moscow, No. 332, pp. 152–173.
9. Ozhohan, V. M. (2017), «*Syncretism of pronoun-correlated sentence of symmetric structure*» [«*Synkretyzm skladnopedriadnyh rechen' zaimennykovo-spivvidnosnoho typu symmetrychnoi struktury*»], *Mova: klasychne – moderne – postmoderne*, Duh i litera, Kyiv, No. 3, pp. 209–218.
10. Ozhohan, V. M. (2018), «*Syncretism of pronoun-correlated sentence of asymmetric structure*» [«*Synkretyzm skladnopedriadnyh rechen' zaimennykovo-spivvidnosnoho typu nesymmetrychnoi struktury*»], *Naukovi zapysky NaUKMA. Movoznavstvo*, Kyiv, pp. 3–11.
11. Onatii, A. V. (2018), «*The specific of co-word-correlated connection realization in pronoun-correlated sentences of symmetrical, half-symmetrical and non-symmetrical*» [«*Osoblyvosti realizatsii pryslivno-koreliatsiinoho zv'iazku v zaimennykovo-spivvidnosnykh*»]

rechenniakh symetrychnoi, napivsymetrychnoi ta nesymetrychnoi struktury»], *Naukovi zapysky NaUKMA. Movoznavstvo*, Kyiv, pp. 12–17.

12. *Russian Grammar* (1980-1982) [*Russkaja grammatika: v 2 t. AN SSSR, In-t russ. jaz.*], Nauka, Moscow, 709 p.

13. Slyenko, I. I. (1994), *Syntax of contemporary Ukrainian language: problem issues* [*Syntaksys suchasnoi ukrains'koi movy: Problemni pytannia*], Kyiv, 670 p.

14. *Contemporary Russian language* (1997), [*Sovremennyi russkii jazyk*], Azbykovnik, Moscow, 926 p.

15. *Contemporary Russian language* (1989), [*Sovremennyi russkii jazyk*], Moscow, 800 p.

16. *Contemporary Ukrainian language: syntax* (1972) [*Suchasna ukrains'ka literaturna mova: Syntaksys*], Kyiv, 516 p.

17. Faryna, N. G. (2016), «*Syncretism of attributive complex sentence*» [«*Synkretyzm u skladnovidriadnykh rechenniakh atributyvnoi semantyky*»], *Humanitarna osvita u tehnychnykh vyshchykh navchal'nykh zakladah*, Kyiv, No. 34, pp. 164–176.

18. Khrystianinova, R. O. (2014), «*Internal syncretism of complex sentence*» [«*Vnutrishnii synkretyzm skladnovidriadnykh rechen'*»], *Naukovi zapysky Berdians'kogo derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*, Berdiansk, No. 1, pp. 209-219.

19. Khrystianinova, R. O. (2012), *Complex sentences in contemporary Ukrainian language* [*Skladnovidriadni rechennia v suchasni ukrains'kii literaturnii movi*], Dmytro Bugaro Publishing house, Kyiv, 368 p.

20. Khrystianinova, R. O. (2013), *The formal-syntactic and semantic-syntactic typology of complex sentence* [*Formal'no-gramatychna i semantyko-syntaksychna typolohiia skladnovidriadnykh rechen'*], Diss., Kyiv, 464 p.

21. Shytyk, L. V. (2014), *Synchronic transitivity of syntactic units in Ukrainian literary language* [*Synkhronna perehidnist' syntaksychnykh odynyt' v ukrains'kii literaturnii movi*], Cherkasy, publisher Chabanenko Y.A., 474 p.

22. Shul'zhuk, K. F. (2004), *Syntax of Ukrainian language* [*Syntaksys ukrains'koi movy*], Academy, Kyiv, 316 p.

А. В. Онатий,

*Национальный университет «Киево-Могилянская академия»,
кафедра украинского языка*

ВНУТРЕННИЙ СИНКРЕТИЗМ МЕСТОИМЕННО-СООТНОСИТЕЛЬНЫХ НЕСИММЕТРИЧЕСКИХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С АСЕМАНТИЧЕСКИМ КОРРЕЛЯТОМ

В статье рассмотрена реализация двухкомпонентных и трехкомпонентных синкретических семантико-синтаксических отношений в местоименно-соотносительных предложениях несимметрической структуры с асемантическим коррелятом *те*, выделено средства связи – коррелятивные блоки, в частности

предложно-существительные коррелятивные формы, обозначено условия, которые порождают формирование синкретизма.

Ключевые слова: синкретизм, местоименно-соотносительное несимметрическое предложение, присловно-корреляционная связь, коррелятивная пара, семантико-синтаксические отношения.

A. V. Onatii,

*National University of Kyiv-Mohyla Academy,
Ukrainian language department*

INTERNAL SYNCRETISM OF PRONOUN-CORRELATED ASYMMETRICAL SENTENCES WITH ASEMANATIC PRONOUN

The types of syncretic complex pronoun-correlated sentences of asymmetric structure have not been described yet, also the factors including syncretism of these constructions have not been studied.

The paper deals with the clearing up of the semantic types of syncretic complex pronoun-correlated sentences of asymmetric structure that grounded on the pronoun-correlated connection that includes asemanatic pronoun in correlative function. The purpose of the analysis is to find out correlative pairs and to clarify syncretic semantic-syntactic relations.

The complex pronoun-correlated asymmetric sentences that contain asemanatic pronoun are the object of our analysis. The main methods of this research are complete sentence analysis on the formal-syntactic and semantic-syntactic levels.

The main results are the following: 1) there are different correlative pairs with asemanatic pronoun, such as *від того – що; до того – що; того – що; з приводу того – що; з того – що; щодо того – що; унаслідок того – що; завдяки тому – що; всупереч тому – що; наперекір тому – що; з огляду на те – що; за те – що; незважаючи / попри те – що; через те – що; про те – що; у зв'язку з тим – що; тим – що; для того – щоб / аби; задля того – щоб / аби; замість того – щоб / аби; заради того – щоб / аби; проти того – щоб; того – щоб; на те – щоб / аби; про те – щоб / аби; з тим – щоб / аби; за тим – щоб / аби; у тому – щоб / аби; на тому – щоб / аби; до того – коли / як; після того – коли / як; перед тим – коли / як; по тому – коли / як; про те – ніби / наче / немов;* 2) there are two- and triple-component internal syncretism in pronoun-correlated asymmetric sentences with asemanatic pronoun; 3) two-component internal syncretism includes sentences with substantial objective-adverbial (causal, concessive, consequential, temporal, results) and objective-attributive semantic-syntactic relations, triple-component internal syncretism includes objective-adverbial-attributive comparative, objective-adverbial consequential and quantitative, objective-adverbial causal and consequential semantic-syntactic relations.

The results of this study complicate theoretical syntax with new knowledge about syncretic types of complex sentences and help to improve classification of polypredicative constructions.

Key words: syncretism, complex pronoun-correlated sentence, pronoun-correlated sentence with non-symmetrical structure, co-word-correlated connection, correlative pair, semantic-syntactic relations.

УДК 811.161.2:81'373.611

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141321>

Н. М. Хрустик,

канд. філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

доцент кафедри української мови

ДІЄСЛІВНІ ДЕМІНУТИВНІ УТВОРЕННЯ ЯК ОЗНАКА УКРАЇНСЬКОГО СЛОВОТВОРУ

У статті розглядаються дієслівні деривати зі значенням суб'єктивної оцінки. Досліджуються особливості їх деривації та характер морфемної структури. Обґрунтовується статус афіксів, якими вони творяться, як вставних морфем. Акцентується увага на деяких особливостях функціонування здрібніло-пестливих інфінітивних форм. Відзначається, що деривація дієслівних демінутивів є ознакою українського словотвору.

Ключові слова: дієслівні демінутиви, морфемна структура, словотворення, вставні афікси, ознака українського словотвору.

Українська мова належить до тих рідкісних мов, у яких здрібніло-пестливі форми утворюються від слів усіх самостійних частин мов, і навіть від слів деяких службових частин мови та від вигуків. Утворення слів від інфінітива за допомогою здрібніло-пестливих афіксів *-к-*, *-оньк-*, *-очк-*, *-ус'-*, *-ун'-*, *-уньк-*, *-усеньк-*, *-усічк-*, *-унечк-* є особливістю дієслівного словотворення. Це одна із рідкісних морфемно-дериваційних ознак української мови.

Актуальність дослідження пов'язана з вивченням специфіки українського словотворення, одним із виявів якої є існування дієслівних демінутивів та інфіксів, особливих афіксальних морфем, якими вони творяться. Питання про вставні морфемі в українській мові, незважаючи на його велике теоретичне і практичне значення, майже зовсім не вивчене. Торкаючись цієї проблеми, дослідники, як правило, обмежуються фразою про те, що в українській мові інфіксів немає. Однак, вивчаючи питання про вставні морфемі, все ж можна натрапити на деякі міркування та факти, які наводять на роздуми про внутрісегментні елементи. На поодинокі випадки існування інфіксів ще у праслов'янській мові найдавнішого періоду, зокрема носовий *-н-* у дієсловах теперішнього часу, вказує В. О. Горпинич [2, с. 24]. Наводяться факти існування особливого виду афіксів, які за своїми ознаками дуже подібні до інфіксів, у сучасній українській мові. Скажімо, розглядаючи особливості творення дієслівних зменшено-пестливих форм, на вставляння афіксів *-к-*, *-оньк-*, *-еньк-*, *-очк-*, *-унечк-*, *-усеньк-* у

середину інфінітивного суфікса -ти вказує С. П. Бевзенко [1, с. 363]. Фіксує перерваність афікса -ти у морфемному словнику І. Т. Яценко [8, с. 25], хоч робить це не завжди послідовно. Досліджуючи морфемну структуру дієслівних демінутивних утворень, В. О. Горпинич уперше в мовознавчій науці заявляє про існування в українській мові інфіксів: «Якщо за диференціальну ознаку інфікса визнати «знаходження всередині будь-якої морфемі», а не лише кореневої, тоді морфи -оньк-, -ус'-, що знаходяться всередині інфінітивного суфікса -ти, можна кваліфікувати як інфікси» [2, с. 25]. При цьому мовознавець зауважує, що в українській мові небагато слів, у яких службова морфема знаходиться всередині суфікса. На наявність в українському морфеміконі особливого виду афіксів неодноразово вказували у статтях, присвячених цій проблематиці, ми [4 – 7].

Поява нового фактичного матеріалу, який поглиблює викладені в наших статтях міркування про існування в українській мові груп слів, які творяться вставними морфемами, спонукала нас повернутися до означеної вище проблематики. Новою джерельною базою нашого дослідження послуговував словник М. А. Зайко «Український лексикон» [13]. За словами авторки цієї праці, лексикон – це практично використовувані в усній мові, впорядковані за певною системою широковживані слова, вибрані із усього запасу слів української лексики. До складу словника, як зазначає М. А. Зайко, увійшла активна лексика усіх частин мови, в усіх формах, що широко вживаються в усній мові, звучить по українському радіо, телебаченню, у Верховній Раді, у службовому, ринковому та побутовому спілкуванні, зафіксована у просвітницькій пресі, в історичній літературі України та діаспори, лексика художньої літератури, а також найуживаніші слова народних пісень, історичних кобзарських дум, казок, прислів'їв [13, с. 8–12]. «Український лексикон» реально представляє картину словотворення, в якій увиразнюється характер звучання української мови, її етнічні особливості [13, с. 8]. Серед слів словника – 55 пестливих дієслів неозначеної форми, окрім тих 25 лексем, які були зафіксовані нами в різних джерелах раніше.

Мета нашої статті – розкрити один із феноменів української мови – творення дієслів зі значенням суб'єктивної оцінки.

Об'єкт вивчення – творення дієслів в українській мові та їх морфемна структура. Предмет дослідження – особливості деривації та морфемної структури дієслівних демінутивних утворень. Перед собою ставимо завдання: зафіксувати зменшено-пестливі дієслова; схарактеризувати особливості їх творення; розкрити статус морфем, якими творяться дієслова неозначеної форми зі значенням суб'єктивної оцінки; вивчити деякі особливості функціонування цієї лексики. У дослідженні використано описовий і функціональний методи, кількісні підрахунки, а також елементи морфемного та словотвірного аналізу.

У процесі дослідження в різних джерелах [9–14] нами зафіксовано 80 дієслів зі значенням суб'єктивної оцінки: *битоньки, благатоньки, боронитоньки, варитоньки, виглядатоньки, вмиратоньки, водитоньки, возитоньки, ворожитоньки, ганьбитоньки, голоситоньки, гоститоньки, гостюватоньки, гулятоньки, табзуватоньки,*

догоджатоньки, дріматоньки, жатоньки, женитоньки, животітоньки, житоньки, заглядатоньки, зароблятоньки, знатоньки, зустрічатоньки, їстоньки, конатоньки, копатоньки, кортітоньки, кохатоньки, куватоньки, купатоньки, ламатоньки, лежатоньки, летітоньки, любитоньки, лягатоньки, митоньки, писатоньки, питатоньки, питоньки, помиратоньки, початоньки, починатоньки, пратоньки, працюватоньки, проститоньки, радітоньки, робитоньки, рубатоньки, сидітоньки, сістоньки, служитоньки, снуватоньки, спатоньки, ставатоньки, стелитоньки, терпітоньки, топтатоньки, тужитоньки, ходитоньки, чаруватоньки, чуватоньки, шитоньки, шукатоньки; встатки, датки, їстки, питки, спатки; їсточки, питочки, сісточки, спаточки; питусі, спатусі; спатусеньки; спатусічки; спатунечки; спатуні.

При творенні демінутивних інфінітивів модифікаційні афікси, долучаючись до твірних дієслів, вставляються у формотворчий суфікс *-ти*, розділяючи його навпіл. Пор.: *пити* → *пит-оньк-и*, *стелити* → *стелит-оньк-и*, *їсти* → *їст-очк-и*, *сісти* → *сіст-очк-и*, *дати* → *дат-к-и*, *пити* → *пит-ус-і*, *спати* → *спат-ун-і* тощо. У випадках після м'яких приголосних [н'] та [с'], зазначає В. М. Русанівський, замість [и] виступає [і] [4, с. 424]. Розміщення морфів *-оньк-*, *-очк-*, *-к-* у невластивій для суфіксів позиції – середині іншого суфікса – свідчить про зміну їх морфемного статусу, а саме про набуття ними функції внутрісегментних афіксів. Той факт, що суфікс *-ти* в зазначених випадках не усикається, як це завжди відбувається при творенні слів від інфінітива суфіксами, також підтверджує думку про наявність у них афіксів з особливими ознаками. Пор., напр., будову та творення іменників омонімічними суфіксами, які долучаються до мотивувальної основи: *хата* → *хат-очк-а*, *дівчина* → *дівчин-оньк-а*, *береза* → *беріз-к-а* тощо. Неважко помітити, що вставні морфемі за значенням та структурою збігаються з відповідними омонімічними суфіксами. Така схожість свідчить про спільне походження цих двох видів афіксів та системність словотворчих засобів, зокрема про спорідненість словотворчих процесів іменників та дієслів.

Отже, можна стверджувати, що при творенні дієслів зі значенням суб'єктивної оцінки, в українській мові використовуються вставні морфемі. Їх диференціальними ознаками є позиція всередині суфікса та спосіб приєднання до твірного слова шляхом вставляння в інший афікс.

Гадаємо, що така своєрідна взаємодія інфінітива зі здрібніло-пестливими афіксами, притаманними іменним частинам мови, а також дієслівні утворення зі значенням пестливості є реліктом іменного походження неозначеної форми дієслова. Як відомо, інфінітив за своїм походженням є віддієслівним іменником, являючи собою скам'янілу іменникову форму [1, с. 264]. Яскравим прикладом дієслівно-іменникового синкретизму є слова *рісточки* (*росточки*), *ростушки*, які зустрічаються в мовленні з дітьми: *Ой рісточки у кісточки, / Здоров'ячко на сердечко, / Розум добрий в головоньку, / Соньки-дрімки у віченьки* [12, с. 29]. *Ототушки-тутушки / На котика потягушки, / А на Василька ростушки* [12, с. 100].

Процес утворення слів *рісточки*, *ростушки* аналогічний до того, що відбувається при творенні здрібніло-пестливих дієслівних форм. Однак, у результаті утворюються слова, визначити частиномовну належність яких за лексичним значенням та

морфологічними ознаками неможливо. Як нам видається, це той випадок, коли і значення, і граматичні особливості іменника та інфінітива збігаються. Можемо лише припустити, що в наведених прикладах слова *рісточки* та *ростушки* – іменники. Це припущення робимо на підставі зіставлення з паралельними однотипними синтаксичними конструкціями: *здоров'ячко на сердечко, розум в головоньку, соньки-дрімки у віченьки*, де *здоров'ячко, розум, соньки-дрімки* – іменники. Отже, логічно буде вважати, що у вислові *рісточки у кісточки* слово *рісточки* теж іменник. Відповідно до того, якою частиною мови є ці слова, таку морфемну будову вони мають: інфінітивні форми – корінь *рос-* / *ріс*, перерваний суфікс *-ти* та інфікси *-очк-* і *-ушк-*; множинні іменники – корінь *рост-* / *ріст-*, суфікси *-очк-* і *-ушк-*, закінчення *-и*.

Творенням здрібніло-пестливих дієслів охоплено лише інфінітивні форми, проте іноді воно проникає й у форми особові, зазначає С. П. Бевзенко [1, с. 363]. Пор., напр., *спатунькай, ходунькай, не плакунькай, не крикунькай*.

Дієслівні демінутивні утворення зустрічаються у фольклорі, використовуються у творах художньої літератури, у розмовному мовленні, зокрема при спілкуванні з дітьми. Словотвірні типи, за зразком яких творяться ці слова, у сучасній українській мові втратили свою продуктивність. Проте їх словотвірний потенціал зберігається. Для його реалізації є всі передумови. Пор.: потенційні слова, утворені вставними морфемами: *носити* → **носитоньки*, *зустрічати* → **зустрічатоньки*, *сумувати* → **сумуватоньки*, *співати* → **співаточки*, *радіти* → **радіточки* тощо. Звідси можна припустити, що багато утворень зі вставними афіксами, не зафіксованих у словниках та у творах художньої літератури, функціонує в розмовному мовленні, зокрема діалектному.

Прийнято вважати, що дієслова зі здрібніло-пестливими афіксами – це, головним чином, слова, які певним чином стосуються дитячого побуту і вживаються переважно в дитячому мовленні, зокрема при звертанні до дітей. Справді, у сучасній українській мові функціонування названих вище дієслівних утворень здебільшого обмежується сферою спілкування з дітьми. Що ж до дитячого фольклору, то тут, всупереч нашим очікуванням, у досліджуваному матеріалі виявилось лише два демінутиви неозначеної форми (крім *рісточки, ростушки*) – *спатоньки* і *спатки*: *А йди, коте, в хатку / Качати дитячко, / Бо у нас дитя маленьке, / воно спатки раденьке* [12, с. 49].

Більше дієслів зі здрібніло-пестливими інфіксами зустрічаємо у весільних піснях, піснях про кохання та дошлюбні взаємини, у поетичних творах про родинно-побутове життя. Напр.: *Ой як мені летітоньки аж за море* [9, с. 297]; – *Промов, промов, Марисеньку, хоч словенько – дві, / Чи сі маю женитоньки, чи чекати мі?* [9, с. 56]; *Прилетіла сорока: ге-ге-ге, / Сіла під віконечком, щєбече. / Дали їй їстоньки: «Не хочу!» / Дали їй питоньки: «Не хочу!» / Одчиніть комороньку / – Спати полечу!» Гу-у-у!* [11, с. 578].

Тлумачення значення дієслів зі здрібніло-пестливими морфемами відрізняється від значення звичайних інфінітивних форм лише такими стилістичними помітками, як пестливе, зменшене, дитяче. Майже всі дієслівні демінутивні утворення позначають найбільш важливі для життєдіяльності людини процеси – їсти, пити, спати, сидіти, ходити, робити тощо, що наводить на думку про давній характер їх виникнення.

Гадаємо, що і зміст демінутивних дієслів значно глибший, ніж ми сьогодні можемо уявити. Цілком можливо, що за використанням здрібніло-пестливих форм інфінітива стоять певні народні традиції, вірування, замовляння. С. П. Бевзенко з цього приводу зазначає, що важко судити про час появи таких утворень в українській мові, оскільки вони фіксуються лише в новій українській літературі [1, с. 363].

Висновки. Аналіз, проведений у межах досліджуваного матеріалу, дозволяє виокремити такий набір вставних морфем, якими творяться українські дієслівні демінутиви: *-к-*, *-оньк-*, *-очк-*, *-ус'-*, *-ун'-*, *-уньк-*, *-усеньк-*, *-усічк-*, *-унечк-*.

За функціональними ознаками вставні морфемі тотожні суфіксам зі значенням суб'єктивної оцінки, але сфера їх вживання значно вужча. Пояснюється це тим, що функціонують внутрісегментні афікси лише в межах масиву вторинних дериватів. Твірна база, з якою взаємодіють вставні афікси як словотворчі засоби, з погляду походження є тільки питомою. Існують також певні семантичні обмеження, зумовлені значенням твірних слів. Отже, за допомогою вставних морфем утворюється порівняно невелика кількість демінутивних інфінітивних форм у масштабі української мови, але цілком достатня для того, щоб визнати такий феномен української мови, як існування в ній дієслів зі значенням суб'єктивної оцінки, деривація яких відбувається за допомогою особливого виду афіксів – вставних морфем. **Перспективу** вивчення вбачаємо в дослідженні історії виникнення дієслівних демінутивних утворень.

Література

1. *Бевзенко С. П.* Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарп. обл. вид-во, 1960. – 416 с.
2. *Горпинич В. О.* Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : навч. посіб. / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 207 с.
3. Морфологія // Сучасна українська літературна мова / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – Кн. 2. – 583 с.
4. *Хрустик Н. М.* До проблеми вставних морфем в українській мові / Н. М. Хрустик // Філологічні дослідження : зб. наук. пр. – Одеса, ОНУ імені І. І. Мечникова, 2009. – С. 219–224.
5. *Хрустик Н. М.* До проблеми вставних морфем у прислівниках / Н. М. Хрустик // Записки з українського мовознавства : зб. наук. пр. – Одеса: Астропринт, 2009. – Вип. 18. – С. 225–231.
6. *Хрустик Н. М.* Проблема вставних морфем в українській мові та інфіксальний спосіб словотворення / Н. М. Хрустик // Записки з українського мовознавства : зб. наук. пр. – Одеса : Астропринт, 2013. – Вип. 20. – С. 112–118.
7. *Хрустик Н. М.* Про перервані морфи та інфікси в українській мові / Н. М. Хрустик // Записки з загальної лінгвістики : зб. наук. пр. – Одеса : Астропринт, 1999. – Вип. 1. – С. 43–48.
8. *Яценко І. Т.* Морфемний аналіз: Словник-довідник. – К. : Вища шк., 1980. – Т. 1. – 356 с.; 1981. – Т. 2. – 352 с.

Джерела

9. Балади. Кохання та дошлюбні взаємини. – К. : Наук. думка, 1987. – 472 с.
10. Балади. Родинно-побутові стосунки. – К. : Наук. думка, 1988. – 528 с.
11. Весільні пісні. – К. : Наук. думка, 1982. – 680 с.
12. Дитячий фольклор. – К. : Дніпро, 1986. – 304 с.
13. Зайко М. А. Український лексикон / М. А. Зайко. – [2-ге вид., випр., доп.]. – Тернопіль : ТЗОВ «Терно-граф», 2014. – 444 с.
14. Календарно-обрядові пісні. – К. : Дніпро, 1987. – 396 с.

Referenses

1. Bevzenko, S. P. (1960), *Historical morphology of Ukrainian* [*Istorychna morfolohiya ukrains'koyi movy*], Zakarpats. region edition, Uzhhorod, 207 p.
2. Horpynych, V. O. (1999), *The modern Ukrainian literary language. Morphemics. Word-formation. Morphology* [*Suchasna ukrayins'ka literaturna mova. Morfemika. Slovotvir. Morfonolohiya*], Vysh. shk., Kyiv, 270 p.
3. *Morphology* / ed by V. M. Rusanivskyuy (1969) [*Morfolohya. Suchasna ukrains'ka literaturna mova za zahal. red. I. K. Bilodida*], Nauk. dumka, Kyiv, Vol. 2, 583 p.
4. Khrustyk, N. M. (2009), *To the problem of epenthetic morphemes in Ukrainian language* [*Do problemy vstavnykh morfem v ukrains'kiy movi, Zbirnyk naukovykh prats': filolohichni doslidzhennya*], ONU named after I. I. Mechnykov, Odesa, No 20, pp. 219–224.
5. Khrustyk, N. M. (2009), *To the problem of epenthetic morphemes in adverbs* [*Do problemy vstavnykh morfem u pryslivnykakh, Zbirnyk naukovykh prats': Zapysky z ukrayins'koho movoznavstva*], Astroprynt, Odesa, No 18, pp. 225–231.
6. Khrustyk, N. M. (2013), *The issue of epenthetic morphemes in Ukrainian language and infixal derivation method* [*Problema vstavnykh morfem v ukrains'kiy movi ta infixalnyi sposib slovotvorennya, Zbirnyk naukovykh prats': Zapysky z ukrayins'koho movoznavstva*], Astroprynt, Odesa, No 20, pp. 112–118.
7. Khrustyk, N. M. (1999), *Concerning the intersection of morphs and infixes in Ukrainian language* [*Pro perervani morfy ta infixy v ukrayins'kiy movi, Zbirnyk naukovykh prats': Zapysky z zagalnoyi lingvistyky*], Astroprynt, Odesa, No 1, pp. 43–48.
8. Yatsenko, I. T. *Morphemic analisis : dictionary in 2 Vol.* (1980 – 1981) [*Morfemnyy analiz : slovnyk u 2 t.*], Vysh. shk., Kyiv, Vol. 1, 356 p.; Vol. 2, 352 p.

Sorces

9. *The ballades. The love and the interrelations from before the marriage* (1987) [*Balady. Kokhannya ta doshlyubni vzayemyny*], Nauk. dumka, Kyiv, 472 p.
10. *The ballades. The relate relations of houshold* (1988) [*Balady. Rodynno-pobutovi stosunky*], Nauk. dumka, Kyiv, 528 p.
11. *The wedding songs* (1982) [*Vesilni pisni*], Nauk. dumka, Kyiv, 680 p.
12. *The childish folklore* (1986) [*Dytyachyy folklor*], Dnipro, Kyiv, 304 p.
13. Zayko V. A. (2014), *The Ukrainian lexicon* [*Ukrayins'kyi leksykon*], TzOV «Terno-hraf», Ternopil, 444 p.

14. *The ceremony songs of calendar* (1987) [*Kalendarno-obryadovi pisni*], Dnipro, Kyiv, 396 p.

Н. М. Хрустык,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

ГЛАГОЛЬНЫЕ ДЕМИНУТИВНЫЕ ОБРАЗОВАНИЯ КАК ОСОБЕННОСТЬ УКРАИНСКОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматриваются глагольные дериваты со значением субъективной оценки. Исследуются особенности их деривации и характер морфемной структуры. Определяется статус аффиксов, которыми они образуются, как вставных морфем. Акцентируется внимание на некоторых закономерностях функционирования уменьшительно-ласкательных инфинитивных форм. Отмечается, что деривация глагольных деминутивов является особенностью украинского словообразования.

Ключевые слова: глагольные деминутивы, морфемная структура, словообразование, вставные аффиксы, особенность украинского словообразования.

N. M. Khrustyk,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Department of Ukrainian Language*

THE DIMINUTIVE DERIVATIVE VERBUMES AS A FEATURE F THE UKRAINIAN WORD-FORMATION

The article is devoted of the question of studying diminutive verbumes in the Ukrainian language. The article attacks a crucial and controversial issue of separating out infixes, morphemes of a special kind, in Ukrainian language. The author proves of this problem being adequate, actual and perspective. The diminutive verbumes of different years outlined and defined in works by S. P. Bevzenko, V. M. Rusanivskyy, V. O. Horpynych.

The **purpose** of our research is to study diminutive verbumes as a feature of the Ukrainian word-formation. The **object** of the research are derivation and morphemic structure of verbumes in the Ukrainian language. The **subject** of our research is the peculiarities of derivation and morphemic structure of the diminutive verbumes. Having analyzed 80 diminutive verbumes. To reach the aim we should solve such **problems**: outline the diminutive verbumes in dictionaries, folklore and other sources; to study characteristic the peculiarities of derivation and morphemic structure of the diminutive verbumes.

Methodology. The functional, descriptive methods, the method of quantitative calculations, the method of morphemic and derivational analysis are used.

Results. The diminutive derivative verbumes are important feature of the Ukrainian word-formation. They are forming by infixes *-к-*, *-оньк-*, *-очк-*, *-ус'-*, *-ун'-*, *-уньк-*, *-усеньк-*, *-усічк-*, *-унечк-*, the morphemes of a special kind.

Key words: diminutive verbumes, morphemic structure, derivation, infixes, feature of the Ukrainian word-formation.

УДК 801.3:883

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141322>

С. В. Форманова,

*д-р філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
професор кафедри української мови;*

Л. І. Хаценко,

*канд. філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови*

ЕТНІЧНІ Й РЕЛІГІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНЦІВ У ПОВІСТІ М. КОЦЮБИНСЬКОГО «ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ»

У статті розглянуто мовну картину світу письменника, схарактеризовано етнічні й релігійні особливості українців, проаналізовано взаємозв'язок язичницького й християнського вірування, що позначилося на формуванні українців як етносу, простежено ці особливості на матеріалі повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» і на фактичному матеріалі доведено, що релігійність українців має язичницьке коріння. Обрядова символіка ортодоксальна, з обов'язковим збереженням певних традицій.

Ключові слова: етнічні особливості, релігійні особливості, вірування, обряд, звичай, традиція, світогляд українців, мовна картина світу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Національно-мовна специфіка українського народу найповніше й найяскравіше розкривається в особливостях культури, мови, своєрідності етики, релігійних уподобань тощо, що проектується через систему обрядів, вірувань, звичаїв і релігійних культів народу. Етнічні й релігійні особливості українців знаходять відображення в мовній картині світу, яку продукують загальнолюдські проблеми, історичні обставини, географічне розташування, освіта, виховання, духовні потреби, естетичні уподобання, філософія життя.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Національно-мовна картина світу українців складається з системи мислення, творчості, надбань, етичних ідеалів, естетичних поглядів і смаків. Етнічне й релігійне настільки переплелись у свідомості українців, що стали невід'ємними, про що свідчать і наукові розвідки Г. Булашева, Т. Длінної, А. Колодного, М. Костомарова, О. Кульчицького, Митрополита Іларіона, І. Мірчука, І. Огієнка, М. Шлемкевича, В. Яніва та ін. Вчені зосереджували увагу на рівні національно-ідентичної детермінованості релігійності в житті українців, на

тісному зв'язку релігійного й національного начала українців, на специфічних рисах релігійності українців.

Формулювання мети й завдань дослідження. Метою статті є детальне з'ясування етнічного й релігійного в українців у повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». Мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) визначити особливості мовної картини світу М. Коцюбинського; 2) схарактеризувати релігійність українців; 3) простежити ознаки релігійності в повісті «Тіні забутих предків». **Об'єктом** аналізу є етнічні й релігійні особливості українців. **Предметом** є повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Мовна картина світу М. Коцюбинського відіграє важливу роль у формуванні художніх засобів відтворення реальної дійсності. Вживання ним великої кількості тропів, діалектизмів, фразеологічних зворотів, прислів'їв зумовлене прагненням письменника найточніше відтворити мову своїх героїв, передати її в живому звучанні, зберегти її емоційну наснаженість і природну красу, показати автентичні особливості вірувань, традицій, звичаїв і обрядів українців. У мовленні персонажів повісті, діалогах і полілогах художню мову відтворено з максимальною повнотою і поетичністю; вона передає всі психологічні нюанси вчинків і думок героїв.

У житті українського народу релігія завжди посідала значне місце, оскільки віра народу свідчить про його психологію, вчинки й дії, які збереглися «в обрядах і звичаях, в колядках, щедрівках, веснянках, купальських піснях, в весняних іграх, в приказках, забобонах і ліках сільських знахарок» [10, с. 3]. Український дослідник В. Шаян зауважував: «Віра предків наших була проста і природна. Вони шанували своїх богів, волю природи й духів померлих предків» [12, с. 25]. Характеризуючи специфіку релігійності українців, історик М. Костомаров писав: «Український народ – глибоко релігійний народ. Чи так чи інакше склалися обставини його життя, чи таке чи інше було його виховання, він берегтиме в собі релігійні основи доти, доки існуватиме сума головних ознак, що становлять його народність» [5, с. 58]. Етнограф І. Мірчук відзначає перевагу в українців «почуття й панівну роль любові, що творять перехід до основного елементу українського світогляду – глибокої релігійності» [9, с. 18]. Інакше підходив до проблеми української релігійності М. Шлемкевич. Учений розглядав це питання у класичному трикутнику релігія-світогляд-мистецтво. На його думку «дух сучасного українця формували дві сили – світогляд і мистецтво» [13, с. 99]. Дослідник писав: «для свідомості народу завсіди велике значення має жива релігійність і заспокоєння, що вона дає» [Там само, с. 102]. Специфіку релігійних пошуків українця М. Шлемкевич характеризував категорією «релігійна туга», що спонукає до зближення з Богом: «В тій неокресленій тузі людини, що прагне вийти поза себе, поза своє тогочасне існування, корені релігійності. Кінець цієї мандрівки і спокій вона (людина) називає Богом» [Там само, с. 108].

Результати аналізу повісті «Тіні забутих предків» яскраво засвідчують, що прадавня українська релігія відбувалася не в церкві, а просто неба, в природних умовах у взаємозв'язку з першоелементами світу – вогню, землі, води й повітря. Усі чотири

стихії брали участь у священнодійстві українців. Такий стан речей має давньоукраїнське підґрунтя, оскільки тривалий час християнська церква існувала поруч з язичницькими богами, а людина сприймала себе нероздільно від природи. «Основа давньої української міфології така сама, як у всіх арійських народів: то були небесні явища, котрі більш од усього вразили фантазію і думку народу. Небо, засіяне зірками, сонце, місяць, зоря, хмари, дощ, вітер, роса, грім, блискавка – все те поперед усього звертало на себе увагу, зачіпало фантазію і розбуджувало думку дужче і раніше, ніж земля і все, що на землі. Ще більше зачіпала людську думку зміна літа й зими, тепла й холоду, дня й ночі, світла й темряви, вічна й незмінна боротьба на небі світлих і темних сил. Чорні снігові хмари, страшні холодні вітри здавались народові лихими силами; ясне сонце, тепло, грім і блискавка здавались добрими, світлими силами, котрі мусіли усе боротись з своїми темними лихими ворогами, подаватись, слабіти й навіть умирати, але котрі все-таки після всього переважували темні сили і знов з'являлись і воскресали перед людськими очима, розливаючи життя на землю» [10, с. 3–4].

«Християнське вчення з його сумарною проповіддю і доволі абстрактною догматикою двоїлося з тими первісними язичницькими уявленнями, якими батьки й діди жили цілі віки і які ввійшли в плоть і кров дітей і поки що нічим не були ще порушені» [1, с. 40–41]. Тривалий час у свідомості українців християнство існувало поруч із язичництвом, оскільки людина сприймала себе нероздільно від природи. В уяві язичників світ був заселений богами, грізними й добрими. У фактичному матеріалі М. Коцюбинський яскраво описав святвечір зі збереженням давніх традицій і обрядовій:

На святий вечір Іван був завжди в дивному настрої. Неначе переповнений чимось таємничим й священним, він все робив поважно, неначе службу богу служив. Клав Палагні живий вогонь для вечері, стелив сіно на столі та під столом і з повною вірою рикав при тім, як корова, бляв вівцею та ржав конем, аби велася худоба. Обкурював ладаном хату й кошари, щоб одігнати звіра й відьом, а коли червона од метушні Палагна серед курива того ознаймляла нарешити, що готові усі дванадцять страв, він, перше ніж засісти за стіл, ніс тайну вечерю худобі... Але се було не все. Ще годилось закликати на тайну вечерю усі ворожі сили, перед якими берігся через ціле життя. Брав в одну руку зі стравою миску, а в другу сокиру і виходив надвір. Зелені гори, увібравшись у білі гуглі, прислухались чуйно, як дзвеніло на небі золото зір, мороз блискав срібним мечем, потинаючи згуки в повітрі, а Іван простягав руку у сю скуту зимою безлюдність і кликав на тайну вечерю до себе всіх чорнокнижників, мольфарів, планетників всяких, вовків лісових та ведмедів. Він кликав бурю, щоб була ласкава прийти до нього на ситі страви, на палені горілки, на вечерю святу, – але вони не були ласкаві і ніхто не приходив, хоч Іван спрошував тричі. Тоді він закликав їх, щоб не з'являлись ніколи, – і легко зітхав.

Палагна чекала в хаті. Вогонь в печі лежав втомившись, тихо дрімаючи жаром, страви спочивали на сіні, різдвяна мирність спливала з темних кутків, голод тягнув до їжі, але вони ще не сміли сісти за стіл. Палагна поглядала на чоловіка – і в згоді вони разом згинали коліна, благаючи бога, щоб припустив до вечері ті душі, що їх ніхто не

знає, що пропадом пропадають, бутинами побиті, дорогами покалічені, водами потоплені. Ніхто за них не згадає, ані встаючи, ані лягаючи, ніхто не згадає, дорогою йдучи, а вони, бідні душі, гірко пробувають у пеклі, чекаючи вечора святого... [6, с. 207–208].

Як бачимо з наведеного прикладу, всі сфери життя українців охоплюють системи свят, обрядів, звичаїв і прикмет. І саме через ці дійства український народ виражає свою релігійність, яка виступала інтегратором духовних чинників національного життя в єдине ціле, що складає ядро національного характеру. «Надарований добрим розумом і багатою фантазією, давній Українець, з того переляку і з дива, не міг недбайливо відноситись до небесних з'явищ. Йому хотілось пригорнути до себе страшні грізні сили, дуже небезпечні в практичному житті, йому хотілось милуватись пишними світлими силами неба. Ціль давньої української віри, як і в інших народів, була практична, а в основі давнього українського поганства був людський егоїзм. Давній український народ славив світлі небесні сили, годив темним силам, щоб пригорнути до себе ласку неба, щоб присилувати всі сили служити його практичним цілям. Люди молились небу, щоб загарбати собі небо, дощ, тепло, росу, погоду, щоб прогнати од себе холод, хмари, негоду. Давнім українцям... хотілось прихилити до себе ласку небесних сил, щоб мати густо кіп на полі, багато роїв у пасіці, багато ягнят, телят, лошат, щоб мороз не поморозив жита, пшениці і всякої пашниці, щоб у садку родило дерево, а в дворі плодилася птиця» [10, с. 4].

Наведене дає підстави твердити, що характерною рисою релігійності українців є обрядовість. Дотримання обрядів, участь у календарних святах усвідомлюється нашим народом як вираження причетності до себе, як до національно-культурного творіння. Попри вищезазначене, вплив релігії на національну духовність є складним і суперечливим. Його слід розуміти через контекст культури землероба, селянина. Культ землі, культ землеробської праці є основою світобачення українського народу, оскільки земля для нього – мати, ненька, годувальниця.

Повість «Тіні забутих предків» насичена «етнографічними реаліями» (С. Влахов, С. Флорін) оригінального побуту й своєрідного мислення гуцулів. Побут, одяг, життя, музика й танок, музичні інструменти, фольклор, звичаї, релігія, міфологія виступають важливим компонентом розвитку сюжету. М. Коцюбинський оспівав чистоту взаємних людських почуттів, вірну любов, палкий темперамент, світлу поезію чистого кохання. Усі ці реалії мають додаткове значення національного колориту, який не лише несе конотативне значення, а й зумовлює національну, релігійну й історичну забарвленість.

Особливу роль у повісті відіграють образи *тіней, трембіти, суму, смереки, хмар, душі*. *Тіні* відіграють роль фонового поєднання з назвою, за допомогою *тіней* передаються почуття й настрої головного героя Івана Палійчука. «З землі прийшли, в землю підемо», – сказано в Біблії. От і повість починається народженням дитини й закінчується смертю вже зрілої людини, яка завершила свій земний путь [11, с. 44–46]. Герой повісті має тонку, поетичну душу. Іван живе в єдності з природою, чує її голоси, вміє передавати почуте награшами своєї сопілки: *Марічка любила, коли він грав на флюяру. Задуманий все, встромляв очі кудись поза гори, неначе видів, чого не бачили*

другі, прикладав мережану дудку до повних уст, і чудна пісня, якої ніхто не грав, тихо спадала на зелену отаву царинок, де вигідно послали свої тіні смереки [6, с. 186]. Образи тіней тісно пов'язані з життям Івана. Вони, мов дзеркало, відображають його настрій, внутрішні почуття, мрії, думки, спілкування з людьми. Погано Іванові – *пливуть тіні од хмар, зажурені гори ... поять сумом тіні од хмар* [6, с. 354]. Якщо настрої головного героя у злагоді з природою й людьми – *тіні вигідно лежать на зеленій отаві* [6, с. 355]. Творчій манері письменника взагалі властива єдність людини з природою. Пейзажі втілюють настрої і почуття героїв, тому й настрої повісті передається згідно з почуттями Івана через дію *тіней*, як-от: *неспокійно хвилюють тіні* [6, с. 201]; *під чорним покривалом рухливих тіней* [6, с. 202]; *Сонце сховалось за гори, в тихих вечірніх тінях закурилися гуцульські хати* [6, с. 217]; *А коли дим заметавсь над вогнем, заметалися тіні кострубатих смерек і залюднили полянку* [6, с. 219]; *Смертельне світло сплітало сітку однакових тіней на мертвім і на живих обличчях* [6, с. 224].

Все життя Івана пройшло в гармонії з природою й надприродними силами, в основі яких лежить язичницька віра його предків, що яскраво відображено письменником у сцені смерті Івана:

Жовте лице Івана спокійно лежало на полотні, замкнувши у собі щось тільки йому відоме, а праве око лукаво дивилось з-під піднятого трохи повіка на купку мідяних грошей на грудях, на стулені руки, в яких горіла свічка.

В головах тіла невидимо спочивала душа: вона ще не сміла вилетіть з хати [6, с. 224];

В одчинені двері, просто з темної ночі, вступали у хату все нові гості. Згинались перед тілом коліна, бряжчали мідяні гроші на грудях в Івана, і посувались на лавах люди, щоб дати місце новим.

Грубі свічі тихо топилась, опливаючи воском, неначе сльозами, блідий полонінь лизав сперте повітря, і синій чад, змішавшись з нудним запахом воску та з випаром тіл, висів над глухим гомоном в хаті.

Ставало тісно. Обличчя схилилися до облич, тепле дихання мішалось з диханням, упрілі чола ловили у себе блиск смертельного світла, що запалило мінливі вогні на дротяних запасках, на чересах та табіньках. А хата усе сповнялась новими гістьми, що вже товпились біля порога.

Тіло рушало. Білясті плями, як лишаї, повзли по ньому ледве помітною тінню (...)

А за вікном тужливо повістувала про се трембіта, додаючи їй жалю.

Чи не багато вже суму мала бідна душа? [6, с. 225];

На грудях тихо бряжчали мідяні гроші, скинуті добрими душами на перевіз.

Під вікнами сумно ридали трембіти [6, с. 227].

Язичницький світогляд передається в сценах веселощів, ігор, поцілунків у кімнаті, де лежить мрець, що перетинається з давньоіндійською філософією життя, яке швидко плине, й смерті, яка несе душу у вічність.

М. Коцюбинський народився у Вінниці, отже, був носієм подільської говірки південно-західного наріччя. Довгий час він проживав в Чернігові, тому мав змогу

ознайомитися із особливостями говірок північного наріччя. Але влітку 1910 року, повертаючись з-за кордону, М. Коцюбинський заїхав у карпатське село Криворівню. Враження, які охопили від знайомства з побутом, людьми, мовою, традиціями цієї землі, заворожили його, змушуючи досконало оволодіти гуцульською говіркою південно-західного наріччя і створити шедевр-повість «Тіні забутих предків», що репрезентує багатство та розмаїття мовної картини світу М. Коцюбинського.

Описуючи життя й побут гуцулів, їхні звичаї, повір'я, М. Коцюбинський вводить у канву твору чимало діалектизмів, властивих гуцульській говірці. Без цих діалектизмів неможливо обійтися, адже мова становить найсуттєвішу рису народу, його характеру, світогляду, способу мислення й життя. Тому вживання місцевої лексики і синтаксичних конструкцій – це вкрай необхідний засіб відтворення колориту Гуцульщини, її духу. Діалектна лексика не заважає сприйняттю, бере у полон музикою слова, примушує зрозуміти не тільки буквальне значення слова, а й цілий поетичний образ. Тому краще сказати *царинка* замість *сінокіс*, *дроб'єта* замість *вівці*. Використовуючи діалектизми, автор змушує побачити гори, ліси й тих, хто їх населяв, очима гуцулів, у яких склався власний погляд на природу і світ. Тому вживаються слова *щезник*, *чугайстир*, *арідник*, *нявка*, які характеризують саме гуцульське уявлення про нечисту силу лісів. Тому вживається слово *плай* на позначення гірської стежки, не кажучи вже про назви деталей одягу – *гачі*, *крашениці* (штани), *табівки*, *дзьобні* (сумки різних видів), *гугля* (білий кожушок).

Гуцульські діалектизми у повісті виступають, передусім, засобом образотворення, індивідуалізуючи мову персонажа, характеризуючи його, як носія гуцульської ментальності, матеріалізованої, вербалізованої у говіркових одиницях різного типу.

У ментальності гуцулів чимало діалектних найменувань, які не тільки позначають предмети побуту, ландшафту, а й виступають символом, знаком. Такі діалектизми, введені в художній текст, у відповідному контексті не тільки виконують номінативну функцію, але й дають змогу з'ясувати світовідчуття, світосприймання, світобачення гуцулів. Наприклад, етнографізм *трембіта* у «Тінях забутих предків» – не лише лексема, а й символ, ключове слово. ВТССУМ подає таке тлумачення цієї лексеми: «Гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби без вентилів і клапанів» [2, с. 1264]. Результати аналізу дають змогу стверджувати, що ключове слово *трембіта* має двосемний характер: перша сема є інваріантом і означає 'інструмент музичний духовий гуцульський народний'. Друга сема якісно характеризує вид та форму інструмента: 'труба дерев'яна довга без вентилів і клапанів' [11, с. 67]. Трембіта несе гуцулам і радість, і печаль. Тому у тексті вона наділена людськими якостями. Зважаючи на мінорний настрій повісті, її варто порівняти із тугою, сумом, жалем, як-от: *сумно повістувала трембіта* [6, с. 182]; *сумно ридали трембіти* [6, с. 184]; *трембітала трембіта* [6, с. 184]; *Трембіта! Туру-рай-ра... Туру-рай-ра...* [6, с. 186]; *тужливо повістувала трембіта* [6, с. 225].

Розглянемо фактичний матеріал:

Раптом до вуха долітає давно жданий поклик трембіти. Він приносить од стайні запах кулеші та диму і довгим мелодійним трембітанням сповідає, що кошари чекають на вівці... [6, с. 195];

А коли сонце заходить, ватаг виносить зі стайні трембіту і трубить побідно на всі пустинні гори, що день скінчився миром, що будз йому вдався, кулеша готова і струнки чекають на нове молоко... [6, с. 198];

І втретє затрембітала трембіта про смерть в самотній хаті на високій кичері... [6, с. 184]; *Сумно повістувала трембіта горам про смерть* [6, с. 224]; *Трембіти плакали під вікном* [Там само]. Повість закінчується звучанням трембіти, що сумує за загубленим життям: *Під вікнами сумно ридали трембіти* [6, с. 227].

Висновки. Взаємозв'язок язичницького й християнського вірувань позначився на формуванні українців як етносу, що знаходить своє відображення в своєрідності культури, традицій і обрядів, звичаїв і релігійних уподобань гуцулів. Неповторна своєрідність гуцульської говірки передає не лише мелодику мовлення, а й надає твору особливої художньої виразності, допомагає передати національний колорит.

Діалектні назви побутових речей, дерев, гір, річок, міфічних істот відображають ментальність гуцулів, спосіб їх поетичного і побутового мислення. Саме тому так природно зливається у повісті оповідь про події життя реального, зовнішнього і не менш реального для людини внутрішнього світу. Дійсність і вигадка, реальність і фантастика набирають певних національних своєрідних рис і допомагають уявити собі прекрасний край – Гуцульщину, побачити її народ у проявах духовного і побутового життя.

Література

1. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях : Комогонічні українські народні погляди та вірування / Г. О. Булашев ; пер. з рос. Ю. Г. Буряка; Передм. В. О. Шевчука; Прим. Ю. М. Олійника. – К. : Фірма «Довіра», 1993. – 414 с. – (Сер. «Відродження»).

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : Перун, 2003. – 1440 с.

3. Длінна Т. Деякі етнопсихологічні аспекти української релігійності / Т. Длінна // Українське релігієзнавство. – 1996. – №3.

4. Колодний А. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан / А. Колодний, Л. Филипович. – Львів, 1996.

5. Костомаров Н. Две русские народности / Н. Костомаров. – К., 1991.

6. Коцюбинський М. Твори в 7 т. / М. Коцюбинський. – Т. 3. – К. : Наукова думка, 1974.

7. Кульчицький О. Риси характерології українського народу / О. Кульчицький // Основи філософії і філософських наук. – Мюнхен-Львів, 1995.

8. Іларіон Митрополит. Мої проповіді / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1973.

9. Мірчук І. Світогляд українського народу / І. Мірчук. – Прага, 1942.

10. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу / Ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. – Видання друге. – К. : Обереги, 1993. – 88 с.
11. Форманова С. В. Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського : дис. ... канд. філол. наук / 10.02.01 / Світлана Вікторівна Форманова. – К., 1999. – 219 с.
12. Шаян В. Віра предків наших / В. Шаян. – Вінніпег, 1965. – 893 с.
13. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – К. : МП Фенікс, 1992. - 158 с.
14. Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду / В. Янів // Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен. – 1993.

References

1. Bulashev, G. O. (1993), *The Ukrainian people in their legends, religious beliefs and beliefs: Homogeneous Ukrainian folk beliefs and beliefs [Ukrainskyi narod u svoikh lehendakh, relihiinykh pohliadakh ta viruvanniakh : Komohonichni ukrainski narodni pohliady ta viruvannia]*, per. from Russian Yu G. G. Buryaka, The front V. O. Shevchuk, Note Yu. M. Oliynyk, Firm "Dovira", K., 414 p. (Rev. "Revival").
2. *Great explanatory dictionary of contemporary Ukrainian language [Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy]*, (2003), [layout. and heads Ed. V. T. Busel], "Perun" ATF, K., Irpen, 1440 p.
3. Dlinny, T. (1996), *Some ethnopsychological aspects of Ukrainian religiosity [Deiaki etnopsykholohichni aspekty ukrainskoi relihiinosti]*, *Ukrainian Religious Studies*, № 3.
4. Kolodny, A. (1996), *Religious spirituality of Ukrainians: expressions, figures, state [Relihiina dukhovnist ukraintziv: vyiavy, postati, stan]*, Lviv.
5. Kostomarov, N. (1991), *Two Russian nationalities [Dve russkyye narodnasty]*, K.
6. Kotsyubinsky, M. (1974), *Works in 7 v. [Tvory v 7 t.]*, V. 3, Naukova dumka., K.
7. Kulchytskyu, O. (1995), *Characteristics of the Characteristics of the Ukrainian People [Rysy kharakterolohii ukrainskoho narodu]*, *Fundamentals of Philosophy and Philosophy*, Munich-Lviv.
8. Hilarion, Metropolitan. (1973), *My Sermons [Moi propovidi]*, Winnipeg.
9. Mirchuk, I. (1942), *World View of the Ukrainian People [Svitohliad ukrainskoho narodu]*, Prague.
10. Nechuy-Levytskyi, I. (1993), *Worldview of the Ukrainian People [Svitohliad ukrainskoho narodu]*, *Sketch of Ukrainian Mythology*. The second edition, JSC "Oberegi", K., 88 p.
11. Formanova, S. V. (1999), *Key words in the language picture of the world by Mikhail Kotsyubinsky: diss. ... Candidate filol Sciences, 10.02.01. [Kliuchovi slova u movnii kartyni svitu Mykhaila Kotsiubynskoho : dys. ... kand. filol. nauk, 10.02.01]*, K., 219 p.
12. Shayan, V. (1965), *Faith of our ancestors [Vira predkiv nashykh]*, Winnipeg, 893 p.
13. Shlemkevich, M. (1992), *The lost Ukrainian man [Zahublena ukrainska liudyna]*, K, 158 p.

14. Yanov, V. (1993), *Religiousness of a Ukrainian from an ethnopsychological point of view [Relihiinist ukraintsia z etnopsykholohichnoho pohliadu]*, *Essays on the history of Ukrainian ethnopsychology*, Munich, 193 p.

С. В. Форманова,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка;*

Л. И. Хаценко,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

ЭТНИЧЕСКИЕ И РЕЛИГИОЗНЫЕ ОСОБЕННОСТИ УКРАИНЦЕВ В ПОВЕСТИ М. КОЦЮБИНСКОГО «ТЕНИ ЗАБЫТЫХ ПРЕДКОВ»

В статье раскрываются особенности языковой картины мира писателя, характеризуются этнические и религиозные особенности украинцев, анализируется взаимосвязь языческого и христианского верований, наложившая отпечаток на формирование украинцев как этноса. Исследование фактического материала повести «Тени забытых предков» подтверждает, что в основе религиозности украинцев лежат языческие корни. Обрядовая символика ортодоксальная, с обязательным сохранением определенных традиций.

Ключевые слова: этнические особенности, религиозные особенности, верования, обряд, обычай, традиция, мировоззрение украинцев, языковая картина мира.

S. V. Formanova,

*Odessa I. I. Mechnikov National University,
Department Ukrainian Language;*

L. I. Hatsenko,

*Odessa I. I. Mechnikov National University,
Department Ukrainian Language*

ETHNIC AND RELIGIOUS FEATURES OF UKRAINIANS IN THE CONTEXT OF M. KOTSYUBINSKY'S "THE WAY OF FORGOTTEN ITEMS"

The article reveals the features of the linguistic picture of the writer's world, characterizes the ethnic and religious characteristics of Ukrainians, analyzes the interconnection of pagan and Christian beliefs, which left a mark on the formation of Ukrainians as an ethnos. The study of the actual material of the story "Shadows of Forgotten Ancestors" confirms that the basis of religiosity of Ukrainians is pagan roots. Ritual symbolism is orthodox, with the obligatory preservation of certain traditions.

Key words: ethnic features, religious features, beliefs, ritual, custom, tradition, world view of Ukrainians, language picture of the world.

**РОЛЬ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ У СУЧАСНОМУ
УКРАЇНСЬКОМУ ФЕНТЕЗІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ДАРИ КОРНІЙ
«ГОНИХМАРНИК» І МАКСА ФРАЯ «КАЗКИ СТАРОГО ВІЛЬНЮСА»)**

У статті досліджено роль прецедентних висловлювань в сучасному українськомовному та російськомовному фентезі. Розглянуто прецедентне висловлювання як різновид прецедентних феноменів, проаналізовано співвідношення канонічних і трансформованих фразеологічних одиниць у творах українських письменників Дари Корній і Макса Фрая. Зроблено висновок про скерованість сучасного фентезі на інтелектуального читача, який здатний ідентифікувати та інтерпретувати інтертекст та прецедентні висловлювання.

Ключові слова: прецедентність, прецедентне висловлювання, фентезі, фразеологізми, афоризми.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики тексту є розроблення типології текстових категорій, серед яких особливе місце належить інтертекстуальності, що актуалізує діалогічність текстової комунікації (М. Бахтін) як міжтекстову взаємодію. У художніх текстах поняття інтертекстуальності (Ю. Кристева) потрактовано у працях постструктуралістів, які зосередили увагу на характері взаємозв'язків художніх творів та маркерах інтертексту. Останнє зумовило розроблення теорії прецедентності, що виникла в межах інтертекстуальності та охоплює вербально-знакові маркери міжтекстової взаємодії та «занурює» художній текст у літературно-культурний контекст. Поняття прецедентності має гетерогенний характер та об'єднує прецедентні феномени – прецедентні ситуації, імена, тексти та висловлювання (В. Красних), серед яких ми зосередили увагу на останніх. Прецедентні висловлювання, як різновид прецедентних феноменів, знаходять своє відображення у різних сферах вербальної діяльності людини, зокрема й в художніх творах жанру фентезі. Сучасна фентезійна література, на нашу думку, орієнтована на інтелектуального читача, тому активно послуговується прецедентними феноменами різних типів як у первинному, так і в трансформованому вигляді. Актуальність нашої наукової розвідки полягає в тому, що поняття прецедентності в жанрі українського фентезі не набуло достатнього висвітлення в лінгвістиці, а вивчення прецедентних висловлень як текстотвірних елементів художнього тексту є внеском у розроблення теорії текстових категорій і теорії прецедентності.

Ступінь дослідження проблеми в лінгвістиці. Прецедентні феномени як складники категорії інтертекстуальності були об'єктом дослідження у працях зарубіжних

(І. Багаєва, Д. Гудков, Ю. Караулов, В. Красних, Ю. Сорокін, Д. Чернявська та ін.) та українських дослідників (Н. Кондратенко, С. Переломова, О. Селіванова та ін.).

За визначенням В. Красних, до прецедентних феноменів (далі – **ПФ**) належать такі, що є добре відомими всім представникам національно-лінгвокультурної спільноти та мають над-особистісний характер, є актуальними в когнітивному (пізнавальному та емоційному) планах, а також такі, до яких постійно апелюють у мовленні представники тієї чи іншої національно-лінгвокультурної спільноти [10, с. 171]. ПФ поділяються на вербальні та невербальні, до перших належать різноманітні тексти як продукти мовленнєво-розумової діяльності, до других – живопис, скульптура, музичні твори тощо.

В. Захаренко пропонує виокремлювати ПФ таких типів:

1. *Прецедентна ситуація* – «ідеальна» ситуація, що пов'язана з набором певних конотацій, диференційні ознаки якої входять до когнітивної бази; це може бути прецедентне ім'я або висловлювання або не прецедентні феномени, що є атрибутами однієї ситуації.

2. *Прецедентний текст* – завершений та самодостатній продукт мовленнєво-розумової діяльності, складний знак, звернення до якого може багаторазово відновлюватися у процесі комунікації. До таких феноменів належать художні твори, рекламні або пісенні тексти, анекдоти тощо.

3. *Прецедентне ім'я* – особисте ім'я, що пов'язане або з широко відомим текстом, або з ситуацією. Може складатися з одного або кількох елементів.

4. *Прецедентне висловлювання* – продукт мовленнєво-розумової діяльності, що репродукується. До цієї групи належать цитати з текстів різного характеру, а також прислів'я [10, с. 173].

Серед прецедентних феноменів особливе місце посідають вербалізовані феномени – прецедентні тексти. Ю. Караулов визначає прецедентні тексти як тексти, що, по-перше, є значущими для тієї або іншої особистості у пізнавальному та емоційному відношеннях, по-друге, мають над-особистісний характер, тобто є добре відомими і широкому оточенню певної особистості, зокрема її попередникам і сучасникам, і, нарешті, такі, звернення, до яких є неодноразовим у дискурсі мовної особистості [6, с. 217]. Окремий різновид прецедентних текстів – прецедентні висловлювання, що були описані В. Костомаровим та Н. Бурвіковою. Цей феномен у їх трактуванні охоплює одиниці, що були отримані внаслідок текстової редукації [9, с. 126]. В. Захаренко вважає, що прецедентні висловлювання (далі – **ПВ**) здатні становити: заголовок, конкретне висловлювання, кінцеву або першу фразу переважно поетичного тексту-джерела; цитату з прозаїчного тексту-джерела, якщо вони мають критерій універсальності, і це проявляється в категорії узагальнення [5, с. 65]. В. Красних характеризує ПВ як закінчену та самодостатню одиницю, що може мати предикативність, або бути неpredикативною, напр., цитати і прислів'я [10, с. 170]. Під час функціонування ПВ важливим є не стільки розуміння його значення, скільки знання екстралінгвальних, когнітивних факторів, що пов'язані з цією одиницею, і це дає підстави уналежнити ПВ до лінгвокогнітивних феноменів.

Метою дослідження є зіставна характеристика прецедентних висловлювань у фентезійній українськомовній і російськомовній літературі. Для цього необхідно схарактеризувати прецедентні висловлювання за типами (фольклорні, літературні тощо) та визначити їх роль у створенні мовної картини світу сучасного інтелектуального читача. **Джерельною базою** дослідження стали художні тексти роману Дари Корній «Гонихмарник» та цикл оповідань Макса Фрая «Казки Старого Вільнюса». Ми зосередили увагу на одному з різновидів прецедентних феноменів – прецедентних висловлюваннях.

Викладення основного матеріалу дослідження. Аналіз прецедентних висловлювань у романі Дари Корній «Гонихмарник» та циклі оповідань Макса Фрая «Казки Старого Вільнюса» засвідчив, що вони охоплюють прислів'я та приказки, афоризми, фразеологізми, що зумовили їх відповідне кваліфікування.

Розглянемо фразеологічні одиниці, що трапляються у творах Макса Фрая та Дари Корній. За розумінням Л. Юрчука, укладача «Фразеологічного словника української мови», фразеологічні одиниці – це «усталене стійке словосполучення з постійним, відтворюваним за традицією складом компонентів, у якому втрачена їх лексична самостійність і яке виражає цілісне фразеологічне значення, створюване переважно внаслідок переосмислення вільного словосполучення, а також виступає членом речення» [15, с. 34]. Отже, до реєстру Словника не вносилися прислів'я, приказки та крилаті вирази. Однак деякі лінгвісти вважають, що до складу фразеології мови повинні входити словосполучення, що співвідносяться як зі словом, так і з реченням. Такої точки зору дотримуються В. Архангельський [1, с. 91], А. Кунін [11, с. 1244]. А. Єфимов вважає фразеологізмами не тільки ідіоми, але й прислів'я, приказки, афоризми, сталі формули та звороти [4, с. 296]. В. Виноградов також вважав, що до «сфери фразеологічних одиниць належать фразові штампи, кліше, що є типовими для різних літературних стилів, літературні цитати, крилаті вислови, народні прислів'я та приказки» [3, с. 783] Ми будемо дотримуватися типології В. Виноградова, тому розглянемо і фразеологізми, і афоризми як прецедентні висловлювання.

Проаналізуємо актуалізацію фразеологізмів у текстах Дари Корній та Макса Фрая. Фразеологізми є двоїстими за своєю природою: з одного боку, вони виникають зі сполучення слів та створюють своєрідне стійке сполучення, з іншого – мають єдине значення та функціонують як звичайні номінативні одиниці-лексеми. У розглянутих фентезійних текстах прецедентні вислови фразеологічного походження виконують роль образних, експресивних характеристик для оцінки явищ або людей.

Дара Корній послуговується здебільшого літературною українською мовою, за винятком розмовних включень або тих розділів, де для стилістичного оформлення необхідно використовувати діалектну мову. Фразеологізми становлять невелику частину від загального обсягу тексту, напр.: *Аліна... залишалася дивовижною, білою вороною. Ні, чорною вороною серед білих ворон* (с. 12). Спостерігаємо спочатку використання фразеологізму «біла ворона» – «той, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших» [2, с. 125]. У другій частині висловлювання зміст фразеологізму інтерпретується: чорна ворона серед білих потрактовується як людина, що поводить себе нормально серед тих, хто намагається виглядати «особливим»,

«не таким, як усі», що є справедливим для персонажів твору. Авторська трансформація фразеологізмів дозволяє внести частку експресивності або гумористичного елемента до тексту. Завдяки подібним семантичним прийомам виразність прецедентних висловів посилюється, не втрачаючи при цьому властивої їм афористичності. Наприклад, в оповіданні Макса Фрая «Радио Гедиминаса» використано трансформовані фразеологізми як структурно-композиційний елемент: *Это Радио Гедиминаса, городские новости, оставайтесь с нами до седьмого пота; Вас приветствует Радио Гедиминаса... оставайтесь с нами до седьмого неба; Оставайтесь с нами до третьих петухов.* У наведених прикладах поєднується традиційна формула засобів масової інформації: «залишайтеся з нами» (ми повернемося після рекламної паузи тощо) та вислови: «працювати до сьомого (десятого, кривавого) поту – працювати, трудитися і т.ін. Дуже виснажливо, понад силу; тяжко [2, с. 551]»; «бути на сьомому небі – бути, відчувати себе і т.ін. Дуже задоволений, радісний, безмежно щасливий; у стані небувалого піднесення» [2, с. 428]), «до третіх півнів – до ранку, до світанку» [2, с. 505].

Приклад контамінації, доповнення змісту фразеологізму в тексті Дари Корній стосується вислову «дивитись через рожеві окуляри» – «не помічати вад, недоліків у чому-, кому-небудь; ідеалізувати щось, когось» [13]. *Не любиш ходити в рожевих окулярах від Гуччі? Я теж. Тому ношу чорні.* (с. 39). «Дивитися крізь темні окуляри» – антонім наведеного фразеологізму, означає «надмірно перебільшувати вади чого-, кого-небудь; бачити в чомусь, комусь тільки негативне» [13]. Метафоричний зміст висловлювання подається в творі буквально – один із персонажів твору – Кажан – справді носить чорні непрозорі окуляри.

В оповіданні «До первой русалки» Макс Фрай розгортає зміст фразеологізму «кидати слова на вітер»: «Не кидати слів на вітер – не говорити що-небудь безпідставно, безвідповідально, необгрунтовано; бути обов'язковим» [2, с. 347], напр.: *Знал бы ты, как мне надоело – слова на ветер, вечно слова на ветер, ветер от моих слов уже тучен, как утки от булок, хоть на Рождество его режь, а я продолжаю его кормить, и конца этому не видно.* Спостерігаємо створення з короткого прецедентного вислову повноцінної «життєвої» ситуації, що створює комічний ефект та водночас додає переконливості висловлюванню.

Натрапляємо і в романі, і в циклі на нетрансформовані фразеологізми: в романі «Гонимарник» це «*пиду світ за очі*» (не вибираючи шляху, напругу, без певної мети і т.ін.) [13], «*брати на кпини*» (кепкувати, глузувати, насміхатися з когось) [13], «*кості мити*» (займатися пересудами, обмовляти кого-небудь») [13]; *Полуда закрила очі хлопцям... І раптом полуда спала з його очей* (с. 201). «Полуда на очі впала – хто-небудь неправильно розуміє, сприймає, усвідомлює певні явища дійсності. Скидати полуду з очей – починати сприймати що-небудь таким, яким воно є насправді» [2, с. 539].

У «Казках Старого Вільнюса» трапляються наступні фразеологізми, наведені в канонічному вигляді: *Тайна за семью печатями...* («Трое в лодке»). «За сімома печатями – недоступний для розуміння; незрозумілий, прихований» [13]; *...грандиозный камень... свалился с её сердца...* («Вредные привычки») «Здійняти важкий камінь з серця – звільнити від того, що гнітить, мучить кого-небудь [13]»; «*Это*

називається «*второе дыхание*»...» («Кайпирина сердца») «Відкривається друге дихання – відчувається приплив нових сил» [2, с. 387] та ін.

В обох творах нетрансформовані фразеологізми використовуються для додання емоційно-експресивного забарвлення тексту, образності, а трансформовані дають змогу читачеві розширити горизонт сприйняття та створюють додаткові можливості для інтерпретації.

Не менш важливу роль у створенні багаторівневого тексту відіграють афоризми, або крилаті вислови. Крилатими висловами вважаються такі поширені й загальновідомі елементи лексики та фразеології літературної мови, джерело яких може бути встановлене [7, с. 29]. У романі «Гонимарник» трапляється велика кількість афоризмів, наприклад: «дамоклів меч»: *...захистити від того, що дамокловим мечем висить над жінками її родини...* Вислів вживається у значенні: постійна небезпека; за старогрецькою легендою, Дамокл позаздрив Діонісію Старшому, а Діонісій посадив заздрісника на своє місце, повісивши над його головою на кінській волоссині гострий меч, символ постійних небезпек, що оточують володаря [7, с. 182].

У романі часто описується оніричний простір персонажів, який характеризується підвищеною семіотичністю. Так, уві сні головна героїня Аліна стоїть перед зачиненими дверима: *...На них величезними червоними літерами дбайливо виведено: «Alea jacta est»* (с. 252) – слова Юлія Цезаря, сказані ним при переході військ через ріку Рубікон (цим він порушував закон, за яким не мав права очолювати війська в межах Італії, і розпочинав громадянську війну. Вислів вживається, коли треба наголосити на безповоротному прийнятті рішення [7, с. 92]. Аліна також «перейшла свій Рубікон» та зробила важливий вибір у житті.

Трапляються й прецедентні імена, що входять до складу крилатих висловів, напр.: *Людство донині пам'ятає ім'я коханої Данте, тому що Беатріче живе в його віршах і зараз* (с. 285). «Данте і Беатріче – уособлення чистого кохання. У книзі «Нове життя» (1292) італійський поет Данте Аліг'єрі (1265–1321) оспівав флорентійку Беатріче Портінарі, ідеалізований образ якої став одним з центральних в його творчості» [7, с. 71]. Далі текст продовжується наступними словами: *«Можна кохати по-різному. Навзаєм. А можна, як Петрарка.... Хочеш заперечити, сказати, що він мав боротися за свою Лауру, як оце ти? Гадаєш, він не пробував? Думаю, вона також кохала, тільки чоловіка та своїх дітей»* (с. 285) – «Любов Петрарки до Лаури символізує глибоке, самовіддане кохання» [7, с. 143]. Наводячи такі приклади, героїня намагається переконати свою матір у резонності боротьби за своє кохання.

У тексті «Казок Старого Вільнюса» також трапляються канонічні прецедентні вислови, але більш виразними є трансформовані афоризми. Наприклад, поєднання двох прецедентних висловлювань: *Суров закон, но... В общем он дура. Набитая, как по мне* («Встреча выпускников»). У цьому разі відбувається гра слів між двома мовами – латиною та російською. В оригіналі афоризм звучить як *Dura lex sed lex*, що у перекладі російською означає «Суров закон, но он закон». Друга частина висловлювання – використання розмовного епітета «дура набитая». Отже, латинське «суворий» (*dura*) та російське лайливе слово є омофонами. У такому вигляді афоризм набуває додаткового

змісту і є зрозумілим лише для досить освічених людей. В оповіданні персонажі нарікають на закон, який забороняє їм зустрічатися частіше, ніж раз на рік.

Або, наприклад, афоризм «Попіл Клааса б'є в серце» постає у наступному вигляді: *Но билет жжёт мне карман, пепел кармана стучит в моем сердце...* («Билет и чемодан»). У переносному вживанні означає нагадування про важливий обов'язок, заклик до помсти. Вислів має літературне походження: він постійно трапляється в романі Ш. Де Костера «Легенда про Уленшпігеля», де головний герой постійно носить на грудях мішечок з попелом батька та мріє помститися вбивцям й визволити Фландрію [7, с. 226]. В оповіданні «попіл кишені» нагадує про те, що потрібно не забути поїхати до аеропорту.

Висновки і перспективи дослідження. Отже, і в романі Дари Корній «Гонимарник», і в циклі оповідань Макса Фрая «Сказки Старого Вильнюса» важливу роль відіграють прецедентні висловлювання, а саме розглянуті нами фразеологізми, а також афористичні висловлювання та імена. Дара Корній здебільшого використовує нетрансформовані висловлювання у канонічному вигляді, лише інколи розвертаючи прихований зміст сталих одиниць, а Макс Фрай, послуговуючись і канонічними висловами, часто звертається до мовної гри, розриву кліше, трансформації, контамінації та інших засобів словотвору. У такий спосіб Дара Корній створює текст, в якому афоризми та фразеологізми виконують образну, рідше – символічну роль, а Макс Фрай наближається до постмодерної гри з текстом, поширюючи інтерпретаційні можливості та горизонт сприйняття тексту читачем.

В обох випадках спостерігаємо спрямованість сучасної фентезійної літератури на інтелектуального читача, який не тільки опанував шкільну програму та базові знання зі світової культури, але й має досить високий рівень освіти – про це свідчить велика кількість інтертексту різних рівнів, дослідження одиниць якого стане матеріалом для наступних досліджень.

Література

1. *Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке / В. Л. Архангельский. – Ростов-на-Дону, 1964. – 316 с.*
2. *Винник В. О. Словник фразеологізмів української мови / В. О. Винник. – К. : Наукова думка, 2003. – 788 с.*
3. *Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М. : 1972. – 601 с.*
4. *Ефимов А. И. «Курс лекций». История русского литературного языка. Стилистика художественной речи. М.: Учпедгиз, 1961. – 322 с.*
5. *Захаренко И. В. О целесообразности использования термина «прецедентное высказывание» / И. В. Захаренко // Язык, сознание, коммуникация: сб.статей / Ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Диалог-МГУ, 2000. – Вып. 12. – С. 46–53.*
6. *Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 264 с.*

7. Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми, літературні цитати, образні вислови / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К. : Вища школа, 1975. – 334 с.
8. Корній Дара. Гонимарник : роман / Дара Корній; передм. Люко Дашвар. – 3-е вид., стереотип. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. – 336 с.
9. Костомаров В. Г., Бурвикова Н. Д. Как тексты становятся прецедентными / В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвикова // Русский язык за рубежом. – 1994. – № 1. – С.73–76.
10. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
11. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М. : Русский язык, 1967.
12. Неелов Е. М. Фольклорный интертекст русской фантастики: учеб. пособие по спецкурсу / Е. М. Неелов. – Петрозаводск, 2002. – 124 с.
13. Фразеологічний словник української мови [електронний варіант]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/49/53392-0.html>
14. Фрай Макс. Сказки Старого Вильнюса / Макс Фрай. – М. : АСТ, 2012-2017. – ТТ. I–VI.
15. Юрчук Л. А. Теоретичні засади реєстру Фразеологічного словника української мови / Л. А. Юрчук // Мовознавство. – 1983. – № 5.

References

1. Arkhangel'skiy, V. L. (1964), *Stable phrases in modern Russian [Ustoychivye frazy v sovremennom russkom yazyke]*, Rostov-na-Donu, 316 p.
2. Vynnyk, V. O. (2003), *Dictionary of Phraseologisms of the Ukrainian language [Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy]*, Nauk. dumka, Kyiv, 788 p.
3. Vinogradov, V. V. (1972), *Russian: grammatical doctrine of the word [Russkiy yazyk: Grammaticheskoe uchenie o slove]*, Moskow, 601 p.
4. Efimov, A. I. (1961), "Lecture course". *History of the Russian literary language Stylistics of artistic speech [«Kurs lektsiy». Istoriya russkogo literaturnogo yazyka Stilistika khudozhestvennoy rechi]*, Uchpedgiz, Moskow, 322 p.
5. Zakharenko, I. V. (2000), *On the advisability of using the term "precedent utterance" [O tselesoobraznosti ispol'zovaniya termina «pretsedentnoe vyskazyvanie», Yazyk, soznanie, kommunikatsiya: sb.statey]*, Dialog-MGU, pp. 46–53.
6. Karaulov, Yu. N. (2010), *Russian language and linguistic personality [Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost']*, LKI, Moskow, 264 p.
7. Koval, A. P. (1975), *Catch phrases in the Ukrainian literary language. Aphorisms, literary quotes, figurative utterances [Krylati vyslovy v ukrainskii literaturnii movi. Aforyzmy, literaturni tsytaty, obrazni vyslovy]*, Vysh. shk., Kyiv, 334 p.
8. Kornii Dara, (2016), *Honykhmarnyk: roman*, Kharkiv : Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia», 336 p..
9. Kostomarov, V. G., Burvikova, N. D. (1994), *How texts become precedent [Kak tekсты stanovyatsya pretsedentnymi, Russkiy yazyk za rubezhom, № 1]*, Moskow, pp. 73–76.

10. Krasnykh, V. V. (2003), *"Its" among the "strangers": myth or reality?* [«Svoy» sredi «chuzhikh»: mif ili real'nost?], Gnozis, Moscow, 375 p.
11. Kunin, A. V. (1984), *English-Russian Phraseological Dictionary. 20,000 idioms approx. 4th edition, revised and enlarged, with bookmarks.* [Anglo-russkiy frazeologicheskiy slovar'], Russkiy yazyk, Moscow, 944 p.
12. Neelov, E. M. (2002), *Folklore Intertext of Russian Fiction: Textbook. special course allowance* [Fol'klornyiy intertekst russkoy fantastiki: ucheb. posobie po spetskursu], Petrozavodsk, 124 p.
13. *Ukrainian Phraseological Dictionary* [Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy] [elektronnyi variant], *Rezhym dostupu:* <http://slovopedia.org.ua/49/53392-0.html>
14. Fray Maks (2012–2018), *Fairy tales of old Vilnius* [Skazki Starogo Vil'nyusa], AST, Moscow, I–VII.
15. Yurchuk, L. A. (1983), *Theoretical foundations of the register of the phraseological dictionary of the Ukrainian language* [Teoretychni zasady reiestru Frazeolohichnoho slovnyka ukrainskoi movy, *Movoznavstvo*, № 5], pp. 23–32.

О. А. Бойко,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики*

**РОЛЬ ПРЕЦЕДЕНТНЫХ ВЫСКАЗЫВАНИЙ В СОВРЕМЕННОМ
УКРАИНСКОМ ФЭНТЕЗИ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ
ДАРЫ КОРНИЙ «ГОНИХМАРНИК» И МАКСА ФРАЯ
«СКАЗКИ СТАРОГО ВИЛЬНЮСА»)**

В статье исследуется роль прецедентных высказываний в современном украиноязычном и русскоязычном фэнтези. Рассматривается прецедентное высказывание как разновидность прецедентных феноменов, анализируется соотношение канонических и трансформированных фразеологических единиц в произведениях Дары Корний и Макса Фрая. Делается вывод об ориентированности современного фэнтези на интеллектуального читателя, который способен идентифицировать и интерпретировать интертекст и прецедентные высказывания.

Ключевые слова: прецедентность, прецедентное высказывание, фэнтези, фразеологизмы, афоризмы.

O. O. Boiko,

*Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of Applied Linguistics*

**THE ROLE OF PRECEDENTIAL UTTERANCES IN MODERN UKRAINIAN
FANTASY(ON THE MATERIAL OF WORKS BY DARA KORNIY
“HONYKHMARNYK” AND BY MAX FREI “TALES OF OLD VILNIUS”)**

The article explores the role of precedent utterances in modern Ukrainian-language and Russian-language fantasy. The precedent utterance as a variety of precedent phenomena is

considered, as well as various approaches to the study and definition of precedent utterances in modern linguistics. The ratio of canonical and transformed phraseological units in the works of Dara Kornii and Max Fray is analyzed, a comparative analysis of precedent utterances in the Russian-language and Ukrainian-language fantasy is conducted, their role in creating a linguistic picture of the world of the modern reader is determined. Materials for research are proverbs and sayings, aphorisms and phraseological units.

The researcher comes to the conclusion that Dara Kornii more often uses untransformed utterances in their canonical form, only occasionally unfolding the hidden meaning of the established expressions, and Max Fray, using also canonical utterances, often turns to language game, cliché break, transformation, contamination and other ways of word formation. So Dara Kornii creates a text in which winged expressions perform a figurative and symbolic role, and Max Fray approaches the postmodern game with the text, expanding the interpretative possibilities and horizon of the reader's perception of the text.

A conclusion is made about the orientation of modern fantasy to an intelligent reader who is able to identify and interpret intertext and precedent utterances.

Keywords: precedent, precedent utterance, fantasy, phraseological units, aphorisms.

УДК 811.161.2'373:821.161.2Гончар

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141324>

А. Л. Порожнюк,

канд. філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

доцент кафедри української мови

АВТОРСЬКІ ІННОВАЦІЇ У ХУДОЖНЬОМУ ЛЕКСИКОНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Статтю присвячено дослідженню неолексикону творів Олеся Гончара «Прапорносії», «Тронка», «Твоя зоря». Аналізуються індивідуально-авторські номінації ознак, виражених прикметниками, дієприкметниками, співвідносними з ними словосполученнями. Індивідуально-авторські неологізми розглядаються як структурні елементи тематичних груп. Визначається синонімічний зв'язок індивідуально-авторських неологізмів із загальноживаною лексикою, з'ясовується їх стилістична роль у творах Олеся Гончара.

Ключові слова: індивідуально-авторські неологізми, художній текст, тематична група, семантичні зв'язки, синонімічні відношення.

«Процес оновлення мистецтва відбувається безперервно» [7, с. 15]. Це висловлювання Олеся Гончара могло б бути епіграфом до усієї мовотворчої спадщини письменника. Шануючи мовні здобутки класиків української літератури – Т. Шевченка, Панаса Мирного, М. Коцюбинського, Лесі Українки та інших, Олесь Гончар постійно й наполегливо розвивав і збагачував українську літературну мову, дошукуючись нових

слів і виразів, нових мовних форм і засобів художнього відображення дійсності. Мова його творів вабить і чарує своєю філігранністю читачів, повсякчас привертає увагу літераторів і мовознавців, змушує знову й знову вчитуватись у кожне слово майстра.

У сучасному українському мовознавстві є чимало праць, присвячених вивченню мови і стилю творів Олеся Гончара. Зокрема це праці В. Ващенка, С. Головащука, С. Єрмоленко, Г. Колесника, Л. Лисиченко, М. Пилинського, Л. Полюги, В. Русанівського, Н. Сніжко, Н. Сологуб, Л. Ставицької, І. Тараненка та ін. Науковці зазначають, що системне дослідження творів письменника різних періодів його творчості дає розуміння динаміки його мовомислення, забезпечує «розширення неолексикону української літературної мови» [10, с. 103]. Важливо й те, що існує нагальна потреба у створенні словника мови творів Олеся Гончара, в якому належне місце посіли б лексичні та лексико-семантичні інновації митця. З огляду на зазначене вище визначаємо *актуальність* та *практичну цінність* пропонованого дослідження.

Матеріалом для дослідження обрано трилогію Олеся Гончара «Прапорonoсці» (1946–1948 рр.), яка стала «подією етапного значення в українській прозі» [6, с. 45], книгу доби – роман у новелах «Тронка» (1960–1962 рр.) та роман «Твоя зоря» (1980 р.).

Об'єктом дослідження є лексика творів Олеся Гончара. *Предмет* дослідження – індивідуально-авторські номінації ознак, виражених прикметниками, дієприкметниками (віддієслівними прикметниками) та співвідносними з ними словосполученнями.

Традиційно індивідуально-авторські неологізми аналізуються в аспекті їх семантики, словотворення та стилістичного потенціалу [1; 5; 8; та ін.]. *Мета* пропонованого дослідження – розглянути індивідуально-авторські неологізми як «конститууючі елементи тексту», групування яких відповідає певній темі, що підпорядковує ці слова і сприяє «смісловому сприйняттю текстового матеріалу» [9, с. 58]. Відповідно до поставленої мети передбачається розв'язання таких *завдань*: 1) визначити тематичні групи індивідуально-авторських неологізмів; 2) подати в межах «теми» синонімічні ряди індивідуально-авторських неологізмів (за умови, якщо такі ряди можливі на підставі аналізованих текстів); 3) вказати, які синонімічні ряди загальнономовних синонімів, з якими домінантами, поповнюються індивідуально-авторськими неологізмами (Словник синонімів прикметникової лексики зазначених творів попередньо було укладено автором цієї статті. – А. П.); 4) окреслити стилістичну роль індивідуально-авторських неологізмів у творах Олеся Гончара.

У процесі дослідження було опрацьовано понад 300 індивідуально-авторських номінацій. З них близько 80% становлять лексичні неологізми, що створені за наявними у мові словотворчими моделями, решта – семантичні авторські неологізми, що репрезентують у контексті творів Олеся Гончара нові лексичні значення загальнономовних слів і функціонують як контекстуальні синоніми. Тематично авторська неолексика найповніше представлена у групах номінацій кольору, світла, ознак поверхні та форми предмета, ознак, що характеризують людину, її відчуття.

Індивідуально-авторські неологізми розглянуто у такий спосіб: 1) зазначено назву тематичної групи, що сформувалася на основі дібраного з текстів матеріалу;

2) вказано домінанти синонімічних рядів, до яких долучено індивідуально-авторські неологізми; 3) наведено речення, що ілюструють функціонування неологізмів у тексті творів. Відповідно поданий матеріал унаочнює способи творення неолексикону Олесея Гончара, засвідчує кількісний склад мікрогруп, їх структурованість, взаємозв'язок, який виникає у межах теми, семантики, асоціацій.

I. Ознаки кольору (його відтінків) та світла

Червоний: *Вогнисто-червоний, яскраво-червоний, рубіново-червоний, червоно-смаглявий, смагло-червоний, вишнево-червоний, винно-червоний, червоно-чорний, чорно-червоний, палахкучо-пурпуровий, червоно-багрянний, чорно-багрянний, багрянисто-туманний, палаючий, червонопалаючий, розпалахкотілий, повитий багрянцем, охоплений багрянцем, палаючий багрянцем, взолочений багрянцем, чорний.*

Нікому не зупинити блискавиць, нічим не відвернути оті високі, летючі, *вогнисто-червоні* траси «катюш»! Аж очі ріже цебро своєю *яскраво-червоною* оболонкою... Тоня вже нагнулась над іншою квіткою, *рубіново-червоною*. Розбудив його комбайновий агрегат, що підтинає смугою *червоно-смагляву* пшеницю. Вітер...*смагло-червоне* листя жене перед нами по стернях. Поміж степових вечірніх курганів...здіймається один курган особливий, *вишнево-червоний*. Сонце сідає у *винно-червоні* моря імлі. Вітер *червоно-чорні* прапори шматує... Прапори незвично *чорно-червоні* схилились в жалобі. На Грині нова *палахкучо-пурпурова* сорочка. Опалому листю тут не дають залежуватись...машина здійняла вище себе *червоно-багрянну* заметіль...Тільки станція...гоготіла...*чорно-багряними* крилами диму. Буває вечірня зоря золота...,а ця ось *багрянисто-туманна*... Серед *палаючих* маків зостався свіжий горбик землі... Крани, *червонопалаючі* борти суден...Причал...поплив од них разом...з Гринєю Мамайчуком у *розпалахкотілій* сорочці...Тужавий дубовий листок, *повитий багрянцем*. Ясні, *охоплені багрянцем* гори стояли до самого небокраю...Поривом вітру вишарпнуло з букета... *палаючий багрянцем* листок...Далекі сопки...*взолочені* яскравим *багрянцем* осені. Черешні тут росли високі..., вилискуючи на сонці *чорними* спілими ягодами.

Рожевий: *Біло-рожевий, ніжно-ніжно-рожевий, перлисто-рожевий.*

Серед саду зупиняємось, серед *біло-рожевих*...суцвіть. Тоня вже біля квітів... А ось яка *ніжно-ніжно-рожева!* – А ця, *перлисто-рожева?* – тамує гордість Ліна.

Оранжевий: *Золтаво-оранжевий, оранжево-абрикосовий, жовто-червоний.*

Тамара зручно вмостилась...на заднім сидінні, обтягнутім квітчастою...*золтаво-оранжевою*...тканиною...Торкає Ліна рукою *яскраве, оранжево-абрикосове* суцвіття... Правда, гарненькі? - киває Василянка на *яскраві жовто-червоні* та голубенькі вагончики.

Жовтий: *Жовто-білий, жовто-золотистий, жовто-золотавий, пісочно-жовтий, сіро-жовтий, цвіту сонця, соняшникового цвіту, пустельний.*

...ропавка формою, як глечик...цікаво їх, *жовто-білих*...розглядати... Цей камінь з *жовто-золотистого* стане темно-сірим.. Палахкотітимуть троянди...незрівнянна *жовто-золотава, цвіту сонця*...“Глорія Дей”. ...та, що в

жовтій, *соняшникового цвіту* кофті,...усміхнулась йому. То *пісочно-жовті*... “тигри” обростають бур’янами вище гусениць. ...Уралов терпіти не міг ці *сіро-жовті пустельні* тони, що оточували його.

Коричневий: *Рудо-іржавий, жовто-бурий, жовтаво-бурий, червоно-бурий, сиво-бурий.*

...на сталевій арені могутніх *рудо-іржавих* труб владарює сміх... То тут, то там зринають вибухи, *жовто-бура* хмара встає... Горби кучугур облягають її, ніби алегатори,...що, дрімаючи, гріють на сонці свої *жовтаво-бурі спини*. ...пилюга ставала з одного боку зовсім *червоно-бурою*. ... [Поле] ще місцями було затягнуте клубовинням *сиво-бурого* диму.

Зелений: *Свіжо-зелений, ніжно-зелений, рутвяно-зелений, сіро-зелений, буро-зелений, брудно-зелений, жаб’ячий.*

Деякі вже в *свіжо-зеленому*...обмундируванні... [Озеро] вдалині вже переходило в *ніжно-зелене*... Нелегко було вчорашнім хліборобам загонити великі саперні лопати в кущуватий, *рутвяно-зелений*... посів. Козаков повз між камінням...*сіро-зелений*, як степова ящірка. ...цей сталевий *буро-зелений* мамонт волоче до таборища оту голубеньку...комаху. ...танк насувався...з військовим ще номером на *брудно-зеленім* борту. Уже виразно було видно *жаб’ячу* прозелень їхніх надутих вітром плащ-палаток.

Синій: *Густо-синій, насичений синню, чорний.*

Адже все це в нас є – і пасльони *густо-сині*, і жовтогарячі соняшники... Густо насичена синню, аж чорна просторінь моря.

Блакитний: *Ніжно-блакитний, жорстоко-блакитний, первісно-синій.*

...підносяться...*ніжно-блакитні* веселі бані церков... А небо було безводним, *жорстоко-блакитним*. Таке *первісно-синє* небо ще ніколи не височіло над тобою.

Сірий: *Брудно-сірий, зелено-сірий, сіро-сталевий, зелено-сизий, сизо-металевий, тьмаво-сріблястий.*

Ось на борту на *брудно-сірому* тлі видніє білий знак... Сіробаба любовно глянув у бік свого *зелено-сірого* літака... Ланцюг і якір – *сіро-сталеві*... Між *зелено-сизими* полями...висвічує...Серет. ...В’ється йому під ноги стрічка *сиво-металевого* серпантину. Єдина розбухла цятка, жовток серед *тьмаво-сріблястого* безмежжя.

Білий: *Пречисто-білий, сліпучо-білий, перламутрово-білий, градово-білий, матово-білий, мутно-білий, каламутно-білий, бруднувато-білий.*

У такій *пречисто-білій* сорочці Олексу мовби ніколи й не бачили... За вікном експреса пролітали *сліпучо-білі* березові гаї. ...На виднокрузі ледь помітно проступають *перламутрово-білі* хмарки-оболоки. ...Він...перелітає своєю колісницею з грізної чорної хмари та на сиву, аж *градово-білу*... *Матово-біла* дощова коса...ще не дійшла туди... Пакують його [листя] в мішки-беки з міцної *мутно-білої* синтетики. ...зникає кленове листя в *каламутно-білих* мішках... *Бруднувато-білі*, вже острижені мерини надсадно дихають...

Карий: *Блискучо-карий, ясно-карий, золотаво-карий, горіхово-карий.*

– А що звикати... – каже Василюк, випромінюючи усміх... *блискучо-карих* очей. Очі в Надьки *ясно-карі*... По-сестринському дивиться Надька на нас своїми *золтаво-карими*... І знову бачить [Віталік]... *око, живе, веселе, горіхово-каре*...

Блакитний [про очі]: *Небово-синій, небесно-синій, спиртово-синій.*

...і на цій блідості ще більше виступали сині, *небово-сині* краплини очей. ... [Очі] сяяли до Заболотного своїми *небесно-синіми* змученими сяйвами. Його очі...загоралися гострим синім вогнем, наче вітром...роздмухувало *спиртово-синій* жар...

Рудий: *Золтаво-рудий, мідно-рудавий, жовтий.*

Голова його з *золтаво-рудим*...чубом раз у раз витягувалась вперед... Гриня вистромлює миршаву свою *мідно-рудаву* бороду з будки фургона. ...пташниці зачудовано дивляться на Мамайчука, на його *жовту*, мов пух на курчаті, бороду...

Блідий: *Смертельно-блідий, землисто-сірий, пойнятий жовтизною, голубий.*

Черниш...лежав *смертельно-блідий*... Обличчя його було *землисто-сіре*... Обличчя майора *пойняте жовтизною*... Обличчя її в сутінках аж *голубе*...

Рожевий: *Залитий рум'янцем, вишневоцокий, буряково-червоний.*

Залита шарким *рум'янцем*, перемайнула [Тоня] до іншого куша...Впізнали ми її одразу, нашу *вишневоцоку* Надьку...Зморщивши *буряково-червоне* личко..., солодко спала чистим сном немовляти новонароджена.

Смаглявий: *Густо-смаглявий, іконно-темний, смаглюватий.*

Вона вже не сторонилася нас дикувато, ця...*густо-смаглява* школярка... У тітки Катерини обличчя *іконно-темне, суворе*... Перед нами стояв...той самий *смаглюватий*... румун.

Освітлений [сонцем]: *Облитий сонцем, облитий променями сонця, налитий сонцем, пронизаний сонцем, пройнятий сонячними блискітками, осяяний сонцем, залитий сонцем, заллятий сонцем, затоплений сонцем, переповнений сонцем.*

...чабанські гірлиги...висять...на білій, *освітленій* призахідним *сонцем* стіні... Далекі золоті сопки, *облиті сонцем*, все ще горіли, як вічні. Брянський...стоїть, *облитий променями* призахідного *сонця*. А полк вже спускався в зелену, *налиту* вранішнім *сонцем* долину. ... [Пряжа дощу] нестримно летіла з висот, *пронизана сонцем*. ...Повітря було наскрізь чисте, все *пройняте сонячними блискітками*... *Осяяна сонцем* далека планета. ...Бачив золоті розсипища зерна, що...червоніло на *залитих сонцем* токах. ...Виникне на обрії *заллятий сонцем* заводський берег... Тільки він своїм гучним деркотанням порушує цю...*затоплену сонцем* степову тишу. Невже той самий сержант, у якого він відібрав колись коня в далекій, *переповненій сонцем*...Романії?

До цієї ж ТГ долучаються й інші індивідуально-авторські номінації, які поповнюють ряди загальнономовних синонімів з такими домінантами: **чорний**: *обгоріло-чорний, смоляно-чорний, маслянисто-чорний*; **барвистий**: *різнофарбований, сповнений барв*; **сірий**: *буденно-сірий, барви вилялого неба*; **сивий**: *сталево-сірий*; **білолиций**: *ніжно-білий*; **ясний**: *наповнений світлом*; **блідий** [освітлення]: *потворно-блідий, блакитний, перемішаний з сонцем*; **притемнений**: *повитий сутінками, повитий присмерками*; **темний**: *окутаний темрявою, окутаний тьмою.*

Діапазон неолексикі цієї ТГ свідчить про її вагому роль у художньому образотворенні. Письменник повсякчас віднаходить нові, свіжі форми словесного увиразнення колірно-світлової гами, про що красномовно свідчать його новації в інших творах; напр.: *густо-червоний, імлісто-кривавий, мідно-червоний, золотисто-вишневий, вишнево-золотистий, вогко-червоний, овіяний багрянцем, смагляво-блідий, мармурово-осяйний, без-сяйний, осяйно-білий, виповнений сонцем, озагравлений, білясто-кремовий, блискучко-карий, сизо-голубий, розкішно-блакитний, водянисто-сивий, сталєво-тьмянний* та ін.

II. Ознаки поверхні, зумовлені дією різних чинників

Зморщений: *Поораний зморшками, порізаний зморшками.*

Жінка відкриває до нього своє *пооране* глибокими зморшками...обличчя. У Романа було красиве тіло, розвинуте, м'язисте, значно молодше за його *порізане зморшками* обличчя.

Засмаглий: *Засмаглявлений, прихоплений смагцем, просмалений сонцем, почорнілий від сонця, темно-жовтий, спечений, пропечений, наче вилитий з червоної міді.*

... [Тоня] обсихає, підставивши сонцю свої *засмаглявлені*... плечі. – Бач, як обгоріла..., - каже Бражиха, розглядаючи Ліну, її *прихоплене* степовим *смагцем*...личко... Неймовірним здалося б, що цей щуплявий, до чорноти *просмалений сонцем* чоловічок дав життя цьому ставному юнакові... *Почорнілі від сонця*..., румуни нагадували собою ті розп'яття на білих хрестах... Один маслак, один череп, обтягнутий *темно-жовтою, спеченою* шкірою!.. [Горпищенко] прогартований вітрами, шкіра на ньому *пропечена*, як шкураток... Ясногорська побачила вусаті загорілі обличчя, *наче вилиті з червоної міді.*

Змоклий [від дощу]: *Насічений дощами, натрьопаний дощем.*

Обличчя бійців, блискучі, вмиті, *насічені дощами*, здавалось, були весь час осяяні... Боець обернувся, радісний, червоний, *натрьопаний дощем.*

Обвітрений: *Прогартований вітрами, опалений вітрами, припалений вітром.*

[Чабан] Низькорослий, осадкуватий, *прогартований вітрами*...Бачу я ваші руки загрубілі і ваші обличчя, *опалені вітрами*... Ставна, з густими бровами степовичка, обличчя...*припалене вітром*...

Поритий: *Покорчований, переточений норами окопів, розвирований, розбушований.*

Прапорonoсці перетинали поле. *Покорчоване*, перепалене, поруділе... Кому залишиться оця *переточена норами окопів* дамба? Могутні...механізми...глухо зникають у *розвированому* земляному хаосі своїх циклопічних робіт. Вже було видно там *розбушовану* землю, цілі буртовища свіжого ґрунту...

До цієї ТГ долучено індивідуально-авторські неологізми, які доповнюють ряди загальнономовних синонімів з такими домінантами: **рябий:** *схожий на солонці*; **брудний:** *замазучений, зашмульганий*; **пересічений:** *вигорблений*. На ознаки поверхні вказують також авторські неологізми з інших творів письменника; напр.: *пойнятий смагою, посічений негодою, пустельно-чистий* тощо. Остання з наведених лексем характеризує поверхню за наявністю / відсутністю на ній чого-небудь.

III. Ознаки форми, структури, лінійних розмірів предмета

Худий: *Худорбастий, хребтуватий, мумійно-сухий, голодний.*

...начальникові розкопок, літньому чоловікові, жилавому, *худорбастому*,...теж дають місце...[Археологи] дообіднують, червоніючи своїми попаленими *хребтуватими* спинами. Потім звикли до її різкої вдачі, до *мумійно-сухого* її обличчя без посмішки...
Голодна довга шия з випнутим борлаком.

Тугий: *Персиково-тугий.*

...саму силу життя випромінюють оці...очі і личко лукаве, розрум'яніле, *персиково-туге*...

Розпухлий: *Бугрувато-важкий.*

...її стрункі дівочі ноги стоять поруч з Варчиними *бугрувато-важкими*, в темних вузлах набухлих вен.

Витрішкуватий: *Білкуватий, білкастий.*

...*білкуваті* очі його по-циганському грають лукаво. З вихованців Брянського в роті ще залишилися...телефоніст Маковей, веселий *білкастий* подоляк Хома Хаєцький.

Безмежний: *Сповнений чар простору, сповнений запаху безмежності, сповнений вільготи, розлиivistий.*

Високий ясний вечір був *сповнений тих чар простору, того запаху безмежності*, які властиві тільки вечорам цієї підхмарної країни. ...Замість моря, що оточує їх, уже степ навкруги, *сповнений краси і вільготи*... Був той світ широкий, *розлиivistий*...

Густий: *Тропічно-густий, важкий.*

...в її *тропічно-густих* кущах дівтора любить бавитись вечорами... Лежали [села], відгородившись один від одного валами крутих горбів з *важкими* розпушеними виноградниками на схилах.

Цю ТГ доповнює низка індивідуально-авторських номінацій, які в аналізованих текстах мають такі загальномовні синонімічні відповідники: **карячкуватий:** *карячконогий*; **вузькоокий:** *з монгольськими очима, в монгольських вирізах очі*; **стулений:** *суворо-замкнутий, твердий*; **сутулий:** *винувато-зсутулений*; **тендітний:** *тендітно-дівочий*; **високий:** *стебелястий*; **височезний:** *підзоряний, підстратосферний*; **рясний:** *незліченний*; **п'ятикутний:** *п'ятипромінний*; **понівечений:** *перемелений*; **зруйнований:** *перетворений в руйновище*; **безлюдний:** *перетворений в пустку*; **заселений:** *всипаний горбиками поселень*; **навколосвітній:** *довгоколосвітній*.

На ознаки форми, структури, розмірів предмета вказують також авторські неологізми з інших творів письменника; напр.: *таранкуватий, хлоп'якуватий, хмелястий, хрящавий, кінецьсвітній, замкнуто-безконечний* та ін.

IV. Ознаки, сприйняті на слух, дотик, нюхом, кількома органами чуття

Хрипкий: *Обважнілий, відсирілий.*

Хриплі команди... Там навіть звук власного голосу, *обважнілий*, наче *відсирілий*...

Задушливий: *Сповнений задухи, гіркий.*

...люди...шаленіють, не тямлячи себе, замкнуті в цій клітці, *сповненій* пекучої *задухи*. В задушливій *гіркій* темряві нелюдськими голосами заволали недобиті.

Смердючий: *Овіяний смородом, просмердючений.*

Не судилось вернутись...з концтаборів, *овіяних смородом* кремаційних печей... Гриня нещадно втискає в бідарку цей мішок *просмердюченого* алкоголем...тіла.

Загрубілий: *Пропечений.*

...сміються їхні майки засмальцьовані й руки *пропечені*, в мазуті.

Вітряний: *Стогнутий вітром.*

Жах, близький до божевілля, гнав ці тіні людей...в *стогнучу вітром* темряву.

Грузький: *Важкий.*

...бійці шугають по коліна у *важкому*, розкислому чорноземі...

Задимлений: *Окутаний димом, оповитий димом, оповитий хмарами диму, охмарений димом, затянутий клубовинням диму, плаваючий в димах.*

Окутаний димом, весь насип стогнав, наче був єдиним тілом...Маковей уже не бачив ні сонця в небі, ні плацдарму, *оповитого димами*... Піхота...піднялася на весь зріст, *оповита хмарами диму*. ...*все, як і тут, охмарене червоно-буриим димом*... Шукав поглядом *плаваючу в димах* ціль...

Цю ТГ доповнюють зокрема й такі авторські неологізми, як-от: *туманно-м'який, джерельно-дзвінкий* та ін.

V. Ознаки віку людини, її характеру, стану

Юний: *На порі молочної стиглості.*

Отже, ти стоїш уже *на порі молочної стиглості*...Рідна школа незабаром випхає тебе в білий світ з атестатом зрілості...

Слабкий: *Безмускульний.*

...його донька худа,...руки тоненькі, *безмускульні*...

Втомлений: *Розмучений, запалений.*

...Тоня вперше у житті сповнена такого душевного сум'яття, *розмучена*... Хіба могли вони, перевтомлені останніми боями, *запалені* безупинним маршем, пропустити таку нагоду одержати транспортні засоби!

Витривалий: *Жилавий.*

– *Жилавий* народ, як і ми!

Сміливий: *Пройнятий холодком рішучості.*

Пришпоривши коня, *пройнятий холодком рішучості*, Хома кинувся в загальний рухливий потік.

У творах Олеся Гончара для характеристики персонажів використано й інші індивідуально-авторські неологізми, напр.: *розвознений, бурунливий, щедролубний, хитряцький, нестримно-пожадливий, тривожно-напружений, насторожено-зіркий, усмішно-здивований, радісно-грізний, природно-величавий, ніжно-сталевий, трепетно-збуджений, пронизливо-доскіпливий, насмішкувато-лагідний, філософсько-спокійний* та ін.

Наведений фрагмент дослідження індивідуально-авторських номінацій у романах Олеся Гончара дозволяє дійти певних висновків. Значну кількість новотворів складають позначення кольорів та світла. На базі загальнономовних ресурсів автор природно й невимушено створює нові номінації (превалюють складні за структурою лексеми), які розширюють і збагачують словниковий лексикон цієї ТГ. Неологізми колірно-світлової гама функціонують у творах письменника як яскраві епітети, художні метафори, символи. У ТГ індивідуально-авторських назв ознак поверхні домінують дієприкметникові слово- сполучення, граматичні форми яких акцентують зумовленість ознаки в результаті певної дії чи впливу. У ТГ, що номінує ознаки форми, будови предмета, помітно вирізняються авторські неологізми, підґрунтям яких є асоціації предмета і його ознаки. Серед загалу неолексики Олеся Гончара вагоме місце посідають складні за структурою лексеми, більшість з яких виявляє прозорі семантичні зв'язки зі словниковими синонімами.

Результати дослідження свідчать про те, що авторські неологізми усіх ТГ підпорядковуються ідейно-смісловій основі художнього тексту, в центрі якого знаходиться людина, її світобачення й відчуття. Усі авторські неологізми Олеся Гончара органічно вписуються у мовну структуру його творів і мають потенційну здатність увійти до фонду загальноновживаної лексики.

Література

1. *Богуцька Г.* Авторські неологізми у творах Олеся Гончара / Г. Богуцька, С. Регушевський, М. Разумейко // *Культура слова*. – К., 1998. – Вип. 51. – С. 24–30.
2. *Гончар О.* Прапороносці / О. Гончар // *Твори: В 6 т.* – К.: Дніпро, 1978. – Т. 1. – 460 с.
3. *Гончар О.* Твоя зоря / О. Гончар. – К.: Дніпро, 1985. – 368 с.
4. *Гончар О.* Тронка / О. Гончар // *Твори: В 6 т.* – К.: Дніпро, 1979. – Т. 5. – С. 7–270.
5. *Заєць В.* Дериваційна парадигма неологізмів прози Олеся Гончара / В. Заєць // *Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць*. – Херсон: ХДУ, 2017. Вип. LXII. – С. 33–36.
6. *Новиченко Л. М.* Український радянський роман / Л. М. Новиченко. – К.: Наукова думка, 1976. – 132 с.
7. *Олесь Гончар про мову* // *Культура слова*. – 1978. – К.: Наукова думка. – Вип. 14. – С. 12–15.
8. *Пашко Л. В.* Структурно-семантична та стилістична характеристики авторських неологізмів у творах О. Т. Гончара: автореф. 113вят. ... 113вяти. 113вяти113. наук: 10.02.02 / Л. В. Пашко. – Х.: Б. в., 1994. – 20 с.
9. *Пашунова Л. О.* Про виявлення лексико-тематичних орієнтирів у тексті / Л. О. Пашунова // *Мовознавство*. – 1986. – № 2. – С. 57–61.
10. *Сніжко Н. В.* Неолексикон Олеся Гончара: лексикологічний та лексикографічний виміри / Н. В. Сніжко // *Українська мова*. – 2017. – № 2. – С. 98–109.

References

1. Bohutska, H. (1998), *Author's Neologisms in Works of Oles Honchar* [Avtorski neolohizmy u tvorakh Olesia Honchara], *Kultura slova*. Kyiv, vyp. 51, pp. 24–30.
2. Honchar, O. (1978), *Standard-bearers* [Praporonostsi]. In: Honchar, O. *Tvory: v 6 t.* Kyiv: Dnipro, Vol. 1, 460 p.
3. Honchar, O. (1985), *Your Dawn* [Tvoya zorya]. Kyiv: Dnipro, 368 p.
4. Honchar, O. (1979), *Tronka*. In: Honchar, O. *Tvory: v 6 t.* Kyiv: Dnipro, Vol. 5, pp. 7–270.
5. Zaiets, V. (2017), *The Derivational Paradigm of Neologisms in Oles Honchar's Prose* [Deryvatsiina paradyhma neolohizmiv prozy Olesia Honchara]. *Pivdennyi arkhiv. Filolohichni nauky: Zbirnyk naukovykh prats.* Kherson: KhDU, Vyp. LXII, pp. 33–36.
6. Novychenko, L. M. (1976), *Ukrainian Soviet Novel* [Ukrainskyi radianskyi roman]. Kyiv: Naukova Dumka, 132 p.
7. *Oles Honchar on the Language* [Oles Honchar pro movu] (1978). *Kultura slova*, Kyiv: Naukova Dumka, Vyp. 14, pp. 12–15.
8. Pashko, L. V. (1994), *Structural, Semantic and Stylistic Features of Author's Neologisms in Works by Oles Honchar: PhD Thesis Abstract* [Strukturno-semantychna ta stylistychna kharakterystyky avtorskykh neolohizmiv u tvorakh O. T. Honchara: avtoref. Dys. ... kand. Filol. Nauk: 10.02.02]. Kharkiv: B. V., 20 p.
9. Pashunova, L. O. (1986), *On Identifying Thematic and Lexical Landmarks in Text* [Pro vyavlennia leksyko-tematychnykh oriientyryv u teksti]. *Movoznavstvo*, No. 2, pp. 57–61.
10. Snizhko, N. V. (2017), *Oles Honchar's Neolexicon: Lexicological and Lexicographic Approaches* [Neoleksykon Olesia Honchara: leksykologichnyi ta leksykohrafichni vymiry]. *Ukrainska Mova*. No. 2, pp. 98–109.

А. Л. Порожнюк,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

АВТОРСКИЕ ИННОВАЦИИ

В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ЛЕКСИКОНЕ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Статья посвящена исследованию индивидуально-авторской лексики в произведениях Олеся Гончара. Анализируются авторские неологизмы, обозначающие статические признаки предмета. Составляются тематические группы и синонимические ряды неологизмов, определяется их стилистическая роль в исследуемых текстах. Материал статьи может использоваться при составлении словаря произведений Олеся Гончара.

Ключевые слова: индивидуально-авторские неологизмы, художественный текст, тематическая группа, семантические 114вяти, синонимические отношения.

A. L. Porozhniuk,
Odesa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department

AUTHOR'S NEOLOGISMS IN OLES HONCHAR'S LEXICON

The article deals with the lexicon of Oles Honchar's literary works and author's neologisms denoting static characteristics of objects. Author's neologisms are classified to thematic groups and synonymic sets; their stylistic functions are analyzed. In the works of Oles Honchar, author's neologisms are complex in structure. Their semantic expressiveness is based on word-forming and semantic resources of the language. Most of the occasional neologisms are represented in the thematic group of nominations for the light-color spectrum. These neologisms function in texts as epithets, metaphors, symbols. Occasional neologisms in thematic groups illustrate their number, structure, relationship within the theme, semantics, associations. The findings presented in the article can be used for compiling Honchar's vocabulary.

Key words: author's neologisms, artistic text, thematic group, semantics, synonyms.

СОЦІОЛІНГВІСТИКА КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'271'272:377(477.63-22Нікополь)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141325>

О. В. Антонюк,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови*

О. І. Кліщевнікова,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
магістр кафедри української мови*

МОВНА СИТУАЦІЯ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ І-ІІ РІВНЯ АКРЕДИТАЦІЇ м. НІКОПОЛЯ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Статтю присвячено дослідженню мовної ситуації в навчальних закладах середньої спеціалізованої освіти міста Нікополя Дніпропетровської області з метою виявлення мовних уподобань сучасної студентської молоді Сходу України. Результати дослідження показали, що нікопольські студенти у своїй більшості вважають українську мову рідною, престижною та прагне використовувати її у повсякденному житті.

Ключові слова: мовна ситуація, мовна політика, державна мова, анкетування.

Мова – невід’ємна частина кожної держави, кожної нації, яка вирізняє її з-поміж інших. Не випадково існує твердження, що без мови не існує і народу. Вона є найважливішим засобом спілкування і обслуговує соціум в усіх сферах людської діяльності.

Мовна спільність, або спільнота використовує різні мовні системи і підсистеми. Їх сукупність складає соціально-комунікативну систему. Проте ця система не є стійкою і постійною. На її стан і склад впливають зміна політичної ситуації та державного, економічного ладу в країні, економічні перетворення, новітність соціальної та економічної політики.

Саме ці зміни, а також «функціональні відношення між компонентами соціально-комунікативної системи на тому або іншому етапі існування даної мовної спільності формують мовну ситуацію, характерну для цієї спільності» [9, с. 44].

Базою для визначення мовної ситуації є поняття соціально-комунікативної системи [12, с. 133], а не менш важливим фактором – час, тобто, «по суті, мовна ситуація – це характеристика соціально-комунікативної системи у певний період її функціонування» [1, с. 26].

Набувати статусу державної українська мова почала з часів Української Радянської Соціалістичної республіки. «Закон про мови в Українській РСР» був прийнятий 28 жовтня 1989 року. Проте використання російської мови, згідно з цим законом, зовсім не обмежувалося. Вона була чинною разом з українською як мова актів органів державної влади та управління, мова технічної і проектної документації, мова документів, які засвідчують статус громадянина Української РСР тощо. Також позицію української мови як державної засвідчує 10 стаття Конституції України: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» [3].

Застосування української мови регулюється положенням Конституційного Суду України. Цілком дієвим це положення було до подій, що почалися в Україні з 2013 року. На жаль, маємо зазначити, що на сьогоднішній день ми не можемо застосовувати його до тимчасово окупованого Криму, а також до непідконтрольних населених пунктів Луганської та Донецької областей.

Проте прийняття цих законів не гарантує повного утвердження і функціонування української мови як державної, бо активність російської мови на території країни, особливо у Східних регіонах, є досить сильною. Зумовлена царськими указами та радянським тоталітарним режимом примусова русифікація, процес мовно-культурної асиміляції має й досі відголосся. На думку Л. Масенко, виведення питання про двомовність в Україні було зумовлено скоріше політичною метою «маскування й виправдання процесів русифікації України» [4, с. 100].

Місце української мови в контексті сучасної мовної ситуації визначається такими факторами:

1) співіснування і конкуренція з російською мовою, яка переважає у використанні і поширенні як наслідок тривалої русифікації;

2) наслідки тривалого роз'єднання різних частин України, що виявляються у неоднорідних національно-культурних, мовних, соціально-політичних традицій та орієнтирів;

3) наявність чисельного російськомовного населення на території України серед як етнічних росіян, так і українців, які використовують російську мову у повсякденному житті [10, с. 37, 41].

Сучасну мовну ситуацію України характеризує гострий конфлікт між двома літературними мовами – українською і російською. Крім того, цей білінгвізм визначається як неприродний, а саме асиметричний на переважну користь російської мови. Таким чином, маємо нерівномірне відношення україномовних і російськомовних мешканців країни щодо кількості корінних українців і росіян, що визначає деформованість мовної ситуації [9, с. 102].

Одним з загрозливих знарядь руйнування статусу української мови, а разом з тим нації та держави в цілому є вимога надати російській мові статусу другої державної або офіційної. За даними моніторингового дослідження Інституту соціології НАНУ «Українське суспільство» 14,2 % тих, хто спілкується переважно українською мовою,

підтримали думку щодо надання нового статусу російській мові, а також погоджувались 81 % тих, хто спілкується російською мовою. Цікаво, що значною мірою цю вимогу підтримували громадяни зрілого і літнього віку, а щодо територіального поширення думки, то вагомий відсоток надається містам Півдня і Сходу України. Цілком сміливо можна стверджувати, «що такі уподобання були сформовані у даної категорії населення в процесі громадянської соціалізації в Радянському Союзі» [5].

Неможливо не помітити, що суперечливість мовної ситуації в Україні залежить не стільки від лінгвального фактору, скільки від самосвідомості громадян, а також культурологічного, соціального оточення. Активне витіснення української мови спостерігається в пресі, книговидавничій галузі, кіноіндустрії, FM-просторі, телебаченні. І не дивно, що саме на таких впливових ресурсах переважає російська мова, адже вони спрямовані на сучасну молодь, і сприйняття нею такого матеріалу може становити цілком реальну загрозу національному майбутньому країни.

Вивчення мовної ситуації становить необхідну передумову для вибору раціональної мовної політики в державі. А проблема мовної ситуації в Україні чи не найяскравіше приховується саме за цим поняттям. Сучасну мовну політику в Україні можна охарактеризувати як пасивну, непрогресивну, а з найбільш критичного боку вона є взагалі відсутньою. Влучною є думка Л. Масенко: «Щоб розлучитися з Росією, мало відокремитися від неї державним кордоном. ... Мовна ситуація наших міст не зміниться, якщо впровадження української мови й надалі обмежуватиметься дидактично-навчальними методами, натомість у сферах розважальної й популярної культури домінуватиме російська» [4, с. 142].

За роки незалежності було прийнято низку урядових документів, у яких зазначалося чимало заходів щодо здобуття українською мовою статусу державної у повному сенсі цього значення. Однак жодну з подібних програм не було виконано. Звідси напрашується висновок, що проблема звуженого українськомовного простору – не стільки мовна, скільки політична, соціальна, екзистенційна.

Багато років найпроблемнішим для мовного питання в Україні був закон «Про засади державної мовної політики в Україні», що був прийнятий 3 липня 2012 року. Вільність використання різних мов, про яку засвідчує майже кожна стаття закону, якщо не прямо, то досить прозоро натякає не стільки на повагу різних мов національних меншин, скільки на зміцнення думки про вагомість російської мови в Україні, таким чином підтримуючи бажання багатьох надати їй статусу другої державної або офіційної мови.

Але 28 лютого 2018 року Конституційний суд України ухвалив рішення, відповідно до якого вищезгаданий закон «визнається таким, що не відповідає Конституції України». Проте варто зазначити, що суд визнав неконституційним не сам зміст закону, а лише процедуру його ухвалення [8]. Важко сказати, чи можна вважати це рішення повною перемогою, але однозначно скасування закону (адже він утратив чинність з дня ухвалення рішення Конституційним Судом) може піти на користь подальшій активній мовній політиці в Україні, але знову ж таки за умови розумних дій

держслужбовців. Поки що маємо певні труднощі після цього рішення, адже нового закону немає, повернутися до минулого радянського, на щастя, неможливо згідно з Конституцією України, а прибічники колишнього закону «Про засади державної мовної політики в Україні» знову намагатимуться зробити все, щоб ухвалили такий самий слабкий закон про захист державної мови. Разом з тим відчувається тиск, який направлений з боку національних меншин, а точніше країн, що стоять за ними, бо зараз вони стверджують, що скасування цього закону є загрозою для усіх нацменшин. З цього приводу слушною є думка одного політичного експерта, який відгукнувся на реакцію Угорщини, яка заявила, нібито Україна прагне «запобігти навчанню нацменшин рідною мовою, а також завадити їм розмовляти рідною мовою»: «Пан міністр (Петер Сіярто) не розібрався в суті рішення Конституційного суду, яке базувалося не так на змістовній частині закону, як стосувалося процедури його ухвалення. З іншого боку, не виключено, що суть цього рішення пана Сіярто просто-напросто не цікавить» [6]. Так само й інші не захочуть розібратися, що ніхто не забороняє використовувати нацменшинам свої мови для своїх потреб, але треба залиши українській мові всі права як мові держави, що прописано в Конституції України.

Можна схвалити низку нещодавно прийнятих законів, які починають закріплювати статус української мови як державної : зміни до закону про мову аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації № 5313, законопроект № 3822-Д (так званий «закон про мовні квоти»), Закон про освіту, очікується рішення щодо запропонованого Президентом закону про обов'язкову присутність української мови у сфері послуг. Курс вибрано дієво-активний, але чи буде і надалі такою реалізація, а також як уникатимуть натиск недоброзичливців, покаже час.

Не слід вважати, що проведення занадто різких і жорстких реформ, впровадження національних ідей силоміць швидко приведе до бажаних результатів. В. Радчук у своїй статті «Мова як чинник консолідації сучасного українського суспільства у націю» наголошує на думці, що необхідно сформувати насамперед «національну еліту, яка своїм саморозвитком здатна буде зробити прорив до української мови... Таким чином, треба починати не з прямого «впровадження української» в російськомовних регіонах Сходу і Півдня, як дехто наївно вважає за найперший обов'язок влади, пробуючи водночас досягти цього безрезультатною пропагандою та агітацією» [7].

Процес розширення функцій української мови в суспільному житті прямо залежить від реальних державних заходів, спрямованих на впровадження механізмів контролю за виконанням мовного законодавства.

Реакція на надання статусу і впровадження української мови як державної на території Східної України й досі кваліфікується як «насильницька українізація». Найяскравіше це впливає на Донеччині і Луганщині. Хоча в деяких областях вживання російської мови активне, ворожого ставлення до української мови не спостерігається, тобто підсвідоме ставлення до неї не є тотожним реальному ставленню, що можна сказати і про Дніпропетровську область, до складу якої входить місто Нікополь.

«В Східній Україні, – зазначає О. Б. Ткаченко, – особливо у найсхідніших і в найпівденніших регіонах, українська мова і далі перебуває в багатьох випадках не тільки в стані частково етнічної, а й мови соціально нижчої стосовно російської» [11, с. 499].

Наведені нижче дані щодо характеристики мовної ситуації надаються за дослідженнями Л. Масенко [4, с. 110–116]. Рідною українську мову на Сході вважають 25,8 %, в той час як надають перевагу російській 58,5 %. У повсякденному житті російську мову використовує 43,9 % населення, а українську – усього 1,5 %. 2 % опитаних зізналися, що взагалі не розуміють державної мови. Таких, хто не знає російської мови, практично, немає. Між тим, 22 % респондентів навчалися українською, в той час як російською – усього 6 %. Цікавими були висновки щодо визначення мови повсякденного спілкування респондентів. Дослідження показали, що зростає відсоток переходу від української мови до російської. На Сході вживання російської мови людьми похилого віку зросло до 50,7 %, а молоддю – на 73,5 %. Учасниками опитування була зазначена і престижність використання української і російської мов. 76,0 % громадян сходу стверджували, що спілкуватися українською – престижно, проте майже такий самий результат має і російська мова – 74,5 %.

Нікополь – місто, розташоване в південній частині Дніпропетровської області на правому березі Каховського водосховища; адміністративний центр Нікопольського району; четверте за чисельністю населення (116 834 тис. осіб на 01.01.2015) місто в області. До обласного центру відстань 120 км.

Заселення території починається ще з доби неоліту. Нікополь – територія розташування сотень арійських та скіфських курганів у VII–VI ст. до н.е., столиці Великої Скіфії – відомої як Кам'янське Городище; Нікопольський район – місце знахідки Золотої Пекторалі, центр розташування Великих Царських Скіфських курганів: Чортотлик, Товста і Соболева Могили, а також останнього недослідженого в Європі великого царського скіфського кургану Нечаєва Могила.

У Нікополі були розташовані 5 з 7 відомих Запорозьких Січей. Це єдине місто в Україні, яке веде своє існування від міста-фортеці Січ з 1639 року. У 1648 році звідси під проводом Б. Хмельницького почалась національно-визвольна війна українського народу. З 1648 по 1775 роки Нікополь, а тоді ще Микитинська Січ, був першою історичною столицею української козацької держави [2].

Згідно з даними Всеукраїнського перепису населення у 2001 році у місті жило 136,1 тис. осіб, а національний склад: українці – 60 %, росіяни – 35,8 %, білоруси – 1,1 %, євреї – 0,9 %, німці – 0,7 %, інші національності – 1,5 %.

Актуальність роботи полягає, по-перше, в описі соціолінгвістичної (мовної) ситуації середнього за кількістю мешканців населеного пункту Східної частини України. Найчастіше дослідниками приділяється увага найбільшим містам країни, на основі чого робляться певні закономірні висновки. По-друге, у сучасній соціолінгвістиці більше зустрічається наукових праць, де Схід об'єднують або з Центром, або з Півднем України. Саме тому актуальним є зосередження уваги безпосередньо на території, що належить Східній Україні. По-третє, невичерпною

темою, а разом з тим і значною проблемою в Україні є питання білінгвізму, якого торкається наша робота.

Мета нашої роботи – дослідити мовну ситуацію навчальних закладів I–II рівнів акредитації м. Нікополя.

Для досягнення поставленої **мети** ми ставимо перед собою такі **завдання**:

1. опрацювати анкетне опитування студентів навчальних закладів I–II рівнів акредитації м. Нікополя;
2. проаналізувати загальну характеристику мовної ситуації серед студентської молоді на базі проведеного анкетування;
3. дати характеристику мовної ситуації середніх навчальних закладів та навчальних закладів I–II рівнів акредитації м. Нікополя.

Об’єктом наукового дослідження є мовна ситуація Східної України.

Предметом наукового дослідження є соціолінгвістична (мовна) ситуація навчальних закладів I–II рівнів акредитації м. Нікополя.

Матеріалом дослідження є анкетування студентів навчальних закладів I–II рівнів акредитації обсягом 203 анкети.

В основу **методики** нашого дослідження покладено описовий, аналітичний методи та метод кількісних підрахунків.

Наукова новизна роботи – перша спроба аналізу та характеристики мовної ситуації навчальних закладів I–II рівнів акредитації м. Нікополя.

Теоретичне застосування результатів нашого дослідження зумовлене можливістю використання матеріалу під час видання наукових праць з соціолінгвістики з описом мовної ситуації дослідженої території країни, а також праць з порівнянням мовної ситуації різних міст України.

Практичне застосування результатів нашого дослідження зумовлене можливістю використання матеріалу у вищих навчальних закладах у рамках курсів та спецкурсів з предмету «Українська мова в соціолінгвістичному аспекті».

Для отримання узагальненої картини мовної ситуації у навчальних закладах середньої спеціальної освіти нами були опитані студенти найпопулярніших з них, а саме Нікопольський медичний коледж (НМК) та Нікопольське педагогічне училище Криворізького національного університету (НПУ). В анкетах необхідно було вказати свою національну приналежність, вік, стать, місце та мову навчання. Всього в анкетах було подано 27 питань з варіантами відповідей. Питання торкалися усіх сфер життя опитуваних: навчання, спілкування в родині, вільного часу, спілкування у різних життєвих ситуаціях, деяких сторін мовної політики України. Усього отримано і опрацьовано 203 анкети.

Респондентів було поділено на дві групи відповідно до зазначеного місця навчання, які, в свою чергу, було поділено ще на чотири групи за віковим критерієм.

У Нікопольському педагогічному училищі Криворізького національного університету нами було опитано 102 особи. Респонденти були представниками різних курсів та різного віку, серед них було 49 осіб віком 15–17 років і 53 особи віком 18–20 років. В анкетуванні взяли участь 9 представників чоловічої статі

і 93 – жіночої. Усі опитуванні визначили себе без вагань українцями за національністю, а також зазначили, що в їх навчальному закладі викладають українською мовою.

У Нікопольському медичному коледжі нами було опитано 101 особу. Як і в попередньому випадку, респонденти були представниками різних курсів та різного віку. Надали свої відповіді 25 осіб віком 15–17 років, 49 осіб віком 18-20 років і 27 осіб віком від 21 року та старше. В анкетуванні взяли участь 16 представників чоловічої статі і 85 – жіночої. Знову всі опитуванні вважають себе українцями за національністю і зазначили, що дисципліни викладають українською мовою, хоча у вісьмох анкетах студентів тільки
II курсу зустрічалися примітки, що зрідка окремі предмети викладачі можуть читати російською мовою.

Отже, аналіз вибору респондентами рідної мови показав, що в обох навчальних закладах студенти в більшості визнають такою українську мову (68 % від загальної кількості опитуваних у педагогічному училищі і 64 % у медичному коледжі). Ми дійшли висновку, що це дійсно свідомий вибір, на який не впливає місце навчання, бо показники студентів, що навчаються в медичному коледжі, де, за словами самих же майбутніх медиків, трохи більший вплив російської мови, майже однакові з показниками студентів педагогічного коледжу, які більше перебувають в атмосфері української мови.

Як показало дослідження, відповіді студентів щодо використання української мови в родинному спілкуванні, повсякденному житті, при перегляді фільмів, новин тощо підтверджують статус Нікополя як двомовного міста Східної України: українську і російську мову обрали 60 % опитуваних у педагогічному училищі і 48 % опитуваних у медичному коледжі. Українській мові надається найменша перевага – 13 % у НПУ та 9 % у НМК. У студентів медколеджу показник використання російської мови значно вище, ніж у педучилищі – 43 % і 27 % відповідно.

Цікаво, що студенти всіх вікових категорій та з різних навчальних закладах мають цілком сформовану думку щодо питання української мови як атрибуту державності, адже ні для кого це питання не виявилось важким. Так само приємним є і той факт, що, незалежно від вибору рідної або мови повсякденного користування, респонденти вважають українську мову не просто мовою, а саме визначною особливістю, важливою частиною України як держави. У ході аналізу анкет нами було помічено, що переважно невпевнену відповідь «Скоріше так» надавали ті, хто не зміг однозначно визначитися і з рідною мовою, тому зазначали обидві (16 студентів з 24 тих, хто обрав цей варіант, тобто 67 %). Також ми можемо припустити, що місце навчання ніяк не вплинуло на відповіді респондентів, а, скоріше за все, визначну роль зіграли виховання, самоусвідомлення або життєва позиція.

Надати якийсь однозначний висновок щодо питання підвищення статусу російської мови в державі важко. Результати відповідей у двох навчальних закладах різні, хоч і наближені. Більше студентів педагогічного училища (20 % з відповіддю «Так» і 32 % з відповіддю «Скоріше так» від загальної кількості опитуваних у НПУ), ніж медичного коледжу (8 % і 34 % відповідно) погоджуються з тим, що підвищення

статусу російської мови може призвести до загострення міжнаціональних стосунків в Україні. Але все-таки загальна їх кількість переважає, і ми можемо припустити, що ці люди не хотіли б таких змін у країні, а разом з тим і не погодились би зі зміною статусу російської мови.

Як бачимо за результатами анкетування, більша частина (за виключенням тих, кому важко відповісти на подібне питання) юних громадян (35 % у НПУ та 60 % у НМК) цілком свідомо розуміють, що для держави важливо, щоб її мова використовувалася на гідному, високому рівні. І це дуже важливо, що вони не пасивно сприймають той ступінь, який мають, а бачать ту невтішну ситуацію, яка панує, і говорять про неї. Разом з тим маємо надію, що саме нинішнє покоління зможе досягти тих змін, коли всі відповідатимуть, що у кожному місті України вживання української мови в усіх сферах мовлення відповідає її статусу державної, і це буде правдою. Чому деяким респондентам це питання здалося важким, ми точно зазначити не можемо. Можливо, це пов'язано з тим, що ці особи або не цікавляться подібними проблемами, або не розуміють сенсу питання, або, справді, не можуть розібратися у власних думках і ставленнях.

Можна помітити, що, незважаючи на чимало інших факторів та показників, серед молоді зберігається думка, що все-таки спілкування державною мовою може бути не лише обов'язком, тягарем або чимось ганебним, а навпаки – важливим, авторитетним, приємним. Відсоток тих, хто не бачить цієї престижності (36 % у НПУ та 50 % у НМК) більший, ніж тих, хто вірить у мову (24 % і 43 % відповідно), і це є певною мірою виправданим. Якщо громадяни не бачать відповідного використання мови у своїй державі, то не можуть бути впевненими у тому, що розмовляти нею варто і престижно. І це ще раз свідчить про відсутність в Україні дієвої мовної політики.

Як бачимо, майже всі опитувані (95 % у педагогічному училищі і 81 % у медичному коледжі) впевнені, що державні службовці мають складати іспит на знання української мови, а, отже, і володіти нею на високому рівні. Скоріш за все такі результати пов'язані з певною політичною позицією молоді, яка формується на тих подіях, які вона зараз бачать навколо себе; з власним усвідомленням, що мова в країні не просто засіб спілкування або передачі інформації, а важлива складова усієї системи існування держави; з бажанням бачити на високих посадах тих, хто дійсно того заслуговує і може змінити щось на краще. Цілком логічно впливає, що декому важко нині говорити про престижність використання мови або взагалі про її належне функціонування, коли органи управління нею нехтують.

Результати відповідей на питання «Чи обов'язково громадяни України повинні добре володіти українською мовою?» після таких показників, як у попередньому, справді здивували. Ми очікували отримати майже однакові результати на обидва питання чи, принаймні, мати більше збігів у рамках однієї анкети. Проте такий вибір респондентів дещо дивує. 95 % студентів педагогічного училища твердо впевнені, що можновладці мають складати іспити, щоб підтвердити свої знання з української мови, а щодо громадян країни, то тільки 78 % зазначили, що і вони мають добре володіти мовою. Думки студентів медичного коледжу розподілилися трохи інакше – на 81 % і

83 % відповідно, але все одно чимало респондентів не вважають за потрібне знати українську мову. З чим це пов'язано, судити важко. Можливо, все-таки зі схильністю вимагати від інших більше, ніж від самих себе чи нерозумінням, що питання, а разом з тим і приховані за ними проблеми, однакові, чи, заради жарту, державних урядовців не завжди вважають громадянами країни.

Втішно, що переважна частина студентів прагне навчатися державною мовою. Як показало анкетування, 56 % опитаних у педагогічному училищі і 51 % у медичному коледжі притримуються такої думки. Це може бути пов'язано і з певною життєвою, політичною або принциповою позицією, і з небажанням переналаштовуватися на зміни в освітній системі, і просто зі звичкою, адже з самого дитячого садочка виховують українською мовою. Проте як би там не було, але у двомовному місті самі студенти, які користуються у повсякденному житті більше російською мовою, не згадали про неї у цьому питанні і надали перевагу українській.

За результатами опитування маємо, що більшість юних нікопольчан на високому рівні володіють російською мовою (28 % опитуваних у педучилищі і 36 % – у медколеджі проти 23 % і 24 % з таким рівнем знань українською мови відповідно). А українську мову більше знають на середньому рівні – 69 % у НПУ і 76 % у НМК. До речі, дещо дивним виявився факт, що студенти медичного коледжу краще оцінюють свої знання з державної мови, ніж студентки педагогічного училища, які, навпаки, мусять мати кращі знання, адже переважна кількість з них отримує освіту за спеціальністю «Початкова освіта» з кваліфікацією «Вчитель з початкової освіти».

Щодо переважного використання російської мови у родинному спілкуванні можемо припустити, що це пояснюється силою традиції виховання та навчання батьків за часів Радянського Союзу. Функціонування у побуті двох мов – української та російської – обґрунтовується привнесенням вже молодшим поколінням до російськомовної родини мови навчання – української. З цього і випливає синтез двох мов, зумовлений збігом двох поколінь з різними мовами освіти і виховання.

В результаті аналізу анкет можемо зробити висновок, що, незважаючи на приналежність Нікополя до Східної України, де переважає російська мова в багатьох сферах життя міста, більша частина молоді, за якою стоїть майбутнє країни, поважає українську мову, вважає її рідною та престижною, так чи інакше намагається використовувати її у своєму житті при перегляді вітчизняних кінофільмів або при прослуховуванні музики сучасних українських виконавців, обирає її мовою навчання, прагне краще нею володіти тощо. І при поки що панівному білінгвізмі Нікополь має чимало шансів згодом стати українськомовним містом за умови введення дієвої мовної політики не тільки у місті, а і по всій Україні, на що ми маємо великі сподівання.

Література

1. *Беликов В. И.* Социолінгвістика : Учебник для вузов / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 439 с.
2. *Жуковський М. П.* Нікополь / М. П. Жуковський. – Нікополь : НВ МФД, 2006. – 43 с.

3. Конституція України. – К. : Просвіта, 1996. – 80 с.
4. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики : навч. посіб. / Л. Масенко. – К. : Академія, 2010. – 243 с.
5. Мовна ситуація в Україні : тенденції громадської думки у 2005-2006 рр. та пропозиції щодо державної мовної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : http://old.niss.gov.ua/Monitor/Monitor_4/03.htm
6. Петровець О. «Закон Ківалова-Колісніченка» скасовано. Що далі? [Електронний ресурс] / О. Петровець. – Режим доступу до статті : <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/03/7/7173902/>
7. Радчук В. Мова як чинник консолідації сучасного українського суспільства у націю [Електронний ресурс] / В. Радчук. – Режим доступу до статті : <http://ukrlit.vn.ua/lib/radchuk/1.html>
8. Рішення Конституційного Суду України № 2-п/2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2-p_2018.pdf
9. Соціолінгвістика : навч. посіб. / Л. Антошкіна, Г. Красовська, П. Сигеда, О. Сухомлинов. – Донецьк : Юго-Восток ЛТД, 2007. – 360 с.
10. Тараненко О. О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2003. – №2-3. – С.30 – 55.
11. Ткаченко О. Б. Українська мова : сьогодення й історична перспектива : монографія / О. Б. Ткаченко / наук. ред. Г. П. Півторак. – К. : Наук. думка, 2014. – 512 с.
12. Швейцер А. Д. Современная социолингвистика : Теория, проблемы, методы : учеб.пособ. / А. Д. Швейцер. – [2-е изд.]. – М. : Либроком, 2009. – 176 с.

References

1. Belikov, V. I. and Krysin L. P. (2001), *Sociolinguistics: A textbook for Universities* [*Socyolyngvystyka : Uchebnyk dlja vuzov*], Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, Moskva, 439 p.
2. Zhukovsky, M. P. (2006), *Nykolopol* [*Nikopol'*], NVMFD, Nikopol', 43 p.
3. *Constitution of Ukraine* (1996), [*Konstytucija Ukrai'ny*], Prosvita, Kyi'v, 80 p.
4. Masenko, L. (2010), *Essays on Sociolinguistics : Teach. manual* [*Narysy z sociolyngvistyky : navch. posib.*], Akademija, Kyi'v, 243 p.
5. “*Language situation in Ukraine : trends of public opinion in 2005-2006 and proposals on the state language policy*” [*Movna sytuacija v Ukrai'ni : tendencii' gromads'koi' dumky u 2005-2006 rr. ta propozycii' shhodo derzhavnoi' movnoi' polityk*], available at : http://old.niss.gov.ua/Monitor/Monitor_4/03.htm (accessed 21 April 2018).
6. Petrovets, O. (2018), “*«The Law of Kivalov-Kolisnichenko» was abolished. What's next?*” [*«Zakon Kivalova-Kolisnichenka» skasovano. Shho dali?*], available at : <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/03/7/7173902/> (accessed 21 April 2018).
7. Radchuk, V. “*Language as a factor in the consolidation of modern Ukrainian society in the nation*” [*Mova jak chynnyk konsolidacii' suchasnogo ukrai'ns'kogo suspil'stva u nacijuy*], available at : <http://ukrlit.vn.ua/lib/radchuk/1.html> (accessed 21 April 2018).

8. “Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 2-p/2018” (2018) [*Rishennja Konstytucijnogo Sudu Ukrai'ny № 2-r/2018*], available at : http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2-p_2018.pdf (accessed 21 April 2018).

9. Antoshkina, L, Krasovskaya, G, Sigeda, P. and Sukhomlinov, O. (2007), *Sociolinguistics : Tutorial* [*Sociolingvistyka : navch. posib.*], Jugo-Vostok Ltd, Donec'k, 360 p.

10. Taranenko, O. O. (2003), “Language situation and language policy in modern Ukraine” [*Movna sytuacija ta movna polityka v suchasnij Ukrai'ni*], *Movoznavstvo Journal*, No. 2-3, pp. 30-55.

11. Tkachenko, O. B. (2014), *Ukrainian Language : Present and Historical Perspective : Monography* [*Ukrai'ns'ka mova : s'ogodennja j istorychna perspektyva : monografija*], G. P. Pivtorak (Ed.), Naukova dumka, Kyi'v, 512 p.

12. Schweitzer, A. D. (2009), *Contemporary Sociolinguistics: Theory, Problems, Methods : Tutorial* [2nd ed.] [*Sovremennaja sociolingvistika : Teorija, problemy, metody : uceb. posob.*], Librokom, Moskva, 176 p.

Е. В. Антонюк,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка;*

Е. И. Клищевникова,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ I-II УРОВНЕЙ АККРЕДИТАЦИИ г. НИКОПОЛЯ

Статья посвящена исследованию языковой ситуации в учебных заведениях среднего специализированного образования города Никополя Днепропетровской области с целью выявления языковых предпочтений современной студенческой молодежи Востока Украины. Результаты исследования показали, что никопольские студенты в большинстве считают украинский язык родным, престижным и стремятся использовать его в повседневной жизни.

Ключевые слова: языковая ситуация, языковая политика, государственный язык, анкетирование.

O. V. Antoniuk,
*Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of Ukrainian Language;*

O. I. Klishchevnikova,
*Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of Ukrainian Language*

THE LANGUAGE SITUATION IN THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF I-II LEVELS OF ACCREDITATION IN NIKOPOL CITY

The article is dedicated to the study of the language situation in the educational institutions of the secondary specialized education of Nikopol city in Dnipropetrovsk region in order to identify the language preferences of the modern student youth of the East of Ukraine and to determine the tendencies of the Ukrainian language as the main way of communication in all spheres of life of the city. The research material was the questionnaire held at the Nikopol Medical College and the Nikopol Pedagogical College of Kryvyi Rih National University. The results of the research showed that the majority of students considers the Ukrainian language to be native and prestigious and aspires to use it in everyday life, one way or another tries to use it in their lives while watching native films or listening to music of modern Ukrainian singers, chooses it as a language of education, aspires to make it better in use, and so on.

Key words: language situation, language policy, official language, questionnaires.

УДК 811.161.2'42

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141326>

Н. А. Гайдук,
*канд. філол. наук,
Маріупольський державний університет,
старший викладач кафедри слов'янської філології та перекладу*

КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ Й ОБСЯГ ПОНЯТТЯ КОНЦЕПТУ ЯК ОДИНИЦІ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Статтю присвячено дослідженню концепту як багатоаспектної одиниці концептуальної картини світу, зокрема, аналізу різних підходів та критеріїв визначення концепту, з'ясуванню обсягу даного поняття, простеженню еволюції лінгвістичних поглядів на концепт як елемент концептуальної картини світу, систематизації та деталізації операційних понять дослідження, розгляду основних підходів до розуміння концепту, визначенню структури та складників концепту – предметно-образного, поняттєвого, ціннісного.

Ключові слова: концепт, зміст концепту, структура концепту, цінність, поняття, значення.

Багатоаспектність концепту, можливості його використання сприяли посиленню уваги мовознавців до утворення та специфіки функціонування названої лінгвістичної категорії, починаючи з кінця ХХ століття. За визначенням А. П. Бабушкіна, «концепт або поняття, як таке, не можна видавати за загальне, що існує в предметах; можна зазначити, що існує щось у предметах, з приводу чого виникає концепт. Концепт же сам по собі існує тільки в розумі того, хто пізнає, – але пізнане і поєднане в цьому понятті має об'єктивний характер і обґрунтовано природою речей, як вони створені творцем» [2, с. 42]. Таким чином, сучасні лінгвістичні тлумачення терміна «концепт» пов'язані з контекстом досліджень, що проводяться на перетині мовознавства і філософії (Н. Д. Арутюнова, С. О. Аскольдов, І. А. Бехта, А. Вежбицька, К. К. Голобородько, Л. В. Дмитренко, С. А. Жаботинська, В. В. Жайворонок, Г. В. Колшанский, М. П. Кочерган, О. С. Кубрякова, Л. А. Лисиченко, М. М. Полюжин, Є. В. Рахіліна, О. О. Селіванова, Ю. С. Степанов, В. М. Телія, Р. М. Фрумкіна та інші).

Відсутність чіткого тлумачення поняття «концепт», наявність неодностайних поглядів на класифікацію концептів свідчать про складність досліджуваного явища. Необхідність ґрунтовного вивчення концептів та їхнього визначення як основної одиниці концептуальної картини світу, зумовлюють **актуальність** дослідження.

Мета дослідження полягає в аналізі лінгвістичних поглядів на концепт як одиницю концептуальної картини світу, з'ясуванні обсягу даного поняття та критеріїв його визначення.

Основні **завдання** полягають у простеженні еволюції лінгвістичних поглядів на концепт як елемент концептуальної картини світу, систематизації та деталізації операційних понять дослідження, розгляді основних підходів до розуміння концепту, визначенні структури та складників концепту.

Одне з перших визначень концепту належить А. Вежбицькій, яка інтерпретує його як об'єкт зі світу «Ідеальне», що має ім'я і відображає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ «Дійсність» [3, с. 54]. Подальший розвиток лінгвістичних наук зумовив значну розгалуженість тлумачення терміна «концепт». У ході інтенсивного розвитку концептологічних досліджень у лінгвістиці виникло безліч визначень концепту, які частково перетинаються і взаємодоповнюють одне одного. Концепт трактується як «уявлення»; як «алгебраїчне вираження значення»; «ключове слово культури»; «згусток культури у свідомості людини», «пучок» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує слово», «основний осередок культури в ментальному світі людини»; як дискретна одиниця колективної свідомості; як «зерно першосмислу»; як «квант знання»; як інформаційна структура свідомості; суб'єктивне відображення досвідних даних; інваріант значення лексеми; складний комплекс ознак, який використовується для опису фрагмента світу або частини такого фрагмента і таке подібне.

Наразі можна виокремити кілька підходів до розуміння і визначення концепту. **Психолінгвістичний** підхід до розуміння концепту відображено в працях

О. О. Залевської, І. Б. Штерн, М. М. Болдирєва, О. Є. Єфименко тощо. Психолінгвістичний підхід висуває на перший план особистісний фактор у формуванні та реалізації концепту в повсякденній комунікації, підкреслює його спонтанний, афективний характер, що часто залежить від конкретної ситуації. Вивчення індивідуальних концептів має низку проблем: по-перше, індивідуальні концептосфери формуються під впливом безлічі факторів, у тому числі зовнішніх відносно до особистості та прихованих від дослідника, урахування всіх цих моментів практично неможливе; по-друге, індивідуальний концепт перебуває в постійній варіації, розвитку, тобто необхідно враховувати часовий фактор; по-третє, не можна не зважати на фактор інтерпретатора, оскільки часто факти, які спостерігаються, «пропускаються» і оцінюються через індивідуальний досвід дослідника, що часом призводить до суб'єктивності в описі результатів.

Культурологічне, чи історико-культурологічне розуміння концепту формується в рамках лінгвокультурології, яка застосовує термінологічний апарат когнітивної лінгвістики. Про концепт як явище культури написано чимало наукових робіт, серед окремих досліджень можна назвати праці Н. Д. Арутюнової, С. Г. Воркачова, В. І. Карасика, Г. Г. Слишкіна та інших.

Дослідники найбільш важливим вважають той факт, що концепт – це відбиток культури. Наприклад, Н. Д. Арутюнова потрактовує концепт як поняття практичної (повсякденної) філософії, що є результатом взаємодії низки чинників, таких, як національна традиція, фольклор, релігія, ідеал, життєвий досвід, образи мистецтва, відчуття і система цінностей [1, с. 3]. Ю. С. Степанов під концептом розуміє «згусток культури у свідомості людини», «ментальний продукт культурного соціуму», «основну ланку культури в ментальному світі людини» [8, с. 40]. Концепт за С. Г. Воркачовим – це «не просто універсалії, загальні властивості широкого класу предметів, а духовні сутності, здатні забезпечувати зв'язок між різнопорядковими ідеями світу ... елементи духовної культури людини, створені ним для розуміння самого себе і свого місця в світі» [4, с. 17].

Лінгвокультурологічне розуміння концепту виражається головним чином в акцентуалізації його ціннісного елемента (В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін) і закріпленості за певним способом мовної реалізації (С. Г. Воркачов). На думку С. Г. Воркачова, концепт – це одиниця колективного знання / свідомості (яка відправляє до вищих духовних цінностей), що має мовне вираження і відзначена етнокультурною специфікою [4, с. 275].

Ю. С. Степанов розглядає концепт як багатошарове утворення, виокремлюючи в ньому 1) активний (новітній, актуальний) шар концепту; 2) пасивний (історичний) шар; 3) внутрішню форму («буквальний сенс»), яка в багатьох випадках не усвідомлюється мовцями і відновлюється лише дослідниками у вигляді етимології [8, с. 48 – 55]. Концепт, таким чином, складається з історично різних шарів, які є результатом культурного життя різних епох. На думку Ю. С. Степанова, концепт – це те, за допомогою чого... людина пересічна – сама входить до культури, а в деяких випадках і впливає на неї [8, с. 43].

Низка дослідників (Л. В. Адоніна, В. І. Карасик та інші) також застосовують **логічний, або логіко-семантичний, лінгвістичний та художньо-концептуальний** підходи до розуміння концепту. З погляду останнього підходу концепт розуміється як ідея художнього твору. **Логічний** підхід до розуміння концепту полягає в тому, що концепт розглядається у рамках репрезентаційної семантики, закоріненої на філософській платформі об'єктивізму, а з позицій об'єктивістської філософської платформи мовний знак постає як матеріальна сутність, яка набуває значення лише тому, що репрезентує речі, які лежать поза межами мови; мовні знаки є посередниками між світом матеріального (реально існуючими фізичними предметами і відношеннями) та світом ідеального (думкою індивіда про реальний світ).

Лінгвокогнітивний підхід представлено в роботах А. Ф. Андруся, А. П. Бабушкіна, Т. М. Єфименко, О. С. Кубрякової, Л. С. Піхтовнікової, З. Д. Попової, І. А. Стерніна, В. М. Телії, Д. О. Чистяка. Дослідження з когнітивної лінгвістики розглядають свідомість на матеріалі мови і сфокусовані на виявленні загальних закономірностей у формуванні ментальних уявлень. У межах цього підходу акцент ставиться на пізнавальному боці концепту, розглянутого як результат діяльності із фрагментації та категоризації знань та уявлень про дійсність (а не самій дійсності). У такому випадку застосовуються методи когнітивної лінгвістики. При цьому засобами об'єктивації концептів виступають всі типи лексичних та граматичних значень одиниць мови, невербальні ідіосимволи універсального предметного коду, лакуни і т. ін. Як зазначає С. Г. Воркачов, «лінгвокогнітологічні дослідження мають типологічну спрямованість і сфокусовані на виявленні загальних закономірностей у формуванні ментальних уявлень. У тенденції вони орієнтовані на семасіологічний вектор: від сенсу (концепту) до мови (засобів його вербалізації)» [4, с. 6].

У рамках лінгвокогнітивного напрямку формується розуміння того, що не всі концепти можуть мати вербальну презентацію. З. Д. Попова та І. А. Стернін припускають можливість існування невербалізованих концептів, потенційних концептів; дослідники також вважають, що не всі концепти мають етнокультурну і ціннісну складові частини (наприклад, побутові концепти, просторові та часові концепти). Лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний підходи не є взаємовиключними. На слушне міркування С. Г. Воркачова, «відмінності в підходах до концепту когнітивної семантики і лінгвокультурології в достатній мірі умовні і пов'язані не стільки із загальними завданнями цих дисциплін – типологією і моделюванням подання знань у мові, – скільки з технікою виділення об'єкта дослідження і методикою його опису» [4, с. 6]. За В.І. Карасиком, «концепт як ментальне утворення у свідомості індивіда є вихід у концептосферу соціуму, тобто врешті решт, у культуру, а концепт як одиниця культури є фіксація колективного досвіду, який стає надбанням індивіда. Інакше кажучи, ці підходи розрізняються векторами щодо індивіда: лінгвокогнітивний концепт – це напрям від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – це напрям від культури до індивідуальної свідомості» [5, с. 139].

У зв'язку з цим лінгвісти приходять до висновку про користь об'єднання різних підходів у розумінні концепту, що виражається в **інтегративному** підході. Наприклад, Г. Г. Слишкін каже про становлення такої дослідницької моделі, як лінгвокультурна концептологія, де об'єднуються методичні прийоми двох основних підходів – лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного. С. Г. Воркачов слідом за О. С. Кубряковою називає концепт «парасольковим терміном», що «покриває» предметні галузі декількох наукових напрямів: перш за все, когнітивної психології та когнітивної лінгвістики, що займаються проблемами мислення і пізнання, зберігання і переробки інформації, а також лінгвокультурології» [4, с. 5].

Проблема визначення структури концепту також цікавить багатьох дослідників (С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, В. А. Маслова, З. Д. Попова, О. О. Селіванова, Ю. С. Степанов, І. А. Стернін). Однак більшість учених сходяться в тому, що концепт являє собою неоднорідну одиницю мислення. Згідно з В. І. Карасиком, концепт є (як мінімум) тривимірним утворенням, що містить предметно-образний, поняттєвий та оцінний складники. Предметно-образний зміст концепту зводиться до цілісного узагальненого сліду в пам'яті, пов'язаному з певним предметом, явищем, подією, якістю [5, с. 151]. До поняттєвого боку концепту дослідник уналежнює «мовну фіксацію концепту, його позначення, опис, ознакову структуру, дефініцію, порівняльні характеристики даного концепту відносно до того чи того ряду концептів, які ніколи не існують ізольовано» [5, с. 8]. Центром концепту (культурного) є ціннісний елемент. Слідом за В. І. Карасиком, ціннісний бік концепту як визначальний компонент називає Г. Г. Слишкін. Ціннісні уявлення про будь-які феномени виникають тоді, коли вони відображають суспільні ідеали, важливі як для індивідуума, так і для колективу. Всередині ціннісного елемента Г. Г. Слишкін виокремлює в структурі концепту чотири зони: основні – інтразону (ознаки концепту, що відображають власні ознаки денотата), екстразону (ознаки концепту, витягнуті з паремій і переносних значень) та додаткові – квазізону і квазіекстразону, пов'язані з формальними асоціаціями, що виникають у результаті співзвуччя імені концепту з іншим словом, використанням евфемізмів тощо.

Дослідники З. Д. Попова та І. А. Стернін теж пропонують розмежовувати зміст концепту і структуру концепту. Згідно з їх ученням, до структури концепту входять базові компоненти різної когнітивної природи – чуттєвий образ, інформаційний зміст та інтерпретаційні поле. Чуттєвий образ кодує концепт для розумових операцій. Образний компонент у структурі концепту неоднорідний, він складається з двох компонентів: 1) перцептивний образ, що формується у свідомості носія мови в результаті відображення ним навколишньої дійсності за допомогою органів почуттів і містить зорові, тактильні, смакові, звукові та нюхові образи (троянда *червона*, лимон *кислий*), 2) когнітивний (метафоричний) образ, сформований за допомогою метафоричного осмислення відповідного предмета або явища, який відсилає абстрактний концепт до матеріального світу («*душа*» – *дім*). Когнітивні образи важче формуються й інтерпретуються порівняно з перцептивними [6].

Інформаційний зміст концепту містить основні, найважливіші відмінні риси предмета чи явища, які постають у вигляді когнітивних ознак. Вхідні в інформаційний

компонент когнітивні ознаки характеризують найважливіші диференційні риси концептуалізованого предмета або явища, його обов'язкові складові частини, основну функцію тощо. Таким чином, інформаційні когнітивні ознаки визначають сутність концепту, їх зазвичай небагато. З. Д. Попова й І. А. Стернін стверджують, що інформаційний зміст багатьох концептів близький до змісту словникової дефініції ключового слова концепту (якщо воно є), але в нього входять лише ті ознаки, що диференціюють денотат концепту, і виключаються випадкові, необов'язкові, оцінні [6].

Інтерпретаційне поле містить когнітивні ознаки, які інтерпретують основний інформаційний зміст концепту; вони впливають з нього, являють собою певне вивідне знання, або оцінюють його. Інтерпретаційне поле неоднорідне. Дослідники виокремлюють у ньому такі зони, як оцінна, енциклопедична, утилітарна, регулятивна, соціально-культурна, пареміологічна. На думку цитованих авторів, паремії формують особливу зону в структурі концепту, оскільки вони відображають не сучасні, а переважно історичні уявлення про ставлення народу до концепту і розуміння народом різних боків цього концепту. Вчені виділяють характерну рису інтерпретаційного поля – «співіснування в ньому когнітивних ознак, що суперечать одна одній. Подібна суперечливість виділюваних ознак пояснюється ... їхньою належністю до інтерпретаційного поля концепту, яке містить «висновок» із різних когнітивних ознак ядра, зроблених у різних умовах, у різні історичні періоди, різними групами носіїв мови» [6].

За З. Д. Поповою й І. А. Стерніним, образ та інформаційний зміст концепту становлять його інформаційний каркас, який має відносно структурований характер. Інтерпретаційне поле, як повітря, пронизує концепт, наповнює його, заповнює «місце» між його структурними компонентами – це найменш структурована частина концепту, вона може бути описана як перелік ознак.

Структура того чи іншого концепту може бути описана лише після того, як встановлено й описано його зміст – тобто виявлені когнітивні ознаки, що утворюють зміст концепту. Зміст концепту внутрішньо впорядковано за польовим принципом – ядро, ближня, дальня і крайня периферія. Належність до тієї чи тієї зони змісту визначається перш за все яскравістю ознаки у свідомості носія відповідного концепту. Опис здійснюється як перелік ознак від ядра до периферії за зменшенням яскравості ознаки [6].

Отже, як тривимірне утворення культурний концепт містить предметно-образний, поняттєвий та ціннісний складники. Образний бік концепту – це зорові, слухові, тактильні, сприйняті нюхом характеристики предметів, явищ, подій, відображених у нашій пам'яті, це релевантні ознаки практичного знання. Поняттєвий бік концепту – це його мовна фіксація, позначення, опис, структура ознак, дефініція, порівнювані характеристики даного концепту щодо того чи іншого ряду концептів, які ніколи не існують ізольовано, їхня головна властивість – голографічна багатовимірність вбудованість у систему нашого досвіду. Ціннісний бік концепту є визначальним для того, щоб концепт можна було виокремити [4, с. 103]. Повна відсутність концепту в тій чи іншій лінгвокультурі, на переконання В. І. Карасика, – явище рідкісніше, ніж

відсутність однослівного визначення для певного концепту. Відмінність між культурами виявляється в кількісній і комбінаторній перевазі ознак при концептуалізації світу. Пояснення такої переваги вимагає звернення до історії, психології, філософії того чи іншого народу. У своїй роботі ми, слідом за С. Г. Воркачовим, приймаємо тривимірну структуру концепту з предметно-образним, поняттєвим та ціннісним складниками.

І. Б. Штерн розглядає концепт з позицій психолінгвістики, називаючи його ментальним прообразом. Розглядаючи концепт як «двоїсту» ментальну сутність, що має два боки – психічний та мовний, І. Б. Штерн зазначає, що психічний та мовний аспекти розгалужуються в такий спосіб: у психіці це об'єкт ідеальної природи, образ, що втілює певні культурно-зумовлені уявлення носія мови про світ і водночас є прообразом, прототипом, «ідеєю» групи похідних понять; у мові концепт має певне ім'я, оскільки реальність відбивається у свідомості не безпосередньо, а саме через мову. На переконання дослідниці, концепту як ідеальному об'єкту, що існує лише в людській психіці, можуть відповідати цілком різні ментальні утворення. Тому не тільки різні мови «концептуалізують» світ по-різному, а й за тим самим словом мови можуть перебувати цілком різні концепти [8, с. 191–194].

Інша представниця психолінгвістичного підходу до проблеми концептів О. О. Залевська звертає увагу на те, що концепт – це явище, яке не піддається прямому спостереженню. О. О. Залевська визначає концепт як базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, що підпорядковується закономірностям психічного життя людини і внаслідок цього за багатьма параметрами відрізняється від понять та значень як продуктів наукового опису з позицій лінгвістичної теорії.

Позицію О. О. Залевської щодо розмежування концептів, понять та значень поділяє і М. М. Болдирєв. Він зауважує, що поняття відображає найбільш загальні, суттєві (логічно конструйовані) ознаки предмета чи явища, в той час як концепт може відображати одну або декілька будь-яких, не обов'язково суттєвих, ознак об'єкта. Концепт і значення рівною мірою представляють собою відображення дійсності. Обидва явища – значення і концепт – когнітивної природи, обидва представляють собою результат відображення і пізнання дійсності свідомістю людини. Розмежовуючи концепт і значення, вчені протиставляють їх як ментальні одиниці, що виокремлюються, відповідно, в когнітивному і мовному пізнанні людини та утворюють сам зміст цих видів пізнання. Концепт – продукт когнітивного пізнання людини, значення – продукт мовного пізнання [6, с. 91–94].

Ю. С. Степанов пояснює «поняття (концепт) як явище того ж порядку, що і значення слова, але розглядається в дещо іншій системі зв'язків; значення – в системі мови, поняття – в системі логічних відношень та форм, які досліджуються як у мовознавстві, так і в логіці» [8, с. 384]. Як бачимо, дослідник дає чітке протиставлення й зіставлення поняття і концепту. В. В. Жайворонок теж цілком справедливо наголошує на тому, що поняття і концепт – терміни різних наук. Якщо перше належить до сфери філософії і логіки, то другий є прерогативою лінгвософії. Поняття зазвичай утілюється в найближчому значенні слова. Концепт – це й зміст поняття, й смисл (а частіше

комплекс смислів) слова. О. О. Селіванова розуміє поняття як частину концепту. Вона стверджує, що на рівні поняття на етапі інтеріоризації починається вербалізація знань про об'єкт. Але для запобігання небажаної омонімії у роботі «Когнітивна ономазіологія» вчена використовує замість терміна концепт інший термін «на позначення тієї структури, яка становить базу для наступного превербального етапу внутрішнього програмування – ментально-психонетичний комплекс» [7, с. 98].

У нашій роботі ми дотримуємося поглядів тих дослідників, які розрізняють терміни «концепт», «поняття» і «значення». Зокрема Ю. С. Степанов у передмові до монографії «Константи. Словник російської культури. Досвід дослідження» відзначає, що термін «концепт», який закріпився останнім часом у культурології, на відміну від терміна «поняття», який головним чином використовується в логіці та філософії, вживається для номінації змісту поняття. Інакше кажучи, «значення слова – це той предмет чи ті предмети, з якими це слово правильно, відповідно до норм певної мови вживається, а концепт – це смисл слова. У науці про культуру термін «концепт» уживається – коли абстрагуються від культурного змісту, а говорять тільки про структуру, – взагалі так само, як у математичній логіці. Аналогічно розуміється зміст слова у сучасному мовознавстві» [8, с. 42].

Структурна одиниця концептуальної картини світу – концепт – є мінімальною ментальною одиницею, ідеалізованою людиною, вербалізованою за допомогою змістових форм, що постійно поповнюються, має свою структуру, слугує для передачі та збереження культурного та професійного надбання, знань і досвіду людини. Концепт виступає одночасно як засобом передачі змісту, так і носієм цього змісту, а також має здатність зберігати знання про світ, сприяє обробці суб'єктивного досвіду шляхом викладення інформації загальноприйнятими категоріями та класами. Концепт – категорія, ширша за поняття та значення, оскільки він поєднує у собі елементи обох вищезгаданих категорій і при цьому має додаткові характеристики суб'єктивності (асоціативне та емоційне наповнення). Попри розмаїття визначень і підходів до поняття «концепт», більшість дослідників погоджуються на тому, що концепт – оперативна одиниця свідомості, ментальне утворення, що має образний та емоційно-оцінний потенціал, етнокультурну специфіку, тривимірну структуру з предметно-образним, поняттєвим та ціннісним складниками, і є базовою одиницею універсального предметного коду людини.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Логический анализ языка : Культурные концепты / Н. Д. Арутюнова. – М., 1991. – С. 3–4.
2. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж, 1997. – 346 с.
3. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
4. Воркачев С. Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа / С. Г. Воркачев. – Краснодар, 2002. – 142 с.

5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
6. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
7. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология (монография) / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во укр. фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
8. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Языки рус. культуры, 1997. – 824 с.

References

1. Arutyunova, N. D. (1991), *Logical analysis of language: Cultural concepts* [*Logicheskiy analiz yazyka : Kul'turnye kontsepty*], Moscow, pp. 3–4.
2. Babushkin, A. P. (1997), *Types of concepts in lexico-phraseological semantics of language* [*Tipy kontseptov v leksiko-frazeologicheskoy semantike yazyka*], Voronezh, 346 p.
3. Vezhbitskaya, A. (2001), *Understanding cultures through key words* [*Ponimanie kul'tur cherez posredstvo klyuchevykh slov*], Yazyki slavyanskoj kul'tury, Moscow, 288 p.
4. Vorkachev, S. G. (2002), *The concept of happiness in the Russian language consciousness: the experience of linguistic and cultural analysis* [*Kontsept schast'ya v russkom yazykovom soznanii: opyt lingvokul'turologicheskogo analiza*], Krasnodar, 142 p.
5. Karasik, V. I. (2002), *Language range: personality, concepts, discourse* [*Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs*], Peremena, Volgograd, 477 p.
6. Popova, Z. D. (2007), *Cognitive linguistics* [*Kognitivnaya lingvistika*], AST: Vostok, Moscow, 314 p.
7. Selivanova, E. A. (2000), *Cognitive onomasiology (monograph)* [*Kognitivnaya onomasiologiya (monografiya)*], Izd-vo Ukr. fitosotsiologicheskogo tsentra, Kyiv, 248 p.
8. Stepanov, Yu. S. (1997), *Constants. Dictionary of Russian culture. Research experience* [*Konstanty. Slovar' russkoj kul'tury. Opyt issledovaniya*], Yazyki rus. kul'tury, Moscow, 824 p.

Н. А. Гайдук,

*Мариупольский государственный университет,
кафедра славянской филологии и перевода*

КРИТЕРИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ОБЪЕМ ПОНЯТИЯ КОНЦЕПТА КАК ЕДИНИЦЫ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ КАРТИНЫ МИРА

Статья посвящена исследованию концепта как многоаспектной единицы концептуальной картины мира, в частности, анализу различных подходов и критериев определения концепта, выяснению объема данного понятия. В статье прослеживается эволюция лингвистических взглядов на концепт как элемент концептуальной картины мира, систематизируются и детализируются операционные понятия исследования, рассмотрены основные подходы к пониманию концепта, определению структуры и составляющих концепта – предметно-образного, понятийного, ценностного.

Ключевые слова: концепт, содержание концепта, структура концепта, ценность, понятие, значение.

N. A. Gaiduk,
*Mariupol State University,
Department of Slavic Philology and Translation*

CRITERIA FOR DEFINITION AND SCOPE OF THE CONCEPT AS A UNIT OF A CONCEPTUAL PICTURE OF THE WORLD

The article is devoted to the study of the concept as a multidimensional unit of the conceptual picture of the world, analysis of different approaches and criteria for defining a concept, to clarify the scope of this concept, tracing the evolution of linguistic views on the concept as an element of the conceptual picture of the world, systematization and detail of operational ideas of research, consideration of basic approaches to understanding the concepts, defining the structure and components of the concept – subject-figurative, conceptual, and value.

Key words: concept, concept content, concept structure, value, idea, meaning.

УДК 81'322.5'342'06(477+478+710)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141327>

М. Л. Дружинець,
*канд. філол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент, докторант кафедри української мови*

УКРАЇНСЬКЕ УСНЕ МОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ ПІВДЕННОЇ ТА ЗАХІДНОЇ ЗОН: ДЕВІАНТНІ ПРОЦЕСИ

Стаття присвячена українському усному мовленню на синхронному рівні, зокрема вимовним особливостям української мови. На основі соціопитування зроблено спробу виявлення, аналізу та опису девіацій, що виникають у результаті порушення нестійких норм орфоепії (вимови шиплячих перед свистячим і навпаки, а також передньоязикового [д] перед ними), залежно від регіону проживання – Південна / Західна Україна. У компаративному аспекті подано вимову досліджуваних звукосполук молоддю різних країн (Україна, Канада, Молдова, Придністровська Молдавська Республіка). Виокремлено стійкі та слабкі норми вимови, вказано важливі вимовні проблеми та їх органічність, що засвідчена історією.

Ключові слова: звукосполучення, соціопитування, девіації, українське усне мовлення, Південна / Західна Україна.

У нашому непростому сьогоденні кожен повинен дбати про володіння нормами літературної мови, що є запорукою такого важливого поняття, як культура мови. Саме

за допомогою цих норм у світі, державі, у найменшому куточку країни забезпечується спілкування і взаєморозуміння між усіма членами соціуму. Порухення цих умов стає причиною комунікативних непорозумінь. Такі відхилення – девіації – стали предметом спеціального дослідження в сучасній комунікативній лінгвістиці, де вони трактуються як комунікативні невдачі, помилки, обмовки, описки, провали, пов'язані з мовною та комунікативною компетенцією учасників спілкування [2, с. 281].

Девіація – це відхилення від загальноприйнятих, рекомендованих нормами літературної мови, правил використання слів, словосполучень та речень. Правила ці формуються історично під впливом двох умов – системних закономірностей мовного устрою та деякого набору умовностей, що стосуються утворення і вимови окремих форм, слів та цілих виразів [6, с. 112]. Ступінь «лінгвістичної помилки», відхилення від культурно-мовної норми буває різною. Ю. Апресян виділяє шість типів мовних аномалій: вірні, допустимі, сумнівні, дуже сумнівні, неправильні, грубо неправильні [4, с. 198]. Ф. Бацевич запропонував розподіляти невдачі, що виникають під час спілкування, на власне комунікативні та мовні девіації [3, с. 283]. На нашу думку, саме мовно-комунікативні девіації є причиною комунікативних непорозумінь між носіями мови.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки створено концепції, за якими помилки досліджуються задля удосконалення мовлення, підвищення рівня грамотності мовців (Н. Бабич, М. Волощак, Н. Непийвода). Українську школу орфоєпії представляють Н. Тоцька, М. Жовтобрюх, М. Наконечний, М. Фащенко. Питання літературної вимови завжди цікавило й українських дослідників у діаспорі, про що свідчать публікації І. Огієнка, Я. Рудницького, О. Горбача.

Норми вимови сьогодні, на жаль, ігноровані, про що свідчать численні мовленнєві девіації респондентів. *Мета нашого дослідження* – акцентувати увагу на відхиленнях молоді Західної / Південної України від загальноприйнятих, рекомендованих норм літературної вимови, зокрема на нестійких нормах. *Об'єктом дослідження* є українське мовлення молоді Одеської, Херсонської, Миколаївської (студенти-філологи українського та болгарського відділень Одеського національного університету імені І. І. Мечникова) та Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської (студенти-філологи українського відділення Львівського національного університету імені І. Я. Франка) областей та обласних міст. *Предметом дослідження* є володіння орфоєпічними нормами сучасної української мови, зокрема орфоєпією звукосполук (шиплячі перед свистячими та навпаки, африкатизація [д] перед свистячими та шиплячими). Наше завдання: проаналізувати мовлення українських респондентів, вказати стабільність та нестійкість тієї чи іншої норми; простежити відбиття вимови цих звукосполук у писемних пам'ятках та порівняти з мовленням українських респондентів зарубіжжя: Придністровська Молдавська Республіка (студенти різних курсів та факультетів Придністровського державного університету імені Т. Г. Шевченка), Республіка Молдова (студенти різних курсів і факультетів Бельцького державного університету ім. Алеку Руссо), Канада (молодь різних сфер м. Торонто), адже носії української мови всього світу повинні дотримуватися єдиних норм, зокрема

норм вимови, яким присвячена розвідка. Попередниками у дослідженні окремих питань проблеми – передусім соціофонетичного опису українського мовлення – можна назвати Н. Тоцьку, Л. Прокопову [12], М. Фащенко [13].

У мовленнєвому потоці шиплячі приголосні перед свистячими внаслідок регресивної асиміляції за місцем творення змінюються на свистячі: *бачишся* [бачи^ес':а], *запорожці* [запороз'ц'i], *водичці* [водиц'ц'i], свистячі приголосні перед шиплячими – на шиплячі: *безжалісний* [бе^нж:ал'існий], *віднісиш* [v'ідн'іш:u]. Передньоязиковий приголосний [д] перед свистячими внаслідок регресивної асиміляції за способом творення змінюється на свистячий [д̥з], а за способом і місцем творення – на шиплячий аффрикат [д̥ж]: [д] + [с] → [д̥зс]; [д] + [ц] → [д̥зц]; [д] + [ш] → [д̥жш]; [д] + [ч] → [д̥жч]; [д] + [ж] → [д̥жж]; [д] + [з] → [д̥зз]; [д] + [д̥з] → [д̥з:] [5, с. 125].

У мовленні студентів спостерігається уподібнення свистячих наступним шиплячим: 80 % студентів філологічного факультету першого та другого курсів ОНУ імені І. І. Мечникова підтверджують загальноприйняті кодифіковані норми: *принісиш* [прін'іш:u], *Парасчин* [параши^ен], *вивізиш* [v'iv'іжиш], *мотузчин* [мотужчи^ен], *зжувати* [ж:уwати]. У мовленні студентів Західної України теж спостерігається уподібнення свистячих наступним шиплячим: 50 % респондентів підтверджують загальноприйняті кодифіковані норми при вимові слова *Парасчин* [пара́шичи н], 40 % студентів – при вимові слова *мотузчин* [моту́жчи^е н], 35 % – при вимові слова *принісиш* [при^ен'іш:u], 30 % – при вимові слова *зшити* [ш:іти], 25 % – при вимові слова *зчарувати* [шчаруwати], 20 % – при вимові слова *вивізиш* [v'iv'іжиш], інші виходять за рамки норми: [v'iv'ісиш] – 40 %, [v'iv'ізиш] – 30 %, [v'iv'іш:u] – 10 % .

Свистячий перед шиплячим у префіксі роз-, у словах *розшити* ([рожш'іти] або [рош:іти]), *розжувати* [рож:уwати] правильно вимовили 60 % студентів західної та 80 % респондентів південної зон, в інших інформантів простежується вплив орфографічної норми: [розш'іти], [розжуwати] чи оглушення префікса с- [росш'іти].

Варто зазначити, що 74 % студентів Придністров'я підтверджують загальноприйняті кодифіковані норми при вимові слова *зшити* [ш:іти], 62 % студентів – при вимові слова *зчарувати* [шчаруwати], 86 % молоді – при вимові слова *зжитися* [ж:іти^ес/а], 64 % інформантів – при вимові слова *з джерела* [жд̥же^нре^нла]. Свистячий перед шиплячим у префіксі роз-, у слові *розжитися* [рож:іти^ес'а] правильно вимовили 90 %. Респонденти Канади продемонстрували володіння нормою при вимові слів *принісиш* [прін'іш:u], *Парасчин* [парашичи^ен], *зжувати* [ж:уwати]; при вимові слів *вивізиш*, *мотузчин* виходять за рамки норми, зокрема під впливом південно-західного наріччя оглушують [з] і вимовляють [ш]: [v'iv'іш:u], [мотушичи^ен]. Майже всі студенти Молдови вимовляють чітко кожен звук, без уподібнення: [сш] замість [ш:], [сч] замість [шч], [зш] замість [жш], [зч] замість [жч], але [зж] вимовляють як [ж:] [ж:уwати], тобто дотримуються орфографічної норми. Правопис із самого початку став головним чинником нормування й регулювання не лише писемної форми літературної мови, а й усної: написане сприймалось й сприймається переважною більшістю носіїв літературної мови як норма вимови. Таким чином, правопис, у

багатьох моментах не відбиваючи домінуючих у мові особливостей вимови, завжди впливав на неї [11, с. 183]. На думку В. Бойка, орфоепічна норма не повинна далеко відходити від правопису, хоч і не треба прагнути до повної відповідності вимови і орфографічної норми [4, с. 41–42].

Наслідки асиміляції свистячого перед шиплячим засвідчують писемні пам'ятки XII–XIV ст.: *ижьжєнуть* (Єв. 1270, 20). Асиміляція свистячого перед наступним шиплячим відбита і в літописі С. Величка: *рожжаковало* (187), у фразеологічній збірці К. Зиновієва: *ро(ш)чину* (235) [10, с. 157], один раз у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського – *бряжчять* (15) та два рази у «Кобзарі» Є. Гребінки – *пидьижжає* (97), *зъижжає* (98). Частково цю вимовну особливість передано у повісті «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка – *прынишы* (37); у рукописах Т. Шевченка: *ближченько* (61, I); у граматиці О. Павловського: *рожжалувався* (83), у словнику П. Білецького-Носенка: *дзижчати* (115) [9, с. 127]. Приклади свідчать проте те, що в усному мовленні ця особливість простежувалась. Отже, в писемних пам'ятках переважає закріплена на письмі асиміляція свистячого перед шиплячим, а більший відсоток української молоді ігнорує ці тонкощі вимови.

85 % студентів ОНУ імені І. І. Мечникова вимовляють правильно шиплячі перед свистячим в усіх запропонованих словах, а саме: *дивуєшся* [ди^ев^ује^с:а], *милуєшся* [ми^ел^ује^с:а], *зв'яжся* [зв^аз^с:а], *мор'юся* [мор^оц^с:а], *дощі* [д^ос^ц:і], *сму́жці* [см^уз^ц:і], *хусточці* [х^уст^оц^{:і}]. Соціопитування в Західній Україні показало, що правильно вимовляють лексеми *книжці* [кни^зц^{:і}], *мучся* [м^уц^с:а], *сващці* [св^ас^ц:і] 30 % опитаних, інші опираються на орфографічні норми; а при вимові слова *відважся* ([v^ід^ва^зс^{:а}]) всі респонденти ігнорують нормою: [v^ід^ва^жс^{:а}] – 70 %, [v^ід^ва^шс^{:а}] – 30 %.

Виникають суттєві проблеми при вимові фонетичних слів: за результатами соціопитування сполуку *лиш дзвін* [лиж Ǿzv'in] правильно вимовляє 40 % інформантів західної і 50 % південної зон, сполуку *між дзеркалами* [m'iz Ǿze "ркалами] – 10 % студентів західної і 20 % південної зон, а от словосполуку *ніч дзеркальна* [n'ič Ǿze "ркальна] усі респонденти вимовляють з відхиленням від норми: [n'ičǾze "ркал'на], [n'ičǾze "ркал'на] .

Соціопитування в ПМР показало, що правильно вимовляють слово *книжці* [кни^зц^{:і}] 66 % інформантів. Крім відсутності уподібнення внаслідок асиміляції, можемо спостерігати оглушення дзвінкого, що також є грубим порушенням норми. Такі ж помилки допустили респонденти Канади при вимові слів *сму́жці*, *зв'яжся*, *стежці*, студенти Молдови при орфоепії лексем *зв'яжся*, *діжці* (вимовляють як [ш], а не [з'] звук, що позначається літерою ж). При озвученні лексеми *мор'юся* [мор^оц^с:а] останні відтворюють орфографічні норми [мор^оч^с]. Інші запропоновані слова *дивуєшся*, *милуєшся*, *хусточці* було вимовлено з дотриманням орфоепічних норм, але студенти-інформанти філологічного факультету Бельцького державного університету ім. Алеку Руссо (Молдова) без потреби пом'якшують [ч] та не уподібнюють його до [ц], що суперечить кодифікованій вимові. Слід зазначити, що палаталізований [ч]

більш властивий російській мові, тому спостереження показує, що цей звук вживається переважно жителями міста, які спілкуються російською.

Асиміляцію шиплячого перед свистячим в писемних пам'ятках старої української літературної мови виявлено тільки у фольклорній збірці Климентія Зіновієва: *свасці* (225), але *мишці* (231) [10, с. 157]. У досліджуваних пам'ятках нової української літературної мови послідовно передається на письмі асиміляція шиплячого перед свистячим у граматиці О. Павловського: *пресься* (91), *печуроцьці* (82), у творах П. Куліша: *запорозці*, *книзці*, *довідаєсся*. Очевидно, вимова [ж] перед свистячим була різною, тому засвідчуються паралельні написання у рукописах Т. Шевченка: *запорожци*, *запорозци*. Зрідка представлена вимова [ш] перед свистячим як [с'] в альманасі «Русалка Дністрова»: *виберасся* (197), *зведєся* (100), але *нап'єшся* (18). Виразно зафіксовано вимову [шс] як [с'с'] в рукописах Т. Шевченка: *смієшся* (399), *птаства* (235). Вимова [цц] як [ц'ц'] започаткована ще в «Енеїді» І. Котляревського, а в рукописах Т. Шевченка передається двома літерами *цц* або однією *ц*: *вкупоци*, *хатиноци*, *ріцці*, *купоци* [11, с. 182].

Асиміляцію передньоязикового приголосного [д] перед свистячим продемонстрували правильно як [д̥з] лише 50 % студентів філологічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова. Серед опитаних студентів ЛНУ імені І. Я. Франка майже усі правильно вимовили слова *відзнака* [v'i d̥z'náka] – 90 %, *заводський* [zawo d̥z's'kíj] – 88 %, *блюде* [bl'ú d̥zce] – 80 %, *від дзвінка* [v'i d̥z:v'ínká] – 78 % інформантів, але [v'id̥ d̥z:v'ínká] – 22 %.

Молодь Молдови у словах *відзнака*, *відцентровий*, *відзеркалля* чітко вимовляє [d] та [z], деякі оглушують їх, що є грубим порушенням мовної норми. Майже 80 % канадців вимовляють [v'id̥znáka] замість [v'id̥z'náka], безперечно, впливає темп мовлення та відсутність теоретичних знань. Слово *від дзвінка* [v'id̥z:v'ínka] озвучили правильно в ПМР 16 % студентів, *відзнака* [v'id̥z'náka] – 20 % респондентів, *відсвяткувати* [v'id̥z'c'w'átkuwatu] – 14 % молоді, [v'id̥z'c'v'ístu] – 36 % респондентів. Переважно дотримуються цієї норми студенти України, респонденти зарубіжжя опираються на норми орфографії чи підкреслюють неволодіння орфоепічною нормою.

Африкатизацію [т'], [д] засвідчено в літературній мові порівняно пізно – з початку XVIII століття, і то зрідка у фразеологічній збірці Климентія Зіновієва: *людського* (250), *вернеця* (240), *людзкості* [10, с. 158]. Значно переважають традиційні написання. Африкатизація [д] перед наступним свистячим приголосним у досліджуваних історичних джерелах не передається [11, с. 183], отже цю норму відносимо до нестійкої.

Щодо переходу передньоязикового [d] в африкат [дж] перед шиплячими згідно із соціопитуванням західної зони маємо: фонетичне слово *от джміль* [o d̥z:m'íl] вимовили правильно 60 % респондентів, 55 % опитаних володіють нормою при вимові слова *відчистити* [v'i d̥z'čístítu], зі словом *віджити* [v'i d̥z'žítu] справились студенти краще, оскільки 90 % прочитали правильно, а *от* слово *наладчик* [nalá d̥z'čík] тільки 10 % вимовили правильно, інші виходять за рамки кодифікації: [nalá d̥z'čík],

[налáтчик], слово *молодший* тільки 2 % вимовили згідно з кодифікованими нормами, інші з відхиленнями: [молóдший], [молóтший], [молóдчий]. Не всі студенти володіють нормою при вимові фонетичного слова *під швом*: 10 % інформантів вимовляють правильно [n'í джшwóm], інші відтворюють норми орфографії [n'íд шwóm]. Лише 30 % студентів-філологів ОНУ імені І. І. Мечникова українського відділення знають про часткове африкативне уподібнення передньоязикового наступним шиплячим та африкатом, про що свідчить в основному правильна вимова [дж] як [дѣжж], [ди] як [дѣши], [дч] як [дѣшч], [ддѣж] – як [дѣж:]. За свідченням М. Фащенко, із 15 студентів першого курсу набору 1998 року правильну вимову слів *порадься* та *підживити* не зафіксував ніхто, в основному вимова ототожнювалась з написанням [13, с. 379]. Такі девіації можемо спостерігати й зараз, хоч ситуація дещо краща.

Студенти Молдови озвучили [n'íдѣшч^еvítu] замість [n'íдѣжжшч^еvítu], тобто не відбивають асиміляції за місцем та способом творення, інші представлені слова вимовляють згідно з орфографічними нормами. Респоденти-канадці допустили помилку й в слові *відшукати*: [v'ítшукати] замість [v'íдѣшшукати]. Слово *відчистити* в ПДУ імені Т. Г. Шевченка [v'íдѣжч^іст^іéти] вимовили правильно 14 % респондентів, слово *віджати* [v'íдѣжж^ати] – 18 %, слово *відшукати* [v'íдѣшшукати] – 22 %. Соціопитування показує, що оглушення дзвінких, які мають уподібнюватися, є типовою помилкою для всіх учасників опитування Канади, ПМР, Молдови.

Щодо історичних пам'яток – африкатизація [д] перед шиплячими, за винятком одного слова *оджже* у граматиці О. Павловського, не відбита у пам'ятках ХІХ століття. У мовленні студентів, за спостереженням Л. Прокопової, Н. Тоцької, [дѣж] переходить у звичайний фрикативний. Отже, нормативна вимова [д] як африката перед свистячими та шиплячими приголосними сьогодні є важливою орфоепічною проблемою [12, с. 21]. Літературну вимову [дѣз] та [дѣж], зокрема асимілятивного характеру, як реалізацію слабкого [д], часто порушено. Ю. Шевельов доводить питомість африката [дѣз] для української мови, оскільки система фонем української мови не мала дзвінкого відповідника [ц], у ній було вільне місце для [дѣз]. Африкатизація [д] загалом є найменш засвоєним орфоепічним явищем [9, с. 31], оскільки її відносять до слабких норм української літературної мови.

Таким чином, мовленнєві помилки дозволяють чіткіше окреслити норму та дослідити мовленнєві явища. Як свідчать наші спостереження, норми вимови перебувають у тісному зв'язку зі сферою діяльності молоді: респонденти-нефілологи вдвічі більше допускають помилок при вимові, ніж респонденти-філологи. Сучасна молодь Південної України переважно дотримується двох законів орфоепії – вимови свистячих перед шиплячими та навпаки, однак труднощі виникають при вимові [д] перед свистячими та шиплячими. Останньою нормою володіють тільки студенти-філологи спеціальності українська мова та література, та й то, як бачимо з дослідження, не всі, тому її відносимо до нестійких, найчастіше порушуваних. Крім цього, нестійкі норми вимови звукосполук, не відбито в пам'ятках ХІХ століття або засвідчено зрідка. Сучасна молодь Західної України продемонструвала краще володіння нормами вимови [д] перед шиплячими та свистячими, ніж нормами вимови свистячих перед шиплячими

та навпаки. Орфоепічні девіації були пов'язані з впливом орфографії чи оглушення, яке властиве південно-західному наріччю. І, безперечно, ті норми вимови звукосполук, які тривалий час фіксувалися на письмі у ХІХ столітті, є стійкимим в усному мовленні.

Література

1. *Апресян Ю. Д.* Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю. Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 221 с.
2. *Бацевич Ф. С.* Вступ до лінгвістичної прагматики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2011. – 304 с.
3. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної девіатології: [моногр.] / Ф. С. Бацевич. – Львів: Видавничий центр Львівського націон. університету, 2000. – 237 с.
4. *Бойко В.* Проблема орфоєпії української мови / В. Бойко. – Мовознавство. – № 11. – 1937. – С. 41–46.
5. *Бондар О. І.* Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : Академія, 2006. – 367 с.
6. *Горбаневский М. В.* Не говори шершавым языком. О нарушениях норм литературной речи в электронных и печатных СМИ / М. В. Горбаневский, Ю. Н. Караулов, В. М. Шаклеин. – М. : Галерия, 2000. – 272 с.
7. *Горпинич В. А.* Русско-украинский орфоэпический словарь / В. А. Горпинич. – К., 1992. – 254 с.
8. *Дружинець М. Л.* Українське мовлення сучасної молоді України та зарубіжжя: нестійкі норми вимови / М. Л. Дружинець // Мова: класичне-модерне-постмодерне. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. – Вип. 3. – С. 219–227.
9. *Дружинець М. Л.* Українське усне мовлення за Кобзарями-першодруками Тараса Шевченка (1840), Петра Гулака-Артемівського (1877), Євгена Гребінки (1878) / М. Л. Дружинець // Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса : Астропринт, 2016. – № 26. – С. 125–131.
10. *Микитин М. Л.* Відбиття народного мовлення у фольклорній збірці «Вірші. Приповідки [або те(ж) прислів'я] посполитые...» Климентія Зіновієва / М. Л. Микитин // Мова та стиль українського фольклору. – К., 1996. – С. 154–160.
11. *Микитин М. Л.* Кодифікована вимова звукосполук у пам'ятках ХІХ ст. / М. Л. Микитин // Записки з українського мовознавства. – № 12. – Одеса : Астропринт, 2003. – С. 180–188.
12. *Прокопова Л. І.* Соціофонетичний нарис українського мовлення сучасної молоді / Л. І. Прокопова, Н. І. Тоцька // Мовознавство. – № 6. – 1990. – С. 17–26.
13. *Фащенко М. М.* До проблем орфоєпії / М. М. Фащенко // Записки з українського мовознавства. – № 9. – Одеса, 2000. – С. 369–380.

References

1. Apresjan, Ju. D. (1994), *Lexical semantics (synonymous means of language)* [*Leksicheskaja semantika (sinonimicheskie sredstva jazyka)*], Moskva, Nauka, 1974, 221 s.

2. Batsevych, F. S. (2011), *Introduction to linguistic pragmatics* [Vstup do linhvistychnoi prahmatyky], Kyiv, Akademiia, 2011, 304 p.
3. Batsevych, F. S. (2000), *Basics of communicative deviatology: [monogr.] [Osnovy komunikatyvnoi deviatolohii: [monohr.]]*, Lviv, Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsion. universytetu, 237 p.
4. Boiko, V. (1937), *The problem of pronunciation of the Ukrainian language*, *Linguistics* [Problema orfoepii ukrainskoi movy, *Movoznavstvo*], No. 11, pp. 41–46.
5. Bondar, O. I., Karpenko, Ju. O., Mykytyn-Druzhynets, M. L. (2006), *Contemporary Ukrainian language: Phonetics. Phonemics. Orthoepy. Graphics. Spelling. Lexicology. Lexicography* [Suchasna ukrainska mova: Fonetyka. Fonolohija. Orfoepija. Hrafika. Orfohrafija. Leksykologhija. Leksykohrafija], Kyiv, VTs « Akademiia», 367 p.
6. Gorbanevskij, M. V., Karaulov Ju. N., Shaklein V. M. (2000), *Do not speak a rough language. About violations of the norms of literary speech in the electronic and print media* [Ne govori shershavym jazykom. O narushenijah norm literaturnoj rechi v jelektronnyh i pechatnyh SMI], Moskva, Galerija, 272 s.
7. Gorpnich, V. O. (1992), *Russian-Ukrainian spelling dictionary* [Russko-ukrainskij orfojepicheskij slovar'], Kyiv, 254 s.
8. Druzhynets, M. L. (2017), *Ukrainian Oral Speech of Modern Youth of Ukraine and Abroad: Unstable Standards of pronunciation* [Ukrainske movlennia suchasnoi molodi Ukrainy ta zarubizhzhia: nestiiki normy vymovy, *Mova: klasychne-moderne-postmoderne*], Kyiv, DUKh I LITERA, Vyp.3, pp. 219–227.
9. Druzhynets, M. L. (2016), *Ukrainian spoken language by Kobzars-first prints of Taras Shevchenko (1840), Petro Hulak-Artemovs'kyj (1877), Yevhen Hrebinka (1878), Language: Scientific and Theoretical Journal on Linguistics* [Ukrainske usne movlennia za Kobzariamy-pershodrukamy Tarasa Shevchenka (1840), Petra Hulaka-Artemovskoho (1877), Yevhena Hrebinky (1878), *Mova: Naukovo-teoretychnyi chasopys z movoznavstva*], No. 26, pp. 125–131.
10. Mykytyn, M. L. (1996), *Reflection of national speech in folklore collection Klymentij Zynov'ev "Poems. Proverbs of Commonwealth, Language and style of Ukrainian folklore* [Vidbytta narodnoho movlennia u folklornii zbirtsi «Virshi. Prypovisty [abo te(zh) prysloviia] pospolytjie...» Klymentija Zinovijeva, *Mova ta styl ukrainskoho folkloru*], Kyiv, pp.154–160.
11. Mykytyn, M. L. (2003), *A codified pronunciation of sound combinations in the monuments of the nineteenth century* [Kodyfikovana vymova zvukopoluk u pamiatkakh XIX st., *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*], Odesa, No. 12, pp. 180–188.
12. Prokopova, L. I., Totska, N. I. (1990), *Social and phonetic sketch of Ukrainian speech of modern youth*, *Linguistics* [Sotsiofonetychnyi narys ukrainskoho movlennia suchasnoi molodi, *Movoznavstvo*], No. 6, pp. 17–26.
13. Fashchenko, M. M. (2000), *To the problems of pronunciation, Notes on Ukrainian linguistics* [Do problem orfoepii, *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*], Odesa, No. 9, pp. 369–380.

М. Л. Дружинец,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

УКРАИНСКАЯ УСТНАЯ РЕЧЬ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ ЮЖНОЙ И ЗАПАДНОЙ ЗОН: ДЕВИАНТНЫЕ ПРОЦЕССЫ

Статья посвящена украинской устной речи на синхронном уровне, в частности орфоэпическим особенностям украинского языка. На основе соцопроса предпринята попытка выявления, анализа и описания девиаций, возникающих в результате нарушения неустойчивых норм орфоэпии, в частности, произношения шипящих перед свистящим и наоборот, а также переднеязычного [д] перед ними в зависимости от региона проживания - Южная / Западная Украина. В компаративном аспекте представлены произношение исследуемых звукокомплексов молодежью разных стран (Украина, Канада, Молдова, Приднестровская Молдавская Республика). Выделены устойчивые и слабые нормы произношения, указаны важные проблемы произношения и их органичность, заверенная историей.

Ключевые слова: звукокомплексы, соцопрос, девиации, украинская устная речь, Южная / Западная Украина.

M. L. Druzhynets,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Department of Ukrainian language*

UKRAINIAN ORAL SPEECH OF THE MODERN YOUTH OF THE SOUTHERN AND WESTERN ZONE: DEVIANT PROCESSES

The article is devoted to the Ukrainian oral speech at the synchronic level, in particular to the spoken features of the Ukrainian language. The attempt to reveal, analyze and describe the deviations which appear as a result of violations of unstable pronouncing norms was made on the basis of a sociolinguistic survey. In particular whistling sounds before sibilants and vice versa, also the alveolar consonant [d] is considered before sibilants depending on the sphere of activity of the respondents and their living environment depending on the region of residence - South or Western Ukraine. In the comparative aspect, the pronunciation of the studied sound compositions by the youth of different countries (Ukraine, Canada, Moldova, Transnistrian) is presented.

The subject of the research is using of the pronouncing norms of the modern Ukrainian language, in particular the sound combination (hushing sounds before sibilants, sibilants before hushing sounds and the transformation of coronal [d],[d'] in affricates before hushing sounds and sibilants).

The sociolinguistic (social surveys), descriptive, comparative methods and the intake of quantitative calculations through which the material was collected, recorded and analyzed are used in our research.

The predecessors who studied certain issues (first of all, in social and phonetic description of Ukrainian speech) are N.I. Trots'ka, L.I. Prokopova, M.M. Fashchenko.

The object of our research is the Ukrainian speech of the youth from Odesa, Kherson, Mykolayiv regions (students-philologists of the Ukrainian and Bulgarian branches of the Odessa National University named after I. Mechnikov) and Lviv, Ternopil, Ivano-Frankivsk regions (students-philologists of the Ukrainian department of the Lviv National University named after I. Franko). A survey was conducted among Ukrainian students of different courses and faculties of the Transnistrian State University named after T. Shevchenko (Tiraspol, Transdnistria), the Baltsky State University named after Oleka Russo (Moldova) and the youth of various spheres of Canada (Toronto) for comparison. Thus, speech errors allow to define the norm and the study of speech phenomena clearer. According to our observations the norms of pronunciation are closely related to the field of the youth: respondents-non-philologists double the number of mistakes in pronunciation than respondents-philologists. Modern youth of Southern Ukraine predominantly adhere to two laws of orthoepy - pronounced whistling before the sizzling and vice versa, but difficulties arise when pronounced [d] before whistling and sizzling. The last rule is a characteristic of the students-philologists specializing in Ukrainian language and literature, therefore, we treat it as unstable, often violated. In addition, on the basis of our research we were convinced that the unstable norms of the pronunciations of the sound compositions not reflected in the monuments of the XIX century, or occasionally certified. The modern youth of Western Ukraine, on the contrary, repelled better possession of the norms of pronunciation [d] before sizzling and whistling than the norms of pronunciation of whistling before sizzling and vice versa. In particular, orthoepic deviations were associated with the influence of spelling or stunning, which is characteristic of the southwestern dialect. And, of course, those rules of pronunciation of the sound compositions, which for a long time were recorded in the letters of the XIX century, are the most stable in verbal speech. The need for further research of the isolated problem is seen in the study of deviations that Ukrainian young people make when pronouncing consonant, vowel, and other sound combinations.

Key words: sound compositions, social surveys, deviations, Ukrainian oral speech, Southern / Western Ukraine

УДК 81'38

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141328>

Н. О. Єщенко

канд. філол. наук, доц.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

доцент кафедри української та російської мов як іноземних

ДИСКУРСИВНЕ РОЗГОРТАННЯ КОНЦЕПТУ «ЛЮБОВ» У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті зроблено спробу здійснити лінгвокогнітивний аналіз концепту «любов» у поетичних творах Т. Шевченка. Розглянуто дискурсивне розгортання концепту «любов» у текстах поета. Виділено основні семантичні ознаки образу «любов».

Проаналізовано контекстуальне оточення, епітети, порівняльні та метафоричні конструкції.

Ключові слова: концепт «любов», мова Т. Шевченка, концептуальний аналіз, філософія Т. Шевченка.

До аналізу мови творів Тараса Шевченка зверталися такі українські дослідники, як І. К. Білодід, І. Огієнко, В. С. Ващенко, В. С. Ільїн, С. Я. Єрмоленко, В. М. Русанівський, А. К. Мойсієнко, Н. О. Данилюк, Н. В. Слухай, Л. Т. Масенко, В. В. Жайворонок та ін. [2]. Нове прочитання поетичних текстів Тараса Шевченка пов'язане із сучасною лінгвокогнітивістикою, що поєднує аналіз тексту з дослідженням концептуальної картини світу автора. Лінгвокогнітивна інтерпретація поетичного тексту передбачає структурування концепту, встановлення зв'язків між семантикою художнього слова і мовною свідомістю творця тексту. Застосування методу лінгвокогнітивного аналізу до художніх текстів дає змогу розкрити власне мовний механізм вираження тем і мотивів поезії Тараса Шевченка.

Дослідники творчості Тараса Шевченка сходяться на думці, що такі провідні для поета мотиви і концепти, як «Україна», «добро і зло», «воля», «слава», «помста», «революціонізм», «час», «шлях», «доля», «любов», «родина», «самотність», «смерть», «слово», «майбутнє», «тема дитинства», «тема жінки», «кобзар», «могила», «муза», «покритка», «сад», «серце», «сльози», «хата», «чужі люди», «мати» тощо – мають концептуальне значення для розуміння світогляду поета, його філософських, релігійних, історіософських, культурологічних, естетичних уявлень і переконань. **Мета статті** – описати мовне вираження концепту «любов» в поетичних творах Тараса Шевченка.

До лінгвістичного аналізу образів-концептів Тараса Шевченка зверталися Н. В. Слухай (назви небесних світил, стихій природи, рослин, тварин), С. Я. Єрмоленко (слова-символи *слово*, *хата*, *світ*), Л. Т. Масенко (концепт *доля*), Н. Данилюк (мовний образ *мати*), Ю. Б. Дядищева-Росовецька (концепт *хата*), І. М. Голубовська (концепт *лихо*), В. Кононенко тощо.

Безпосередньо мотив *любов* у Тараса Шевченка, переважно в літературознавчому ключі, досліджував Ю. Барабаш. Дослідник окреслив і проаналізував такі аспекти цього мотиву, як любов у ліричних віршах автобіографічного змісту, нереалізованість дівочої любові, доля української покритки і її байстряги (грішна любов), материнська жертвна любов. Літературознавець зазначає, що «сєнс людської екзистенції визначається для поета двома головними чинниками: один – це життя і смерть в Україні, другий – любов до людей і до Бога» [1, с. 208].

«Словарь украинского языка» Б. Грінченка [4 II, с. 387] дає таку словникову статтю до слова *любов*. *Любов*. *Любовь*. *Любови* Божої не маєє в собі (Єв.І.V.42). Де *любов*, там сам Бог пробуває (Номис). Не завидуй багатому: багатий не маєє ні приязні, ні *любови*, – він все те наймає (Шевченко). Ой Боже, Боже, що тая *любов* може!

«Словник української мови» в 11-ти томах так структурує семантичний простір лексеми *любов*: 1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі;

кохання: Ізольдо! Ох, Ізольдо! Прийми *любов* мою! (Леся Українка). 2. Почуття глибокої сердечної прив'язаності до кого-, чого-небудь: І іменем твого сина, Твоєї скорбної дитини, *Любов* і правду рознесли По всьому світу (Т. Шевченко). 3. Інтерес до чого-небудь: А в синка, бачу, нема *любові* до лісу, око в нього сліпе до дерева (М. Стельмах) [7 IV, с. 564]. Бачимо, що на перше місце виходить значення «почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; кохання», тобто любов-ерос. Значення любові як «глибокої сердечної прив'язаності до кого-, чого-небудь» (наприклад, Бога, ближнього) є вторинним.

Лексема *любов* утворює фразеологізми: *До любові* кому. Дуже подобається, любий хтось кому-небудь (синонім: *до душі*), *Крутити любов* (роман) з ким. Перебувати в інтимних стосунках з ким-небудь або фліртувати з кимось [8, I, с. 452].

В україномовних творах Тараса Шевченка фіксуємо словотвірне гніздо слів з коренем -люб: *любий, любити, любитися, любов, любка, любо, любенько, любісінько (любесенько), любуватися (любуватись), любящий, любомудр, братолюбіє*.

Лексема *любов* має 20 слововживань в україномовних поетичних творах Тараса Шевченка і 20 слововживань у його російськомовних поетичних творах [3]. Словник мови Шевченка виділяє такі значення цієї лексеми: 1. Кохання: *Без розкоші, без любові / Зношу свої чорні брови*. 2. Почуття глибокої прив'язаності, приязні до кого-, чого-небудь, відданості кому-, чому-небудь: *І брат з братом обнялися / І проговорили / Слово тихої любові*. [5; 6, I, с. 382].

Аналіз шевченкових контекстів дає змогу детальніше диференціювати семантичну структуру лексеми *любов* в ідіостилі поета (надалі цитування здійснюється за виданням «Т.Шевченко. Повне зібрання творів у 12 томах» [9]):

1. Почуття милосердя, співчуття, приязні до ближнього, «братолюбіє» (найчастотніше значення аналізованої лексеми в текстах поета): *І примиренному присняться / І люде добрі, і любов, / І все добро. І встане вранці / Веселий, і забуде знов / Свою недолю. І в неволі / Познає рай, познає волю / І всетворящую любов* («Відьма»), *Благовістив їм слово нове, / Любов, і правду, і добро, / Добро найкращеє на світі, / То братолюбіє* («Неофіти»), *Мужі воспрянули святисє. / По всьому світу розійшлись, / І іменем твого сина, / Твоєї скорбної дитини, / Любов і правду рознесли / По всьому світу* («Марія»), *Моя любо! ... а нам – / Нам любов меж людьми* («Тим неситим очам»), *Когда брат брата алчет крови – / Ты сочетал любовь в чужих, / Свободу людям – в братстве их* («Тризна»), *А горе даром не пройдет / Озlobит сердце пустотою, / Оно возьмет любовь с собою / И все наилучшее возьмет* («Слепая»).

Це найчастотніше в Шевченкових текстах значення лексеми *любов* реалізоване в 16 слововживаннях. Синтетична семантика виділеного значення ускладнюється додатковими семантичними компонентами «прощення» і «жертвність», що актуалізуються в поетичному мовленні Т. Шевченка. Сема «прощення» реалізується в контекстах: *І примиренному присняться / І люде добрі, і любов, / І все добро* («Відьма»), *Пусть люди смотрят, как хотят! Я стыд любовью заменила* («Слепая»), сема «жертвність» – у контексті: *Он говорил, что обще благо / Должно любовью купить / И с благородною отвагой / Стать за народ и зло казнить* («Тризна»).

2. Кохання. Це слововживання зафіксовано в поезії Т. Шевченка 12 разів: *Что дам я подружке моими мечтами? / Любовь... Ах, любви, любви одной! С неё на три века, на вечность бы стало!* («Тризна»), *Придёт пора, пора любить, / И злое сердце человека / Ея любви не пощадит* («Слепая»).

Поетичне мовлення Т. Шевченка в другому виокремленому значенні лексеми *любов* актуалізує додатковий семантичний компонент «інтенсивна емоційність почуття», що реалізується, зокрема, в метафорах *огонь любові, пожар любви: Кто сердце чистее нагрёе / Огнем любви, кто такой? Ты сирота, нема нікого, / Опріче праведного бога* («І станом гнучим, і красою»), *Душа парящая алкала / Огня любви, что бог зажжёт / В стыдливом сердце голубином / Невинной женщины, где б мог / Полёт превыспренный, орлиный / Остановить и соединить / Пожар любви, любви невинной...* («Тризна»).

3. Почуття глибокої прив'язаності, приязні до кого-, чого-небудь, відданості кому-, чому-небудь.

Це значення реалізується у 8 слововживаннях. На основі контекстуального аналізу його можна конкретизувати:

3.1. Сімейна любов, приязнь: *Здыхать над грими? Ні, небоже! Любовь – господня благодать! / Люби ж, мій друже, жінку, діток* («Москалева криниця»), *Любитесь, діточки, весною. / На світі є кого любить / І без користі. Молодою, / Пренепорочною, святою / В малій хатині буде жить / Любовь та чистая. І буде / Святий покой ваш стерегти / І в домовині* («Петрусь»), *Так одружитися і йти, / Не сварячись в тяжкій дорозі, / На той світ тихий перейти. / Не плач, не вопль, не скрежет зуба – / Любовь безвічну, сугубу / На той світ тихий принести* («Росли укупочці, зросли»), *Кому я тоску и любовь расскажу? / Кому сердца раны в слезах покажу? / Здесь нету мне пары, я нищий меж ними* («Тризна»). Сімейну любов поет характеризує рядом позитивнооцінних епітетів: *молода, пренепорочна, свята, чистая, безвічна, сугуба*.

3.2. Дружня, братерська любов: *Багатий не знає / Ні приязні, ні любви – / Він все те наймає* («Не завидуй багатому»), *І брат з братом обнялися / І проговорили / Слово тихої любви / Навіки і віки!* («Єретик»), *Счастливое братство! Единство любви / Почтили вы свято на грешной земли* («Тризна»). Це значення актуалізує додатковий семантичний компонент «єдність» («єдинство любови»).

3.3. Материнська любов: *Она извела людей... / И у забытой сей ограды / Они её не пощадят, / Они готовы растерзать / Ея дряхлеющие руки, / Для их невятен стон разлуки, / Чужда им матери любовь* («Слепая»).

4. Особа, яку люблять: *Єдиная твоя родина, / Любовь єдиная твоя, / Гниє в неволі, в кайданах* («Неофіти»), *Свой найбожественный покров / Пошли тебе, святая дева, / Моё дитя, моя любовь!* («Слепая»).

Лексема *любов* має розгалужену систему означень-епітетів. У переважній більшості – це позитивнооцінні епітети. Так, у значенні «почуття милосердя, співчуття, приязні до ближнього» образ *любов* характеризується епітетами *всесотворящая, щира*, які актуалізують такі семи означуваності, як «творча сила», «безпосередність»,

«безкорисливість»: *І в неволі / Познає рай, познає волю / І встворюючу любов* («Відьма»), *А літа тихенько кралась / І сльози сушили, / Сльози щирої любові* («Три літа»).

У значенні «почуття глибокої прив'язаності, приязні до кого-, чого-небудь, відданості кому-, чому-небудь» (сімейна, братерська любов) лексема *любов* має низку епітетів: *молода, пренепорочна, свята, чистая, безвічна, сугуба, тиха* – *Молодою, / Пренепорочною, святою / В малій хатині буде жити / Любов та чистая* («Петрусь»), *Не плач, не вопль, не скрежет зуба – / Любов безвічну, сугубу / На той світ тихий принести* («Росли укупочці, зросли»), *І брат з братом обнялися / І проговорили / Слово тихої любові / Навіки і віки!* («Єретик»). Серед названих епітетів визначаються такі напрями означуваності: «моральна чистота», «благородство», «правдивість», «вічність», «особливість», «відсутність ворожнечі, сварок». Названі компоненти оцінного значення підтримуються поетикою творів Т. Шевченка.

Лексема *любов* у значенні «кохання» виступає з епітетами *невинная, девственная*, що виражають значення «моральної чистоти»: *А возвратили ль благодать / Её невинних помышлений? Её невинную любовь* («Слепая»).

Отже, можна виділити семантичну групу епітетів, об'єднаних значенням «моральної чистоти»: *пренепорочна, свята, чистая, невинная, девственная* любов.

Образ *любові* як суб'єкта порівняння постає у Шевченківських поетичних перифразах: *любов* – господня благодать, *любов* – сердечний рай, *любов* – огонь небесный, братолюбіє – добро найкраще на світі. Ці перифрази підкреслюють такі семантичні риси *любові* у розумінні поета, як «божественний дар», «чудове, спокійне, щасливе життя», «те, чого потребує людина в житті»: *Любов – господня благодать!* («Москалева криниця»); *Мені ж, мій Боже, на землі / Подай любов, сердечний рай! / І більш нічого не давай* («Молитва»), *Ты силой господа чудесной / Возмог в сердца людей вдохнуть / Огонь любви, огонь небесный* («Тризна»).

Вияв почуття *любові* характеризують іменникові словосполучення з головними словами *слово, сльози*: *слово тихої любові, сльози щирої любові*: *І брат з братом обнялися / І проговорили / Слово тихої любові / Навіки і віки!* («Єретик»), *І сльози сушили, / Сльози щирої любові* («Три літа»). Серед них особливо виразними є метафоричні сполуки: *огонь любові* (*любов-кохання* ототожнюється з вогнем), *зоря всесвітня любові* (*любов* до ближніх ототожнюється з світлом): *Хто серце чистеє нагріє / Огнем любові, хто такий? / Ти сирота, нема нікого* («І станом гнучим, і красою»); *Над Віфлеємом. Правди слово, / Святої правди і любові / Зоря всесвітня зійшла!* («Неофіти»). Особливо яскраві метафоричні іменникові словосполучення зустрічаємо в російськомовних текстах: *огонь любви, пожар любви, восторги любви* (про *любов-кохання*), які вказують на інтенсивність почуття, *единство любви, дух любви* (про братерську *любов*), які підкреслюють такі риси *любові*, як властивість духу і об'єднуюча сила: *Душа парящая алкала / Огня любви, что Бог зажгет / В стыдливом сердце голубином / Невинной женщины, где б мог / Полёт превыспренный, орлиный / Остановитъ и съединитъ / Пожар любви, любви невинной* («Тризна»);

Счастлиное братство! Единство любви / Почтили вы свято на грешной земле («Тризна»); И, отходя, благословил /Свободу мысли, дух любви! («Тризна»).

Дієслівні словосполучення зі словом *любов* в україномовних поезіях Т. Шевченка утворюють дієслова:

- руху – рознести любов, принести любов, подати любов: *І слово правди і любові / в степи і дебрі рознесли!* («В казематі»); *Мені ж, мій Боже, на землі/ Подай любов, сердечний рай!* («Молитва»);

- мовлення – благовістити любов, заговорити про любов: *Послав на землю їм пророка; /Свою любов благовістить! Святу правду возвістить!* («Пророк»);

- мислення і сприйняття – пізнати любов, не знати любові: *Багатий не знає / Ні приязні, ні любові – /Він все те наймає* («Не завидуй багатому»).

Російськомовні твори поета дають широкий семантичний спектр дієслів у складі дієслівних словосполучень з іменником *любовь*, включаючи метафоричні: *вдохнуть огонь любви, алкают огня любви, зажечь огонь любви, съединит пожар любви, сочетать любовь, почитит единство любви, благословит дух любви, рассказать любовь, не пощадит любви, взять любовь с собою.*

За значенням ці дієслова можна об'єднати в семантичні групи на основі спільної семи: 1) сема «потреба любові»: *алкают огня любви*; 2) сема «породження любові»: *вдохнуть огонь любви, зажечь огонь любви*; 3) сема «поєднання любові»: *съединит пожар любви, сочетать любовь*; 4) сема «прославлення любові»: *почитит единство любви, благословит дух любви*; 5) сема «знищення любові»: *не пощадит любви, взять любовь с собою.*

Сполучуваність у поетичному мовленні цих дієслів з іменником *любов* підкреслює такі семантичні ознаки любові, як «духовна сутність», «здатність об'єднувати», «те, чого потребує душа», «те, що можна зруйнувати»: *Возмог в сердца людей вдохнуть / Огонь любви, огонь небесный* («Тризна»); *Душа парящая алкала / Огня любви, что Бог зажег / в стыдливом сердце голубином...* («Тризна»); *Когда брат брата алчет крови – /Ты сочетал любовь в чужих* («Тризна»); *И злое сердце человека / Ея любви не пощадит* («Слепая»).

У дієслівних словосполученнях з іменником *любов* в орудному відмінку *любов* постає почуттям, здатним нейтралізувати негативні вияви і привести до добра: *любовию купитъ обще благо, стыд любовью заменить: Он говорил, что обще благо / Должно любовию купитъ...* («Тризна»); *Пусть люди смотрят, как хотят! Я стыд любовью заменила...* («Слепая»).

Поетичні контексти засвідчують метафоричні конструкції, в яких слово *любов* виконує функцію активного суб'єкта дії, вираженої антропоморфно переосмисленим дієсловом: *любов буде стерегти покой – В малій хатині буде жить / Любовь та чистая. І буде / Святий покой ваш стерегти.* («Петрусь»).

У текстах Т. Шевченка реалізовано асоціативні зв'язки поняття *любов* з образами *правда, добро, рай, воля, свобода, покой, братство, благо*, що виявляються в низці контекстів: *Благовістив їм слово нове, / Любовь, і правду, і добро, / Добро найкраще на світі / То братолюбіє* («Неофіти»); *Любов і правду рознесли / По всьому світу*

(«Марія»), *Чи вже навіки розійшлись? / І слово **правди і любові** / В степи і дебри рознесли!* («Чи ми ще зійдемося знову?»), *І примиренному присняться / І люде добрі, і **любов**, / І все **добро**. І встане вранці / Веселий, і забуде знов / Свою недолю. І в неволі / Познає **рай**, познає **волю** / І **всетворящую любов*** («Відьма»).

Контекстуальним синонімом до лексеми *любов* в поетичному мовленні Т. Шевченка виступає слово *приятель*: *Багатий не знає / Ні **приятель**, ні **любові** – / Він все те наймає* («Не завидуй багатому»).

Знаходимо в поезії Т. Шевченка ряд образів, що протиставляються образу *любові*. Це: *плач, вопль, скрежет зуба, горе, тоска, стыд: **Не плач, не вопль, не скрежет зуба** – / **Любов** безвічну, сугубу / На той світ тихий принести* («Росли укупочці, зросли»), *С моим тихим счастьем они разлучили! / Кому я **тоску** и **любовь** расскажу? / Кому сердца раны в слезах покажу?* («Тризна»).

Дієслово *любити* у різних граматичних формах вживається в україномовних поетичних творах Т. Шевченка 99 разів, в російськомовних – 29 разів [3]. У Словнику мови Шевченка [6, I, с. 380] виділено такі значення лексеми *любити*: 1. Кохати. *Думала – ні люди, ані домовина / З Петром не розрізнять ... уміла **любить***. 2. Почувати глибоку прихильність, прив'язаність до кого-, чого-небудь, бути відданим кому-, чому-небудь. *Де ж ті люде, де ж ті добрі, / Що серце збиралось / З ними жити, їх **любити**? Пропали, пропали!* 3. Мати інтерес, пристрасть, потяг до чого-небудь. Віддавати перевагу чому-небудь, високо цінувати щось. *Любила ж / Вона той тихий божий став*.

Контекстуальний аналіз дозволяє детальніше диференціювати значення дієслова *любити* (*любитися*) в поетичному мовленні Т. Шевченка.

Справді, в текстах Т. Шевченка дієслово *любити* (*любитися*) найчастіше вживається в значенні «кохати»: *Люблю тебе й на сім світі, / Як на тім любила* («Мар'яна-черниця»); *І за що його так довго, / Так тяжко любила!* («Було, роблю що, чи гуляю...»). Об'єктами до дієслова *любити* в цьому значенні виступають переважно займенники (*мене, тебе, його, того, кого знаєш, нікого*), а також лексеми: *милого, голуба, Петруся-серденько, другої*: *За синім би морем **милого** знайшла; / Живого б **любила**, другу б задушила* («Причинна»); *Чи винна ж голубка, що **голуба любить**? / Чи винен той голуб, що сокіл убив?* («Причинна»), *Та й буду жити собі та жити, / **Петруся-серденько любить**, – / Подумала чи то сказала* («Петрусь»).

Суб'єктами до дієслова *любити* у значенні «кохати» постають іменники *серце, дівчина, сирота, голубка, чоловік, милий-серденько, молодий, козак, москаль*: *Не знайте, дівчата! / Не питайте свою долю! / Само **серце** знає, / Кого **любить*** (Тополя); *Питала б сама, / Сама свого **серця**; дала б йому волю / **Любить**, кого знає* («Мар'яна-черниця»); *Може, **дівчина** не **любить**, / За те, що убогий?* («Гайдамаки»); *Нехай старий бурлакує, / Гроші заробляє, / А **молодий** мене **любить**, / Долі не шукає* («Мар'яна-черниця»).

Обставинні компоненти до дієслова *любити* в поданому значенні виражають переважно якісну або часову характеристику дії: *любити як? тяжко, страх як, дуже, всей душой, верно, нежно* (інтенсивність), *щиро, без користі* (істинність), *жартуючи*,

весною: *Чи не в тебе вдався, / Чи не люблю тебе щиро, / Чи з тебе сміявся?* («Думка»);
Бо й вона таки любила – / І страх як любила! («У Вільні, городі преславнім...»);
Любіться, діточки, весною / На світі є кого любить / І без користі («Петрусь»),
Москаль любить жартуючи («Катерина»).

Підрядні конструкції виражають щирість і силу почуття любові: *любити, як серденько знає; на сім світі, як на тім любила; хоч лата на латі; поки не загину тощо – Брови полиняють. / Кохайтесь ж, любіться, / Як серденько знає* («Тополя»); *І дівчина його любить, / Хоч лата на латі* («Гайдамаки»); *Ні, моя рибчино! Буду ходити, буду любить, / Поки не загину!* («Мар'яна-черниця»).

Знаходимо у поета ряд афористичних висловів, які безпосередньо виражають розуміння поетом любові:

- ірраціональність, неконтрольованість любові: *Не так серце любить, щоб з ким поділиться, / Не так воно хоче, як Бог нам дає* («Причинна»); *Любить того, моя сиза, / Серце не навчити!* («Тополя»); *Вона любить, то й не чує, / Що вкралося горе* («Катерина»);

- щирість, безкорисливість любові: *Любіться, діточки, весною / На світі є кого любить / І без користі* («Петрусь»);

- велика цінність любові: *Тяжко, тяжко в світі жити / І нікого не любить, / Аксамитові жупани / Одинокій носить* («І багата я ...»).

Таке трактування поетом любові співзвучне з розумінням її народною ментальністю (Порівняємо з українськими народними прислів'ями та приказками: *Невесело в світі жити, як нема кого любити; Дай серцю волю – заведе в неволю; Кохання не запобіжиш зарання*).

Значення «почувати глибоку прихильність, прив'язаність до кого-, чого-небудь, бути відданим кому-, чому-небудь», визначене у Словнику мови Шевченка, можна конкретизувати, розклавши на ряд значенневих відтінків:

А) «любити ближнього». Образ «ближнього» виступає в номінаціях: *люди, брат, гордящиеся люди*:

І навчає неповинне, / Як в світі жити, людей любить, / За правду стат! За правду згинуть! («Марія»); *А дай жити, серцем жити / І людей любити, / А коли ні ... то проклинати* («Минають дні, минають ночі»); *А там, де люде, добре буде / Там будем жити, людей любить, / Святого Господа хвалить* («Царі»); *І буде варт на світі жити, / Як матимеш кого любить* («Москалева криниця»); *По закону апостола / Ви любите брата! / Суєслови, лицеміри, / Господом прокляті* («Кавказ»); *Розпинати, / А не любить ви вчилися брата! / О роде суєтний, проклятий...* («Юродивий»); *Скажи мне тайное ученье / Любить гордящихся людей / И речью кроткой и смиреньем / Смягчат народных палачей* («Тризна»); *Всё видел, чувствовал и жил, / Людей, изведавши, любил / И тосковал о них украдкой* («Тризна»).

У ролі суб'єктів до дієслова *любити* в наведеному значенні виступають лексеми *люде (люди), серце, святис діточки, ніхто*: *За що мене, як росла я, / Люде не любили?* («Лілея»); *Славний добре знає, / Що не його люди люблять, / А ту тяжку славу* («Не завидує багатому»); *Де ж ті люде, де ж ті добрі, / Що серце збиралось / З ними жити,*

їх любити? / Пропали, пропали! («Катерина»); Аж ось і дітвора біжить / Із города. Його любили / Святиє діточки («Марія»); Й на нашій славній Україні / Ніхто любить мене, вітав, / І я хилився ні до кого («Не гріє сонце на чужині»).

У більшості наведених контекстів поет констатує відсутність любові між людьми. Поет закликає до любові. Цей заклик звучить в його сентенційних висловах: *Душе с прекрасным назначеньем / Должно любить, терпеть, страдать («Тризна»); Людей изведать – и любить! Незлобным сердцем сожалея / О недостойных их делах («Тризна»).*

Б) «любити Батьківщину, Україну». Україна є домінуючим об'єктом щирої любові для Т. Шевченка:

*Для чого я на світ родився, / Свою Україну любить? («Чернець»); Простіть! Я Богу помолюсь... / Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу («Сон»); Якби сказати, що не люблю, / Що я Україну забуваю, / Або лукавих проклинаю / За те, що я тепер терплю, – Єй богу, братія, прощаю / І милосердому молюсь («То так і я тепер пишу»); Для кого я пишу? Для чого? / За що я **Вкраїну** люблю? / Чи варт вона огня святого? («Хіба самому написати»); А все-таки її **люблю**, / Мою **Україну** широку, / Хоч я по її і одинокий («Хіба самому написати»).*

Україна, як об'єкт любові, звучить і в імперативах: *Свою **Україну** любіть, / Любіть її ...Во время люте, / В остатню тяжкую минуту / За неї Господа моліть. («В казематі»); Любітеся, брати мої, **Україну** любіте, / І за неї, безталанну, Господа моліте («В казематі»).*

В) «любити подружжя, дітей»:

*Люби ж, мій друже, **жінку, діток**; / Діли з убогим заробіток («Москалева криниця»); Рушники вже ткались, / І хустина мережалась, / Шовком вишивалась / Думав жити, **любитися**, / Та бога хвалити! А довелось ... («В казематі»); Невесело на світі жити, / Коли **нема кого любить** («Княжна»). Остання цитата є ремінісценцією народного прислів'я. Для поета важкий душевний стан пов'язаний з відсутністю любові. Поет утверджує природність, необхідність і радість любові у житті.*

Г) «материнська любов». Жертвенну, безкорисливу любов матері поет підносить, як одну з найбільших цінностей у світі:

*І жить у Господа просилась. / Бо буде вже кого любить / Вона вже матір'ю ходила, / Уже тишалась і **любила** / Своє **дитя** («Княжна»); І за те ще, що так тяжко / **Дитину любила**. / І любитимеш, небого, / Поки не загинеш («У нашій раї на землі»).*

Д) «любов-дружба, любов-братерство»:

*Ми вкупочці колись росли, / Маленькими собі **любились**. / А матері на нас дивились («Ми вкупочці колись росли»); Тоски глибокою, не случайной / Ни с кем страдалец не делил. / **Друзья любили** всей душою / Его, как кровного («Тризна»).*

Е) «любов до Бога»:

*Холоне серце, як згадаю,... / Що не в Україні буду жити, / Людей і **Господа любить** («В неволі тяжко, хоча й волі»); Щоб стало жаль / Моїх дівчаток, щоб навчилися / Путями добрими ходити, / **Святого Господа любить** / І брата миловати...*

(«Марина»). Наведені рядки Т. Шевченка перегукуються з Євангельськими текстами («любити Бога і ближнього»).

Є) «любов Бога до людей»:

Господь любить свої люди, / Любить, не оставить, / Дожидає, поки правда / Перед ними стане («Давидові псалми»).

Ж) переносне вживання дієслова *любити*, суб'єктом до якого виступають антропоморфні поняття *доля, море* тощо.

На свічку богу заробляла; / Поклони тяжкій б'ючи, / Пречистій ставила, молила, / Щоб доля добрая любила / Її дитину («І виріс я на чужині»).

Отже, об'єктами до дієслова *любити* в загальному значенні «почувати глибоку прихильність, прив'язаність до кого-, чого-небудь, бути відданим кому-, чому-небудь» виступають поняття: *люди, Україна, дитина (діти), жінка, брат, Господь*. Ці номінації мають концептуальне значення для світогляду поета, формуючи аксіологічне поле його світобачення.

Дієслово *любити* в значенні «віддавати перевагу чому-небудь, високо цінувати щось» вживається в шевченковому поетичному мовленні з об'єктними лексемами етичного характеру *правда, добро, козацька слава*, які виступають позитивнооцінними для поета: *Мені ж, о Господи, подай / Любити правду на землі / І друга щирого пошли!* («Царів, кровавих шинкарів»); *Боже милий! Як хочеться жити, / І любити твою правду, / І весь світ обняти!* («Ми восени таки похожі»); *Добре жить / Тому, чия душа і дума / Добро навчилася любить!* («Буває, іноді старий»); *Сліпий старець, сумуючи, / Співає під тином / Любить її, думу правди, / Козацькую славу* («Гайдамаки»).

Позитивнооцінним поняттям *правда, добро, слава* протиставляється об'єктна лексема негативнооцінного характеру: *Ви любите на братові / Шкуру, а не душу* («Кавказ»).

Отже, об'єктами любові у творах Т. Шевченка постають: Батьківщина (Україна), Господь, люди і близькі (дитина, брат, жінка), абстрактні поняття (правда, добро, козацька слава).

Стрижневим для філософії Кобзаря є слово-образ *братолюбіє*, семантика якого реалізується у Т. Шевченка і в словосполученні *любити брата*. Через це ключове слово поет вказує народіві шлях розвитку і буття в історії: *Добро найкращеє на світі, / То братолюбіє* («Неофіти»); *А всім нам вкупі на землі / Єдинодуміє подай і братолюбіє пошли* («Злочинаючих спини»).

Отже, лінгвокогнітивний аналіз концепту *любов* в поетичній творчості Т. Шевченка доводить правдивість висновку Ю. Барабаша про головні чинники буття людини для Т. Шевченка: любов до людей, до Бога і до України. Об'єктами любові у текстах поета виступають також правда, добро, слава. Домінуючим значенням лексеми *любов* у Кобзаря є значення «братерської любові, любові-співчуття і милосердя». Одним з ключових слів у філософії поета є слово *братолюбіє*, що визначає етичне спрямування розвитку українського народу у баченні Т. Шевченка, шлях «визволення від фатуму, родового прокляття української історії – братоненависництва». Поет проповідує християнську любов як основу духовного і суспільного єднання, як основу

національно-державного організму: («Обніміте ж, брати мої / Найменшого брата, – / Нехай мати усміхнеться, / Заплакана мати.»).

Т. Шевченко інтерпретує любов в руслі християнської і народної традиції, розкриваючи в цьому концепті і особистісні смисли. Українській мовній свідомості суголосні ідеї Кобзаря. Любов для поета – найбільша цінність життя, «господня благодать», «сердечний рай». Поет просить любові у «Молитві» («Мені ж, мій Боже, на землі / Подай любов, сердечний рай! / І більш нічого не давай»). На основі проведеного аналізу можна синтезувати такі семантичні ознаки образу любові у Т. Шевченка: любов – це властивість духу, божественний дар, їй властива моральна чистота, безкорисливість, відсутність ворожнечі, сварок, вона має об'єднуючу силу, перемагає зло і приводить до добра. Традиційно поет порівнює любов з вогнем або світлом. Шевченкові епітети, що характеризують це слово: щира, чиста, тиха, безвічна. Любов не змінює свою сутність («Не плач, не вопль, не скрежет зуба – / Любов безвічну, сугубу / На той світ тихий принести»). Любов, за Кобзарем, є призначенням людини в житті, потребою її душі, її природним станом, що приносить щастя, радість і спокій. Поет засуджує відсутність любові як в конкретній людині, так і в суспільстві.

Література

1. Барабаш Ю. Любов / Ю. Барабаш // Зб. Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка. – К.: Наукова думка, 2008. – С. 185–212.
2. Єрмоленко С. Я. Філософія мови Тараса Шевченка / С. Я. Єрмоленко // Українська мова. – 2014. – № 2 (50). – С. 3–18.
3. Конкорданція поетичних творів Т. Шевченка / [ред. і упоряд. О. Ільницького, Ю. Гавриша]. – Т. 1–4. – Нью-Йорк : ВЦ НТШ; Едмонтон – Торонто : КІУС, 2001.
4. Словарь української мови в 4-х т. / [упор. Б. Грінченко]. – К., 1907–1909. – Т. 2. – 578 с.
5. Словарь языка русских приведенный Шевченко: В 2-х томах / [под ред. И. К. Белодеда]. – К. : Наукова думка, 1985–1986. – Т. 1. – 754 с.
6. Словник мови Шевченка: В 2-х т. / [редкол. В.С. Ващенко та ін.]. – К.: Наук. думка, 1964. – Т.1. – 484 с.
7. Словник української мови: В 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 4. – 839 с.
8. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 1993. – Т. 1. – 528 с.
9. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Т. Шевченко. – К. : Наукова думка, 2001–2014. – Т. 1–2.

References

1. Barabash, Yu. (2008), *Love, The Digest Themes and motives of Taras Shevchenko's poetry* [*Ljubov, Zbirnyk Temy i motyvy poezii' Tarasa Shevchenka*], Naukova dumka, Kyiv, pp. 185–212.

2. Yermolenko, S. Ya. (2014), *Philosophy of the language of Taras Shevchenko* [*Filosofija movy Tarasa Shevchenka*], *Ukrai'ns'ka mova*, № 2 (50), pp. 3–18.
3. *Concordance of poetry works by T. Shevchenko* (2001) [*Konkordancija poetychnyh tvoriv T. Shevchenka*], Edited and ordered by O. Ilnitsky, Yu. Gavrish, Vol. 1–4, New York: VC NTSH; Edmonton – Toronto: KIUS.
4. *Dictionary of Ukrainian language in 4 volumes* [*Slovar ukrainskoi movy v 4 t.*], Compiled by B. Grinchenko (1907–1909), Vol. 2, Kyiv, 578 p.
5. *Dictionary of the language of Russian works of Shevchenko in 2 volumes* (1985–1986) [*Slovar' jazyka russkih proizvedenij Shevchenko v 2 t.*], Edited by I. K. Beloded, Naukova dumka, Kyiv, Vol. 1, 754 p.
6. *Dictionary of the language of Shevchenko in 2 volumes* (1964) [*Slovnnyk movy Shevchenka v 2 t.*], Edited by V. S. Vashchenko et al., Naukova dumka, Kyiv, Vol.1, 484 p.
7. *Ukrainian language dictionary: in 11 volumes* (1970–1980) [*Slovnnyk ukrainskoi movy: v 11 t.*], Naukova dumka, Kyiv, Vol. 4, 839 p.
8. *Phraseological dictionary of Ukrainian language* (1993) [*Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy*], Compiled by V. M. Bilonozhenko et al., Naukova dumka, Kyiv, Vol. 1, 528 p.
9. *Shevchenko, T.* (2001– 2014), *A complete collection of works in 12 volumes* [*Povne zibrannja tvoriv v 12 tomah*], Naukova dumka, Kyiv, Vol. 1–2.

Н. А. Ещенко,

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
кафедра украинского и русского языков как иностранных*

ДИСКУРСИВНОЕ РАЗВИТИЕ КОНЦЕПТА «ЛЮБОВЬ» В ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

В статье сделана попытка осуществить лингвокогнитивный анализ концепта «любовь» в поэтических произведениях Тараса Шевченко. Рассматривается дискурсивное развитие концепта «любовь» в текстах поэта. Выделены основные семантические признаки образа «любовь». Проанализированы контекстуальное окружение, эпитеты, сравнительные и метафорические конструкции.

Ключевые слова: концепт «любовь», язык Т. Шевченко, концептуальный анализ, философия Т. Шевченко.

N. O. Yeshchenko,

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Department of Ukrainian and Russian as Foreign Languages*

THE DISCURSIVE DEVELOPMENT OF THE CONCEPT “LOVE” IN TARAS SHEVCHENKO’S POETIC TEXTS

This article devotes to linguistic and cognitive analysis of the concept “love” in Taras Shevchenko’s poetry. The discursive development of the concept “love” in Shevchenko’s poetic texts is studied in the article. The contexts of use, epithets, comparative and

metaphorical constructions are analyzed. The basic semantic features of the image of love in Shevchenko's poetry are highlighted.

Linguistic and cognitive analysis of the concept "love" in poetry of T. Shevchenko shows that the dominant meaning of word "love" in poetry is "brotherly love, love-compassion and mercy". Besides, the word "love" functions in poetry in the meanings of "sense of heartfelt affection for a person of another gender", "family love", "friendly love-affection", "maternal love", "love to Ukraine", "love to God". The objects of love in the poet's texts are also true, good, glory. This proves the truth of the conclusion of Y. Barabash, that the main factors of human existence for T. Shevchenko are love for people, for God and for Ukraine.

One of the key words in the poet's philosophy is the word "brotherly love", which defines the ethical direction of the development of the Ukrainian people in the vision of T. Shevchenko, the way of "liberation from the fate and the curse of Ukrainian history – brotherly hatred". The poet preaches Christian love as the basis of spiritual and social unity, as the basis of a nation-state organism.

Key words: the concept "love", Shevchenko's language, conceptual analysis, Shevchenko's philosophy.

УДК 811.161.2'27(477.74-22):371

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141329>

У. В. Кришталь,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри української мови*

МОВНА СИТУАЦІЯ У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ШИРЯЇВСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ПЕРІОД 2012 – 2013 ТА 2014 – 2015 РОКІВ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНЕ ОПИТУВАННЯ

На основі соціолінгвістичного експерименту у статті простежено функціонування української мови серед учнів шкіл Ширяївського району Одеської області. З'ясовано ставлення респондентів до вибору мови спілкування. Схарактеризовано вибір школярами мови для перегляду телепередач, читання книжок, спілкування у побуті та соціальній сфері. Визначено мотиви вибору респондентами мови спілкування. Порівняно результати опитування на тлі подій останніх років у державі.

Ключові слова: мовна ситуація, соціолінгвістичне опитування, анкетування, рідна мова, функціональна мова, респондент.

Постановка наукової проблеми та її значення. Питання багатомовності завжди користувалось попитом. Вольтер вважав багатомовність одним з найбільших нещасть буття, а хтось трактував його як божий дар, що дав апостолам змогу проповідувати різними мовами. Та все ж, «багатомовність створює бар'єри між народами, що іноді

міцніші за державні кордони, – мова виступає як фактор розмежування, відчуження» [7, с. 107].

В Україні проблема білінгвізму є актуальною та наразі постає особливо гостро: переважна більшість населення за національністю є українцями, але не всі українці надають перевагу своїй «законній» українській мові. У статті проаналізовано мовну ситуацію в одному з найскладніших для соціолінгвістичних досліджень регіоні – Одещині.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Соціолінгвістичні дослідження, особливо таке явище, як двомовність, цікавлять багатьох українських мовознавців, проте є поки що не так багато досліджень про мовну ситуацію в конкретних містах та регіонах нашої держави. Особливу увагу науковці приділяють регіональним дослідженням, як-от: А. Велика здійснила соціолінгвістичне опитування студентів ОДУВС [4]; О. Данилевська дослідила мовне середовище загальноосвітніх навчальних закладів в Україні [5]; Г. Залізник та Л. Масенко схарактеризували мовну ситуацію м. Києва [6], що засвідчує диглосний характер білінгвізму на теренах України. У статті ми також послуговуємося соціолінгвістичними напрацюваннями О. Бондаря [2], Т. Бурди [3], О. Ткаченка [8] та ін.

Формулювання мети й завдань дослідження. Метою дослідження було проведення всебічного аналізу мовної ситуації у загальноосвітніх навчальних закладах районного центру – Ширяївського району Одеської області та визначення тенденцій поширення української мови, як основного засобу комунікації в усіх сферах життя відповідних населених пунктів. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: 1) систематизувати й узагальнити теоретичні дослідження мовленнєвої поведінки учнів шкіл Ширяївського району Одеської області; 2) схарактеризувати особливості мовленнєвої компетенції учнів загальноосвітніх шкіл; 3) проаналізувати мовну ситуацію району; 4) оцінити умови для забезпечення повноцінного функціонування української мови в одній із сфер спілкування (загальноосвітніх навчальних закладах названих сіл). **Предметом** дослідження є формування мовної компетенції учнів шкіл Ширяївського району Одеської області. **Об'єктом** є соціолінгвістична ситуація в мовній свідомості учнів загальноосвітніх шкіл.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Проведення цього комплексного дослідження складається з масового опитування методом анкетування мешканців за місцем проживання. Вибіркова сукупність масового опитування населення репрезентує молодь шкільного віку. Обсяг вибірки становить 548 осіб. У зв'язку з тим, що опитування проводилось протягом чотирьох років – двох до Революції Гідності й війни з Росією та двох під час цих подій, респондентів було поділено на дві групи – тих, кого опитали до, й тих, кого опитали під час зазначеного періоду.

Нижче подано відповіді респондентів, які брали участь в анкетуванні у 2012 – 2013 роках. Серед респондентів свою національність визначили, як українську 99,1 % опитаних. 94,3 % мають батьків українців, у 3,8 % один із батьків є українцем, 0,9 % зазначили іншу національність свою та батьків, 0,9 % зазначили свою національність,

як українську, незважаючи на те, що обоє батьків мають іншу національність. Всього до групи поліетнічних респондентів виділено 5,7 % від загальної кількості опитаних.

Розподіл відповідей на питання *«Яку мову Ви вважаєте рідною?»* дав результати, які дещо відрізняються від розподілу груп населення за етнічною ідентифікацією: українську мову зазначили рідною 95,2 %, російську – 3,8 %. 0,9 % респондентів, які мають батьків іншої національності та свою національну приналежність, визначили як іншу, рідною вважають українську 0,5 % респондентів, які мають одного з батьків російської національності визнають рідною російську мову, 3,3 % опитаних, які рідною визначили російську мову – українці з батьками українцями.

Мовою спілкування у повсякденному житті визначили українську 61 % респондентів. Українську та російську однаковою мірою – 37,5 % (2,8 % – респонденти із поліетнічних сімей. 1 % тих, хто спілкується у повсякденному житті російською мовою, – українці з батьками українцями.

Високий показник української мови дають питання, що стосуються шкільного життя. Так, *найкраще українською мовою володіють* 81 %, *вміють писати українською краще* – 85,5 %, *звертаються до вчителів українською* – 94,8 %. Нижчий показник української мови показує питання *«Якою мовою Вам відповідають учителі?»* – 76,7 %, що пояснюється тим, що багато працівників освіти приїхали до району з різних куточків колишнього Радянського Союзу російськомовними. Такі вчителі переважно навчають російській, іноземним мовам чи математичним наукам. Ще нижчий показник української мови серед питань, що стосуються шкільного життя, спостерігається у питанні про *мову спілкування з однокласними* – 69,2 %.

Наступний блок питань стосується спілкування з незнайомими людьми. Тут відсоток української не підіймається вище 60,3 %, що є відносно низьким показником, зважаючи на те, що *рідною вважають саме українську мову* 95,2 %. Найнижчий показник української – 57,9 % у питанні про те, *якою мовою відповідають у кафе та магазинах*, можна пояснити тим, що у закладах збуту товарів та розважальних центрах часто працюють приїжджі люди. І не лише російськомовні. У районному центрі, наприклад, у таких місцях працює дуже багато людей ромської та вірменської національностей, які взагалі спілкуються здебільшого мовами своїх народів, а з українськомовними людьми – російською. Це відголоски минулої епохи Радянського Союзу, коли ніхто не переймався питанням вивчення мови іншої країни. Головне було – знати російську.

Питання *спілкування з незнайомими літніми людьми* теж можна віднести до цього блоку. Показник української тут сягає 76,1 %, що є високим і показує, що це дійсно українськомовні села, де літні люди завжди розмовляли українською мовою та досі зберігають цю традицію. Молодь же не дуже переймається питанням збереження власної культури та мови. Особливо видно це у питаннях, що стосуються того, *якою мовою спілкуються за відсутності / у присутності російськомовних людей*. Так, *за відсутності російськомовних* українську обирає 86,2 % респондентів, а *у присутності* – 32,6 %. У цей час показник використання російської мови з 11,9 % до 33,7 %. Можна

дійти висновку, що у цих відповідях спостерігається не що інше, як комплекс меншовартості перед носіями російської мови.

Російську мову окремим варіантом тут обирають у 95 % питань. Найвищий показник російської – 33,7 % у питанні *про мову спілкування у присутності російськомовних людей*.

Найвищий показник української мови – 95,2 % спостерігається у відповіді на питання *про рідну мову*. Найнижчий – 23,5 % у питання *про мову перегляду телепередач*.

На основні питання про рідну мову респонденти відповіли – українська 95,2 %; про державну мову – українська – 95 %; про мову освіти – українська – 89,1 %.

Отже, загалом можна дійти висновку, що соціолінгвістична ситуація у районі до 2014 року була досить стабільною, оскільки показники прихильності до української мови високі, особливо у питанні про рідну мову та питаннях, що стосуються мовної політики та шкільного життя. У блоці питань, що стосуються спілкування з незнайомими та російськомовними людьми, показник прихильності до української мови різко падає, що можна трактувати, як комплекс меншовартості.

Нижче подано відповіді респондентів, які брали участь в анкетуванні у 2014 – 2015 роках. Українську мову *рідною вважають* 97,6 % респондентів, 3,6 %, що зазначили рідною українську мову, мають або іншу національність, або батьків іншої національності, 0,6 % респондентів із поліетнічних сімей вважають рідною іншу мову. 1,5 % респондентів, що вказали рідною російську – українці з моноетнічних українських сімей. Щодо питання мови, якою *спілкуються у родині*, то респонденти подали такі результати: 61,7 % у сім'ї спілкуються українською мовою, 35,9 % спілкуються і українською, і російською, 1,5 % – російською, іншою – 0,9 %.

Ця група респондентів подає найвищий показник прихильності до української мови у питанні про *рідну мову* – 97,6 %, найнижчий – у питанні про *мову перегляду телепередач* – 33 %. Російська мова окремим варіантом зустрічається у 100 % питань. Найвищий показник прихильності до неї сягає у питанні про *мову спілкування у присутності російськомовних людей* – 21,6 %. Інша мова окремим варіантом фігурує у 31,6 % питань.

Мовою перегляду телепередач 23,5 % обирають українську мову. Це найнижчий показник прихильності до української мови з усіх питань анкети. Що стосується питання вибору мови *при читанні художньої літератури*, то тут відсоток значно вищий – 72,4 %, але все одно не достатньо високий, зважаючи на те, що рідною вважають українську мову 96,5 %.

Результати опитування у цих двох групах відрізняються. Рідною мовою українську обрали 2012 – 2013 року 95,2 % респондентів, а 2014 – 2015 – 97,6 %. Вбачаємо невелике, але зрушення в бік української мови, особливо, якщо брати до уваги той факт, що 2015 року анкетування проводилось у с. Петровірівці, де мешкає велика кількість ромів.

Загалом у респондентів, які брали участь в опитуванні у 2014 – 2015 роках, прихильність до української мови порівняно із 2012 – 2013 роками зросла у 78,9 % питань.

Питаннями, у яких найбільшого росту досяг показник прихильності до української мови стали питання *про мову спілкування з незнайомими людьми*. Тут відсоток української мови збільшився на 7,4 % та сягнув 67,7 % (був 60,3 %).

У питанні щодо *мови перегляду телепередач* показник прихильності до української мови зріс з 23,5 % на 9,5 % і становить 33 %, що, звичайно мало, але є неабияким успіхом у сфері українськомовного телебачення. Показник української мови зріс аж на 23,6 % у питанні *про мову спілкування у присутності російськомовних людей* і становить 56,2 % порівняно з 2012 – 2013 роками, де він не перевищував 32,6 %. Це є теж великим зрушенням, адже означає, що українська мова поступово позбавляється комплексу меншовартості й готова відстоювати свої привілеї, особливо у такий непростий для нашої країни час.

Показник прихильності до російської мови незначною мірою, але зріс у 36,8 % питань: на 0,5 % – у питанні *про мову повсякденного спілкування*, на 0,9 % – у питанні *про мову, якою краще вміють писати*, на 0,5 % – у питанні *про мову, якою відповідають учителі*, на 0,9 % – у питанні *про мову спілкування з незнайомими людьми*, на 0,4 % – у питанні *про мову спілкування з незнайомими літніми людьми* та на 0,4 % – у питанні *про державну мову*. Також російська мова, як окремий варіант, з'явилась у питанні *про мову художньої літератури*, де сягнула 1,9 %.

Порівнюючи результати опитування, спостерігаємо помітні зрушення у бік української мови, що дає змогу дійти висновку, що останні події, які розгортаються на теренах України потроху, на жаль, не так швидко, як хотілося б, змінюють самосвідомість українців на краще. Малими темпами, але комплекс меншовартості перед російськомовним населенням нівелюється.

Література

1. *Антонюк О. В.* Особливості мовної ситуації у навчальному соціумі смт. Ширяєве / *О. В. Антонюк, У. В. Кришталь* // *Одеська лінгвістична школа : інтеграція підходів : колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю.* – Одеса : ПолиПринт, 2015. – С. 101–107.

2. *Бондар О. І.* Мова як визначальний етноутворюючий чинник у зв'язку з соціолінгвістичною ситуацією на Півдні України / *О. І. Бондар* // *Мова : структура, суспільство, культура : зб. наук. статей.* – Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2012. – С. 142–149.

3. *Бурда Т.* Мотивація мовної поведінки білінгвів (Психолінгвістичне дослідження) / *Т. Бурда* // *Урок української.* – 1999. – № 9 – 10. – С. 11.

4. *Велика А.* Соціолінгвістичне опитування курсантів та працівників міліції м. Одеси про мовну ситуацію в Україні / *А. Велика* // *Мова і суспільство.* – 2011. – № 2. – С. 72–77.

5. Данилевська О. М. Мовна ситуація в загальноосвітніх навчальних закладах України (за результатами соціолінгвістичного дослідження) / О. М. Данилевська // Записки з українського мовознавства : зб. наук. праць. / гол. ред. Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : ПолиПринт, 2017. – Том 2. – Вип. 24. – С. 28–43.

6. Залізник Г. М. Мовна ситуація Києва : день сьогоднішній та прийдешній / Г. М. Залізник, Л. Т. Масенко. – К. : КМ Академія, 2001. – 95 с.

7. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Вид. фірма Відродження, 1994. – 218 с.

8. Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу / О. Ткаченко. – К. : Спалах, 2004. – 271 с.

9. Форманова С. В. Мовна ситуація у шкільному середовищі Ширяївського району Одеської області у період 2012 – 2013 та 2014 – 2015 років / С. В. Форманова, У. В. Кришталь // Гончарівські читання : зб. наук. статей. – Одеса : вид. Букаєв В. В., 2017. – С. 85–88.

References

1. Antonyuk, O. V. (2015), *Features of the linguistic situation in the educational society of the village Shyriaieve* [Osoblyvosti movnoji sytuaciji u navchal'nomu sociumi smt. Shyryajeve], *Odesa Linguistic School: Integration of Approaches: Collective. Monogr.*, Odessa, pp. 101–107.

2. Bondar, O. I. (2012), *Language as a Defining Ethnoprimiting Factor in Connection with the Sociolinguistic Situation in the South of Ukraine* [Mova jak vyznachal'nyj etnoutvoryujuchyj chynnyk u зв'язku z sociolingvistychnoju sytuacijeju na Pivdni Ukrajinu], *Language: Structure, Society, Culture: Sb. sciences articles*, Odessa, pp. 142–149.

3. Burda, T. (1999), *Motivation of linguistic behavior of bilinguals (Psycholinguistic study)* [Motyvacija movnoji povedinky bilingviv (Psycholingvistychno doslidzhennya)], *Ukrainian lesson*, No. 9–10, 11 p.

4. Velika, A. (2011), *Sociolinguistic survey of cadets and police officers in Odesa about the linguistic situation in Ukraine* [Sociolingvistychno opytuvannya kursantiv ta pracivnykiv milicii' m. Odesy pro movnu sytuaciju v Ukrajinu], *Language and society*, No. 2, pp. 72–77.

5. Danilevskaya, O. M. (2017), *Language situation in general educational institutions of Ukraine (on the results of sociolinguistic research)* [Movna sytuacija v zagal'noosvitnih navchal'nyh zakladah Ukrajinu (za rezul'tatamy sociolingvistychnogo doslidzhennya)], *Notes on Ukrainian linguistics: Sb. sciences works*, Odessa, Volume 2, No. 24, pp. 28–43.

6. Zalizniak, G. M. (2001), *Language situation in Kyjiv : the present day and the future* [Movna sytuacija Kyjeva : den' s'ogodnishnij ta pryjdeshnij], Kiyiv, 95 p.

7. Ivanishin, V. (1994), *Language and nation* [Mova i nacija], Drohobych, 218 pp.

8. Tkachenko, O. (2004), *Ukrainian language and linguistic life of the world* [Ukrajin's'ka mova i movne zhyttya svitu], Kiyiv, 271 p.

9. Formanova, S. V. (2017), *The language situation in the school environment of the Shyriaieve district of the Odesa region in the period 2012 – 2013 and 2014 – 2015* [Movna

sytuacija u shkil'nomu seredovyshhi Shyryai'vs'kogo rajonu Odes'koi' oblasti u period 2012 – 2013 ta 2014 – 2015 rokiv], Goncharov Readings: Sb. sciences articles, Odesa, P. 85–88.

У. В. Кришталь,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

**ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ В ШКОЛЬНОЙ СРЕДЕ ШИРЯЕВСКОГО
РАЙОНА ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ В ПЕРИОД 2012 – 2013
И 2014 – 2015 ГОДОВ: СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ОПРОС**

На основе социолингвистического эксперимента в статье отслежено функционирование украинского языка среди учеников школ Ширяевского района Одесской области. Выяснено отношение респондентов к выбору языка общения. Охарактеризирован выбор школьниками языка для просмотра телепередач, чтения книг, общения в быту и социальной сфере. Определены мотивы выбора респондентами языка общения. Сравнены результаты опроса на почве событий последних годов в государстве.

Ключевые слова: языковая ситуация, социолингвистический опрос, анкетирование, родной язык, функциональный язык, респондент.

U. V. Kryshstal,

*Odesa Mechnikov National University,
Ukrainian language department*

**LANGUAGE SITUATION IN THE SCHOOL ENVIRONMENT
OF SHYRIAIEVE RAION OF ODESA OBLAST IN THE PERIOD
2012 – 2013 AND 2014 – 2015: SOCIOLINGUISTIC SURVEY**

The issue of multilingualism has always been in demand. In Ukraine, the problem of bilingualism is relevant and is currently particularly acute: the vast majority of the population are Ukrainians by nationality, but not all Ukrainians prefer their "lawful" Ukrainian language. The article deals with the linguistic situation in one of the most difficult region for sociolinguistic research - Odesa Oblast. The functioning of the Ukrainian language among the students of the schools of the Shyriaieve district of Odesa region was traced in the article on the basis of the sociolinguistic experiment. The respondents' attitude towards the choice of the language of communication was revealed. The students' choice of the language for watching television programs, reading books, communication in everyday life and social sphere was characterized. The motives of respondents' choice of the languages of communication were determined. The results of the survey were compared on the background of recent events in the state. Observing the results of the survey of different years, we see noticeable changes towards the Ukrainian language, which allows us to conclude that the recent events unfolding gradually in Ukraine, unfortunately, don't change the self-consciousness of Ukrainians for the better as fast as desirable. Slowly but the system of inferiority towards the Russian-speaking population is leveled off.

Key words: linguistic situation, sociolinguistic survey, questionnaires, native language, functional language, respondent.

УДК 81'27:81.16'2

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141330>

Г. Г. Стойкова,

канд. філол. наук, доц.,

Одеський регіональний інститут державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України,

доцент кафедри української та іноземних мов

ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Метою статті є огляд загальної законодавчої бази України щодо реалізації державної мовної політики в Україні на сучасному етапі з питання користування українською мовою як державною.

Предметом розгляду є українська мова як державна мова в Україні. Результатом вивчення проблеми є доведення, що з дослідження законодавчої бази ХХІ століття, яка стосується державної мовної політики України, щодо розширення сфери застосування української мови як державної, нинішня влада забезпечує повну підтримку української мови як державної, українська мова стає більш захищеною на законодавчому рівні.

Ключові слова: українська мова, державна мова, мова національних меншин, народ, державна мовна політика.

Статтю присвячено дослідженню законодавчої бази ХХІ століття, що стосується державної мовної політики України щодо розширення сфери застосування української мови як державної. Ця проблема була актуальною у кінці ХХ століття і залишається не менш актуальною і на початку ХХІ століття, про що свідчить досліджувана законодавча база України.

Серед українських дослідників особливу увагу у вивченні даної проблеми приділяли у своїх працях науковці: О. Бондар, В. Гошовська, В. Колісник, І. Лопушинський, Л. Масенко, Л. Мацько, Р. Кісь, І. Кресіна, О. Селіванова, О. Тараненко, О. Ткаченко, Ю. Ющук та ін.

Метою даної статті є огляд загальної законодавчої бази України щодо реалізації державної мовної політики в Україні на сучасному етапі з питання користування українською мовою як державною.

Мова – один із головних компонентів індивідуальної та колективної ідентичності. Мова – це скарбниця, сила, якою народ володіє. Мова – це сила, яка дозволяє народу бути єдиним із собою та зі світом. Мова створює оточення, в якому живе окремий народ. Мова несе в собі мудрість народу, вона зберігає закони, за якими кожний народ існує у світі. Мова визначає внутрішнє духовне життя народу, вона

з'ясовує відношення між людьми. Через мову проявляється менталітет народу, а саме: бачення світу, бачення його будови та зв'язків, які в ньому діють, способи взаємодії. Менталітет створює мова, вона підтримує його. Яку мову створив розум людини, у такому світі й живе людина. Багатомовність, особливо мови, з якими індивід регулярно взаємодіє, сприяє збагаченню всіх мов та є засобом скріплення взаєморозуміння та толерантності. Багатомовність як засіб інтеграції повинні поважати всі, особливо в лінгвістично різномовних суспільствах.

Мовна політика – найвагоміша частка державних реформ в Україні початку ХХІ століття, сутність яких – сукупність ідеологічних постулатів та практичних дій, спрямованих на врегулювання мовних відносин у країні або на розвиток мови в певному напрямі. Державна мовна політика, як і інші соціокультурні явища, має парадоксальний вимір через своє прагнення утвердити українську мову як державну. Вибір державної мови залежить від демографічних, географічних, психологічних, політичних і релігійних чинників [5]. Р. Кісь зазначив, що проблема мовного будівництва в Україні є проблемою кардинальної зміни самої етнолінгвальної ситуації в українських містах. А це означає закорінювання тут української культури через розвиток якісної інфраструктури українських мас-медіа, українських молодіжних клубів, клубів для бізнесменів, елітарних клубів, української шоу-індустрії. Усілякого стимулювання потребує зростання престижного статусу українського слова через законодавчу кодифікацію [2]. Для утвердження української мови як державної та розширення сфери її функціонування у суспільстві має бути задіяний комплекс чинників, серед яких основними є формування і становлення українського державного апарату, всіх його гілок, а також реальне перетворення освітньо-наукової системи в національно-орієнтовану, в українську за ідеєю, духом, змістом і формою.

У Латвії та Естонії з 1992 року запроваджено іспити на знання державної мови для посад і професій, на отримання постійного виду на проживання, статусу постійного жителя Європейського Союзу. У Латвії існує Державне агентство з мовних питань. Основний нормативний документ – Правила про обсяг знань державної мови і Порядок перевірки знання мови, затверджений Кабінетом Міністрів Латвії 07 липня 2009 року, визначають конкретні вимоги щодо володіння державною мовою відповідно до посад і професій в державних і приватних структурах (список професій і шість відповідних мовних рівнів).

Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 року № 301 «Про організацію проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою» затверджений не тільки Порядок атестації майбутніх державних службовців, а й вимоги до рівня мовної компетентності, осіб, які претендують на зайняття посади державної служби (мовна компетентність державного службовця включає знання про функціонування і системну організацію української мови на рівнях лексики, граматики, фонетики і фонології, орфографії, орфоєпії, пунктуації, а саме: володіння, вміння, застосування) та вимоги до рівня комунікативної компетентності, осіб, які претендують на зайняття посади державної служби (комунікативна компетентність державного службовця передбачає створення текстів

різних жанрів усного й писемного мовлення, у тому числі офіційно-ділового стилю, монологічне та діалогічне (полілогічне) мовлення фахового спрямування (доповідь, звіт, промова, дискусія, організація офіційних заходів, адміністративне та корпоративне спілкування), спілкування українською мовою на засадах соціальної та міжособистісної лексики етики, моделювання комунікативної поведінки відповідно до ситуації в роботі з конфліктними групами (правопорушниками, особами з особливими потребами тощо) обрання та застосування різних комунікативних стратегій для досягнення позитивного результату). Атестацію майбутніх державних службовців з вільного володіння державною мовою здійснюють уповноважені заклади вищої освіти – заклади, які відповідно до ліцензії Міністерства освіти і науки здійснюють підготовку здобувачів вищої освіти в галузі знань «Публічне управління та адміністрування». Постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 818 «Деякі питання проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою» встановлено здійснення моніторингу щодо виконання вимог Порядку атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 року № 301 «Про організацію проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою» стосовно засідань атестаційних комісій уповноважених закладів вищої освіти покладається на Національне агентство України з питань державної служби, державний нагляд (контроль) за організацією та забезпечення якості атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою покладено на Державну службу якості освіти. Робота даного проекту розпочата і триває. Працівники органів публічної влади, готуючись до атестації зі знання української мови як державної, відчують відповідальність як представники держави за користування державною мовою. Голова Національного агентства України з питань державної служби К. Ващенко під час брифінгу в Українському кризовому медіа-центрі розповів, що кандидати на атестацію можуть пройти в одному із 74 закладів вищої освіти, які долучилися до проекту. Ці заклади вищої освіти розташовані по всій території України. За 100 днів від старту атестації на знання державної мови для кандидатів на посади державної служби до атестаційних комісій звернулося близько 10 тисяч кандидатів. Вільне володіння державною мовою підтвердили 6 тисяч кандидатів, надавши бал з атестату про середню освіту. Із 4 тисяч, яким довелося проходити атестацію, 200 кандидатів не набрали достатнього балу [11].

Президент України П. Порошенко своїм Указом від 31 травня 2018 року № 156/2018 «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України» з метою забезпечення додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя та на всій території України, посилення її консолідуючої ролі в українському суспільстві як засобу зміцнення державної єдності, урахувавши необхідність захисту національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору, заохочення процесів її

інтеграції в європейський та світовий культурний простір постановив визнати за необхідне вжиття невідкладних заходів щодо зміцнення державного статусу української мови та створення єдиного культурного простору України. Цим Указом Президент України дав конкретні доручення щодо зміцнення державного статусу української мови органам публічної влади та конкретні терміни їх виконання. Кабінету Міністрів України доручив: утворити експертну групу із залученням представників державних органів та органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, провідних вітчизняних вчених і міжнародних фахівців для здійснення комплексного аналізу сучасної мовно-культурної ситуації в Україні; затвердити державну цільову програму на 2018 – 2028 роки з урахуванням пропозицій експертної групи, спрямовану на забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя, створення єдиного культурного простору України та збереження цілісності держави, передбачивши заходи щодо зміцнення державного статусу української мови, вироблення дієвих механізмів її захисту та розвитку; забезпечення додержання посадовими і службовими особами органів публічної влади та органів місцевого самоврядування вимог закону щодо обов'язковості використання державної мови під час виконання своїх посадових обов'язків, розвитку національної словникової бази, покращення якості викладання державної мови в закладах освіти; запровадження в установленому порядку сертифікаційного іспиту з української мови для осіб, які подають клопотання про прийняття до громадянства України; покращення якості україномовного культурного продукту на телебаченні, радіо, у кіно- та відео-мережі; подальшої підтримки книговидавничої справи в Україні українською мовою; заохочення молоді до вивчення, навчання та спілкування українською мовою, запровадження та реалізації відповідних проєктів; створення умов для забезпечення реалізації громадянами права на одержання інформації українською мовою, у тому числі через друковані засоби масової інформації (пресу), рекламу, розширення україномовного інформаційного простору; розвитку комп'ютерного забезпечення українською мовою. Щороку до Дня української писемності та мови інформувати Президента України про мовно-культурну ситуацію в Україні та заходи, вжиті для захисту та забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної.

Одним із визначних чинників мовної політики є освіта, що здійснюється офіційною мовою. У правовому аспекті державна мовна політика в галузі освіти визначена Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», актами Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, а також відповідними нормативно-правовими актами Міністерства освіти і науки України. Стаття 7 «Мова освіти» Закону України «Про освіту» № 2145-VIII, що був прийнятий Верховною Радою України 05 вересня 2017 року, в якій наголошено, що мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова, була широко обговорена не тільки в Україні, а й за кордоном. Представників національних меншин України та держав, з якими вони підтримують

національні зв'язки, обурила ця стаття тим, що особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання державною мовою поряд із мовою відповідної національної меншини. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою. Міжнародні стандарти уточнюють зміст права осіб, які належать до національних меншин, у них є право користуватися рідною мовою вільно, без перешкод, у приватному житті та в публічній сфері, в усній та писемній формах. Це право користуватися, зберігати мови національних меншин повинно гармонувати з іншими правами, у тому числі з визначенням однієї мови як загальної основи для функціонування, інтеграції суспільства та участі представників національних меншин у культурному, соціальному, економічному та громадсько-політичному житті держави. Така участь має на меті, що представники національних меншин повинні вільно володіти державною мовою. Багатонаціональна держава повинна визначити державну мову, тобто мову офіційного використання в державних органах, закладах, що надають публічні послуги, а також в інших структурах. Така держава повинна забезпечити кожному, у тому числі осіб національних меншин, однакові можливості вивчення державної мови з метою забезпечення рівних прав та ефективної участі в економічному, соціальному, культурному та політичному житті. Рівність полягає в тому, що кожен знає та згоден займати своє місце у світі й не претендує на чуже. Таким чином, популяризація державної мови за допомоги позитивних стимулів, у тому числі за допомоги доступних державних програм з вивчення державної мови є легітимним у світі. А. Турчинов писав, що немає у світі такого народу, який хотів би, щоб його країна була слабкою й відсталою. Але чомусь не всі країни та народи процвітають. Ніхто не мріє про громадянські війни, екологічні катастрофи, голод і бідність. Тільки, чомусь, люди мають якийсь дивний хист наносити самим собі біль та страждання, не бажаючи цього [6, с. 67]. За останні десять років у регіоні Організації Безпеки та Співробітництва в Європі (ОБСЄ) скоротилася кількість міждержавних збройних конфліктів за територію або економічні ресурси, але збільшилася напруга між різними групами населення в середині самих держав. Дуже часто міжетнічні конфлікти в середині однієї держави розповсюджувалися на сусідні держави і вели до погіршення відносин між державами-учасниками. Для зняття міжетнічної напруги та попередження міждержавних конфліктів із питань національних меншин на Гельсинському саміті ОБСЄ в 1992 році була започаткована посада Верховного комісара зі справ національних меншин, який приділяє особливу увагу питанням, що впливають на безпеку. Права представників національних меншин користуватися своєю мовою в суспільному та приватному житті, як вони розроблені та зазначені в Ословських рекомендаціях про права національних меншин щодо користування мовою національних меншин, треба розглядати в збалансованому контексті повної участі в більш ширшому суспільстві. Рекомендації пропонують не ізоляціоністський підхід, а такий, який сприятиме рівновазі між правом представників національних меншин підтримувати, розвивати власну мову та необхідністю держави гарантувати їм

можливість інтегруватися в більш ширше суспільство рівноправними членами. З огляду на це, така інтеграція не відбудеться без знання офіційних(ої) мов(и) держави, в якій проживають представники національних меншин. Цю думку підтверджують статті 13 і 14 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, статті 28 і 29 Конвенції про права дитини, що підтримують право на освіту, держава повинна забезпечити обов'язковість освіти. Стаття 14(3) Рамкової конвенції про захист прав національних меншин наголошує, що навчання мови національних меншин повинно здійснюватися без обмеження навчання офіційної (державної) мови або навчання офіційною (державною) мовою. У зв'язку з цим, Міністерство освіти і науки України 01 лютого 2018 року направило лист до закладів освіти всіх рівнів щодо застосування державної мови в освітній галузі. Міністерство звертає увагу на те, що відповідно до Конституції України, Закону України «Про освіту» мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна – українська мова. Таким чином, у закладах освіти уроки, лекції, практичні й семінарські заняття та виховні заходи в рамках освітнього процесу повинні відбуватися українською мовою. Також звертає увагу на те, що педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники згідно зі статтею 54 Закону зобов'язані виховувати у здобувачів освіти повагу до державної мови та державних символів України, національних, історичних, культурних цінностей України. Для розширення сфери застосування державної мови Міністерство рекомендує закладам вищої освіти продовжити роботу з популяризації української мови в учнівському, студентському та педагогічному середовищах, а також забезпечити підвищення рівня володіння державною мовою педагогічними та науково-педагогічними працівниками.

Отже, з вищеподаного стислого огляду законодавчої бази України ХХІ століття, що стосується державної мовної політики України щодо розширення сфери застосування української мови як державної, можна зробити висновок, що нинішня влада забезпечує повну підтримку української мови як державної, українська мова стає більш захищеною на законодавчому рівні. Працівники публічної влади є обличчям державної влади, вони представляють не себе, а державний орган, в якому працюють: державну адміністрацію, міністерство, з рештою – країну. Не тільки від їхньої професійності, а й від мовних компетенцій – вільне володіння державною мовою, залежить ставлення людей до влади [11]. Збереження й розвиток української мови є запорукою збереження української держави і на її захист спрямовані охоронні дії держави, оскільки людина виступає конкретно-історичною і національно-культурною індивідуальністю, є носієм мови, а отже, і носієм духовної культури нації. Лише в руках сильної влади мова буде здатна поєднати роз'єднані групи в сильну духовну націю. Таким чином, спрямованість державної політики на зміцнення позицій української мови не лише в повсякденному житті, а й у сфері публічного управління, сприятиме розкриттю нових горизонтів для розвитку держави взагалі і суспільства зокрема, виведенню України на рівень світових зразків, долучення її до кращих моделей ефективного державотворення шляхом впровадження консолідуючої мовної політики [1, с. 19].

Література

1. Гошовська В. Мовна політика в Україні: навч.-метод. матеріали / В. Гошовська / уклад. : А. В. Фоменко, Ю. В. Стрілецька. – К. : НАДУ, 2013. – 36 с.
2. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Львів : Літопис, 2002. – 304 с.
3. Корж А. Українська мова професійного спрямування: навчальний посібник / А. Корж. – К. : Правова єдність, 2009. – 296 с.
4. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики / Л. Масенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2010. – 243 с.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : Підручник / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
6. Турчинов А. Свидетельство. Художественно-документальная повесть / А. Турчинов. – К. : Криниця, 2006. – 288 с.
7. Указ Президента України від 31 травня 2018 року № 156/2018 «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.president.gov.ua/>
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 року № 301 «Про організацію проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/ua
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 818 «Деякі питання проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/ua
1. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua/ua
2. Національне агентство України з питань державної служби. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nads.gov.ua/>

References

1. Goshovs`ka, V. (2013), *Language Policy in Ukraine [Movna polity`ka v Ukrayini: navch.-metod. materialy`]*, NADU, Kyiv, 36 p.
2. Kis`, R. (2002), *Language, Thought and Cultural Reality (from Olexandr Potebnya to the Hypothesis of Language Relativism) [Mova, dumka i kul`turna real`nist` (vid Oleksandra Potebni do gipotezy` movnogo relyaty`vizmu)]*, Litopys, Lviv, 304 p.
3. Korzh, A. (2009), *Ukrainian Language of Professional Orientation: Textbook [Ukrayins`ka mova profesijnogo spryamuvannya: navchal`ny`j posibny`k]*, Pravova Yednist`, Kyiv, 296 p.
4. Masenko, L. (2010), *Essays on sociolinguistics [Nary`sy` z sociolingvisty`ky`]*, Ky`yevno-Mogy`lyans`ka akademiya, Kyiv, 243 p.
5. Selivanova, O. (2008), *Modern Linguistics: Directions and Problems: Textbook [Suchasna lingvisty`ka: napryamy` ta problemy`: Pidruchny`k]*, Dovkilliya-K, Poltava, 712 p.

6. Turchy`nov, A. (2006), *Certificate Artistic documentary story* [Svy`detel`stvo. *Xudozhestvenno-dokumental`naya povest`*], Kry`ny`cya, Kyiv, 288 p.
7. *Decree of the President of Ukraine dated May 31, 2018 № 156/2018 "On urgent measures to strengthen the state status of the Ukrainian language and promote the creation of a united cultural space of Ukraine"* [Ukaz Prezy`denta Ukrayiny` vid 31 travnya 2018 roku # 156/2018 «Pro nevidkladni zaxody` shhodo zmicznennya derzhavnogo statusu ukrayins`koyi movy` ta spry`yannya stvorennnyu yedy`nogo kul`turnogo prostoru Ukrayiny`»], available at: <http://www.president.gov.ua/>
8. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 26, 2017 No. 301 "On the organization of certification of persons applying for admission to the civil service regarding the fluency in the state language"* [Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 26 kvitnya 2017 roku # 301 «Pro organizaciyu provedennya atestaciyi osib, yaki pretenduyut` na vstup na derzhavnu sluzhbu, shhodo vil`nogo volodinnya derzhavnoyu movoyu»], available at: www.kmu.gov.ua/ua
9. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 25, 2017 No. 818 "Certain issues of attestation of persons applying for admission to the civil service regarding the fluency in the state language"* [Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 25 zhovtnya 2017 roku # 818 «Deyaki py`tannya provedennya atestaciyi osib, yaki pretenduyut` na vstup na derzhavnu sluzhbu, shhodo vil`nogo volodinnya derzhavnoyu movoyu»], available at: www.kmu.gov.ua/ua
10. *Law of Ukraine "On Education" No. 2145-VIII* [Zakon Ukrayiny` «Pro osvitu» # 2145-VIII], available at: mon.gov.ua/ua National Agency of Ukraine for Civil Service [Nacional`ne agentstvo Ukrayiny` z py`tan` derzhavnoyi sluzhby`], available at: <https://nads.gov.ua/>

Г. Г. Стойкова,

*Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины,
кафедра украинского и иностранных языков*

ПОЛЬЗОВАНИЕ УКРАИНСКИМ ЯЗЫКОМ КАК ГОСУДАРСТВЕННЫМ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Цель статьи – изучение общей законодательной базы Украины, касающейся реализации государственной языковой политики в Украине на современном этапе по вопросу пользования украинским языком как государственным. Предметом рассмотрения является украинский язык как государственный язык в Украине. Результатом изучения проблемы является доказательство того, что законодательная база XXI века касательно государственной языковой политики Украины о расширении сферы пользования украинского языка как государственного, нынешняя власть обеспечивает полную поддержку украинского языка как государственного, украинский язык становится более защищённым на законодательном уровне.

Ключевые слова: украинский язык, государственный язык, язык национальных меньшинств, народ, государственная языковая политика.

G. G. Stoikova,
*Ukrainian and Foreign Languages Chair
of Odessa Regional Institute of Public Administration
of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine
(ORIPA),
Ukraine and Foreign languages Department*

UTILIZING UKRAINIAN LANGUAGE AS STATE ONE NOWADAYS

The article is aimed at reviewing the common Ukrainian legislative framework on the realization of the Ukrainian state language policy concerning the issues of utilizing the Ukrainian language as the state one at the present stage. The Ukrainian language as the state language in Ukraine is the subject of the research. A thorough consideration of the problem results in substantiation of the fact that, according to the research of the XXI century's legislative framework concerning Ukraine's state language policy on widening the Ukrainian language usage sphere as the state one, the current government provides full support of the Ukrainian language as the state one, thus, the Ukrainian language becomes more protected on the legislative level.

Key words: Ukrainian language, state language, national minorities' language, people, state language policy.

СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'22/'23:159.964

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141331>

Т. Ю. Ковалевська,

д-р філол. наук, проф.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

завідувач кафедри української мови

ПСИХОЛІНГВАЛЬНА ТЕКТОНІКА КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ

У статті обґрунтовано комплексну природу комунікативного впливу, розкрито специфіку його актуальних складників, висвітлено основні ідеї сучасних мовознавчих напрямів, у межах яких досліджується природа і механіка комунікативного впливу, запропоновано креативні методики психо- і нейролінгвістичного аналізу комунікативних сугестогенів, релевантні для досягнення екологічності сучасного комунікативного простору в широкій амплітуді його дискурсивних жанрів, зокрема в медійному сегменті. Увагу зосереджено на аналізі метапрограмних стратегій, ідентифікація яких уможлиблює програмовану корекцію особистісних/колективних інтеракцій, також описано основні компоненти нейролінгвістичної метамоделі мови як базового складника Мілтон-модельних патернів, скерованих на досягнення сугестійних ефектів в аксіальній і ретіальній комунікації.

Ключові слова: сугестія, психолінгвістика, нейролінгвістичне програмування, ЗМІ, метапрограми, метамоделі, Мілтон-модель, комунікативний вплив, мовленнєвий вплив.

Імманентною ознакою будь-якого комунікативного жанру більшість сучасних дослідників вважає впливову домінанту (див. праці Х. Алдера, Р. Бендлера, Д. Гріндера, М. Еріксона, С. Кара-Мурзи, Г. Клауса, В. Манакіна, Л. Мурзіна, Б. Поршнева, Н. Слухай, Г. Франке, Г. Чуби, І. Черепанової та ін.), скеровану на прогнозоване корегування актуальної поведінки адресата, що насамперед стосується специфіки медіапростору, у межах якого «питання комунікаційного впливу на маси у наш час є надзвичайно гострим» [14, с. 80], оскільки зачіпає найделікатніші сфери особистісно-колективних психоструктур соціуму. В цьому аспекті феномен впливу тісно пов'язаний із кваліфікацією моральних аспектів сугестії, де ставлення до свідомого (та й неусвідомленого) використання сугестійних потенцій мови майже завжди є знегативованим, оскільки співвідноситься з фактом втручання в зону індивідуальної свідомості (див. праці С. Кара-Мурзи, Г. Грачова, І. Мельника, Є. Доценка, В. Зазикіна, М. Кузнецова, М. Франке, Г. Клауса, П. Екмана та ін.), з

наявністю маніпулятивних технологій, які «використовують глибинні закономірності регулювання поведінки, здатні вплинути на психофізіологічний статус людини. Більшість цих стратегій можуть завдати значної шкоди психічному та фізичному здоров'ю» [13, с. 7], що є наслідком «психологічного впливу, здійснення якого зумовлює приховане виникнення в іншій людині намірів, розбіжних із наявними бажаннями» [6, с. 59]. Цю позицію підтримують й інші дослідники, зазначаючи, що «відправники повідомлень обирають спосіб кодування повідомлень залежно від своїх ідеологічних та інституційних цілей і задля їх досягнення маніпулюють мовою та засобами масової інформації (повідомлення у ЗМІ містять «запрограмований варіант тлумачення» або те, що зараз називають «спін» (spin))» [19, с. 38]. З такою ж метою використовують і прийоми т. зв. «чорної риторики» як «маніпулятивної можливості використання всіх необхідних риторичних, діалектичних, еристичних та рабулістичних заходів для скерування бесіди (і в межах ретіальної комунікації – Т.К.) у бажаному напрямі та для формування в опонента чи публіки бажаних висновків і результатів» [2, с. 35], які, у свою чергу, залежать від низки факторів, що уможливають здійснення впливу. До таких складників уналежнено властивості сугестора (з огляду на високий рівень довіри громадян пострадянського простору до ЗМІ, можна казати про їх максимальну ефективність чи ж бодай про певний рівень ЗМІ-адикції), властивості сугерента (йдеться про психоструктурні характеристики особистості й колективного адресата, які, за свідченнями сучасних психологів, відзначаються характерною специфікою), ситуативні моделі тощо [12, с. 153]. Проте вивчення феномену впливу та з'ясування параметрів коректності його навмисного використання на сьогодні перебуває в колі нерозв'язаних (і взагалі – практично недосліджених) проблем не лише вітчизняного, а й світового гуманітарного знання попри високий ступінь їх актуальності, що зумовлює необхідність активізації відповідних студій, щонайперше – у вивченні ролі ЗМІ у процесах формування масової свідомості (див. праці В. Аврамцева, Е. Волкова, В. Різуна та ін.). Першим етапом таких розвідок має стати наукова кваліфікація сутності та структури, архітектоніки впливових феноменів, що і становить мету даної статті, передбачаючи з'ясування комплексного характеру сугестійних ефектів та виокремлення його формоутворювальних стрижнів, насамперед – психолінгвальних як базових.

Дефінування поняття впливу не може відбуватися поза усвідомленням його гетерогенної природи, його глибинних зв'язків із комплексом особистісно-колективної комунікативності. Такий підхід уможливорює не лише ідентифікацію лінгвальних сугестогенів, а й дає змогу виявити універсальний субстрат впливових ефектів, їхні імпліковані характерологічні ознаки й узагальнену систематику. Зауважимо, що у відповідних напрямках сучасного мовознавства (сугестивна лінгвістика, нейролінгвістичне програмування, теорія комунікації) дослідження зазначених феноменів пов'язують насамперед «з уведенням до лінгвістичного розгляду... мовної особистості як рівноправного об'єкта вивчення, як такої концептуальної позиції, що дає змогу інтегрувати розпорошені й відносно самостійні властивості мови» [9, с. 21]. В такий спосіб наголошено на необхідності поєднання формалізованої фіксації

відповідних мовних потенцій із динамікою психоемоційних факторів особистості / соціуму й іншими релевантними екстралінгвальними факторами, необхідними для глибинного усвідомлення справжньої природи сугестійних властивостей мови як своєрідного конектора між суб'єктивно-об'єктивними світами особистості.

Визнання впливової домінанти комунікативних процесів дає підстави вважати власне мовну поведінку експлікатором внутрішньої мотиваційної бази комунікатора, яка виконує вторинну, диференціовальну щодо його психоемоційної континуальності функцію, пояснювану вченими з онтогенетичних позицій, унаслідок чого «було зроблено висновок про співвідношення психічної комунікації з первинним процесом і, відповідно, комунікації на рівні знакових повідомлень - із вторинним процесом» [18]. У такому разі феномен психічної комунікації виступає підґрунтям впливових ефектів мови, оскільки задіює латентну біологічну механіку, сформовану ще в постнатальному періоді розвитку особистості. Відзначимо, що внутрішній світ людини певним чином відповідає поняттю ноосфери, упровадженому Т. де Шарденом та В. Вернадським і співвідносному із суб'єктивною безперервністю й імманентною його причетністю до утвореного людством культурного простору (пор. із теоріями торсіонних полів у фізиці (див. праці Г. Шипова) та наскрізного енергоінформаційного обміну (див. праці Г. Швєбса), який і детермінує актуальність для особистості саме цього, наявного поза фізичними межами світу, підтверджуючи впливову ефективність психологічного та подалі – вербального механізмів як субстратно-операційного психосемантичного комплексу індивідуально-колективної свідомості.

Ураховуючи зазначене, можна припустити, що психіка людини, насамперед її підсвідомі, глибинні масиви, підлягають впливові через наявність певних внутрішніх механізмів, настанов, метапрограм, які, орієнтуючись на певні універсальні поведінкові закони, вироблені людством упродовж століть, спрямовані на апріорне, позараціональне (найчастіше) засвоєння зовнішніх сугестійно маркованих комплексів. Зрозуміло, що дослідження психолінгвальних структур є дуже складним, оскільки не може обмежуватися класичними методиками, вимагаючи креативних аналітичних стратегій, серед яких, на нашу думку, найефективнішими на сьогодні є метамодельні, Мілтон-модельні та метапрограмні ідентифікатори, запропоновані в галузі нейролінгвістичного програмування (НЛП). Зазначені метапрограми, співвідносні з глибинними структурами свідомості/підсвідомості, реалізуються в поверхневій конкретиці як результаті певної низки перетворень, детермінованих загальними психосемантичними закономірностями у відображенні доквілля й актуальними концептами особистісних аксіосистем. У НЛП поняття глибинних структур (за Н. Хомським) пояснюють як суму сенсорно-емоційних переживань («первинний досвід») людини, що зумовлює оригінальність мовного моделювання дійсності як «вторинного досвіду». Взаємозв'язки між цими площинами систематизовано в т.з. об'єднаному полі НЛП - ієрархії логічних ярусів, де конгломерат глибинних структур представлений рівнями духовності (співвідносної з архетипами колективної свідомості К.-Г. Юнга), самоідентифікації, настанов, цінностей та власне здібностей, актуалізованих на рівні поведінки та оточення [5, с. 95], що відповідає усталеному в

сучасній психології погляду на структуру індивідуальності і є деталізацією відомої схеми С. Рубінштейна, орієнтованої на виокремлення шарів скерованостей, знань, умінь і навичок та індивідуально-типологічних особливостей. Оригінальність індивідуальної репрезентації в НЛП пояснена, зокрема, особистісними метапрограмами, які наявні «в кожного з нас на рівні психіки... і пропускають крізь певний фільтр все намічене нами» [1, с. 59].

З іншого боку, пропагований у НЛП постулат про тісний взаємозв'язок між мовленнєвою діяльністю та глибинними психологічними параметрами особистості / соціуму спрямовує увагу на ідентифікацію перспективних відношень між ними. У межах НЛП природа зазначених кореляцій зумовлена універсальними метапрограмними структурами - своєрідними ментальними концентрами, аналітичне реконструювання яких уважають однією з центральних проблем сучасного гуманітарного знання. До основних метапрограм належать 1) екстернальна / інтернальна особистісна референція, 2) відцентрова / доцентрова й 3) активна / пасивна мотивація діяльності, 4) зіставно-протиставний фокус порівнянь, 5) аксіосистемні ідентифікації, пов'язані з ціннісним маркуванням певних сегментів довкілля, та 6) суб'єктивні / об'єктивні пріоритети у процесах спілкування. Кількість виокремлюваних актуальних метапрограм (МП) варіюється (див. наприклад, праці О. Куделіна й О. Геращенко), і ми зосередимося на найчастотніших та найінформативніших з позицій нашого дослідження. Вказані МП, отже, фіксують власне особистісні скерування та мотиваційні вподобання, інтерактивні напрями перцепції та пріоритетні шляхи інформаційної діаκριтизації реальності. МП є певною інтегративною структурою, «в якій задіяно особливості індивідуальних репрезентативних систем, нейрологічну організацію, здатність сприйняття з трьох різних позицій, специфіку взаємодії когнітивного свідомого розуму з творчим безсвідомим, особливості уваги, а також інші фільтри сприйняття» [15]. Такий мультиплікативний характер МП дає змогу вважати їх певним «силовим полем», у якому сконцентровано концептуальну інформацію про когнітивну й аксіосистемну орієнтацію особистості, актуальну (для неї) сегментацію дійсності та домінантні шляхи кодування / декодування релевантних сенсових блоків. У такому разі йдеться про відбиття в МП особистісного модусу мислення, що, у свою чергу, уможливорює їх співвідношення з феноменом ментальності, оскільки МП «окреслюють властивості та взаємозв'язки між переживаннями та інформацією, яку відтворює та чи інша когнітивна стратегія» [5, с. 267], і є «ключовими моментами у процесах мотивації і прийняття рішення» [11, с.189]. Можна припустити, що виокремлення ментальних концентрів певним чином відбиває водночас і універсальну ієрархію мотиваційних домінант, і власне національні акцентуації, що дає підстави вважати їх системними психосемантичними концептами, що увиразнює актуальність відповідного аналізу та його результатів. Отже, метапрограми відбивають психосемантику особистісних векторів, водночас накреслюючи універсальні напрями їх розгортання. Але виокремлені дослідниками інваріанти в спектральному обсязі характерологічних рис особистості часто не збігаються через наявність різних позицій учених щодо системотвірних потенцій відповідних психоознак. У цьому питанні ми дотримуємося психологічних теорій, що

ґрунтуються на факторному аналізі, серед яких на особливу увагу заслуговує факторна модель особистості «велика п'ятірка» Л. Бурлачука та С. Корольова [3, с. 133], «Circumplex»-модель С. Шварца [20] та матриця складників особистісної психоструктури Л. Хьєлла і Л. Зіглера [17]. Перша з указаних моделей ототожнює системотвірні елементи особистості з факторами екстра / інтравертованості вищих психічних функцій, інтелекту, конформності / активності, емоційної стабільності та рівнем соціальної адаптації. У «Circumplex»-моделі оцінювання особистісних і соціальних властивостей індивіда відбувається за десятьма позиціями, які згруповано у два блоки, що позначають за принципом біполярності особистісні вектори традиційності / проактивності та самоствердження в спільноті / самодолання. У моделі Хьєлла-Зіглера особистісну психоструктуру також представлено у вигляді комплексу, складеного з бінарних опозицій, що містять перспективні напрями самовиявлення, відбиваючи когнітивно - емоційну кваліфікацію особистості, її референційні ознаки, співвідносними з вольовими настановами, рівень соціальної адаптованості та пріоритетні шляхи інформаційного оброблення. Саме ці характеристики, спроековані на комунікативну вісь, узгоджуються з певними метапрограмами і становлять основу індивідуально-колективної картини світу, визначаючи подальшу актуальну поведінку (детальніше про МП див. [10]).

Отже, когнітивно-емоційні складники психологічної структури особистості тісно пов'язані з різними функційними станами головного мозку, зі збудженням певних ділянок мозку та зміною діяльності вегетативної нервової системи. Імпульси від зовнішніх впливів надходять до головного мозку у два потоки: одні з них прямують до тих зон мозкової кори, де відбувається дешифрація, суб'єктивно представлена відчуттями й сприйняттям, процесами усвідомлення смислу і значення; інші ж потоки імпульсів орієнтовані на підкоркові утворення, де встановлюється безпосереднє відношення між зовнішніми впливами та потребами організму, які суб'єктивно ототожнені з емоційними відповідниками. Вважають, що «емоції перебувають під контролем правої, субдомінантної півкулі, а домінантна... півкуля контролює мовлення і більшість лінгвістичних або вербальних функцій» [7, с. 130]. Тут ідеться про перевагу логічного мислення та відповідний взаємозв'язок із провідною репрезентативною системою і загальними мисленнєвими стратегіями, оскільки, наприклад, аналоговий тип (права півкуля головного мозку) передбачає перевагу візуального декодування і природність, усталеність синкретичного сприйняття. Логічний тип (ліва півкуля) оперує деталізованою інформацією з максимальним притягненням аудіально-кінестетичних систем, що також дає змогу вважати репрезентативну маркованість окремою метапрограмою. Зауважимо, що наші попередні розвідки в цьому аспекті дають підстави припустити домінування кінестетичного сприйняття реальності більшістю національної аудиторії.

Таким чином, можна твердити, що МП як актуальні сегменти феномену ментальності уособлюють суб'єктивні цінності, пріоритетні засоби обробки зовнішньої інформації та актуальні напрямки інтерактивного спілкування, що почасти відбиває особистісну психоструктуру в її співвіднесенні з дійсністю. Урахування та коректна

ідентифікація зазначених складників особистісно-колективної ментальності уможлиблює створення екологічних текстових масивів, які адекватно сприйматимуться аудиторією, оптимізуючи впливове навантаження сучасних ЗМІ. Крім того, спираючись на результати відповідних досліджень, можна припустити, що, по-перше, ментальні орієнтири нації можна умовно співвіднести з особливостями акцентуацій у психоструктурі особистості; по-друге, актуалізація індивідуальних модусів мислення реалізується в особистісних метапрограмах; по-третє, вербалізація зазначених метапрограм передбачає використання маркованих елементів; по-четверте, певна частина таких маркерів ідентифікується через застосування метамодельних технік.

В цьому ж аспекті є актуальним і з'ясування психоструктурних констант особистості, на ґрунті яких укладено відповідні різноманітні класифікації (емоційний, аналітичний, чуттєвий та інтуїтивний типи пізнавальної діяльності за К. Юнгом; візуальний, аудіальний, кінестетичний типи за особливостями сприйняття в теорії НЛП; психотипи Дорослого, Дитини й Батьків за Е. Берном тощо), а також деталізовано внутрішні домінанти особистості, знання яких уможлиблює здійснення комунікативного впливу (зокрема класифікація потреб людини А. Маслоу, доповнена В. Шейновим, та ін.). Характерно, що в більшості наявних типологій звернено увагу й на специфічні мовленнєві особливості, притаманні відповідним представникам, що увиразнює зв'язок між суб'єктивною й об'єктивованою психосемантикою особистості, її стереотипними, індивідуалізованими та ситуативними домінантами.

Психологічні стереотипи й індивідуації становлять нерозривну єдність із фізіологією людини, що відбилося в дослідженнях Б. Ананьєва, В. Бехтерева, В. Данилевського, Т. Доброхотова, В. Лобзіна, А. Лурії, К. Платонова, І. Сеченова, О. Ухтомського та вченні І. Павлова – Р. Орнстайна про міжпівкульну асиметрію головного мозку, інтегративну діяльність якого забезпечують дві системи: «система чуттєвого сприйняття («правопівкульна психіка») та система знакового опису довкілля в елементах природної мови (ліва півкуля)» [8, с. 11], що мають симультанно-сукцесивний характер психічної активності. Отже, спираючись на динаміку роботи мозкових системних аналізаторів, а також на природність гетерогенної сумації сприйняття генетичними матричними структурами мозку, можна оптимізувати прогнозований впливовий ефект як наслідок продуктивного сприйняття, співвідносного із «системою реалізації перцептивних гіпотез, утворених на симбіозі детерміністських настанов, програм розумових дій та настанов імовірнісного прогнозування, поєднаних з активно-продуктивною функцією кори великих півкуль головного мозку» [16, с. 298].

Як зазначалося, психофізіологічне підґрунтя впливу актуалізується через мовленнєву діяльність, ідентифікацію сугестійних потенцій якої, на нашу думку, найдоцільніше здійснювати на базі метамодельних методологій НЛП, оскільки метамодель являє собою концептуальну структуру мовних репрезентацій, експлікованих у гетерогенних ситуаціях, де вони виступають маркерами психосемантичного імплікаціоналу особистості, відбиваючи її комплексні характеристики. Зауважимо, що на особливу увагу в аспекті визначення сугестогенних елементів заслуговують репрезентанти процесів генералізації й упущення (універсальні квантифікатори,

модальні оператори можливості / необхідності, компаратори сенсу, судження, спектр неспецифічної лексики, номіналізації тощо), оскільки саме вони ілюструють явище семантичної дифузності як інваріантної ознаки мовленнєвого впливу, активізуючи субдомінантне позараціональне сприйняття. Розрізнення ж типів дисторціальних виявів (процеси викривлення) переважно пов'язане із семантико-синтаксичними характеристиками мовленнєвих сигнатур. Крім того, наголосимо й на актуальності т. зв. предикатної (репрезентативно маркованої) лексики, яка сприяє утворенню комунікативного рапорту, що підкреслюють і фахівці з гіпнотичного спілкування (див. праці Р. Бендлера, Д. Гріндера, М. Еріксона, В. Кандиби, Б. Карвасарського, В. Ташликова, Л. Гримака, записи сеансів А. Кашпіровського, О. Довженка тощо), і дослідники та професійні укладачі впливових текстових масивів (див. праці Д. Огілві, Ч. Сендіджа, О. Ульяновського, О. Сичова, В. Зазикіна, І. Вікентьєва, Г. Почепцова, О. Лебедева, Л. Хромова). З огляду на зазначене вважаємо, що теоретична й практична база НЛП дає підстави для якнайширшого використання його наукових здобутків у галузі сугестивної лінгвістики, рекламної діяльності, політичного мовлення, психолінгвістики, що, у свою чергу, прислужиться у справі оптимізації та екологічності сучасного комунікативного простору в цілому та медійного сегмента зокрема.

Комунікативне домінування вербаліки є безперечним, проте раціональне й емотивне навантаження вербальних комплексів не вичерпує впливового навантаження комунікативних актів. За свідченнями психологів (М. Арджайл, Г. Бейтсон, Р. Бердвістел, А. Мейєрабіан), більша частина релевантної інформації передається на невербальному рівні, і, додамо, саме та частина, яка становить симультанне підґрунтя у процесах сприйняття, властиве субдомінантному, ірраціональному відтворенню дійсності (докладніше про метамодельні маркери, предикатні ідентифікатори та невербальні показники див. у наших попередніх працях).

Наведене характеризує особистісно-колективні психолінгвальні й нейрофізіологічні ознаки, врахування яких уможливорює ініціацію комунікативного впливу та почасти – розпізнавання маніпулятивних стратегій. Проте сугестивні ефекти детермінуються й низкою власне екстралінгвальних факторів, зокрема ситуативною специфікою, семантикою колористичного рішення, особливостями інформаційного структурування (див. праці А. Баранова, С. Кара-Мурзи та ін.), які, «формуючи відповідні образи (світ образів), а також індивідуальні системи значень, змінюють інтегральний образ реальності» [4, с. 210] тощо.

Отже, можна твердити про комплексний характер різновекторних характеристик впливу, реалізованих через поєднання власне лінгвістичних аспектів (мова, її сугестивні потенції), особливостей психолінгвістичних і нейрофізіологічних структур індивідуально-масової свідомості (співвідносних із лого- та імагенною актуальністю складників, а також – з ірраціональними, сугестологічними ефектами) та екстралінгвальної специфіки, зокрема пояснюваної ситуативно-контекстуальними та структурно-інформаційними особливостями, скерованими на редукцію об'єктивної фактуальності. Зазначене окреслює загальну архітектоніку феномену впливу, акцентуючи на складності й водночас – на необхідності його дослідження, що

передбачає застосування відповідних методик, які уможливають наукову кваліфікацію гетерогенної природи вказаних явищ. Додамо, що дослідження інваріантно-варіативних складників впливових феноменів слугуватимуть подальшому розвитку не лише філологічних дисциплін (теорія комунікації, журналістикознавство, соціолінгвістика, психолінгвістика та ін.), а й удосконалюватимуть загальногуманітарну парадигму сучасного знання, увиразнюючи актуальність і перспективність відповідних розвідок.

Література

1. *Алдер Х.* НЛП: современные психотехнологии / Х. Алдер. – СПб. : Питер, 2000. – 184 с.
2. *Бредемайер К.* Черная риторика: Власть и магия слова / К. Бредемайер. – М. : Альпина Бизнес, 2004. – 224 с.
3. *Бурлачук Л. Ф., Королев Д. К.* Адаптация опросника для диагностики пяти факторов личности / Л. Ф. Бурлачук, Д. К. Королев // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 126–134.
4. *Гостев А. А.* Образная сфера личности / А. А. Гостев // Психология и психоанализ рекламы. Личностно-ориентированный подход. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text14/97.htm>.
5. *Дилтс Р.* Моделирование с помощью НЛП / Р. Дилтс. – СПб. : Питер, 2009. – 288 с.
6. *Доценко Е. Л.* Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – М. : ЧеРо, 1997. – 344 с.
7. *Изард К. Э.* Психология эмоций / Изард К. Э. – СПб. : Питер, 1999. – 464 с.
8. *Кандыба В. М.* Триста техник глубокого гипноза / В. М. Кандыба. – СПб : Питер, 2001. – Т.1. – 165 с.
9. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
10. *Ковалевська Т. Ю.* Нейролінгвістична ідентифікація метапрограмних стратегій особистості / Т.Ю. Ковалевська // Записки з українського мовознавства. – № 23. – Одеса, 2016. – С. 219–227.
11. *О'Коннор Дж., Сеймор Дж.* Введение в НЛП / Дж. О'Коннор, Дж. Сеймор. – Челябинск : Версия, 1997. – 256 с.
12. *Панкратов А. Н., Панкратов В. Н.* Психотехнология управления людьми: Практическое руководство / А. Н. Панкратов, В. Н. Панкратов. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2004. – 290 с.
13. *Пронина Е. Е.* Психологическая экспертиза рекламы / Е. Е. Пронина. – М : РИП-холдинг, 2000. – 96 с.
14. *Різун В. В.* Маси. Тексти лекцій / В. В. Різун. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – 56 с.
15. *Сухинин И.* Фильтры мета-программ / И. Сухинин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.nlpcenter.ru/magazine/2/suhinin.

16. Хромов Л. Н. Рекламная деятельность: искусство, теория, практика / Л. Н. Хромов. – Петрозаводск, 1994. – 312 с.
17. Хьелл Л., Зиглер Л. Теории личности: Основные положения, исследования и применение / Л. Хьелл, Л. Зиглер. – СПб.: Питер, 1998. – 606 с.
18. Шторм А. Тезисы по теории психической коммуникации / А. Шторм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.psy.piter.com.
19. Macridis R. C. Contemporary Political Ideologies / R. C. Macridis. – Boston – Toronto, 1986. – 280 p.
20. Schwartz S. H. Cultural Dimensions of Values: Toward an Understanding of National Differences / S. H. Schwartz // Kim U., Triandis H., Yoon G. Individualism and Collectivism. – London, 1992.

References

1. Alder, X. (2000), *NLP: modern psychotechnologies* [*NLP: современные psy`xotexnologiy`y`*], Peter, St. Petersburg, 184 p.
2. Bredemajer, K. (2004), *Black Rhetoric: Power and Magic of the Word* [*Chernaya ry`tory`ka: Vlast` y` magy`ya slova*], Alpina Business, M., 224 p.
3. Burlachuk, L. F., Korolev, D. K. (2000), *Adaptation of the questionnaire for the diagnosis of the five personality factors* [*Adaptacy`ya oprosny`ka dlya dy`agnosty`ky` pyaty` faktorov ly`chnosty`*: *Voprosy psy`xology`y`*], M., No. 1, pp. 126–134.
4. Gostev, A. A, *An imaginative sphere of personality* [*Obraznaya sfera ly`chnosty`*: *Psy`xology`ya y` psy`xoanaly`z reklamy. Ly`chnostno-ory`enty`rovannyj podxod*], available at : [http:// evartist.narod.ru/text14/97.htm](http://evartist.narod.ru/text14/97.htm).
5. Dy`lts, R. (2009), *Modeling with NLP* [*Modely`rovany`e s pomoshh`yu NLP*], Peter, St. Petersburg, 288 p.
6. Docenko, E. L. (1997), *Psychology of manipulation: phenomena, mechanisms and protection* [*Psy`xology`ya many`pulyacy`y`*: *fenomeny, mexany`zmy y` zashhy`ta*], CheRo, M., 344 p.
7. Y`zard, K. Э. (1999), *Psychology of emotions* [*Psy`xology`ya emocy`j*], Peter, St. Petersburg, 464 p.
8. Кандыба, V. M. (2001), *Three hundred techniques of deep hypnosis* [*Try`sta texny`k glubokogo gy`pnoza*], Peter, St. Petersburg, Vol. 1, 165 p.
9. Karaulov, Yu. N. (1987), *Russian language and language personality* [*Russky`j yazyk y` yazykovaya ly`chnost`*], Nauka, M., 263 p.
10. Kovalevs`ka, T. Yu. (2016), *Neurolinguistic Milton-model in the communicative suggestion research methods system* [*Nejrolingvisty`chna identy`fikaciya metaprogramny`x strategij osoby`stosti: Zbirnyk naukovykh prats`*: *Zapysky z ukrayins`koho movoznavstva*], Polyprynt, Odesa, No 23, pp. 219–227.
11. O`Konnor, Dzh., Sejmor, Dzh. (1997), *Introduction to NLP* [*Vvedeny`e v NLP*], Version, Chelyabinsk, 256 p.

12. Pankratov, A. N., Pankratov, V. N. (2004), *Psycho-technology of human management: Practical guide* [*Psy`xotexnologiy`ya upravleny`ya lyud`my` : Prakty`cheskoe rukovodstvo*], Publishing house of Institute of Psychotherapy, M., 290 p.
13. Prony`na, E. E. (2000). *Psychological examination of advertising* [*Psy`xology`cheskaya eksperty`za reklamy*], RIP-Holding, M., 96 p.
14. Rizun, V. V. (2003), *Masses. The texts of lectures* [*Masy`. Teksty` lekciy*], Publishing and Printing Center "Kyiv University", K., 56 p.
15. Suxy`ny`n, Y`. *Meta-program filters* [*Fy`l`try meta-programm*], available at : www.nlpcenter.ru/magazine/2/suhinin.
16. Xromov, L. N. (1994), *Advertising activity: art, theory, practice* [*Reklamnaya deyatel`nost` : y`skusstvo, teory`ya, prakty`ka*], Petrozavodsk, 312 p.
17. X`ell, L., Zy`gler, L. (1998), *Theories of personality: Basic provisions, research and application* [*Teory`y` ly`chnosty` : Osnovny`e polozheny`ya, y`ssledovany`ya y` pry`meneny`e*], Peter, St. Petersburg, 606 p.
18. Shtorm, A. *Theses on the theory of psychic communication* [*Tezy`sy po teory`y` psy`xy`cheskoj kommuny`kacy`y`*], available at : www.psy.piter.com.
19. Macridis, R. C. *Contemporary Political Ideologies*, Boston – Toronto, 1986, 280 p.
20. Schwartz, S. H. *Cultural Dimensions of Values: Toward an Understanding of National Differences: Kim U., Triandis H., Yoon G. Individualism and Collectivism*, London, 1992.

Т. Ю. Ковалевская,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

ПСИХОЛИНВИСТИЧЕСКАЯ ТЕКТОНИКА КОММУНИКАТИВНОЙ СУГГЕСТИИ

В статье определена комплексная природа коммуникативной суггестии, раскрыта специфика её актуальных составляющих, рассмотрены креативные методики исследования коммуникативного и речевого влияния, предложенные в современных лингвистических направлениях.

Ключевые слова: суггестия, психолингвистика, нейролингвистическое программирование, СМИ, метапрограммы, метамодель, Милтон-модель, коммуникативное влияние, речевое влияние.

T. Y. Kovalevska,

*Odessa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department Head*

PSYCHOLOGICAL TACTONICS OF COMMUNICATIVE INFLUENCE

The article substantiates the complex nature of communicative influence, reveals the specifics of its actual components, highlights the main ideas of modern linguistic areas, in the network of which, the nature and mechanics of communicative influence are studied, and creative methods of psycho- and neuro-linguistic analysis of communicative proposogens,

which are relevant to achieve the environmental friendliness of modern communicative space in the broad amplitude of its discursive genres, in particular in the media segment, are offered. Attention is focused on the analysis of meta-program strategies, the identification of which enables programmable correction of personal / collective interactions. Within these limits, it is proved that metaprograms, being the essential segments of the mentality phenomenon, embody subjective values, priority means of processing external information and the actual directions of interactive communication. On top of that, the author proves the assumption that the nation's mental orientations can be conditionally correlated with the peculiarities of accentuations in the individual's psychostructure; the actualization of individual modes of thinking is realized in personality metaprograms; the verbalization of aforementioned metaprograms involves the use of labeled elements; a certain part of such markers is identified through the use of metamodel techniques. Considering this, the main components of the neuro-linguistic language metamodel are described as the basic element of the Milton-model patterns aimed at achieving achievement effects in axial and reticular communication.

Key words: suggestion, psycholinguistics, neurolinguistic programming, mass-media, metaprograms, metamodel, Milton-model, communicative influence, speech influence.

УДК [81'373.23:81'373.7]:659.131.2 (054)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141377>

І. В. Лакомська,

канд. філол. наук,

*Одеська національна академія харчових технологій,
викладач кафедри українознавства та лінгводидактики*

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОНІМІВ У СКЛАДІ ЗАГОЛОВКОВИХ ФРАЗЕМ

У статті досліджено газетні заголовки із фразеологічними одиницями, що містять у своєму складі оніми. Проаналізовано найчастотнішу групу онімів у медіазаголовках – антропоніми, виявлено основні групи денотатів та простежено впливову силу таких мовних одиниць.

Ключові слова: газетний заголовок, фразеологічна одиниця, онімна лексика, антропонім, вплив.

На сьогодні науковці (Д. Дергач [3], В. Ільченко [4], Ю. Полтавець [5]) активно вивчають функціонування онімів у засобах масової інформації. Серед сучасних ономастичних праць зазначимо монографію Д. Дергача «Стилістика онімів в українських мас-медіа» (2010), де визначено й описано особливості власних назв стилю масової інформації в аспекті функціональної лінгвістики [3]. Український дослідник наголошує, що «мас-медійна сфера як вербальний репрезентант мовної свідомості останнім часом зорієнтована на функціонування емоційно й експресивно забарвлених

компонентів», серед яких зазначає і фразеологізми [3, с. 56–57]. Це пояснюється тим, що виражальні засоби фразеологізмів спираються на високий ступінь узагальненості значення, на експресивно-емоційну наповненість, до того ж, «образно-метафорична форма, емоційно-експресивна виразність ФО допомагає не тільки створити певні картини, образи, а й викликає емоційний відгук адресата» [7, с. 40]. Наведене пояснює високу продуктивність вживання фразеологізмів у ЗМІ, про що у своїх працях зазначають дослідники, які вивчають ФО в семантичному (О. Майборода, О. Медвідь, Г. Солганік, В. Ужченко та Д. Ужченко), структурному (В. Вакуров, О. Пономарів, М. Шанський), стилістичному (А. Григораш, А. Сафонов) аспектах. Проте впливовий аспект уживання медійних ФО, зокрема в газетному заголовку як найпотужнішій позиції їхнього функціонування, на сьогодні в лінгвістиці тільки починає з'ясуватися, що увиразнює *актуальність* обраної проблематики. Для аналізу впливових потенцій ФО нами було обрано пропріативну лексику, що міститься у цих мовних одиницях (як традиційні складники фразем або контекстуальні замітники / розширювачі), що значною мірою актуалізує сугестивність повідомлення.

Власна назва, або онім (пропріатив), – це ім'я, яке дають конкретному об'єкту, людині для виділення його (її) з ряду однакових або подібних [2, с. 62–63]. Усі розряди пропріативної лексики є частиною онімного простору, під яким традиційно розуміється «сукупність власних назв усіх класів, вживаних у мові певного народу в конкретний історичний період для називання реальних, гіпотетичних і фантастичних об'єктів» [2, с. 136].

Об'єктом нашої роботи є фразеологізми, що містяться в газетних заголовках української преси, **предметом** – впливові особливості онімів як компонентів заголовкових фразеологічних одиниць. Фактичним матеріалом є заголовки газет «Голос України» (ГУ), «Демократична Україна» (ДУ), «Дзеркало тижня» (ДТ), «Україна молода» (УМ) та «Урядовий кур'єр» (УК) за 2009 - 2017 років (понад 400 заголовків).

Мета статті – аналіз впливових потенцій онімів як складників газетних заголовків. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- виокремити масив заголовків із онімами в межах ФО, з-поміж яких виокремити антропоніми;
- класифікувати антропоніми за денотатом та встановити частотність їхнього використання в газетних заголовках;
- встановити специфіку онімів як засобу впливу.

Для досягнення поставленої мети у роботі використовуються такі методи, як описовий, структурний (зокрема методика дистрибутивного аналізу) та кількісний метод, який дає змогу порівняти й узагальнити отримані результати. Також застосовано метод Мілтон-модельної ідентифікації нейролінгвістичного програмування, що уможливив з'ясування певних впливових потенцій заголовків із ФО.

Як зазначала О. Суперанська, опис і аналіз власних назв неможливо здійснювати без певної класифікації, яка є або незримо присутньою платформою автора ономастичного дослідження, або спеціально вводиться ним для більш чіткого розмежування понять [6, с. 148], оскільки ж весь ономастичний простір важко

осягнути, вчена пропонує розподіляти його на сектори, які, у свою чергу, містять окремі зони або поля [6, с. 173].

Проведений нами детальний аналіз ФО в газетних заголовках засвідчив розмаїття медійного онімного простору та гетерогенну семантичну структуру його ономастикону. В основу розподілу ФО з компонентами – власними назвами ми використовуємо класифікацію О. Суперанської, яка поділяє ономастичний простір у зв'язку з іменованими об'єктами на такі тематичні розряди: топоніми (назви географічних об'єктів), ергоніми (власні назви об'єднань людей), прагматоніми (власні назви тих об'єктів, які мають денотати в прагматичній сфері діяльності людини), ідеоніми (назви об'єктів духовної культури), антропоніми (імена людей), фітоніми (назви рослин), хрононіми (назви подій і відрізків часу, пов'язаних з історичними подіями), зооніми (імена або клички тварин), космоніми (назви природних об'єктів космічного простору), теоніми (імена божеств і демонів у будь-якій релігії, міфології) і т. ін. [6, с. 173]. Дібраний нами матеріал уможливив виокремлення таких тематичних груп: антропоніми (42 %), топоніми (25 %), прагматоніми (7 %), міфоніми (10 %), теоніми (5 %), ергоніми (11 %). Зазначимо, що фраземи з онімами розподілено за таким принципом: 1) онім як традиційний складник фраземи (15 %) та 2) онім – як субститут або розширювач, тобто контекстуальний складник ФО (85 %). Отже, максимальною продуктивністю користуються оніми, що вживаються як нові, ситуативні, прагматично навантажені компоненти фразеологізмів, що не тільки актуалізують інформацію, а й увиразнюють впливову силу повідомлення.

Кожний різновид онімів аналізуємо за таким принципом:

- 1) традиційні ФО, де онім є постійним, органічним елементом;
- 2) трансформовані ФО, де онім виступає:
 - а) заміником певного компонента ФО (апелятив замінюється онімом);
 - б) розширювачем ФО, що конкретизує повідомлювану інформацію.

Отже, найбільш частотними є антропоніми. **Антропонім** – власна назва людини: ім'я особи, по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, кличка, друге ім'я [1], як особливий мовний знак став об'єктом інтенсивних і плідних розвідок у працях відомих ономастів: В. Бондалєтова, В. Калінкіна, О. Карпенко, Ю. Карпенка, О. Лосєва, В. Ніконова, Є. Отіна, О. Суперанської, В. Топорова.

Як відомо, появу власного імені зумовлювала необхідність виокремити когось чи щось із ряду подібних осіб чи предметів. Із часом індивідуалізовані власні імена перетворювалися на називні, тобто на узагальнені назви, і, позначаючи певне явище, певну рису вдачі людини, ставали засобом типізації. Отже, багато власних імен із повсякденного вжитку переходили, органічно вкраплювалися в живу фольклорну стихію, стаючи лексичною окрасою народних афоризмів. Ім'я в цих ідіомах ставало засобом типізації, вказувало на широко розповсюджені явища, певні риси характеру людини тощо.

1. Розглядаючи **антропоніми** в межах ФО як традиційні компоненти, тобто усталені елементи стійких сполук, ми виокремлюємо такі заголовки: «*Який Яків, стільки й дяки*» (УМ, 20.12.12), «*Кому Хома, а кому нема*» (УМ, 05.10.11), де ФО Хома

невірний (невірлячий) у значенні «людина, що сумнівається, не вірить у що-небудь» [9, с. 191]; «*Чого Івась не навчиться, того Іван не знатиме*» (УК, 05.02.14).

О. Суперанська зазначає, що є імена, які використовуються в художніх творах, і називає їх **фіктонімами** [6, с. 145]. У нашому матеріалі це ФО, що походять з власне українських літературних джерел (ірреальні оніми): «*Язиката «Хвеська»* (УМ, 24.01.13) у значенні «балакуча людина», «*Балканські баба Параска і баба Палажка*» (УМ, 8.06.10), де ФО [як (мов, ніби і т.ін)] [та] баба Палажка[і баба Параска] у значенні «язикатий, чванливий, пихатий» [10, с. 22] – у художній літературі це героїні однойменного твору І. Нечуя-Левицького.

Зооніми в межах ЗФО вживаються з мінімальною частотністю. Із кличок тварин у фразеологічних зворотах найчастіше фігурують Сірко та Рябко, наприклад: «*Сіркові очі*» (ГУ, 19.09.09) ФО *очей у Сірка (Рябка) позичати* «втратити почуття сорому, власної гідності» [9, с. 122]; у статті йдеться про те, як залишатися людиною із чесними очима. Автор стверджує, що треба мати чесну душу – тоді ніколи не буде соромно; заголовок «*Як Рябка годують, так Рябко і бреше*» (ГУ, 10.02.12) пор. прислів'я *Як Рябка годують, так Рябко і гавка*.

Трансформовані моделі ФО ілюструють такі групи онімів, де вони є заміником апелятива у складі ФО або розширювачем ФО.

1. Найчастотнішими є заголовки з ФО, де антропоніми впливають на структуру виразу шляхом субституції (заміни) компонентів, яка передбачає цілеспрямовану заміну одного або кількох компонентів фразеологічної одиниці (О. Логвиненко, Н. Хороз). Замінниками виступають переважно прізвища політиків, спортсменів, акторів, рідше їхні імена або й навіть прізвиська. Наприклад, заголовки (41 % у межах групи), де онім з'являється на позиції апелятива, а субститутами найчастіше є оніми на позначення:

а) політиків: «*Тимошенко гірша за татарина?*» (УМ, 28.03.09) пор. *Непроханий гість гірший за татарина*, де замінюване / упущене словосполучення (*непроханий гість* → *Тимошенко*) вже на підсвідомому рівні надає негативного забарвлення антропоніму-заміннику. Але питальна інтонація заголовка спонукає читача зробити власний висновок після прочитання статті: погодитися або ні. Таким чином, автор впливає на читача та скеровує його увагу на актуальну інформацію.

Доволі частотно в газетних заголовках вживається заміна компонентів ФО *не хлібом єдиним* «крім матеріальних, мати і духовні інтереси», наприклад: «*Не Кучмою єдиним...*» (УМ, 30.03.11), «*Не Довгим єдиним*» (УМ, 15.04.11). У поданих заголовках антропоніми-субститути позначають відомих в Україні політичних діячів, іронічно схарактеризованих.

«*Комуністам – «дірку» від Бублика*» (УМ, 19.12.12) – у статті йдеться про подання народного депутата Юрія Бублика до Конституційного Суду стосовно легітимності парламентської фракції Комуністичної партії України. До того ж, впливовість заголовка увиразнюється використанням явища омонімії, де лексема *бублик* є одночасно компонентом ФО *дірка з (від) бублика* «абсолютно нічого» [10, с. 206] та у заголовку позначає прізвище народного депутата *Бублика*. Заголовок «*Шилову в мішку не втайи*» (УМ, 28.03.12) пор. *купувати / купити kota у мішку*

«придбавати що-небудь, не бачачи й не знаючи його якостей» [9, с. 70] розповідає про звільнення з посади та лав Партії регіонів заступниці Дніпропетровської облради Вікторії Шилової і також у певний спосіб використовує омонімічну стратегію. Оригінальним є й «Перший **Тігінко** на селі» (УМ, 04.02.10) пор. *Перша дівка на селі*; у заголовку автор іронічно замінює компонент (*дівка*→*Тігінко*), що уяскравлює подання інформації, викликає подив і сміх, тобто емоційне збудження, які є показниками впливовості, отже, й дієвості такого заголовка. Заголовок «**Разом і Путіна** легше зупинити» (УМ, 05.06.14.) пор. *Разом і батька легше бити*; у зазначеній ФО наявні такі заміни: *батько*→*Путін* та *бити*→*зупинити*. У статті повідомляється про саміт НАТО, на якому було вирішено про переговори з президентом Російської Федерації. Заголовок «**Чи такий страшний Трамп?**» (ДТ, 12-18.11.16) пор. *Не такий страшний чорт, як його малюють*. Заміна *чорт*→*Трамп* та зміна комунікативної настанови (питальна інтонація) є тими елементами, які зупиняють увагу, впливають на емоційний стан читачів.

Заміні на оніми може підлягати і два компоненти-апелятиви, наприклад:

«**Бузина** з возу – **Ахметову** легше» (УМ, 12.03.15), де *Баба з возу – кобилі легше*. Мова йде про звільнення Олеся Бузини з посади шеф-редактора газети «Сьогодні» медіа-холдингу Ріната Ахметова. Заміна традиційних компонентів на контекстуально зумовлені *баба*→*Бузина* та *кобила*→*Ахметов* надають заголовку символічного звучання, оживлюють у свідомості реципієнтів образи, які гумористично відсвіжують повідомлення.

Так само й заголовок «**Що в Путіна** «на умі», те у **Жириновського** на язиці» (УМ, 25.03.14) пор. *Що у тверезого на умі, те у п'яного на язиці*. Такі оригінальні заміни (*тверезий*→*Путін*, *п'яний*→*Жириновський*) надають заголовку прагматичної спрямованості. Останні з наведених прикладів ілюструють використання антропонімів в іронічному контексті, що підсилює впливовий ефект повідомлення. До того ж, заміна двох компонентів ФО на актуальні антропоніми більшою мірою насичує заголовок, змушує читача зупинити увагу;

б) зірок шоу-бізнесу: «**Скрипка** вчить як одяг шить» (УМ, 11.10.13) *Книга вчить як на світі жити*. Мова йде про відомого українського співака Олега Скрипку, який несподівано дебютував у ролі дизайнера. «**Не Шакірою** єдиною» (УМ, 07.10.11), де онімом-замінником є ім'я колумбійської співачки та латиноамериканської артистки;

в) спортсменів та громадських діячів: «**Дві П'ятниці** на тиждень» (УМ, 14.07.09) про те, як український спортсмен на прізвище П'ятниця показав гідний результат у «свій» день. Наведений заголовок містить подвійну актуалізацію слова п'ятниця: день тижня та прізвище спортсмена, що робить виклад цікавим та інтригує читача. Заголовок «**У городі бузина, а в Києві – Толочко**» (УМ, 08.02.17), де *У городі бузина, а в Києві дядько*. Мова йде про вченого, академіка, громадського діяча, який переконує українців єднатися з російським народом.

Також у ролі замітника використовується **власне ім'я**, яке може вживатися як в офіційній формі, так і в розмовній, наприклад, у заголовку «**Є ще Юля** у порохівницях» (УМ, 11.04.14), де вжито ФО *Є ще порох у порохівницях* «ще не витрачена енергія, сили,

творчі можливості» [10, с. 678]; у статті йдеться про рейтинг Юлії Тимошенко на виборах Президента України. Заголовок «*Куди вітер – туди Діма*» (ДУ, 16.12.11) пор. *Куди вітер – туди й він*, де вжито скорочену форму ім'я Дмитро – Діма, яка притаманна неофіційному спілкуванню.

Інший варіант вживання імені ілюструє заголовок «*Анна з шії – Британії легше*» (УМ, 15.07.10) пор. *Баба з возу – кобилі легше*, де спостерігаємо появу двох заміників на місці апелятивів: антропонім Анна й топонім Британія. У статті йдеться про те, що уряд Великої Британії позбавив британського громадянства Анну Чепмен, звинувачену в США за шпигунство на користь Росії.

2. Зафіксовано й заголовки з ФО, де антропоніми розширюють значення ЗФО, виступають уточненням. Це можуть бути:

- прізвиська відомих осіб, наприклад: «У *«свинячий голос» Табачника*» (УМ, 11.10.12) пор. ФО у *свинячий (собачий) голос* «дуже пізно, несвоєчасно» [9, с. 33]; заголовок «*Втерти носа Обамі!*» (УМ, 28.04.11), де ФО *втерти/втирати носа кому* «показати свою перевагу над ким-небудь; присадити, спинити кого-небудь» [9, с. 111]; «*Наступаємо Сафронову на п'яти*» (УМ, 12.09.13) пор. ФО *наступати/ наступити на хвоста (п'яти) кому* «наздоганяючи, переслідуючи, йти, рухатися і т.ін. дуже близько від кого-небудь; досягати таких же успіхів, як хто-небудь інший» [10, с. 427]; у статті розповідається про виставку юних митців, які мріють досягти успіхів відомого художника Нікоса Сафронова; «*Путін наступив на граблі Брежнєва*» (ГУ, 02.10.15) ФО *наступати на одні й ті ж граблі*;

- імена відомих осіб: заголовок «*Останній акорд Марата*» (УМ, 14.11.09), *заключний (останній) акорд чого* «дія, явище, подія, якими що-небудь успішно завершується» [9, с. 7];

- неформальні прізвиська: «*Як Бацька за двома зайцями погнався*» (ДТ, 28.08-04.09.15) ФО *убивати/убити двох зайців* «намагатися здійснити дві справи», що виникла на основі прислів'я *За двома зайцями погонисься, жодного не уб'єш*. У статті автор, іронічно використовуючи прізвисько Бацька, повідомляє читачам про політичні рішення президента Білорусі Олександра Лукашенка; заголовок «*Білі нитки на шубі Леді Ю*» (УМ, 17.12.10) ФО *білими нитками шитий* «невміло, погано замаскований, виконаний і т.ін.» [9, с. 109]; у статті йдеться про політичні переслідування Юлії Тимошенко, якій, за словами автора «пришили» кримінальну справу;

- сценічні імена: «*Про «Вовка» помовка*» (УМ, 14.02.14) про відомого американського актора Леонардо Дікапріо, який знявся у комедії «Вовк з Уолл-Стріт». Таким чином, автор статті називає героя, про якого йтиметься у повідомленні, алегорично використовуючи його роль у кінофільмі.

У заголовку «*Краще, коли Горобець у руках*» (УМ, 19.05.11) трансформується відоме прислів'я *Краще синиця в руках, ніж журавель у небі*. У статті мова йде про Джонні Деппа, який у кінострічці «Пірати Карибського моря» грав роль героя Джека Горобця.

Отже, антропоніми у зазначених заголовкових ФО позначають в основному відомих осіб – політичних діячів, зірок шоу-бізнесу та спортсменів.

І. Черепанова зазначає, що «ядром впливу, найкоротшим і правильним шляхом до підсвідомого є мовна (комунікативна) сугестія», що характеризується використанням у практиці мовної (текстової, дискурсивної) взаємодії спеціальних мовних маркерів – сугестем, які потужно впливають на вибір тих чи інших уподобань у діяльності людини, на світ її особистісних смислів, невіддільних свідомості [8]. У наведених прикладах сугестемами є нові, введені автором несподівані елементи ФО, а саме оніми, які у певному контексті замінюють узвичаєні компоненти фразеологізмів, порушуючи автоматизм сприйняття і в такий спосіб здійснюючи вплив на читача.

Отже, оніми у складі фразеологізмів досліджено як контекстуальні елементи ФО. Виокремлені антропоніми змінюють узвичаєну структуру фразеологізмів та слугують додатковим засобом оптимізації впливової сили повідомлення. Антропоніми-субститути вживаються активніше, порівняно з іншими групами онімів. Найчастіше оніми є замінниками апелятивів у складі ФО, в основному позначаючи конкретні особи – політиків, зірок шоу-бізнесу, спорту. Оніми також виступають роширювачами ФО в заголовках. Це надає більшої конкретики повідомленню, іноді й експресивного ефекту. У такий спосіб досягається потужна впливовість повідомлення, інформація краще запам'ятовується. Взагалі продуктивність використання антропонімів у межах ЗФО пояснюємо їхньою властивістю – чітко вказувати на особу, де механіка впливу полягає в активації провідної психограми – принципу авторитету.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні онімного простору й інших видів медій, зокрема реклами, інтернет-видань, журналів, що поглибить вивчення впливової специфіки ЗМІ.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 339 с.
2. Бучко Д. Словник української ономастичної термінології / [уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н.В.]. –Х. : Ранок- НТ, 2012. – 256 с.
3. Дергач Д. В. Стилїстика онімів в українських мас-медіа: монографія / Д. В. Дергач. – Київ: КНУ, 2010. – 270 с.
4. Ільченко В. І. «Актуалізатори» в газетному заголовку // Наукові записки Інституту журналістики. – К: Ін-т журналістики, 2002 . – Том 8. – С. 172–175.
5. Полтавець Ю. С. Функціонування онімів у газетних заголовках (на матеріалі «Літературної України»). Режим доступу: <http://intkonf.org/poltavets-yus-funktsionuvannya-onimiv-u-gazetnih-zagolovkah-na-materiali-literaturnoyi-ukrayini/>
6. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
7. Устенко Л. Ф. Особливості функціонування фразеологічних одиниць у різних стилях української мови / Л. Ф. Устенко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки : Мовознавство. – 2011. – с. 40–44.
8. Черепанова И. Заговор народа / И. Черепанова. – М. : КСП+, 2002. – 464 с.

9. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Київ : Освіта, 1998. – 224 с.
10. Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / уклад. [В. М. Білоноженко та ін.]. – Київ : Наук. Думка, 1999. – 876 с.

References

1. Arutyunova, N. D. (1988), *Types of language values: Evaluation. Event. Fact* [Типы языковых значений: Оценки. События. Факт], Nauka, M., 339 s.
2. Buchko, D. (2012), *Dictionary of Ukrainian Onomastic Terminology* [Словник української ономастичної термінології / [уклад. Buchko D. G., Tkachova N. V.]], Ranok- NT, KH., 256 s.
3. Derhach, D. V. (2010), *Stylistics of onyms in Ukrainian mass media: monograph* [Стилістика онімів в українській мас-медіа: монографія], KNU, Kyiv, 270 s.
4. Il'chenko, V. I. (2002), "Updates" in the newspaper title [«Актуалізатори» в газетному заголовку // Наукові записки Інституту журналістики], In-t zhurnalistyky, K., Tom 8, S. 172–175.
5. Poltavets', YU. S., *Functioning of onyms in newspaper headings (on the material of "Literary Ukraine")* [Функціонування онімів у газетних заголовках (на матеріалі «Літературної України»)], Rezhym dostupu: <http://intkonf.org/poltavets-yus-funktsionuvannya-onimiv-u-gazetnih-zagolovkah-na-materiali-literaturnoyi-ukrayini/>
6. Superanskaya, A. V. (1973), *The general theory of the proper name* [Общая теория имени собственного], Nauka, M., 366 s.
7. Ustenko, L. F. (2011), *Features of the operation of phraseological units in different styles of the Ukrainian language* [Особливості функціонування фразеологічних одиниць у різних стилях української мови] // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки : Монографія, S. 40–44.
8. Cherepanova, I. (2002), *The conspiracy of the people* [Заговор народа], KSP+, M., 464 s.
9. Uzhchenko, V. D. (1998), *The phraseological dictionary of the Ukrainian language* [Фразеологічний словник української мови], Osvida, Kyiv, 224 s.
10. Bilonozhenko, V. M. (1999), *The phraseological dictionary of the Ukrainian language: 2 books*. [Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / уклад. [V. M. Bilonozhenko ta in.]], Nauk. Dumka, Kyiv, 876 s.

И. В. Лакомская,

Одесская национальная академия пищевых технологий,
кафедра краеведения и лингводидактики

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ОНИМОВ В СОСТАВЕ ЗАГОЛОВОЧНЫХ ФРАЗЕМ

В статье исследованы газетные заголовки с фразеологическими единицами, которые содержат в своем составе онимы. Проанализирована самая продуктивная

група онимов в медиазаголовках – антропоними, виявлені основні групи денотатів і раскрыт сугестивний потенціал такихязикових одиниць.

Ключевые слова: газетний заголовок, фразеологічна одиниця, онимна лексика, антропоним, вплив.

I. V. Lakomska,

*Odessa National Academy of Food Technologies,
Department of Ukrainian studies and linguistics*

FUNCTIONING OF ONYMS IN THE HEADER PHRASEMS

The phraseologisms in Ukrainian press are the object of the research, while the onyms as the active suggestogenes are the subject. The article is aimed at defining the influential potential of the onyms in phraseological units' (PU) structure in the Ukrainian press newspaper headers. To achieve this goal, the following methods are used in the work, such as descriptive, structural (in particular, the method of distributive analysis) and a quantitative method that allows comparing and generalizing the results. The method of Milton-model identification of neuro-linguistic programming was also applied, which made it possible to find out some influential potentials of headers from the phraseological units.

The headers were isolated, where its onym components, firstly the anthroponyms, whose influential potential is defined not only by their language nature directed at isolating a certain object between the other ones, but is also emphasized by a semantic accentuation within the limits of a transformed PU. Prospects for further exploration we see in the study of onymic space and other types of media, including advertisements, online publications, magazines, which will deepen the study of the influential specificity of the media.

Key words: newspaper headline, phraseological unit, onyms, anthroponym, influence.

УДК 811.161.2+81'234

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141378>

О. М. Олексюк,

канд. філол.наук.,

*Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики*

КЛЮЧОВІ СЛОВА РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ ЯК КОНЦЕНТРИ СУГЕСТІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОВИ

Статтю присвячено аналізу ключових слів, виокремлених із текстів комерційної реклами та власне рекламних слоганів, які збагачені сугестивним ефектом. Висвітлено низку мовних ознак зафіксованих ключових слів, за допомогою технологій нейролінгвістичного програмування розкрито їхню сугестивну природу.

Ключові слова: комерційна реклама, ключові слова, нейролінгвістичне програмування, вплив, семантика, сугестивний вплив.

Дослідження феномену сугестії є актуальним напрямом сучасного мовознавства, оскільки уможлиблює з'ясування глибинної природи мовленнєвого впливу як комплексного явища, його закономірності та джерела, що, у свою чергу, дає змогу виокремити константні мовні сугестогени (насамперед лексико-семантичного рівня як найпотужнішого в аспекті впливу – див. [3]), ідентифікація яких прислужиться в коректному моделюванні сучасних медіатекстів. Актуальність зазначеного аспекту визначається не лише його загальною науковою вагою, а й змогою віднайдення захисних механізмів щодо руйнівного впливу патогенних текстів, які, на думку дослідників (див. праці О. Бондаря, Є. Волкова, Т. Ковалевської, М. Лозинського, Б. Потятиника та ін.), є характерною ознакою сучасного комунікативного простору, продукуючи конфліктну взаємодію й порушуючи внутрішню гармонійність особистості й соціуму. На думку дослідників, до патогенних текстів уналежнюють такі, що «а) спрямовані на підрив віри в Бога; б) на підрив національних та державних інтересів; в) загрожують глобальній безпеці (загроза може бути мілітарною, екологічною тощо); г) загрожують суспільній моралі; ґ) мають шкідливий психологічний вплив (надмірне демонстрування насильства); д) призводять до нехтування головними правами і свободами людини» [5, с. 32] тощо. Наведене акцентує на необхідності виокремлення відповідних мовних маркерів, що уможливить свідоме декодування таких текстових масивів, а отже, і їх критичне сприйняття як запоруку об'єктивної інтерпретації.

Найсучаснішими галузями дослідження мовленнєвого впливу вважають насамперед нейролінгвістичне програмування (НЛП) з огляду на його комплексний характер, що забезпечує багатовимірний аналіз впливу (Дж. Бендлер, Р. Гріндер, Р. Ділтс, Г. Лозанов, Л. Мурзін, В. Плігін, Дж. О'Коннор, Дж. Сеймор, І. Черепанова). Проте у вітчизняній лінгвістиці зазначена проблематика лише починає розроблятися (див. праці Т. Ковалевської, Г. Почепцова, В. Різуна, О. Семенюка, а також С. Бронікової, Н. Кутузи та ін.), що увиразнює актуальність обраної теми.

В цьому аспекті одним із найвпливовіших контекстів вважають рекламу, оскільки «саме в цій сугестивній площині сконцентровано сенсibilізаційні (підсилювальні) ефекти інформаційного впливу, ідентифікація й аналіз яких становлять одне з найактуальніших завдань у колі прикладних лінгвістичних досліджень» [4, с. 209], що й визначило джерельну базу нашої розвідки, скерованої на аналіз комерційної телереклами як найпоширенішого медіапродукту, що «з одного боку, відбиває, а з іншого, формує масову культуру і свідомість» [2, с. 3], визначаючи необхідність застосування потужних впливових стратегій. Рекламне мовлення є характерним різновидом текстів сугестивного характеру (Т. Ковалевська, Г. Почепцов, І. Черепанова та ін.), що доводить наявність специфічних ознак, серед яких висока образність, використання слів з дифузною та найчастіше репрезентативно маркованою конкретною семантикою, і визначає високий рівень психоактивності його елементів, орієнтованих на субдомінантне сприйняття, характерною ознакою якого є «холістично-інтуїтивне декодування повідомлень» [4, с. 210].

Практично всі вербальні складники рекламних текстів є впливовими, проте максимальна сугестогенність виявляється на рівні смислового варіювання,

характерними маркерами якого виступають так звані «ключі», що активують свідоме й підсвідоме сприйняття [2, с. 1], за НЛП-термінологією – «якоря», чи ж ключові слова (КС), які здатні «представляти весь текст...» [1] і володіють найвищим рівнем частотності [2]. До специфічних ознак КС також уналежнюють підвищену семантичну активність; часто яскраво виражений символічний характер; високий ступінь абстракції та образності, експлікований як у конкретній, так і в абстрактній семантиці, що, з одного боку, максимально унаочнює візуальний образ слова, а з іншого – максимально активує субдомінантну обробку інформації, оптимізуючи вплив; домінуючу позицію в тематичних рядах та в загальній структурі повідомлення; відповідність поточному моменту тощо. Наведене визначає мету статті, яка полягає в аналізі лексико-семантичних домінуючих комерційної телереклами як константних сугустогенів, що визначає необхідність розв'язання таких конкретних завдань:

- виокремити КС-домінанти комерційної телереклами (у межах рекламних слоганів);
- визначити їхні основні критеріальні ознаки (частотність, семантична специфіка, образність та ін.);
- класифікувати КС за лексико-семантичними групами (ЛСГ) з урахуванням їхньої морфологічної належності;
- висвітлити сугестивний потенціал КС.

Виокремлення КС здійснено у межах рекламних слоганів як концентрів рекламного тексту (РТ). Відповідно до цього проаналізовано понад 100 рекламних слоганів загальнонаціональної та регіональної комерційної телереклами, зафіксованої протягом останніх років на каналах Інтер, 1+1, Новий та ін., у межах яких виявлено близько 20 лексем, співвідносних з КС.

У процесі роботи використано описовий та елементи компонентного аналізу, що уможливило виокремлення та семантичну систематизацію фактичного матеріалу, метод кількісних підрахунків, що дав змогу простежити динаміку та з'ясувати домінуючі (КС) й периферійні маркери аналізованих РТ, а також елементи НЛП-методу метамодельної (Мілтон-модельної) ідентифікації.

У процесі аналізу найчастотніших лексем РТ, співвідносних з КС, виокремлено наступні (в дужках вказано загальну фіксовану кількість): *сила* (9), *жити* (8), *біль* (6), *здоровий* (6), *справжній* (6), *смак* (5), *мрія* (4), *щастя* (4), *якість* (4), *багато* (3), *всюди* (3), *завжди* (3), *змінити* (3), *краса* (3), *лікувати* (3), *майбутнє* (3), *починати* (3), *подвійний* (3), *рекомендувати* (3), *робити* (3), , що певним чином корелює зі словами-стимулами в асоціативному експерименті, здійсненому Т.Ю.Ковалевською [3]. До периферійних за показником частотності (2 повтори) уналежнюємо лексеми *люди*, *наука*, *розмова*, *річ*, *сто відсотків*, *чорний*, *чемпіон*, *дім*, *швидкісний*, *потреба* та деякі інші. Зафіксовані КС подалі розподілено за такими основними лексико-семантичними групами (ЛСГ): 1) слова на позначення фізичних, фізіологічних та психологічних характеристик (6 одиниць: *біль*, *смак*, *краса* та ін.); 2) слова на позначення дій, станів, процесів (6 одиниць: *жити*, *змінити*, *починати* та ін.); 3) слова на позначення ознак та якостей предметів, осіб, одиниць товарів (4 одиниці: *здоровий*, *справжній* та ін.); 4)

слова на позначення локально-темпоральних узагальнень (3 одиниці: *завжди, всюди*); 5) слова на позначення кількісних узагальнень (2 одиниці: *багато, подвійний*); 6) слова на позначення назв свояцтва – сімейних стосунків (1 одиниця: *діти*).

Найпоширенішими є ЛСГ на позначення фізичних, фізіологічних та психологічних характеристик та («Чумак» - *це так смачно*; «Корона» - *смак справжніх почуттів*; Підгузки «HAPPY» - *щастя у простих речах*; Кальцій ДЗ Нікомед. Основний елемент *крас*; «Чорний жемчуг» - *наука про красу*; *Красива* рівномірна засмага від «DOVE»; «Містер Мускул» – *наука ретельного прибирання*, Кава «JACOBS» - *сила аром оксамиту*; «BOUNAQUA» – *жива сила води*; МТС – *оператор кохання*; «SOLPADEINE» – *подвійна сила проти болю*; «COLDREX» – *сильніший за біль та застуду*). Виокремлені нами КС свідчать, що у межах РТ найважливішим моментом є створення уяскравленої «картинки», образу рекламованого товару, увиразнення його синестезійних характеристик, пов'язаних з гештальтованою активацією комплексу репрезентативних систем (візуальної, аудіальної, сенсорної, смакової та нюхової), де домінування певної модальності визначається сенсорною належністю об'єкта реклами, висуваючи на перший план іменники, прикметники та прислівники з відповідною семантикою, експлікованою візуальними та кін естетичними маркерами.

Практично такі саме показники частотності демонструє й ЛСГ на позначення дій, станів, процесів («Прозора» - *живи молодим!*; «SANDORA MULTI-ACTIVE». *Живи на всі 100%*; «BEELINE». *Живи на яскравій стороні!*; *Почни день із соками* «RICH» *і ти зрозумієш, що життя - класна річ!*). До цієї ЛСГ переважно належать дієслова, що пояснюємо імманентно притаманною таким маркерам семантикою, скерованою на створення загальної динаміки РТ. Також привертає увагу власне значення виокремлених КС, більшість із яких ілюструє або взагалі концептуальний для будь-якої людини сенс (*жити*), або ілюструє актуальні перспективи (*почни, зміни*), що також сприйматиметься в цілому позитивно. До того ж, саме цей морфологічний клас (насамперед – в імперативі) у теорії дієслівної експансії Б.Ф.Поршнева визнається максимально впливовим [5].

Третьою за чисельністю визначаємо ЛСГ на позначення ознак та якостей предметів, осіб, одиниць товарів (*Справжній смак, як і музика народжується в пристрасті. Тому пристрасть наших майстрів чути в смаку сиру «Шостка».* «Шостка» *розділить наші пристрасті до сиру!*; «Арсенал» - *пиво справжніх чоловіків*; «ROSHEN» – *справжній чорний шоколад*; «Хортиця» - *справжня якість*), де беззаперечною смисловою домінантою є лексема *справжній*, яку в НЛП уналежнюють до препозиційних маркерів (переважно прикметникова частиномовна парадигма) закону викривлення [4], що приховано ілюструють певні зіставні характеристики, у межах яких саме рекламований об'єкт (за задумом рекламодавця) володіє високою якістю та практично всіма іншими позитивними ознаками, відсутніми у решти товарів цього класу.

Значно меншими за обсягом є ЛСГ на позначення локально-темпоральних та кількісних узагальнень (*завжди Кока-Кола*; *Наші пропозиції ви можете знайти всюди!*; *Тільки у нас багато різноманітних пропозицій!* та ін.), а також назв на

позначення назв свояцтва – сімейних стосунків (*Смакота. Міцні кісточки – здорові діточки*; «*Біфіформ*» для здорового травлення у *дітей та дорослих* тощо), де перші дві групи КС чітко уналежнюємо до виокремлених у НЛП універсальних квантифікаторів як сугестивних елементів, що продукують максималізацію узагальнювальних сприйняттєвих векторів, унеможлиблюючи об'єктивне декодування інформації. В аспекті морфологічної належності фіксуємо перевагу прислівникових одиниць перших ЛСГ та іменників – у третій.

Проведений аналіз КС дає підстави припустити, що їх можна уналежнити до лінгвальних сугестогенів, де найхарактернішими ознаками таких одиниць вважають внутрішні (семантичні) та зовнішні (частотні, локально-темпоральна відповідність та ін.) показники, де перші деталізовано у межах т.зв. Мілтон-моделі мови (див. [4]) як системи лінгвальних сугестогенів, застосування яких дає можливість «нав'язувати різноманітні і врешті навіть будь-які дії. Сугестія є обов'язковим компонентом звичайного людського спілкування, але може виступати і як спеціально організований вид комунікації, що формується за допомогою основного, - вербального (словесна продукція) і допоміжних - невербальних (міміка, жести, дії співрозмовника, навколишнє оточення тощо) засобів» [1].

Отже, виокремлені у процесі аналізу ключові слова дають підстави казати про пріоритет їхньої означальної та діяльнісної семантики, а також – про актуальність узагальнювальних сенсів, що, у свою чергу, уможлиблює їхнє співвіднесення з характерними лінгвальними ознаками мовних сугестогенів, деталізованими у межах нейролінгвістичного програмування. Ідентифікація зазначених маркерів уможлиблює об'єктивне сприйняття впливових дискурсів (до яких уналежнюють і рекламу, і політичне мовлення), а отже, дає змогу захисту від некоректних, патогенних за своєю природою текстових площин, поширених у сучасному комунікативному просторі. В цьому ж аспекті звертаємо увагу і на запропоновану Т. Ю. Ковалевською теорію емпатичної взаємодії, складником якої дослідниця вважає метамодельну та Мілтон-модельну кваліфікацію комунікативних виявів [4], що уможлиблюватиме їхні гармонізувальну корекцію, а отже, становитиме один з найактуальніших об'єктів аналізу, детальне опрацювання якого прислужиться в розбудові засад комунікативної толерантності.

Література

1. Бэндлер Р. Шаблоны гипнотических техник Милтона Эриксона с точки зрения НЛП/Р. Бэндлер, Д. Гриндер. – Симферополь : Реноме, 1998. – 208 с.
2. Гончаров Г. А. Суггестия: теория и практика / Г. А. Гончаров. – М. : КСП, 1995. – 320 с.
3. Ковалевська Т. Ю. Функціональні доміанти актуальних медіа-текстів: переконування чи вплив? / Т. Ю. Ковалевська // Діалог: Медіа-студії : зб. наук. праць. – Вип. 4. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006. – С. 110–119.
4. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія / Т. Ю. Ковалевська. – вид. друге, випр. і доп. – Одеса : Астропринт, 2006. – 324 с.

5. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук; К.: Ваклер, 1999. – 352 с.

References

1. Bendler, R. & Grinder, D. (1998), *Hypnotic techniques templates of Milton Erikson from the NLP/R point of view* [*Shablony gipnoticheskikh tekhnik Milтона Eriksona s toчки zreniia NLP/R*], Renome, Simferopol, 208 p.
2. Honcharov, H. (1995), *Suggestion: theory and practice* [*Suggestia: teoriia i praktika*], KSP, Moscow, 320 p.
3. Kovalevska, T. (2006), *Functional dominants of actual media texts: persuasion or impact?* [*Funktsionalni dominanty aktualnykh media-tekstiv: perekonuvannia chy vplyv*], ORIDU NADU, Odesa, 110–119.
4. Kovalevska, T. (2006), *Communicative aspects of neurolinguistic programming* [*Komunikatyvni aspekty neirolinhvistychnoho prohramuvannia*], Astroprint, Odesa, 324 p.
5. Pocheptsov, G. (1999), *Communicative technologies of the twentieth century* [*Kommunikativnyie tekhnologii dvadtsatogo veka*], Vakler, Moscow, 352 p.

О. Н. Олексюк,

*Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского,
кафедра общей и прикладной лингвистики*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ КАК КОНЦЕНТРЫ СУГГЕСТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЯЗЫКА

Статья посвящена анализу ключевых слов рекламных текстов, в том числе рекламных слоганов, что доказывает их суггестивную эффективность. В статье указывается на лингвистические особенности, ключевых слов, и с помощью определенных техник НЛП раскрывается их суггестивная природа.

Ключевые слова: коммерческая реклама, ключевые слова, нейролингвистическое программирование, влияние, семантика, суггестивное влияние.

О. М. Oleksyuk,

*V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University,
Department of General and Applied Linguistics*

KEY WORDS OF ADVERTISING TEXTS AS CONCENTRATES OF SUGGESTIVE POTENTIAL OF LANGUAGE

The article is devoted to the analysis of keywords, isolated from the texts of commercial advertising including advertising slogans, which are enriched by the suggestive effect and neuro-linguistic influential potential. A number of linguistic features of the fixed keywords are highlighted, their neurolinguistic programming (NLP) technologies reveal their predestined nature.

In the article suggestive markers of lexical semantic level of Ukrainian-language commercial advertisement are analysed. Quantitative indices of such units are established,

their neuropsycholinguistic nature is explained. The functional role in designing of suggestive discourses is defined, stages of origin and formation of a communicative suggestion are described. The concept of a speech suggestion is detailed, approaches to its understanding and qualification of the main components are systematized. Be guided by classical and creative methods of the linguistic analysis (Milton model, predicate markers of the NLP) during the work the array of keywords and neurolinguistic markers is grouped. Relevant lexical semantic groups of speech suggestogen which maximize the corresponding communicative effect of such messages are emphasized. In the article we rely on the postulates of suggestive linguistics but the main methodological apparatus are the ideas and tools of neurolinguistic programming.

Consequently, the complexity of SI as an object of study, its multidimensional nature and the practical absence of relevant and effective research methods predetermine the urgent need for further investigation and scientific qualification of this phenomenon.

Key words: commercial advertising, keywords, neurolinguistic programming, influence, semantics, suggestive influence.

УДК 811.161.2'42

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141379>

А. П. Романченко,

канд. філол. наук, доц.,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови*

СТРАТЕГІЯ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА ЇЇ ТАКТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ)

Статтю присвячено вивченню комунікативної стратегії самопрезентації як одній із фундаментальних соціальних потреб особистості мати власне обличчя. Установлено її тактики (об'єктивного інформування, суб'єктивного інформування, соціальної взаємодії, консолідації, планування, трансференції) та типові засоби вираження. Акцентовано, що стратегія самопрезентації відображає авторське «я» через індивідуальні погляди, світогляд народу в цілому та науковців зокрема.

Ключові слова: стратегія, тактика, самопрезентація, лінгвістичний дискурс, учений, мовна особистість.

Постановка наукової проблеми. Самопрезентація – одна з фундаментальних соціальних потреб особистості мати власне обличчя. Її ефективність залежить від вдало сформованого позитивного образу й досягнень адресанта в певній галузі знань. Теоретичними проблемами, пов'язаними із самопрезентацією людини, переймалися соціологи й психологи ще з минулого століття (І. Гоффман, Е. Джонс, Д. Майєрс, А. Шутс та ін.), спочатку розглядаючи її як маніпулятивну поведінку, спрямовану на створення позитивного враження про себе. Пізніше самопрезентацію вважають

загальною особливістю соціальної поведінки [5; 8; 9]. Б. Шленкер трактував її як визначальний і невід'ємний складник повсякденного соціального життя людини, стверджуючи, що надання інформації про себе обов'язково містить усвідомлену увагу й контроль [10, с. 495]. Як постійний процес, що зазнає змін залежно від мети та обставин, характеризував самопрезентацію І. Гоффман [8, с. 85–86].

Аналіз досліджень із проблеми. Виокремлюють кілька підходів до розуміння самопрезентації як поведінки людини: соціологічний, комунікативний, соціо-перцептивний, культурологічний, психолінгвістичний, гендерний, соціально-філософський тощо. Їх об'єднує психологічне підґрунтя [6, с. 26]. У психології й соціології вже розроблено класифікацію стратегій самопрезентації, спрямованих на отримання соціального визнання, а також методика виявлення її тактик. Їхню таксономію подано в [3; 11].

У мовознавстві наявні значні напрацювання стосовно специфіки самопрезентації в різних жанрах політичного (О. В. Атьман, Л. В. Завальська, Д. М. Каліщук, А. О. Краснякова, Н. Я. Кузьмич, О. М. Паршина, Л. І. Стрій), частково автобіографічного (Ю. В. Звонарьова), музичного (Ю. В. Мамонова), буттєвого дискурсів (А. С. Дорошкевич), в Інтернет-дискурсі (О. О. Ковригіна). Лінгвістичний дискурс представлений в цьому аспекті на німецькомовному матеріалі (Н. В. Карпусенко).

Мета розвідки – визначити тактики комунікативної стратегії самопрезентації та з'ясувати особливості їхньої вербалізації. **Об'єкт** дослідження – тактики самопрезентації, **предмет** – засоби реалізації виокремлених тактик у лінгвістичному дискурсі. **Джерельну базу** дослідження становить науковий доробок відомих українських учених-мовознавців – О. І. Бондаря, П. Ю. Гриценка, С. Я. Єрмоленко, Ю. О. Карпенка.

Виклад основного матеріалу. Комунікативна стратегія самопрезентації реалізується в лінгвістичному дискурсі за допомогою кількох тактик. *Тактика об'єктивного інформування* про себе як про вченого скерована на подання відомостей фактичного характеру, що можуть бути перевірені. Науковці наводять факти про участь у комісіях, опонування дисертацій тощо: *Це спонукало мене опублікувати, з рядом скорочень та змін, рецензію, з якою я виступав як офіційний опонент на захисті роботи Крупеньової* (Ю. Карпенко); *А ось як пояснити назви бойки, лемки, гуцули? Я маю пояснення кожної з цих назв, що повторюють вже висловлені раніше інтерпретації, але з рядом істотних уточнень. Оскільки всі ці пояснення опубліковані, не стану їх переказувати, відсилаючи зацікавлених до відповідних статей* (А. Р. – відсилає до трьох своїх статей). *М. С. Худаш теж має пояснення цих назв (усі їх він виводить з антропонімів), що ніяк не пересікаються з моїми* (А. Р. – відсилає до статей дослідника). *Мої пояснення вчений уважає абсолютно неприйнятними, як і я – його пояснення* (Ю. Карпенко). Останній уривок, крім об'єктивної інформації щодо витлумачення певних назв, демонструє чітку принципову позицію професора Ю. О. Карпенка, який зіставляє її з чужою.

Адресант може репрезентувати себе за допомогою присвійних займенникових прикметників, напр.: *У попередньому, сьомому випуску «Записок з ономастики» опубліковано **мою** статтю «Гумористичний принцип у літературній ономастиці» (2003), а її децю розширений варіант – у книжці «Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології», де у п'ятому випуску, що об'єднаний проблемою «Логос і праксис сміху», вона з'явилась під назвою «Іменування людини як об'єкт і засіб гумору» (2004) (Ю. Карпенко); ... спробуємо конкретизувати **свої** щойно сформульовані узагальнення (Ю. Карпенко). Останній приклад також є свідченням народження думки під час комунікації з адресатом у реальному часі.*

До цієї тактики, як видно з наведених прикладів, нерідко вдається Ю. О. Карпенко. Він апелює до власного наукового досвіду або досвіду наставника, що яскраво ілюструє такий приклад: *А кандидатські дисертації, знаю за **власним** досвідом (керував 63 успішно захищеними кандидатськими дисертаціями, виступив офіційним опонентом на захисті 45 кандидатських дисертацій), не так уже й рідко містять вагоме, нове, істотне для подальшого розвитку науки (Ю. Карпенко). У вставленій конструкції містяться кількісні дані стосовно участі автора в долі молодих науковців на момент написання статті.*

Указана об'єктивна інформація формує образ дослідника, який плідно працює в різних сферах наукової діяльності, створює думку про нього як про компетентну людину.

Адресанти часто послуговуються займенниковим словом 1 ос. одн. в різних відмінках із метою акцентування на особистій думці. У таких висловленнях я виконує свою первинну функцію, указуючи на особу мовця. У цих та інших випадках вербалізовано сему активної особи, відповідальної за написане, що є свідченням прямого вираження мовної особистості. Напр.: *З літературознавства **мною** було виявлено одну працю Лариси Міщихи «Синергетична парадигма творчості»... (О. Бондар); Лише на двох звірених сторінках (22, 42) описаного вище словника Д. Г. Бучка, що його укладено за довідником 1946 р., я знайшов 10 ойконімів Волинської області, яких немає в словнику В. П. Шульгача ... (Ю. Карпенко); Перша група прийомів – фонетична видозміна – торкається у **мене** трансформації прізвищ ... (Ю. Карпенко) У **мене** враження, що нині існує стільки розумінь, що таке нація, скільки є вчених, що займаються цим питанням (Ю. Карпенко).*

Активність займенникового слова я найбільшою мірою виявляється у працях Ю. О. Карпенка. Одночасне вживання особового займенникового іменника 1 ос. й дієслова у формі 1 ос. одн. акцентує увагу на інформації про мовця, вирізняє його в комунікативному плані [2, с. 192]. Те саме можна сказати й про займенниковий іменник *ми*. Використання дієслова без координації із займенниковим іменником сприяє формуванню об'єктивного викладу інформації, стилістично нейтрального контексту, що доволі часто спостерігаємо в лінгвістичному дискурсі, напр.: ***Зазначимо**, що 4 і 5 норми не є власне ареальними, а відбивають особливості історії формування ареалу та генезису окремих картографованих одиниць безвідносно до їх чисто ареальних характеристик (П. Гриценко).*

Займенниковий іменник *ми* науковці найчастіше вживають у значенні «я», що має таку семантичну структуру: ми = «я-автор», напр.: *Як народнопісенний образ сприймаємо цю назву й ми, відчуваючи тонкий перехід від наявного в пісенній мові і створеного митцем слова* (С. Єрмоленко); *Однак генетично пропонуване нами розуміння назви є зовсім іншим* (Ю. Карпенко); *У зв'язку з вищевикладеним розумінням онтологічного стану ми розділяємо помірно широкий погляд на ФСК становості ...* (О. Бондар). «Авторське ми» – формула скромності, відома науковій мові ХІХ ст., – функціонує в економічних працях І. Я. Франка [1], науково-гуманітарних текстах М. О. Максимовича, М. І. Костомарова, О. О. Потебні, П. Г. Житецького, М. П. Драгоманова [7]. У сучасних лінгвістичних текстах воно теж панує скрізь.

У лінгвістичному дискурсі спостерігаються випадки автономізації, коли учений називає себе *автор*, *рецензент*. Напр.: ... *зауваження рецензента слід розглядати певною мірою як заклик до дискусії* (Ю. Карпенко); ... *аббревіатурних позначень сучасних партій рецензент не знайшов ...* (Ю. Карпенко); *А оскільки я не панегірик, а рецензент, перейду до зауважень* (Ю. Карпенко); *Автор свідомий того, що діалектологічне дослідження у своїх висновках завжди залежне від повноти й точності зафіксованого матеріалу говірок, як і того, що лексика і семантика українських народних говорів зібрана ще не достатньо* (П. Гриценко); *Десять років тому автор цих рядків спробував обґрунтувати думку, що існує три принципи (типи) художнього застосування власних назв – ліричний, епічний та гумористичний ...* (Ю. Карпенко). До автономізації вдаються Ю. О. Карпенко (у статтях, підручниках, вступному слові) та П. Ю. Гриценко (у вступному слові).

Заміна особових займенникових слів подібними апелятивами засвідчує репрезентацію науковця як члена наукового колективу. Такі автономізації формують ефект відсторонення, погляд на себе ніби збоку, є елементом уналежнення до наукової сфери діяльності, підкреслюють об'єктивність думок дослідника щодо висловленого в рецензії чи статті.

Умисний повтор у поєднанні з указівкою на ступінь зацікавлення ученого використано в такому висловленні: *У житті я багато чим займався, але найбільше – мовознавством. А в мовознавстві найбільше – ономастикою. У межах останньої чи не найбільше – літературною ономастикою* (Ю. Карпенко).

Подаючи відомості, Ю. О. Карпенко коректно повідомляє про себе як про науковця, використовуючи фразу *можна сказати*, хоч викладені потім факти чітко вказують на значні його здобутки в цій галузі: *На запрошення керівництва Одеського університету я переїхав з родиною до Одеси, щоб завідувати кафедрою загального та слов'янського мовознавства, в 1968 р., можна сказати, вже сформованим ономастом, бо написав і захистив докторську дисертацію «Топонімія Буковини» та опублікував 41 статтю і чотири невеличкі книжки, на які активно й доброзичливо відгукнулося чимало рецензентів, у тім числі визначний чеський ономаст В. Шмілауер* (Ю. О. Карпенко). Певне применшення власних заслуг, нейтральна подача інформації засвідчує високу вимогливість ученого до себе, відповідальність за зроблене, відсутність марнославства.

Розповідаючи про себе, Ю. О. Карпенко тісно пов'язує власну працю з досягненнями інших дослідників, зі здобутками Одеської ономастичної школи й пишається ними, напр.: *Зрозуміло, що я намагався зацікавити ономастикою членів своєї кафедри та всіх філологів узагалі. <...> А вже через рік після мого приїзду в Одесу в жовтні 1969 р. відбулася IV Республіканська ономастична конференція ... Від Одеси (власне, від ОНУ) до IV ономастичної конференції опубліковано в збірці тез 23 матеріали, а від Києва – 10 (і від Чернівців – теж 10)* (Ю. О. Карпенко). Будучи наставником багатьох дослідників, кожного з яких він завжди підтримував, учений високо оцінює їхній внесок у розвиток української ономастики зокрема та мовознавства в цілому, що простежується в різних публікаціях автора, наприклад, у розмові про Одеську ономастичну школу. У цьому вбачаємо факт самопрезентації та презентації інших лінгвістів одночасно.

На об'єктивне інформування науковця вказують дані щодо кількості захищених дисертацій під його керівництвом або консультуванням, видрукуваних матеріалів представниками школи. Такі дані засвідчують зростання ономастичних розвідок, їхнє зміцнення в Одесі. Уважаючи за необхідне висвітлювати подібну інформацію, науковець слушно зауважує, що статистика нічого не говорить про якість: *Про якість можна судити за тими трьома книжечками, що їх підготувала заготована мною частина кафедри з моєю активною участю* (Ю. Карпенко).

Аналізовану тактику вербалізовано за допомогою особових займенникових іменників *я* та *ми*, займенникових прикметників *мій*, *свій*, автонайменувань, вставних і вставлених конструкцій, умисних повторів.

Завдяки *тактиці суб'єктивного інформування* адресант оцінює свої знання, власний інтелектуальний рівень, вказує на нестачу необхідних для науковця відомостей тощо. Зазначена тактика реалізується за допомогою конструкцій із заперечною часткою *не*. Напр.: *Я дуже шкодую, що не знав цих слів, коли писав свою розвідку «Имя Прекрасной Дамы»* (Ю. Карпенко); *Мало що відомо, скажімо, про лінгвістичні публікації української діаспори. Тривалий час беручи участь у підготовці української ономастичної бібліографії для журналу «Опота», рецензент досі не впевнений, чи вірно встановив бібліографічні дані (і навіть кількість!) усіх книжок, виданих Я. О. Пурою в Рівному та Львові* (Ю. Карпенко).

Зазначимо, що інформація подається таким чином, щоб позитивно про себе (участь у підготовці бібліографії) репрезентувати якомога нейтральніше, швидше вказуючи на невдоволення собою.

Якщо суб'єктивною інформацією щодо себе Ю. О. Карпенко іноді ділиться з читачами, то відомостей стосовно його родини, родини науковців-ономастів, украй мало. В. М. Калінкін, започаткувавши рубрику «Школи, напрями, досягнення» в журналі «Λογος όνομαστική», очікував, що, розмовляючи про Одеську ономастичну школу, учений згадає і їхній внесок у розроблення ономастики. На запитання укладача одеського «колажу» стосовно відсутності згадок про М. В. Карпенко засновник школи сказав, що з певних причин він не може писати про дружину й доньку. Згодом у надісланому до редакції листі все ж визнав, що без них не було б цілісної картини

розвитку описуваної школи. Розмірковуючи про наукові здобутки своїх докторантів, які працювали як на ниві ономастики, так і в інших актуальних галузях лінгвістики, учений подає коротку інформацію про доньку: *Проте у нас в ОНУ є ще один доктор наук з ономастики – завідувач кафедри граматики англійської мови О. Ю. Карпенко (консультант – проф. І. М. Колегаєва) (Ю. О. Карпенко).*

Трапляються випадки поєднання об'єктивної та суб'єктивної інформації. Наведемо приклад із фрагмента приватного листа Ю. О. Карпенка до В. М. Калінкіна: *Кандидатську дисертацію я писав про історію українських числівників. І за півроку до завершення аспірантського терміну, захистивши **свою** роботу, числівниками так наситився, що й думати про них не хотів. А в науці щось робити хотілося: почалися болісні пошуки теми, яка **мене** б привабила. <...> Справу вирішило кілька розмов з географом В. В. Оникієнком, що працював у тому ж Чернівецькому університеті на географічному факультеті. Він заігував **мене** займатися топонімією, і **я** досі цим займаюся й дуже вдячний цьому мудрому порадникові (Ю. Карпенко).* Особистісна інформація доповнює відомості про наукові інтереси дослідника, розширює її, указуючи на точку відліку подальшої роботи.

Названі тактики вербалізують авторську об'єктивну або суб'єктивну оцінку, остання з яких має різновиди: позитивна, нейтральна, негативна. Подання додаткової інформації про себе як про науковця сприяє створенню необхідної атмосфери спілкування адресанта та адресата, увиразнює взаємодію між ними.

Застосовуючи тактику *соціальної взаємодії*, адресант повідомляє про себе як про соціальну особистість, яка вільно контактує з людьми, котрі реалізувалися як в науковій, так і в ненауковій галузі, особистість, яка обізнана в інших сферах (мистецтво, література). Напр.: *Професор Михайло Рудницький, автор відомої книги «Від Мирного до Хвильового», з яким я мав **честь бути особисто знайомим**, був, зрозуміло, зовсім не дурним, а дуже розумним і знаючим. Та дотепний жарт Куріпти, видобутий простою перестановкою двох літер (А. Р. – Дурницький), жартом і залишився. Без таких жартів літературне життя було б нуднішим (Ю. Карпенко); Ми випускаємо також періодичне видання «Записки з ономастики». У цих «Записках» я – відповідальний редактор... Колись цей збірник видавати було легко: відомий мільярдер і меценат **Сорос** через фонд «Відродження» виділив **нам** грант у 10 тисяч доларів, які геть усі пішли тільки на видання наукової продукції: окрім названого збірника, факультет видавав за цей грант ще три періодичні збірники з мовознавства. Ці збірники всі й досі виходять, але гроші Сороса вже закінчилися (Ю. Карпенко).*

Консолідація як тактика комунікативної стратегії самопрезентації виражає вказівку на належність ученого до однієї групи стосовно сфери діяльності або етнічних характеристик. Аналізована тактика характеризується активним залученням займенникового слова 1 ос. мн. – *ми*. У лінгвістичному дискурсі ця тактика запрограмована на об'єднання з науковим співтовариством, напр.: *... **ми** не маємо права говорити, що в той далекий час передісторії існувала українська чи якась інша з мов, що потім розвинулися (О. Бондар); Коли йдеться про питання загального мовознавства, зокрема в царині зв'язку мови і мислення, **ми** звертаємось до праць*

В. Гумбольдта, О. Потебні... (С. Єрмоленко); з українським народом, напр.: **Ми** всі є свідками того, як нелегко торує шлях у життя прийнятий в Україні закон про державний статус української мови (С. Єрмоленко); **Ми** й далі живемо в інформаційному просторі ... сусідньої держави (С. Єрмоленко); Тепер **ми** не називаємо І. Франка інакше, як українцем, одним з найславетніших українських письменників і мислителів (Ю. Карпенко); із читачем, напр.: **Ми** вже знаємо, які японські конструкції відповідають першим двом компонентам українського трьохелементного присудка ... (О. Бондар); Як **ми** переконалися, мовній і лінгвоекотологічній системам притаманні всі головні параметри, що визначають об'єкти синергетики ... (О. Бондар); Словесний образ, справді, побудований на зорових відчуттях. **Ми** бачимо цю картину (С. Єрмоленко). Семантика ототожнення себе з читачем або народом впливає з контексту й не потребує уточнювальних слів.

Широкє поняття «науковці» в контексті сприймається конкретніше, напр.: *Адже, справді, залучивши матеріали для діалектного словника різного часового відтинку, ми не створимо синхронну модель лексико-семантичної системи ... говірки ...* (О. Бондар); *Наразі ми ще не маємо цілком вірогідних соціолінгвістичних даних, проведених у відповідному обсязі ...* (О. Бондар). У наведених прикладах ми – це лексикографи, соціолінгвісти.

За необхідності підкреслити, уточнити, із ким у цьому разі об'єднується в поглядах, міркуваннях, учений використовує певні лексеми. Зазвичай вони стоять у постпозиції до займенникового слова *ми*. Семантичне поле «ми-науковці» експлікують лексеми *лінгвісти*, *ономасти*, напр.: *І ця властивість, про яку добре знаємо ми, лінгвісти, виявляється універсальним законом Всесвіту ...* (О. Бондар); *А в цій дисертації – багатющій діалектний і топонімічний матеріал, який, здається виходив на світ лише двічі – коли ми, група одеських ономастів, уклали регіональні описи топонімії Одещини і коли П. Ю. Гриценко описував діалекти Одещини* (Ю. Карпенко). Сприймаючи себе як частину наукової спільноти, члена колективу, автор також може ідентифікуватися за допомогою апелювання (*редколегія*, *упорядники збірника*), напр.: *Упорядники збірника діалектних текстів чорнобильських говірок мали на меті передусім відтворити мовленнєві образи кількох базових говірок, які зараз функціонують як переселенські островні у новому діалектному оточенні ...* (П. Гриценко); *Редколегія сповнена ентузіазму й переконана, що він (перший номер часопису – А. Р.) не стане останнім* (Ю. Карпенко). Назване поле звужується, охоплюючи лиш невелику частину вчених разом з адресантом. Семантичне поле «ми-науковці» містить такі конститuentи в напрямку від узагальненого до конкретного: науковці – лінгвісти – представники певної галузі мовознавства – окрема група, задіяна у якійсь роботі.

Засобом реалізації тактики консолідації в лінгвістичному дискурсі виступає також перерахування дослідників – представників школи, напр.: *І я, і Микола Зубов, і Людмила Фоміна прийшли до літературної ономастики від історико-етимологічної, як це зробив і Євген Степанович Отін ...* (Ю. Карпенко).

Мета тактики консолідації – акцентувати, що адресант є громадянином, його непокоїть доля народу, мови, культури, йому не чужі загальнолюдські цінності. Це те, що формує довіру й позитивно оцінюється адресатом, бо можна бути дослідником, але не відчувати зв'язку з народом, не відчувати його болю, не думати про його майбутнє. До цієї тактики як до гри в простонародність досить часто вдаються політики, реалізуючи маніпулятивну стратегію (Л. В. Завальська, Д. М. Калішук). У лінгвістичному дискурсі вербалізація узагальненого адресанта, співвідносного з іншими дослідниками, призводить до «злиття» його з читачем або народом. У наукових працях І. Франка зафіксовано, що займенникове слово *ми* також має семантику «я та учасники, очевидці подій», «я та народ» [1, с. 46].

Змінний компонент у структурі займенникового слова *ми* забезпечує реалізацію семантичних варіантів як індивідуально-авторських, екстралінгвістичних, так і контекстуально зумовлених, лінгвістичних [7, с. 119]. І. А. Синиця зазначає, що в науково-гуманітарних текстах II половини XIX ст. переважали займенникові форми 1 ос. мн., що вказують на колишнє панування колективної самоідентифікації, проте всі (М. О. Максимович, М. І. Костомаров, О. О. Потебня, П. Г. Житецький), крім М. П. Драгоманова, прагнуть також індивідуалізувати власну думку за допомогою 1 ос. одн. [7, с. 124].

На спільність інтересів або солідарність із думками інших дослідників може вказувати займенникове слово *наш*, напр.: *У радянський період першою солідною публікацією з **нашої** теми стала стаття Максима Володимировича Сергієвського «Топонимия Бессарабии и ее свидетельство о процессе заселения территории» (Ю. Карпенко); Проблематику **нашої** школи уперше, мабуть, я намагався стисло сформулювати в передмові до збірника наукових праць «Актуальные вопросы русской ономастики», який нам вдалося видати через навчально-методичний кабінет вищої освіти при Мінвузі УРСР у 1988 р. (Ю. Карпенко).*

Тактику консолідації в основному вербалізовано за допомогою особового займенникового іменника *ми*, що функціонує як самостійно, так і в супроводі спеціальних лексем на позначення науковців, займенникового прикметника *наш* та за допомогою перераховування дослідників, які опікуються певною проблемою.

У межах комунікативної стратегії самопрезентації виокремлюємо тактику *планування*, яку витлумачуємо як спосіб накреслення майбутнього мовознавчої науки, її перспектив, бачення вченого стосовно розвитку окремої галузі, аспектів вивчення предмета дослідження. Кожен великий учений завжди започатковує нові напрями та ракурси, шляхи вирішення наукової проблеми. Ю. О. Карпенко пов'язує перспективи ономастики з вивченням не її системи, а фреймів, напр.: *Треба говорити, отже, не про системи, а про фрейми – приблизно так, як їх розумів американський мовознавець Чарлз Філмор. <...> Розуміння власних назв як концептів, що формують онімічні фрейми і знаходяться у ментальних лексиконах носіїв мови, найдокладніше висвітлено в роботах Олени Карпенко (Ю. Карпенко).*

Конкретні пропозиції стосовно перспектив знаходимо в розвідці, присвяченій футурологічній ономастиці: *Дуже хотілося б, щоб знайшлися ентузіасти, які б*

продовжили цей експеримент. Хай з будь-якою критикою, видозмінами, уточненнями, але експеримент, скерований у майбутнє, а не в минуле. Якщо ми одержимо хоч десяток подібних (кращих!) досліджень з різних кутків України, тільки тоді зможемо висновувати: 1) годиться запропонована методика чи її слід відкинути; 2) у яких кількісних обсягах, з якою густиною і потужністю треба проводити прогностичні дослідження, щоб вони реально могли що-небудь прогнозувати (Ю. Карпенко). Нелегкий шлях до появи чогось нового простежується в наведеному уривкові завдяки використанню слів *критика, видозміни, уточнення*. Отже, Ю. О. Карпенко започаткував, як колись багато інших напрямів, дослідження з футурологічної ономастики, провівши кілька експериментів на матеріалі особових чоловічих і жіночих імен.

Узагальнюючи написане раніше, учений зазначає: *Я в кількох свої статтях пропонував як загальноукраїнські теми: а) футурологічне обстеження динаміки особових імен не за фіксацією наймень новонароджених дітей, а за уподобаннями українців репродуктивного віку; б) діалектологічне вивчення і картографування фонетичних і словотвірних варіантів антропонімів (Хома – Фома, Назар – Назарій)* (Ю. Карпенко). Він убачає перспективи у створенні онімичних словників на українському матеріалі загалом: *Зворотний топонімичний словник, укладений Д. Г. Бучком для ойконімів за довідником 1946 р., має бути побудований спільними зусиллями на базі народних записів для кожного з розрядів власних назв, зокрема й для прізвищ. Написаний П. П. Чучкою чудовий словник прізвищ Закарпаття має бути створений для кожної області України. При цьому варто не змішувати національності різних громадян України. Треба також налагодити систематичну бібліографічну службу з ономастики* (Ю. Карпенко).

Нові горизонти для ономастики, як і для будь-якої іншої науки, аж ніяк не перекреслюють здобуте, тому закономірно з цього приводу висновується таке: *Мабуть, настав час звернути увагу ономастів на ці завдання та на осмислення і формулювання нових завдань. Перехід до таких спільних тем не ліквідує витворені вже ономастичні школи, а піднесе їх на вищий рівень наукового розвитку* (Ю. Карпенко). Наведене заохочує науковців до подальшої праці, сприймається як напутнє слово Учителя. Дещо з омріяного ученим стало дійсністю, зокрема створення словників прізвищ, захист кандидатської дисертації здобувачки про онімні уподобання молоді Одещини.

О. І. Бондар активно цікавився молодою галуззю лінгвістики, становлення якої ще триває – лінгвоекологією. Уважаючи, що формування лінгвістичної екології викликане нагальними потребами суспільства, учений зауважує й одночасно делікатно пропонує: *На підставі розгляду системи (у даному випадку лінгвосоціуму) та виявлення деградаційних ознак можна провести заходи щодо реабілітації деградованих елементів і стабілізації системи в цілому* (О. Бондар). Він переконаний, що підґрунтям лінгвістичної екології є синергетичний підхід. Називаючи студії в межах різних наук (філософії, інформатики, геології, хімії, соціології, історії, педагогіці, історії літератури), закликає мовознавців долучитися до вказаного аспекту досліджень. Напр.: *Вважаю, що лінгвісти (та й літератори, тобто філологи взагалі) теж повинні*

залучитися до цього всезагального процесу (О. Бондар); ... синергетична парадигма може стати підґрунтям для лінгвістики і лінгвістичної екології, допоможе по-новому поглянути на ці феномени і розв'язати чимало нерозв'язаних досі проблем. <...> Спочатку слід дослідити поведінку дисипативних систем, а в перспективі вельми цікавою видається проблема взаємодії між дисипативними і недисипативними системами, інакше кажучи, між частиною і цілим, нижчими і вищими рівнями мовної ієрархії (О. Бондар).

Ключовими лексемами й сполуками в конструкціях із семантикою планування є пропонувати, варто, треба, слід, має бути, може стати, можна провести, в перспективі.

Спостерігаємо два різновиди накреслення перспектив для досліджень: 1) прямий заклик (має бути, треба, слід, повинні); 2) непрямий заклик (хотілося б, може стати, можна, перспектива, пропонувати).

Тактика трансференції застосовується як ненав'язливе поширення авторитету й престижу того, що цінує та поважає адресант [4, с. 105]. Напр.: *Ми звикли до того, що розвиток людини та її мислення, всесвіту, органічної й неорганічної природи врештлі-решт, прямо чи опосередковано зводиться до прогресу. Але це далеко не так. Особливо яскраво це видно в мистецтві. Не можна сказати, що скульптури Зураба Церетелі ліпші за праці Мікеланджело Буонаротті, а твори Юрія Андруховича сильніші за твори Михайла Коцюбинського. З очевидністю справа обстоїть навпаки. Пізніший творець, як правило, не є кращим творцем. І це стосується не тільки мистецтва* (Ю. Карпенко). Трансференцію витлумачуємо як позитивне перенесення, позитивний вплив на адресата.

Висновки та перспективи дослідження. У межах комунікативної стратегії самопрезентації на прикладі лінгвістичного дискурсу визначено тактики об'єктивного інформування, суб'єктивного інформування, соціальної взаємодії, консолідації, планування, трансференції. Кожна з тактик віддзеркалює своєрідність передачі (і відповідно сприйняття) інформації вченим, бачення наукового майбутнього, комунікування з іншими людьми. Переважання тієї чи тієї комунікативної тактики залежить від обраного способу самопрезентації, а також від предмета й теми розмови. Якщо вона стосується глобальних питань, що є надважливими для кожного громадянина, дослідника, то мовознавці найчастіше вдаються до активізації займенникового слова *ми-народ, ми-науковці*. Ми-спілкування також обирають у науковому дискурсі як традиційний спосіб викладу. Я-спілкування передбачає високий ступінь особистої відповідальності вченого за власні думки, спостереження, висновки тощо.

Опозиція *я – ми* дозволяє визначити образ автора як особи, персонально відповідальної за досліджене, або як представника наукової спільноти чи нації. В одній розвідці вчений може використовувати обидві форми репрезентації себе, але кожна з них відображає чи то особисте поле відповідальності, де фіксується роль адресанта, його науковий доробок, чи то колективну сферу відповідальності. Ступінь вияву індивідуального / спільного залежний від внутрішньої потреби адресанта репрезентувати себе.

Стратегія самопрезентації відображає авторське «я» через індивідуальні погляди, світогляд народу в цілому та науковців зокрема. Значною мірою вона зорієнтована на формування суб'єктивного компонента висловлювання й подання себе як частини наукового світу або народу. З огляду на це можна виокремити кілька типів самопрезентації: а) автор: я-автор, ми-автор; б) науковці: ми-науковці; в) комуніканти: ми – я і читач; г) українці: ми-українці. Отже, у науковому лінгвістичному дискурсі функціонують такі семантичні варіанти узагальненого адресанта, що ідентифікують різні аспекти самопрезентації мовної особистості: ми-індивідуальне, ми-корпоративне, ми-етнічне. Зазвичай у чистому вигляді вони не функціонують. У науковому дискурсі, на відміну від політичного дискурсу, самопрезентація не є виявом самопросування, самореклами.

Перспективу вбачаємо у виявленні та аналізі інших комунікативних стратегій у лінгвістичному дискурсі.

Література

1. *Висоцька З. І.* Займенники як засіб експлікації авторської індивідуальності (на матеріалі економічних праць Івана Франка) / З. І. Висоцька // Лінгвістичні дослідження. – Харків : ХНПУ, 2012. – Вип. 34. – С. 43–47.

2. *Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська / за ред. І. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.

3. *Дорошкевич А. С.* Стратегії самопрезентації особистості у повсякденності / А. С. Дорошкевич // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – № 5. – С. 245–254.

4. *Каліщук Д. М.* Концептуальні стилі англomовних політиків (на матеріалі політичного дискурсу президентів Дж. Буша мол., Б. Обама) : дис. ... канд. філол. наук : спец. : 10.02.04 / Діана Миколаївна Каліщук. – Луцьк, 2017. – 245 с.

5. *Майерс Д. Дж.* Социальная психология / Д. Дж. Майерс; перевод З. Замчук. – СПб : Питер, 2013. – 800 с.

6. *Пикулева О. А.* Психологическая многозначность понятия «самопрезентация личности» и современные научные подходы к пониманию его содержания / О. А. Пикулева // Социальная психология и общество. – 2013. – № 2. – С. 21–37.

7. *Синица И. А.* Языковая личность автора в научно-гуманитарном тексте XIX века (коммуникативный, культурологический, образно-стилистический аспекты) : дисс. ... докт. філол. наук : 10.02.02 / Синица Ирина Анатольевна. – К., 2007. – 518 с.

8. *Goffman E.* Presentation of Self in Everyday Life Text / Erving Goffman. – N. Y. : Doubleday Anchor, 1959. – 259 p.

9. *Lewis M. A.* Self-determination and the use of self-presentation strategies / M. A. Lewis, C. Neighbors // Journal of Social Psychology/ – 2005. – Vol. 145. – Pp. 469-489.

10. *Shlenker B.* Self-presentation / B. Shlenker // HANDBOOK of Self and Identity / Ed. By M. Leary et al. – 2003.

11. Shutz A. Assertive, offensive, protective, and defensive styles of self- presentation: A taxonomy / A. Shutz // Journal of Social Psychology / – 1998. – Vol. 132. – № 6. – Pp. 611–628.

References

1. Vysotska, Z. I. (2012), *Pronouns as means of author's individuality (based on Ivan Franko's economic text) [Zaimennyky yak zasib eksplikatsii avtorskoi indyvidualnosti (na materialy ekonomichnykh prats Ivana Franka)]*, Lnhvistychni doslidzhennia, KhNPU, Kharkiv, Vyp. 34, pp. 43–47.

2. Vykhovanets, I., Horodenska, K., (2004), *Theoretical morphology of Ukrainian language [Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy]*, Pulsary, Kyiv, 400 p.

3. Doroshkevych, A. S. (2013), *Strategies of self-presentation in everyday life [Stratehii samoprezentatsii osobystosti u povsiakdennosti]*, Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho», Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia, Kyiv, No. 5 (19), pp. 245–254.

4. Kalishchuk, D. M. (2017), *The conceptual styles of English-speaking politicians (based on the political discourse of the presidents G. Bush the Junior and B. Obama) : Author's thesis [Kontseptualni styli anhlomovnykh politykiv (na materialy politychnoho dyskursu prezydentiv Dzh. Busha mol., B. Obamy) : dys. ... kand. filol. nauk]*, Lutsk, 245 p.

5. Mayers, D. Dzh. (2013), *Social psychology [Sotsialnaya psikhologiya]*, Piter, SPb, 800 p.

6. Pikuleva, O. A. (2013), *The concept of self-presentation: multiple meanings and modern approaches [Psikhologicheskaya mnogoznachnost ponyatiya «samoprezentatsiya lichnosti» i sovremennye nauchnye podkhody k ponimaniyu ego sodержaniya]*, Sotsialnaya psikhologiya i obshchestvo, Moskovskiy gosudarstvennyy psikhologo-pedagogicheskyy universitet, Moskva, № 2, pp. 21–34.

7. Sinitsa, I. A. (2007), *The linguistic personality of author as manifested in liberal arts of the 19th century (communicative, culturological and figurative-stylistic aspects) : Author's thesis [Yazykovaya lichnost avtora v nauchno-gumanitarnom tekste KhIKh veka (kommunikativnyy, kulturologicheskyy, obrazno-stilisticheskyy aspekty) : diss. ... dokt. filol. nauk]*, Kiev, 518 p.

8. Goffman E. Presentation of Self in Everyday Life Text / Erving Goffman. – N. Y. : Doubleday Anchor, 1959. – 259 p.

9. Lewis M. A. Self-determination and the use of self-presentation strategies / M. A. Lewis, C. Neighbors // Journal of Social Psychology/ – 2005. – Vol. 145. – Pp. 469–489.

10. B. Self-presentation / B. Shlenker // HANDBOOK of Self and Identity / Ed. By M. Leary et al. – 2003.

11. Shutz A. Assertive, offensive, protective, and defensive styles of self- presentation: A taxonomy / A. Shutz // Journal of Social Psychology/ – 1998. – Vol. 132. – № 6. – Pp. 611–628.

А. П. Романченко,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

СТРАТЕГИЯ САМОПРЕЗЕНТАЦИИ И ЕЕ ТАКТИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА)

Статья посвящена изучению коммуникативной стратегии самопрезентации как одной из фундаментальных социальных потребностей личности иметь собственное лицо. Установлены ее тактики (объективного информирования, субъективного информирования, социального взаимодействия, консолидации, планирования, трансференции) и типичные средства выражения. Акцентировано, что стратегия самопрезентации отображает авторское «я» через индивидуальные взгляды, мировоззрение народа в целом и ученых в частности.

Ключевые слова: стратегия, тактика, самопрезентация, лингвистический дискурс, ученый, языковая личность.

A. P. Romanchenko,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Department of the Ukrainian language*

THE STRATEGY OF SELF-PRESENTATION AND ITS TACTICS (BASED ON THE MATERIAL OF LINGUISTIC DISCOURSE)

Self-presentation is a fundamental social need of a personality to have its own face. There are significant developments regarding its specificity in different genres of political, autobiographical, musical, existential and Internet discourses. Scientific discourse is represented on the material of German language.

The communicative strategy of self-presentation in linguistic discourse is realized using several tactics: objective informing, subjective informing, consolidation, and transference. The analyzed strategy is characterized by reflection of the author's self, people's picture of the world and scientists' views.

A vivid way of self-presentation of these tactics is the use of pronouns *I*, *my* and *we*. The pronoun *we* can be realized in several variants. Lexemes *linguists*, *onomasts*, *editorial board* and *editors of collection of scientific works* express tactics of consolidation.

With the help of self-presentation strategy, a scientist expresses his opinion about himself. He gives objective and subjective information.

Key words: strategy, tactics, self-presentation, linguistic discourse, scientist, language personality.

СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ: ОСНОВНА ПРОБЛЕМАТИКА

Статтю присвячено аналізу найпоказовіших наукових розробок науковців, присвячених соціальній рекламі, визначено коло неопрацьованої проблематики, акцентовано на необхідності поглибленого вивчення феномену соціальної реклами у вітчизняній лінгвістиці, виокремлено актуальні аспекти перспективних пошуків у зазначеній царині.

Ключові слова: соціальна реклама, структура, стратегії, українська лінгвістика, вплив..

Соціальна реклама – нове явище в суспільно-культурному житті людства, що має на меті глобальне висвітлення соціальних проблем. Термін «соціальна реклама» використовується в Україні та пострадянських країнах, що входять до СНД [16]. У США та Європі на позначення соціальної реклами використовується термін «public service advertising», «public service announcement» (PSA), що перекладається як «громадська служба оповіщення», також функціонують визначення «некомерційна реклама», «суспільна реклама» і реклама громадських цінностей. На даний момент загальноприйнятого визначення соціальної реклами не існує, хоч офіційне визначення, наведене в Законі України «Про рекламу»: «соціальна реклама - інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку» [10]. Тематика соціальної реклами різноманітна та постійно оновлюється, оскільки виникають нові проблеми, які потребують розв'язання та громадської уваги, не втрачає актуальності різноманітне інформаційне підживлення суспільних цінностей.

Соціальна реклама – це багатогранне явище, яке привертає увагу соціологів, семіотиків, культурологів, психологів, політологів, лінгвістів, визначаючи в такий спосіб безліч підходів до її вивчення [14]. Дослідження ж саме лінгвістичних особливостей сприяє успішному функціонуванню та дієвості рекламних звернень (О. Зелінська, Є. Коваленко, М. Кохтев). Аналізуючи ці особливості, вчені зауважують, що чималу роль відіграє частиномовна належність ключових слів соціальної реклами як її структурних і смислових концентрів, а реконструкція їхньої морфологічної природи дає змогу виявити лінгвальну специфіку та домінуючі граматичні вектори рекламного тексту (Н. Арутюнова, Д. Баранник, О. Зелінська). Також учені підкреслюють, що за допомогою ключових слів здійснюється потужний вплив (А. Дейян, І. Соколова, Е. Стоянова та ін.), максималізований щонайперше на лексико-

семантичному рівні (Г. Альдер, Р. Бендлер, Д. Гріндер, Т. Ковалевська). Отже, дослідження граматичних і семантичних аспектів вивчення соціальної реклами є актуальним. Проте вагому роль у функціонуванні соціальної реклами відіграють і інші мовні рівні (фонетичний, словотвірний), що акцентує на доцільності наукової кваліфікації як окремих різнорівневих мовних маркерів, так і комплексного лінгвістичного аналізу відповідних рекламних текстів. З огляду на це доцільно виокремити й узагальнити наявні підходи у вітчизняній науці до аспектів лінгвістичного аналізу соціальної реклами, окреслити перспективні напрями її подальших досліджень, що в цілому сприятиме системному погляду на цей феномен.

Наведене визначає **мету** пропонованої статті та конкретні завдання, до яких уналежнюємо необхідність проаналізувати праці вітчизняних мовознавців, присвячені соціальній рекламі; висвітлити теоретичні засади її створення; виявити найменш розроблені вітчизняними вченими лінгвістичні аспекти вивчення цього рекламного жанру, які потребують подальшого дослідження. Об'єктом статті є соціальна реклама. Предметом виступають лінгвістичні аспекти її опрацювання. Для вирішення завдань у роботі використано такі методи дослідження: *описовий метод* – для з'ясування особливостей жанру соціальної реклами; *індуктивне узагальнення* – для систематизації отриманих даних; *метод моделювання* – для окреслення актуальних напрямів подальшої лінгвістичної реконструкції соціальної реклами. Залучаємо і елементи *компонентного, контекстуально-інтерпретаційного та кількісного* аналізу для оглядової характеристики залучених прикладів.

Історія української соціальної реклами бере свій початок з 1994 – 1995 рр. із появою на всіх центральних телеканалах проекту «Зателефонуй батькам». Вітчизняною наукою цей вид реклами досліджений значно менше, ніж закордонною. Так, А. Андрусенко в статті, яка була підготовлена за результатами громадських слухань, організованих Всеукраїнською спілкою рекламистів, відзначає незадовільний стан наукових досліджень соціальної реклами. За підсумками обговорення було прийняте звернення до державних органів законодавчої та виконавчої влади. Учасники констатували наявність та актуальність численних питань у формуванні національної соціальної реклами. Одним із головних механізмів вирішення проблем вони вважають «Розвиток наукової бази як один з напрямів впровадження наукових засад соціальної реклами» [1, с. 4-5]. Т. Башук теж наголошує на недосконалості наукової розробки та законодавчої бази, а також, щоб привернути увагу громадськості, соціальна реклама повинна бути не лише мистецькою, яскравою, нестандартною, а й мати певну «родзинку» [2]. В. Бугрим визначив, що соціальна реклама має природно-вроджену місію – оздоровлювати людей, екологічно убезпечувати та застерігати їх від лиха, нагадувати їм про високу мораль та етику, добрі традиції і цінності, бережливе ставлення до природи; боротися з алкоголізмом, наркоманією, тютюнопалінням, – усіма людськими негараздами; відвертати дітей та підлітків від шкідливих звичок, утверджувати гармонію людського співжиття, – впливати та головне змінювати моделі людської поведінки як найбільш гуманно-цивілізованої, а також окреслив деякі вимоги до неї: 1) соціальна реклама має набути статусу державної політики; 2) соціальна

реклама як пропаганда загальнолюдських цінностей не може і не повинна використовуватись у політичних чи комерційних цілях; 3) соціальна реклама не повинна містити посилань на її спонсорів, творців чи їхній товарний знак (торгову марку/бренд/логотип), реквізити тощо. Крім випадків, передбачених законодавством України; 4) соціальна реклама повинна бути цікавою, креативною, зрозумілою і спонукальною для людей; 5) необхідний Закон України "Про соціальну рекламу", який стимулював би її розвиток, регулюючи відносини у даній сфері та ін. [3]. А.Гринько-Гузевська у статті «Соціальна реклама як вид рекламної діяльності в Україні» акцентує увагу на специфічних засобах соціальної реклами, до яких уналежнює 1) плакати, заставки, кліпи, щити, листівки, значки та іншу атрибутику, емблеми, комп'ютерну графіку, відеокліпи, буклети, плакати, фотографії та ін. Рекламні роботи можуть бути представлені в літературній формі у вигляді слогана, вірша, актуального репортажу; 2) телевізійні ролики можна розділити на три групи: художньо-постановчі, документальні й інформаційні (ознайомлювальні); 3) усна реклама передається за допомогою радіо. Також дослідниця зазначає, що основні цілі соціальних служб, які займаються рекламою мають бути скеровані на досягнення ненасильницькими методами формування атмосфери довіри та доброзичливості громадськості до діяльності соціальних служб та організацій, збереження чи зміну іміджу організації та її керівництва, залучення організації до цінності інших, щоб діяти в інтересах громадськості тощо[4].

М. Докторович у своєму дослідженні зазначає, що існує два рівні соціальної реклами: 1) тактичний, в якому реклама покликана запровадити або закріпити конкретні правила та норми, призначення: пропозиція певного набору дій, тактичний хід, алгоритмізація діяльності в певній ситуації; 2) стратегічний, орієнтація рекламного повідомлення на формування стратегічного ставлення до життя, світу, створює бажаний «образ» світу, призначення: закріпити наявні або пропоновані моральні й поведінкові норми [5]. Також науковець аналізує структуру соціальної реклами, де виокремлює такі компоненти: 1) когнітивний – представлений соціально-ціннісною інформацією та символами, які важливо усвідомити, переглянути, закріпити тощо; 2) емоційний компонент поєднує ілюстрації, колір, голос і музику – все те, що викликає відгук на чуттєвому рівні; 3) комунікативний компонент характеризується словом, слоганом і текстовим блоком; 4) мотиваційний – актуалізує проблему, ціннісні установки, інтереси аудиторії, на яку спрямовано повідомлення, все, що підштовхує до певних дій [5].

Н. Дончик зосереджує увагу на комунікативній стратегії соціальної реклами, а саме аналізує стратегію запам'ятовування. Дослідник зазначає, що правильне використання вербального складника в сучасній соціальній рекламі робить її ефективною, проте наголошує, що повідомлення повинно бути не лише ефективним, а й етичним [6], що перегукується з думками А. Досенко про необхідність урахування фактору психологічного впливу на індивіда, здійснюваного зокрема за допомогою технологій нейролінгвістичного програмування [7]. В цьому плані О. Дячук описує стратегію залякування, що притаманна шоковій соціальній рекламі, поширеній у США.

Стратегія залякування спрямована на виклик негативних емоцій адресата, пов'язаних зі страхом як однієї з базових емоцій людини. Реалізація цієї стратегії відбувається за допомогою тактики апелювання до мотиву смерті та посилення на досвід жертви [8]. Зауважимо, що належної уваги комплексному вивченню комунікативних стратегій соціальної реклами досі не приділялося попри те, що це уможливило б моделювання максимально впливових і коректних рекламних текстів, які, на переконання дослідників (В. Бугрим, С. Селиверстов та ін.), є дієвим інструментом впливу на формування громадської думки.

О. Курбан вивчав специфіку і засади правового врегулювання в соціальній рекламі а її основною ознакою є те, що вона оплачується суспільними некомерційними інститутами або розміщується в їхніх інтересах. Головна мета такої реклами – стимулювати пожертвування, закликати голосувати на чиюсь користь або надавати громадську підтримку, привертати увагу до проблем суспільства. О.Курбан відзначає, що в Україні, за всієї очевидної необхідності, на соціальну рекламу поки що немає серйозного замовника. Потенційними рекламодавцями, на думку автора, так само, як і на Заході, можуть бути громадські організації, професійні об'єднання, державні структури. Тому наразі головним замовником і рекламодавцем в Україні є переважно держава. Проте використовує вона продукт, далекий від того, який можна було б із повним правом назвати соціальною рекламою, а вітчизняний товаровиробник не може дозволити собі витратити гроші без прямої комерційної вигоди [12].

Н. Склярєнко та О. Романюк у своїй праці звертають увагу на модель розвитку соціальної реклами в Україні у світовому контексті. Вони зазначають, що міжнародний досвід представляє три базові системи, згідно з якими сфера соціальної реклами може розвиватися. Це англійська, американська й німецька. Англійська модель являє собою достатньо чітку, відносно централізовану систему, де центральний інформаційний офіс при уряді збирає від усіх державних структур замовлення, розподіляє їх серед різних рекламних агентств і є єдиним замовником соціальної реклами в ЗМІ. У Великобританії питання соціальної реклами не регулюються законодавством, сама реклама замовляється урядом і фінансується з держбюджету. При цьому влада не намагається примусити ЗМІ розміщувати соціальну рекламу безоплатно. Саме ця модель, на думку дослідників, є найбільш природною для України [16, с.31].

Протилежність англійської моделі – американська система, яка базується на принципах традиційного для США лібералізму. Головним координатором сфери соціальної реклами виступає незалежна громадська організація «Рекламна рада». Ця структура є централізованим замовником соціальної реклами в ЗМІ. Вона опікується плануванням, виробництвом і розміщенням соціальної реклами. Тематика повідомлень і спрямованість соціально орієнтованих рекламних кампаній пропонуються переважно федеральною владою та некомерційними організаціями. Рада координує роботу рекламних агентств, які беруть участь у виробництві реклами, та рекламодавців, які здійснюють її фінансування.

Німеччина у цьому списку стоїть дещо осібно. Унікальність полягає у відсутності будь-якого нормативно-правового акта щодо соціальної реклами. Проте Німеччина має

найбільш чітко вибудовану систему взаємодії всіх зацікавлених у виробництві й розміщенні соціальної реклами сторін. Німецька внутрішня політика орієнтована на стимулювання громадських ініціатив у сфері соціальної роботи з населенням.

У лінгвістичному аспекті соціальна реклама ставала предметом розгляду Н. Кутузи, яка за допомогою асоціативних експериментів з'ясувала психолінгвістичний потенціал слоганів як домінуючих елементів соціальної реклами [13]. Т. Сидоренко у своєму дослідженні порівнював сприйняття молоддю шокуючої та гумористичної реклами і наголосив на тому, що шокуюча соціальна реклама суттєво знижує показники самопочуття, активності та настрою молодшої людини, тобто її психофізіологічного стану, проте найбільш суттєво вона впливає на настрої досліджуваного. Автор пояснює це великими затратами енергії, які йдуть на витіснення інформації, яка шокувала досліджуваного. Така реклама формує більш негативний образ сприйняття у свідомості молодшої людини, ніж гумористична а також сильніше впливає на її психологічний стан та ефективніше запам'ятовується. Т. Сидоренко вважає, що найбільш доцільно використовувати прийом шоку в соціальній рекламі тоді, коли вона покликана зупинити, знищити певний стереотип поведінки (наприклад, антиалкогольна реклама), адже таке потужне пригнічення психофізіологічного стану організму гальмує будь-які вияви поведінкової активності, в тому числі і позитивні [15].

Л. Хавкіна розглядає соціальну рекламу як фактор соціалізації особи й формування її ціннісних орієнтирів у контексті сучасного міфотворення. Дослідниця зазначає, що соціальна реклама має значно більшу довіру реципієнтів, оскільки потенційно не передбачає тенденційності установок і комерційного ефекту, тому не спричиняє стандартного при сприйнятті реклами психологічного бар'єру. Вчена виокремлює такі домінуючі теми в українській соціальній рекламі: 1) тема профілактики СНІДу та руйнування негативних міфів, пов'язаних із цим захворюванням (*СНІД рано забирає життя. Захисти себе від СНІДу!; СНІД не передається через рукоштовкання!*);

2) проблема наркоманії, тютюнопаління, вживання алкоголю, заклик до формування здорових звичок (*Скажи Ні наркотикам!; Я обираю здорове життя!*);

3) тема захисту дитинства, коло цієї проблематики містить засудження жорстокого ставлення до дітей, відмови батьків від новонароджених, заклик до всиновлення дітей і надання їм допомоги, проблема народжуваності; в цих рекламних повідомленнях ставиться акцент на архетипі родини, дитини (*Чужих дітей не буває!; Кожній дитині потрібна родина!*);

4) проблема працевлаштування, застереження щодо пошуку роботи за кордоном (при цьому використовується бінарна опозиція «Батьківщина – чужина», «свій – чужий») (*Не дивись на роботу за кордоном крізь рожеві окуляри!*);

5) проблема освіти, культури, навчання, ставлення до книги (*Доступна освіта – кожному!*);

6) екологічна тематика (*Підпишись під захистом довкілля!*);

7) просування певних суспільних інститутів (наприклад, податкова інспекція, пожежна охорона), в цьому аспекті також часто реклама спрямована на руйнування

негативних міфів щодо них й формування позитивних (*101 Служба порятунку. Відповідальність рятує життя!*);

8) тема насильства в сім'ї, здійснюваного над жінками (опозиція «чоловічий-жіночий») (*Синці на тілі видно, а у душі – ні ... Досить терпіти!*) [17].

Додамо, що, крім зазначених тем, надзвичайно актуальною в соціальній рекламі сьогодення є і патріотична тематика, тема єдності країни та суспільства (*Україна єдина! Ми любимо Україну!*).

Отже, ми розглянули коло наявних досліджень, що стосуються соціальної реклами, у межах яких визначаються специфічні ознаки цього рекламного жанру, операційний апарат його вивчення, висвітлюються правові і психологічні підвалини її створення. Лінгвістичне опрацювання соціальної реклами в Україні останнім часом активується, виявляється в психолінгвістичному, соціолінгвістичному та когнітивному її опрацюванні, започатковується студіювання соціальної реклами в комунікативному аспекті як одному з надважливих компонентів її створення. Крім того, перспективним вважаємо і вивчення соціальної реклами у впливовому аспекті, оскільки наскрізна мета соціальної реклами – корегування масової свідомості, що і визначає актуальність подальшої мовознавчої кваліфікації цього рекламного жанру.

Література

1. *Андрусенко А.* Соціальна реклама в Україні: здобутки та перспективи / А. Андрусенко // *Маркетинг в Україні.* - 2006. - № 1. - С.4-5.

2. *Башук Т. О.* Соціальна реклама як вид політичної технології [Текст] / Т. О. Башук, Ю. В. Титаренко // *Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю наукової діяльності ф-ту економіки та менеджменту СумДУ, м. Суми, 3-5 квітня 2012 р.* / Відп. за вип. О.В. Прокопенко. - Суми: СумДУ, 2012. - Т. 5. - С. 13-14.

3. *Бугрим В.* Соціальна реклама в інформаційному просторі / В. Бугрим // *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* – 2004. – № 50. – С. 58-62.

4. *Гринько-Гузевська А. В.* Взаємовідносини органів місцевого самоврядування з суб'єктами рекламної діяльності [Текст] / А. В. Гринько-Гузевська // *Економіка та держава.* - 2008. – N 7. - С. 85-87.

5. *Докторович М. О.* Соціальна реклама: структура, функції, психологічний вплив / М. О. Докторович // *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки.* - 2014. - Вип. 115. - С. 70-73.

6. *Дончик Н.Г.* Вербальна складова сучасної соціальної реклами як ефективна комунікативна стратегія / Н. Г. Дончик // *Матеріали доповідей V Регіональної студентської наукової конференції «Мова та література як об'єкти філологічного дослідження» 21 березня 2012 р., м. Харків.* — Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. - С. 122-124.

7. *Соціальна реклама України: перспективи розвитку / А. К. Досенко // Наукові записки Інституту журналістики.* - 2013. - Т. 52. - С. 163-165.

8. Комунікативна стратегія залякування та засоби її реалізації в дискурсі шокової соціальної реклами США // О. В. Дячук // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – Вип.26. – 2014., – С. 95-105

9. Єндржиєвська Т. Соціальна реклама в Україні [Електронний ресурс] / Т.Єндржиєвська, Ю.Чаплінський – Режим доступу: <http://intkonf.org/endrzhievska-to-charplinskiy-yub-sotsialna-reklama-v-ukrayini/>

10. Закон України «Про рекламу»//Інформаційне законодавство України (Станом на 1 вересня 2008 року) / За ред.Т.Шевченка, Т.Олексіюк: упорядник Т.Бондаренко. – К., 2008. – С.166-183.

11. Клименко О. О. Соціальна реклама як особливий жанр рекламного дискурсу / О. О. Клименко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Мовознавство», – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – Вип. 5. – С. 55-59.

12. Курбан А. Социальная реклама: госзаказ, рынок маркетинговых коммуникаций или сфера гражданской ответственности общества? / А.Курбан // Зеркало недели. – 2007. – № 16-17. – 26 с.

13. Кутуза Н. В. Соціальна реклама як маніпулятивні технології політичного PR / Н. В. Кутуза // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2010. – Т. 23.(62), № 2. – Ч. 2. – С. 233-238.

14. Примак Т. Якою має бути соціальна реклама? / Т. Примак // Маркетинг в Україні. - 2006. - № 5. - С. 19-24.

15. Сидоренко Т. Порівняльна характеристика сприйняття молоддю шокуючої та гумористичної соціальної реклами [Електронний ресурс] / Т.Сидоренко, Прохоренко М. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/9_KPSN_2011/Psihologia/7_84408.doc.htm

16. Склярєнко Н.В. Соціальна реклама в контексті дизайну [Текст]: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Дизайн» денної та заочної форм навчання / Н. В. Склярєнко, О. В. Романюк. – Луцьк: ЛНТУ, 2012. – 232с.

17. Хавкіна Л. Сучасний український рекламний міф: монографія / Л. Хавкіна. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 352с.

References

1. Andrusenko, A. (2006), *Social Advertisement in Ukraine: Achievements and Prospects [Sotsialna reklama v Ukraini: zdotuky ta perspektyvy]* Marketynh v Ukraini, No. 1, pp.4-5.

2. Bashuk, T. O. (2012), *Social advertisement as a kind of political technology [Sotsialna reklama yak vyd politychnoi tekhnolohii]*, Ekonomichni problemy staloho rozvytku: materialy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoї 20-richchiu naukovoї diialnosti f-tu ekonomiky ta menedzhmentu, SumDU, Sumy, pp. 13-14.

3. Buhrym, V. (2004), *Social advertisement in the information space. Actual problems of international relations [Sotsialna reklama v informatsiinomu prostori]*, Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn, No.50, pp. 58-62

4. Hrynyk-Huzevska, A.V. (2008), *Interrelations of local self-government bodies with the subjects of advertising activity [Vzaiemovidnosyny orhaniv mistsevoho samovriaduvannia z subiektamy reklamnoi diialnosti [Tekst]]*, Ekonomika ta derzhava, No. 7, pp. 85-87.

6. Doktorovych, M. O. (2014), *Social advertising: structure, functions, psychological influences [Sotsialna reklama: struktura, funktsii, psykhologichnyi vplyv]*, Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Pedahohichni nauky, No.115, pp.70-73

7. Donchyk, N. H. (2012), *Verbal component of contemporary social advertising as an effective communicative strategy [Verbalna skladova suchasnoi sotsialnoi reklamy yak efektyvna komunikatyvna stratehiia]*, Materialy dopovidei V Rehionalnoi studentskoi naukovi konferentsii «Mova ta literatura yak obiekty filolohichnoho doslidzhennia», Kharkiv, KhNU im. V.N.Karazina, pp.122-124

8. Dosenko, A. (2013), *Social advertising of Ukraine: prospects of development [Sotsialna reklama Ukrainy: perspektyvy rozvytku]*, Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky, No.53, pp. 163-165

9. Diachuk, O.V. (2014), *The communicative strategy of intimidation and the means of its implementation in the discourse of shocking social advertising in the United States [Komunikatyvna stratehiia zaliakuvannia ta zasoby yii realizatsii v dyskursi shokovoi sotsialnoi reklamy SShA]*, Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoi linhvistyky, No.26, pp.95-105

10. Yendrzhyievska, T. (2012), *Social Advertisement in Ukraine [Sotsialna reklama v Ukraini]*, available at: <http://intkonf.org/endrzhievaska-to-chaplinskiy-yub-sotsialna-reklama-v-ukrayini/>

11. *Law of Ukraine "On Advertising" (2008), [Zakon Ukrainy «Pro reklamu»]*, Informatsiine zakonodavstvo Ukrainy, pp.166-183

12. Klymenko, O. (2011), *Social advertising as a special genre of advertising discourse [Sotsialna reklama yak osoblyvyi zhanr reklamnoho dyskursu]*, Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriiia «Filolohichni nauky. Movoznavstvo», Lutsk, VNU im. Lesi Ukrainky, pp.55-59.

13. Kurban, A. (2007), *Social advertising: state order, market of marketing communications or the sphere of civil responsibility of the community [Sotsyalnaia reklama: hoszakaz, ropyok marketynhovyykh kommunykatsyi uly sfera hrazhdanskoii otvetstvennosti obshchestva?]*, Zerkalo nedely, No.16-17, 26 p.

14. Kutuza, N. V. (2010), *Social advertising as manipulative technologies of political PR [Sotsialna reklama yak manipulyatyvni tekhnolohii politychnoho PR]* Uchényye zapysky Tavrycheskoho natsyonal'noho unyversyteta ym. V. Y. Vernadskoho, No. 2, pp. 233-238.

15. Prymak, T. (2006), *What should be social advertising? [Yakoiu maie buty sotsialna reklama?]*, Marketynh v Ukraini, No. 5, pp. 19-24.

16. Sydorenko, T., *Comparative characteristic of young people's perception of shocking and humorous social advertising [Porivnialna kharakterystyka spryiniattia moloddiu shokuiuchoi ta humorystychnoi sotsialnoi reklamy]*, available at: <http://www.rusnauka.com/>

17. Skliarenko, N.V. (2012), *Social advertising in the context of design [Sotsialna reklama v konteksti dyzainu]*, Lutsk, LNTU, 232p.

18. Khavkina, L. (2010), *Contemporary Ukrainian advertising myth: monograph [Suchasnyi ukrainskyi reklamnyi mif: monohrafiia]*, Kharkiv, Kharkivske istoryko-filolhichne tovarystvo, 352p.

М. С. Славинская,

*Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

СОЦИАЛЬНАЯ РЕКЛАМА В ПАРАДИГМЕ СОВРЕМЕННОЙ ГУМАНИТАРИСТИКИ: ОСНОВНАЯ ПРОБЛЕМАТИКА

Статья посвящена анализу показательных научных разработок, посвященных социальной рекламе, определен круг неразработанной проблематики, акцентировано на необходимости углубленного изучения феномена социальной рекламы в украинской лингвистике, детализированы актуальные аспекты перспективных изысканий в этой области.

Ключевые слова: социальная реклама, структура, стратегии, украинская лингвистика, влияние..

M. S. Slavinska,

*Odesa National I.I.Mechnikov University,
Department of Ukrainian Language*

SOCIAL ADVERTISEMENT IN THE MODERN HUMANITARIAN SCIENCES PARADIGM: ESSENTIAL ISSUES

The article deals with analyzing the indicative scientific works dedicated to social advertisement. The author defines the issues not having been tackled yet, while emphasizing the necessity of studying the social advertisement phenomenon in Ukrainian Linguistics, and detailing the essential aspects of the perspective researches within this sphere. It is very important to study linguistic analyses of social advertisement and to outline the perspective directions of further research because social advertisement is new phenomenon in social and cultural life of mankind. The object of the article is social advertisement. The subject is the linguistic aspects of its elaboration. We used such methods of research: descriptive method - to find out the features of the genre of social advertisement, inductive generalization - for the systematization of the data obtained, modeling method - to outline the actual directions of further linguistic reconstruction of social advertisement. The subject of social advertising is diverse and constantly updated, as there are new problems that need to be addressed and public attention, the various informative upbringing of public values does not lose importance. Social advertising is a multifaceted phenomenon that attracts the attention of sociologists, semiotics, cultural scientists, psychologists, political scientists, linguists, thus defining a multitude of approaches to its study. We have noted that the domestic science of this type of advertisement is much less investigated than foreign. There are only isolated

researches, which discusses the definition of social advertising, its purpose, function, model of construction, scientists emphasize its influence. It should be noted that due attention has not been paid to identifying and studying the lexical-semantic peculiarities of social advertising, which would allow for the modeling of effective advertising texts, since the semantics of the key words mainly attracts the attention of the recipient of the advertising text. The study of lexical-semantic features determines the successful functioning and effectiveness of advertising appeals, and is therefore extremely relevant.

Key words: social advertisement, structure, strategies, Ukrainian Linguistics, influence.

УДК 811.161.2'37:808.51:347.964.1

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141380>

Г. М. Слишинська,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри української мови*

СИНТАКСИЧНИЙ ПОВТОР ЯК ДОМІНАНТА ЕКСПРЕСИВНОГО МАРКУВАННЯ (на матеріалі адвокатських промов)

Статтю присвячено дослідженню синтаксичного повтору як домінанти експресивного маркування адвокатських промов. У статті розглянуто та проаналізовано різні підходи до визначення повтору; досліджено різні структурно-семантичні види синтаксичного повтору як засобу експресивності судової промови; виявлено найуживаніші типи повтору, що мають сугестивний заряд у захисній промові адвоката.

Ключові слова: синтаксичний повтор, вплив, адвокатська промова, Л. П. Фріс.

За останні десятиліття в лінгвістичній теорії все більшого поширення набувають дослідження системної організації текстових структур, роль, місце та функційно-стилістичні особливості виражальних мовних засобів. В особливий спосіб така проблема проектується на аналіз та вивчення судових промов як одного з найспецифічніших і сугестивно активних комунікативних жанрів. Мовний повтор як важлива риса усіх рівнів мови належить до кола явищ, що постійно перебувають у центрі уваги дослідників, і хоча його окремі типи доволі детально описані в науковій літературі, досі не вироблено загальноприйнятих поглядів на сутність та функційні властивості повтору в судовому дискурсі, що визначає загальну скерованість і **актуальність** пропонованої статті й увиразнює залучення оригінального фактичного матеріалу – судової промови Л. П. Фріса на захист В. Ф. Степанова, вміщеної до збірки «Судові промови адвокатів України» [6]. Збірка містить промови відомих адвокатів України різних поколінь: від фахівців радянського періоду до представників сучасного правництва, які вели захист у кримінальних і представляли інтереси сторін у цивільних

справах. Обрана нами судова промова стосується справи громадян, яких обвинувачено у вбивстві і за рішенням суду засуджено до найвищої міри покарання – довічного ув'язнення, що акцентує на максимальній вазі переконливості адвокатського виступу.

Метою нашого дослідження є аналіз різних структурно-семантичних видів синтаксичного повтору як засобу експресивності судової промови. Поставлена мета зумовлює необхідність вирішення таких **завдань**: розглянути різні підходи до визначення повтору; виявити структурно-семантичні види синтаксичного повтору як засобу експресивності судової промови; виокремити найбільш уживані типи повтору, що мають сугестійний заряд у захисній промові адвоката.

Об'єктом аналізу є промова адвоката Л. П. Фріса на захист В. Ф. Степанова. **Предметом** є виявлення структурно-функційних, стилістичних та сугестійних особливостей різних структурно-семантичних видів синтаксичного повтору в захисній промові адвоката.

Матеріалом дослідження є текст судової промови адвоката, представленої у збірці «Судові промови адвокатів України». Фактичну базу роботи становлять – 176 повторюваних синтаксем, виокремлених у площині 1628 слів судової промови.

Основними **методами** нашого дослідження стали метод компонентного аналізу та різновид функційного методу – контекстуально-інтерпретаційний аналіз, які допомогли виявити основні структурно-функційні та стилістичні особливості синтаксичного повтору; описовий метод прислужився для характеристики мовних фактів; кількісні підрахунки дали змогу встановити динаміку вживання певних зафіксованих повторюваних лексем у тексті.

Поле наукових пошуків із питань визначення структурних та стилістичних особливостей повтору, його емоційно-експресивних відтінків, способів реалізації зв'язності тексту за допомогою цього засобу висвітлено у працях таких зарубіжних і вітчизняних дослідників, як О. Бекетова, В. Ващенко, В. Виноградов, Ю. Волянська, Г. Гак, І. Гальперін, В. Єрьоміна, Т. Жук, Є. Іванчикова, А. Мойсієнко, М. Плющ, А. Сковородніков, О. Фоменко, Н. Цветкова, О. Шахматов, Н. Шульжук та ін.

Повтор – фігура мови, що полягає у дво- або кількаразовому використанні в межах контексту в певній послідовності тотожних чи подібних (як у формальному, так і в семантичному аспектах) звуків, слів або їх частин, синтаксичних конструкцій, ужитих компактно або дистантно, для досягнення відповідного виражального чи виражально-зображального ефекту [5, с. 496]. Існує безліч класифікацій повтору як засобу емоційно-експресивного впливу. Дослідники (С. Балашова, Е. Береговська, Ю. Волянська, А. Загнітко, З. Куликова, І. Соколова, О. Тараненко та ін.) систематизували й уклали їх з урахуванням структурних, функційних, семантичних та психолінгвістичних критеріїв, поділяли повтори відповідно до мовного рівня, наприклад, виокремлювали фонетичні, лексичні, синтаксичні, граматичні повтори тощо. Беззаперечною є думка А. Загнітка з приводу того, що «повтор словоформи, словосполучення або речення є порушенням синтагматичного ланцюжка і вже цією своєю структурною особливістю спрямований на перетворення в експресивний прийом синтаксису» [4, с. 830].

Синтаксичний повтор полягає в кількаразовому вживанні синтаксем, словосполучень, речень чи їх частин. Важливою теоретичною базою нашого дослідження послугувала дисертація І. Дегтярьової, у якій авторка один із розділів роботи присвячує проблемі синтаксичної організації тексту [3]. Тому з усіх запропонованих різними дослідниками класифікацій синтаксичного повтору ми обрали саме цю класифікацію.

Отже, синтаксичні повтори поділяються на такі групи:

1. Частковий або повний повтор мовної одиниці в межах речення або невеликого контексту, що використовується для семантико- стилістичного виділення повторюваної структури: *І зненацька потерпілого переймає нав'язливе бажання: **кричати! заверещати! завити!** адже **крик** є фундаментальним інстинктом. Ми **кричимо, народжуємось, і нерідко із криком** відходимо. Існують сотні і тисячі відтінків **крику*** [6, с. 111];

2. Антитетичний повтор (певні компоненти синтаксичної конструкції протиставляються один одному): *Дружина підсудного розповідає, що сам **Василь Миколайович не любить** людей. **Його нудило** у натовпах, цих нерозумних збіговиськах во ім'я чогось безглузлого – футболomanії, наприклад, чи політичного іміджу якогось пройдисвіта [...] // **Василь Миколайович зате любить** тишу домашнього кабінету. [...] // **Василь Миколайович любить** закордонні конференції, проте національна територія, окрім столиці, була для нього *terra incognita* [6, с. 118];*

3. Синтаксичний анафоричний повтор (повторюються початкові компоненти висловлення): ***Скажіть, як можна** любити їх, коли вони не люблять навіть себе? **Скажіть, як можна** відкритися світові, коли він, як величезний вулик, заціплений воском?* [6, с. 112];

4. Епанафора (епаналепсис – повторення кінцевої частини попереднього сегмента висловлення на початку наступного сегмента): ***Василю Миколайовичу** того злочасного дня хотілося **втекти**. Адже **втеча** для **Василя Миколайовича** була єдиним виходом з цієї ситуації* [6, с. 117];

5. Полісиндетон (повторення службових слів з метою створення певного стилістичного ефекту): *Сталося так **і через** свідоме копіювання Росії як найбільш авансованої в реформуванні країни, **і через** повну спорідненість суспільств, **і через** деякі інші речі. [6, с. 115]; ***Чи то** так багато звитязників, “стахановців”, геніїв, **чи то** орденокарбувальний завод забуває вимкнути верстат* [6, с. 117];*

6. Повтор з інверсією складників, хіазм (зворотне розташування спільних елементів двох суміжних конструкцій): ***Аннин батько не любить Аннину матір. Аннина мама не любила Анниного батька. От і вся ісорія** цих безпідставних ревнощів, пане суддя* [6, с. 118];

7. Тавтологія (кількаразовий повтор певної семи у словах різної частиномовної належності, що часто супроводжується обігруванням структурних елементів, семантики й okazіональним утворенням нових слів): *Це пошуки нової **словесної краси і сили**, адже кожна мова перевтомлена постійним уживанням **усе тих же словищ, слів і словенят*** [6, с. 121].

Таким чином, у тексті судової промови регулярно використовуються конструкції із простим повтором тотожних чи синонімічних мовних одиниць у межах речення чи контексту, який посилює образно-стилістичний ефект висловлення. Сильнішого акцентування й емоційного сприйняття зазнають ті повторювані компоненти, які включені у структуру анафори: *Бідні бавляться, носячи у довірливих серцях ілюзію рівності та марево дитячого оптимізму. Бавтєся, бо потім все життя нестимете невитравне тавро низького походження і соціального статусу і кліпатимете хіба що від безвиході. Бавтєся, поки не зрозумієте, що світом заправляють гроші, зв'язки і корупція. Бавтєся допоки не віддали або не отримали першого хабара* [6, с. 120]. Вкраплення тавтологічних повторів тотожних чи спільнокоренових слів у суміжних реченнях створюють ефект надмірності, нашарування образних характеристик, що пробуджує у слухача активну, живу уяву: *Білі і безтілесні, у білих і безшелесних одягах, проходили повз Василя Миколайовича санітари без натяку на гостинність чи доброзичливість. Зрозумійте його почуття у ці моменти. Білі у білому люди. Білі стіни. [...] Спокій і статичність білих людей викликала агресію у підзахисного. Його тримали там силоміць* [6, с. 119].

Однак, на нашу думку, особливої уваги та системного аналізу потребують ті конструкції, які репрезентують складніші синтаксичні повтори, що базуються на антитезі, або ті, які містять два і більше повторюваних елементи і не розглядаються у вищеподаній класифікації. Для виявлення структурно-семантичних видів синтаксичного повтору як засобу експресивності судової промови та виокремлення найбільш уживаних типів повтору, що мають сугестійний заряд у захисній промові адвоката, розглянемо на конкретних прикладах найяскравіші приклади їх уживання.

Антитетичний повтор. Як показав аналіз обраної нами судової промови, повтор мовних чи контекстуальних антонімічних опозицій спостерігається переважно у великих за обсягом синтаксичних структурах чи уривках тексту, де повторювані елементи розташовані на певній відстані один від одного. І такий вибір використання повтору як засобу актуалізації найголовнішого є доцільним, оскільки автору таким чином вдається зосередити та надовго затримати увагу слухача на значущому, до того ж, анафора додатково посилює ефект виокремлення, адже основні смислові акценти припадають саме на ті компоненти речення, які стоять на його початку: [...]. *Винуватих не цікавлять поштові марки чи, крий боже, банальні сірникові коробки – лише те, що пов'язано особисто з ними. [...]. Винуватих цікавить жити у світі деформованих часових дзеркал, у королівстві облесних копперфільдів, себто речей – заміників справжньої пристрасті. [...]. Винуваті найбільше схильні трактувати минуле на власний копил, незрідка розкаюючися чи оплакуючи щось під час молитви-перегляду власної колекції інтимних старожитностей. Бідні винуваті переважно не схильні до напускнуї театральності чи морального ексгібіціонізму, адже глядачами музею втрачених чи вихололих від часу можливостей є вони самі...* [6, с. 113]. Крім антитетичних дистантних повторів, спостерігаємо також явище **контактно розташованих конструкцій**, які містять дублювання синтаксем із нетотожним лексичним вираженням. Повтор парцельованих конструкцій, елементи яких

семантично протиставляються, а граматично з'єднані сполучником сурядності, посилює ритмомелодійність висловлення, створює ефект нагнітання сумніву, невизначеності та інтриги: *Провина є і немає. Вона всюди і ніде. Завжди і ніколи. Перед і за межею* [6, с. 118]. **Попарні повтори протиставлень** мають значно сильніше експресивне навантаження, оскільки актуалізують різнобічну характеристику діаметрально протилежних понять. За змістом вони функціонують на рівні авторських роз'яснень чи обґрунтувань, відзначаються смисловою варіативністю, багатою синонімією й водночас антонімією: *Пантографії людських падінь значно цікавіші від історій людських злетів, адже у злетах є дециція ірраціонального глянцю і нафталінного лоску. Зате падіння завжди трагічніше або трагікомічніше від ангелоподібного злету, котрий може відлякувати власною незрозумілістю. Злети нечасто ґрунтуються на строгій причиново-наслідковій логіці. Натомість у падіннях можна відшукати (за бажання, пані та панове) першопричин. Злетам чужа впорядкованість та ієрархія, зате у падіннях та деградації можна розгледіти безпристрасний лик діалектики. Злети нудні, часто ворожі іншим людям (банальна заздрість, пані та панове). Падіння завжди викликає співчуття, байдуже, щире чи фальшиве* [6, с. 119].

Цікавим зразком цього типу повторів вважаємо **нагромадження паралельних конструкцій**, де спостерігається так звана подвійна анафора, тобто на початку кожного суміжного речення розташовані почергово два антоніми: *Слабкість – це тоталітаризм. Сила – це повноліття демократії. Слабкість – це фашизм чи будь-який інший комунізм. Сила – це апофеоз дозрілого місяця. Слабкість – коли наступаєш комусь на п'яти. Сила – це втеча від чужих п'ят. Слабкість суцільна. Сила кровоточива. Слабкість любить моралізувати. Сила є мовчазною, як спартанець. Слабкість багатослівна. Силі байдуже до гламурної краси і мовної розкоші. Слабкість – це декади і століття. Сила – це миттєвість* [6, с. 114]. Очевидно, коли протиставляються у великій за обсягом синтаксичній структурі два об'єкти й актуалізуються почергові повтори протиставлених слів-понять, конструкції набувають зигзагоподібної форми, в чому вбачаємо свідоме авторське моделювання тексту на рівні ігрового оперування мовними засобами.

Аналізований матеріал свідчить про те, що до класифікації слід додати й інші групи синтаксичного повтору. В тексті судової промови фіксуємо такі його види, як **кільцевий** повтор (анепіфора). Синтаксичне оформлення висловлення в такий спосіб допомагає зафіксувати увагу адресата на важливій інформації. Як зазначає І. Р. Гальперін, такий тип повтору має декілька функцій, серед яких основна – це виокремлення інформації, а вираз за допомогою такого повтору є більш компактним і повним [2, с. 212]. *Не винуватий, а обмовлений. Майже всі про це знають і мовчать. Бо у нас свідки, знаєте, не багатослівні, а жити, чуєте, треба тут і зараз. Не винуватий, а обмовлений – це найголовніша істина у цій справі* [6, с. 19]. Часто в комплексі багатьох стилістичних ресурсів експресивність увиразнюється за допомогою різних відтінків іронії. «...Іронію – вербальні ігри, які в іронічній формі втілюють протест і підривають соціокультурні стереотипи та кліше з допомогою арго, сленгу, тавтології, – можна

вважати моделлю лінгвістичної поведінки» [1, с. 71]. Так, влучне поєднання структурного кільцевого оформлення висловлення із семантичним його наповненням, підсиленним імпліцитним тонким глузуванням, беззаперечно деавтоматизує сприйняття прослуханого, викликає емоційну реакцію: **Слава нашому Президентові, що скасував варварські звичаї, як-от релігію чи зацикленість на, смішно згадувати, мовних проблемах! Хвала і слава нашому Президентові! Почесті і вінки! Слава! Слава нашому Президентові!** [6, с. 122].

Характерною ознакою текстотворення досліджуваної судової промови є акумулювання декількох типів повтору в межах однієї синтаксичної структури. Адже нерідко в тексті посилення експресивності досягається внаслідок використання автором так званих **подвійних** та **ланцюжкових** повторів які, на нашу думку, слід також додати до класифікації. Часто в одному абзаці чи невеликому уривку тексту судової промови спостерігається паралельне чи послідовне вживання повтору двох і більше мовних одиниць. Вони, як правило, формують такі стилістичні фігури, як анафора, паралелізм, полісиндетон, анепіфора, епаналепсис: **Її дітям, на відміну від цього чотирирічного вередуна, не потрібно казок, бо їхня дійсність є найповчальнішою казкою, а може, байкою із вилученим moralite. Її дітям не потрібно щоденної опіки, вони самостійні** [6, с. 110]. У наступному прикладі подвійний повтор спостерігається на основі поділу всієї конструкції на дві частини, перша з яких містить триразовий повтор суб'єкта, а друга – каламбурні невпорядковані повторення декількох елементів, що надає висловленню експресивної динаміки, поступово наростаючої схвильованості: **Напевне, ваш свідок уже розставила свої рибальські сіті і мисливські пастки, як колись. Очевидно, ваш свідок вже забула переляканого спостережливиця, який повернув її загублений шарфік. Можливо, ваш свідок, пане прокурор, згадала про нього кілька разів, засміялася сильніше... згадала... два рази... засміялася сильніше...**[6, с. 119]. Високого рівня емоційності набувають конструкції, які неначе нашаровують всі можливі експресивні засоби. Синкретизм останніх породжує багатогранні метафоричні образи, структурно-сміслові відношення, залучає слухача до прослуховування експліцитних мовних знаків, декодування авторських прагматичних намірів, філософсько-естетичних поглядів: **Ними рухав не романтичний дзвін козацьких шабель, ними рухало і керувало Зло. / Зло сильніше від прив'язаностей і сімейних обов'язків. Воно засліплює, як вогнище віри. Зло і є вірою. / Зло кидало їх на штурм мусульманських фортець і під потворні п'ятизіркові танки. / Зло безжальне** [6, с. 116].

В тексті аналізованої промови поширеним є використання ланцюжкового **повтору-підхоплення**, або епаналепсису, який використовується не для акцентуації одного значення, а навпаки, відтворює у свідомості слухача промови весь спектр образних асоціацій який слід також додати до класифікації : **І потерпілий був по-своєму вдячний і Діденку, і Семеновій (двом однаково, але по-різному), які скоротили його довгу пригоду, що відлякувала перспективою безконечної порожнечі. Порожнечі, замаскованої жвавостю. Жвавостю із присмаком музейної пилюки. Музейної пилюки із ледь вловимим ароматом другої і третьої групи крові резус плюс. Крові резус плюс, розведеної паралічем дії. Паралічем дії, що приправлений шансом все змінити в одну**

секунду. Все змінити в одну секунду, не забуваючи про кровообіг імітацій. // *Кровообіг імітацій також можна було подолати, відчував потерпілий* [6, с. 113]. Смилова й експресивна насиченість всієї конструкції реалізується завдяки динамічній рематизації кожної наступної ланки із повтором-підхопленням, що увиразнює висловлення та справляє емоційний вплив на слухача. Кільцевий повтор суб'єкта *потерпілий* семантично зближує початок та кінець тексту промови, набуває змістової значущості як засобу цілісності структури, яка зазнала смислового розгалуження.

Отже, найуживанішими типами синтаксичного повтору, що мають сугестивний заряд в аналізованій судовій промові, є: різновиди антитетичного повтору (контактно розташованих конструкцій, які містять дублювання синтаксем із нетотожним лексичним вираженням, попарні повтори протиставлень, нагромадження паралельних конструкцій); кільцевий повтор; подвійний та ланцюжковий повтори; ланцюжковий повтор підхоплення. Найстіше в аналізованій судовій промові трапляються синтаксичні повтори, у межах яких повторюються два і більше компонентів, що створює ефект ланцюжкової реакції чи нашарування. Як правило, такі повтори включені в інші конструкції експресивного синтаксису або структурно чи семантично поєднуються з ними у межах спільного контексту, що сприяє смисловій актуалізації виокремлених повторюваних компонентів. Таким чином адвокату вдається не тільки урізноманітнити зовнішню модель синтаксеми, а й емоційно забарвити та увиразнити сказане. Перспективи досліджень у зазначеному аспекті пов'язуємо з комплексним аналізом мовних компонентів адвокатських промов, що прислужиться у створенні теорії мовленнєвого комунікативного впливу.

Література

1. Бекетова О. В. Фігури повтору та організаційні форми аргументації в текстах публічної мови (на матеріалі німецької мови) / О. В. Бекетова // Мовознавство. – 1997. – № 4–5. – С. 32–37.
2. Гальперин А. И. Очерки по стилистике английского языка / А. И. Гальперин. – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1981. – 462 с.
3. Дегтярьова І. О. Стилiстичний потенціал української постмодерністської прози : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “українська мова” / І. О. Дегтярьова. – Київ, 2009. – 280с.
4. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
5. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.
6. Судові промови адвокатів України / Редкол. : В. В. Медведчук (голова) та ін. – К. : Ред. журн. «Адвокат», 2000. – (Сер. «Адвокатура України»). Кн. 1. – 216 с.

References

1. Beketova, O. V. (1997), *Repetitive figures and organizational forms of argumentation in the texts of the public language* (on the material of the German language) [*Figuri povtoru ta organizatsiyni formi argumentatsii v tekstakh publichnoï movi na materiali nimets'koï movi: Movoznavstvo*], K., No 4-5, pp. 32-37.

2. Halperin, A. I. (1981), *Essays on the Stylistics of the English Language* [*Ocherky` po sty`ly`sty`ke angly`jskogo yazyka*], Literature Publishing House in Foreign Languages, M., 462 p.

3. Degtyareva, I. O. (2009), *Stylistic potential of Ukrainian postmodern prose: diss. for obtaining sciences. Degree Candidate filol Sciences: special February 10.02.01 "Ukrainian language"* [*Stilistichnyi potentsial ukraïns'koï postmodernists'koï prozi : dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : spets. 10.02.01. "ukraïns'ka mova"*], Kyiv, 280 p.

4. Zagnitko, A. P. (2011), *Theoretical grammar of contemporary Ukrainian language. Morphology. Syntax* [*Teoretichna gramatika suchasnoï ukraïns'koï movi. Morfologiya. Sintaksis*], TOV «VKF «BAO», Donetsk, 992 p.

5. Ukrainian language: Encyclopedia (2004), Redecorate: Rusanovsky VM, Taranenko O. (co-chairmen), Zyabuluk M.P. and others, [*Teoretichna gramatika suchasnoï ukraïns'koï movi. Morfologiya. Sintaksis*], Ukrainian Encyclopedia, Kyiv, 824 p.

6. Judicial speeches of the lawyers of Ukraine (2000), Redcorp .: VV Medvedchuk (head) and others, [*Sudovi promovi advokativ Ukraïni / Redkol.: V.V. Medvedchuk (golova) ta inshi*], K.: Ed. journ "Lawyer", (Sir. "Advocacy of Ukraine"). Kn. 1, 216 p.

А. Н. Слышинская,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

СИНТАКСИЧЕСКИЙ ПОВТОР КАК ДОМИНАНТА ЭКСПРЕССИВНОГО МАРКИРОВАНИЯ (на материале адвокатских речей)

Статья посвящена исследованию синтаксического повтора как доминанты экспрессивного маркирования адвокатских речей. В статье рассмотрены и проанализированы различные подходы к определению повтора; исследованы различные структурно-семантические виды синтаксического повтора как средства экспрессивности судебной речи; раскрыто наиболее употребляемые типы повтора, имеющие суггестивный заряд в защитной речи адвоката.

Ключевые слова: синтаксический повтор, влияние, адвокатская речь, Л. П. Фрис.

**SYNTACTIC REPEAT AS DOMINANT EXPRESSIVE MARKING
(on the basis of advocacy speeches)**

The article is devoted to the study of syntactic repetition as dominants of expressive marking of advocacy speeches. Different approaches to the definition of repetition are considered and analyzed in the article; Various structural and semantic types of syntactic repetition as means of expressiveness of judicial speech were explored; revealed the most common types of repetition, having a suggestive charge in the lawyer's defensive speech. Over the past decades, in the linguistic theory, research into the systematic organization of text structures, role, place, and function-stylistic features of expressive linguistic means are becoming increasingly popular. In a special way, such a problem is projected into the analysis and study of court speeches as one of the most specific and actively supporting communicative genres. The linguistic repetition as an important feature of all levels of language belongs to a range of phenomena that are constantly at the center of the attention of researchers, and although its separate types are described in detail in the scientific literature, the generally accepted views on the essence and functional properties of the repetition in the judicial discourse that defines the overall orientation and relevance of the proposed article and expresses the attraction of the original factual material - the litigation speech by L. P. Fris in defense of V. F. Stepanov placed in the collection "Judicial speeches of lawyers of Ukraine"

Key words: syntactic repetition, influence, advocacy speech, L. P. Fris.

УДК 81'37:811.161.2

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141381>

О. В. Щербак,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри української мови

**ВЕРБАЛЬНІ МАРКЕРИ ПРОФІЛЮ АДРЕСАТА ЯК АКТИВАТОРИ
ВПЛИВУ ТА ІНДИКАТОРИ СЕМІОТИЧНОЇ ГЕНЕЗИ
КОМУНІКАТИВНИХ КОДІВ У КОМЕРЦІЙНІЙ ТЕЛЕРЕКЛАМІ**

Статтю присвячено проблемі вербалізації профілю адресата як одного зі складників комунікативного коду української комерційної телереклами. Розкрито зміст поняття «адресат», сформовано масив його вербальних маркерів та здійснено їхню систематизацію, а також пояснено їхню впливову специфіку й визначено семіотичний статус (за класифікацією Ч. Пірса).

Ключові слова: адресат, комунікативний код, сугестія, знак-копія, знак-індекс, знак-символ.

Тривалий процес демаркації терміна «реклама» зумовив закріплення за ним понад 2 тис. дефініцій [7, с. 9], із-поміж яких для новітніх лінгвістичних парадигм великої ваги набуває тлумачення, синтезоване Т. Ковалевською, за словами якої реклама – це «цілеспрямована комунікація, що використовує специфічні прийоми для утворення стверджувальних, або ... впливових, сугестивно маркованих повідомлень, які є “інструментом керування масами” та засобом “цілеспрямованого впливу на споживачів”» [4, с. 211]. Проте, як доводить В. Карасик, «центральна роль у комунікативній ситуації належить людям, а не засобам спілкування» [3, с. 192]. Це означає, що ключовими фігурами в рекламі є адресант та адресат, серед яких саме другий профіль найчастіше опиняється у фокусі уваги науковців (див. праці В. Ліппмана, Г. Мак-Люена; С. Кушнерук, Д. Скарнова; О. Арешенкової, І. Ковальчук, В. Самаріної та ін.), оскільки в продуктах цього дискурсу «авторське начало виражається слабше, ніж у мемуарному чи науковому текстах» [1, с. 308].

Моніторинг репозитаріїв сьогодення засвідчує, що вербальний імідж адресата рекламної комунікації вже вивчено на ґрунті англійсько- (О. Оленюк, Т. Крутько, С. Кушнерук, І. Шукало), німецько- (Т. Ковальова) та російськомовних (О. Попова, К. Степанова, Д. Чигаєв) відповідних текстів, щоправда, завдяки бінарній обсервації, тобто шляхом одночасного студіювання окресленої проблеми з позицій структурної та сугестивної лінгвістики. Застосування аналогічних підходів із метою об'єктивації адресата української комерційної телереклами дотепер лише формує коло дослідницьких перспектив, що також розширюється й через відсутність спроб визначення семіотичного статусу вербальних експлікаторів цього профілю, хоч його належність до комунікативних кодів як семіотичних конструктів реклами є доведеною (див. праці У. Еко, Х. Кафтанджієва, В. Степанова). Тому актуальність пропонованої розвідки детермінується нагальною необхідністю встановлення та систематизації вербальних маркерів профілю адресата української комерційної телереклами, бо в окресленому аспекті цей дискурсивний домен ще не ставав об'єктом уваги представників наукової громади. Пояснення закономірностей впливу зазначених феноменів та ідентифікація їхньої семіотичної генези не меншою мірою посилюють актуальність роботи, оскільки тріадний підхід, що передбачає залучення інструментарію трьох наукових парадигм – структурної лінгвістики, сугестивної лінгвістики та лінгвосеміотики, допоки до вирішення вищевказаних питань не застосовувався, попри його безсумнівну релевантність.

Метою статті є виокремлення й семіотична кваліфікація вербальних маркерів профілю адресата в українській комерційній телерекламі з урахуванням їхньої впливової специфіки. Поставлена мета унеобхіднює вирішення таких завдань: 1) розкрити зміст терміна «адресат рекламної комунікації»; 2) зафіксувати в текстах української комерційної телереклами вербальні маркери профілю адресата й систематизувати їх; 3) пояснити специфіку їхнього впливу; 4) визначити їхній семіотичний статус (за класифікацією Ч. Пірса).

Об'єктом дослідження обрано комунікативні коди української комерційної телереклами, а предметом – вербальні маркери профілю адресата як активатори їхнього впливу та індикатори семіотичної генези.

Джерельною базою роботи послужила відеотека, що містить понад 1200 роликів української комерційної телереклами, сформована шляхом суцільної вибірки з ефірів центральних телеканалів України протягом 2015–2018 рр. У фактажі дослідження налічується близько 1010 вербальних маркерів профілю адресата, що є репрезентатами комунікативних кодів.

Цілі та завдання дослідження зумовили звернення як до загальнонаукових, так і спеціальних методів. Серед загальних методів у роботі застосовуємо насамперед описовий і метод спостереження, а також методи аналізу й синтезу, що в цілому прислужилися у висвітленні теоретичних положень наукової розвідки, їхній логізації, систематизації зібраного фактичного матеріалу та його кваліфікації з позицій структурної та сугестивної лінгвістики, а також лінгвосеміотики. За допомогою кількісного аналізу з'ясовано загальний обсяг та динаміку функціонування вербальних маркерів профілю адресата. Провідними спеціальними методами в роботі стали метод компонентного аналізу, що посприяв вимірюванню семантичної глибини досліджуваних одиниць, та метод структурно-семіотичного аналізу, застосування якого уможливило визначення їхнього семіотичного статусу. Почасти використано й метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу, що дав можливість отримати цілісне уявлення про загальну впливову орієнтацію зафіксованих вербальних маркерів профілю адресата, сугестивний потенціал яких, своє чергою, вдалося встановити за допомогою методу Мілтон-модельної ідентифікації.

Комунікативний код – це «семіотичний засіб, що використовується для спілкування» [13], проте його студіювання, за переконанням О. Соколової, щонайперше «передбачає аналіз категорії адресації або скерованості повідомлення на цільового, типізованого чи індивідуального адресата» [12, с. 56]. Звідси випливає, що поняття «комунікативний код» є гіперонімом, а термінологічна одиниця «адресат», відповідно, – його гіпонімом.

Ареал поширення поняття «адресат» є доволі широким як за горизонтальною віссю, тобто в системі різних наук, де під ним зазвичай розуміється «той, кому адресується, посилається лист, телеграма і т. ін.; одержувач» [11, Т. 1, с. 21], так і вертикальною віссю, тобто в конгломераті лінгвістичних парадигм, у теоріях яких за ним закріплюються функції рецептора, інтерпретатора, слухача, аудиторії, співбесідника тощо [5, с. 161]. Зважаючи на загальну скерованість пропонованої наукової розвідки, ми, вслід за К. Степановою, адресата рекламної комунікації дефінуємо як «поліваріативного в різноманітних комунікативних ситуаціях об'єкта впливу, що має набір соціальних, вікових, гендерних, культурних, психологічних характеристик, потреб, комунікативних компетенцій та стереотипів, ціннісних орієнтирів і поведінкових мотивів, що визначають його споживацький потенціал та впливають на сприйняття ним інформації» [14, с. 8]. Також уважаємо, що образ адресата «віддзеркалюється в характері використання в тексті різноманітних мовних

засобів» [1, с. 323], насамперед лексико-семантичних, бо саме цей рівень мовної системи Т. Ковалевська називає концентром сугестивних ефектів [4, с. 187].

Ураховуючи вищенаведене, маємо підстави здійснювати виокремлення маркерів профілю адресата української комерційної телереклами в межах лексико-семантичного ярусу відповідних текстів, проте з указівкою на їхні морфологічні форми, оскільки, як переконує І. Черепанова, вони також використовуються для трансляції інформації, хоч і неусвідомлено [15, с. 39]. Подалі ставимо за мету визначити рівень упливого потенціалу зафіксованих одиниць, передусім сугестивного, що «здійснюється шляхом послаблення контрольно-регулятивної функції свідомості, зниження критичності під час сприйняття та реалізації навіюваного змісту завдяки відсутності цілеспрямованого активного розуміння, логічного аналізу й оцінки з боку реципієнта» [16, с. 48], адже рекламні тексти «“мають орієнтацію на праву півкулю, впливають на настанови особистості і спільноти” та відповідно редукують логічний елемент сприйняття» [4, с. 210]. Останньою дослідницькою операцією є пояснення семіотичної генези виокремлених маркерів відповідно до класифікації Ч. Пірса (детальніше див. [9, с. 185–186]), де провідну роль відіграють знаки-копії (ЗК), знаки-індекси (ЗІ) та знаки-символи (ЗС) [10, с. 124].

Результатом комплексного лінгвістичного зондування стало формування масиву вербальних маркерів профілю адресата української комерційної телереклами, де кількісно превалюють різномірні лексемні елементи, перелік яких наводимо за спадною частотністю та із супровідним коментарем щодо їхньої сугестивної потужності й семіотичної орієнтації, щоправда, останній параметр визначаємо умовно, бо, на думку І. Черепанової, «будь-які сугестивні компоненти мають знакові властивості двобічності» [15, с. 39]:

– дієслівні лексеми наказового способу II особи однини із семантикою заклику до дії та поради (понад 460 випадків): **Будуй** своє за підтримки «Ощадбанку»! (програма «Будуй своє» від «Ощадбанку»); **В** «Ельдорадо» подарунки коханим **купуй і даруй!** (магазин «Ельдорадо»); «**Актімель**» – **не переймайся, тримайся!** (йогурт «Актімель»). Наведені дієслова реалізують сугестивний вплив за допомогою т. зв. метапрограми «активна мотивація діяльності» [4, с. 133], а їхні імперативні форми, як зауважує С. Кушнерук, сприяють «створенню підвищеної емоційності ..., що послаблює критичне осмислення, по суті, семантично пустих закликів» [5, с. 165]. Також лексеми цього морфологічного класу нерідко використовуються для забезпечення рапорту через апеляцію до базової модальності адресата [16, с. 80] (27 % випадків у межах групи): **Смакуй** Снекін-пригоди! (сухарики «Снекін»); **Ти диви, як працює!** (лікарський препарат «ДипРиліф»); **Скажи** застуді «**стоп!**»! (лікарський препарат «Альтабор»). Незважаючи на роль дієслів у формуванні емоційного фону рекламного тексту, все ж акцентуємо на тому, що вони виступають ЗІ, бо їхній зміст «відповідає формі за суміжністю причини й наслідку» [10, с. 124], де причиною є вік адресата, адже відповідні імперативи в більшості випадків «є релевантними лише для підліткової (та й юної. – О. Щ.) чи ж і ще молодшої вікової категорії, інші ж сприйматимуть безпосередній наказ критично або взагалі відсторонено» [8, с. 86];

– займенникові лексеми *ти / тебе / тобі* на позначення особи, до якої звертається адресант (понад 200 випадків): *Скільки ти спала, знає тільки він – твій «Garnier»* (крем «ВВ» від «Garnier»); *Але в тебе жирне волосся та ще й лупа?* (шампунь «Дермазол»); *Тобі личить моє кохання* (ювелірний магазин «Золотий вік»). У наведених прикладах лексема *ти* та її морфологічні похідні репрезентують насамперед таке значення: «перебувати з кимось у таких стосунках, коли один одному говорять “ти”, а не “ви”» [11, Т. 10, с. 107]. У зв'язку з цим використання цих лексем у рекламних текстах зумовлено інтенцією адресанта «подолати дистанцію та залучити адресата до ситуації синхронної, симультанної інтеракції» [12, с. 60], через що вектор їхньої впливовості скеровано в напрямку загальної сугестивації повідомлення. Однак їхній семіотичний статус має контекстуальну зумовленість: якщо займенник *ти* звернуто конкретному герою / персонажу рекламного ролика, який виконує роль адресата (див., напр., рекламу лікарського препарату «Кардонат»), то маємо підстави казати про його репрезентацію у формі ЗК, що «наводить на об'єкт, що він позначає» [9, с. 185]; якщо ж цей займенник адресовано безпосередньо цільовій аудиторії без її унаочнення (див., напр., рекламу Інтернет-магазину «Срібна країна»), то його семіотичні функції збігаються з функціями ЗІ, що «відсилає до об'єкта, який він позначає, на основі того, що на нього дійсно впливає цей об'єкт» [там само, с. 186];

– дієслівні лексеми наказового способу II особи множини із семантикою заклику до дії та поради (понад 120 випадків): *Співайте, а не кашляйте!* (бальзам «Bells»); *Зробіть світ своїм подіумом, відкрийте нові матові помади колорліш з Лореаль Париж!* (помада «L'oreal»); *Повертайтесь до нормального життя!* (лікарський препарат «Отривін Екстра»). Виділені одиниці використовуються з метою спонукання адресата, до якого адресант шанобливо звертається на «ви», чи одразу цілої групи адресатів до ініціативності, реалізуючи сугестивний вплив аналогічно до дієслів наказового способу II особи однини (див. вище), через що лексеми цієї групи уналежнюємо до категорії ЗІ;

– займенникові лексеми *твій / твоя / твоє / твої* на позначення належності товару / продукту адресатові (понад 85 випадків): *Твоя сила для гри* (круасани «Чіпікао»); *Я – твоє серце* (ліки «Карвеліс»); *«Prostor» – спонсор твоїх бажань* (магазин «Prostor»). Функцією вказаних лексем є «констатація зверненості» [5, с. 162–163], у зв'язку з чим вектор їхньої впливовості збігається з відповідним вектором одиниць, виражених займенниками *ти / тебе / тобі*, й їхня семіотична генеза також відзначається контекстуальною залежністю, тобто вони можуть бути як ЗК, так і ЗІ (див. вище);

– займенникові лексеми *свій / своя / своє / свої* на позначення належності товару / продукту адресатові (понад 65 випадків): *Налаштуй свій настрій!* (кава «Барісті»); *Тримай міцніше свій чорний квас!* (квас «Тарас Чорний»); *Оберіть своє задоволення!* (інтимний гель «Дюрекс»), що за впливовою орієнтацією та семіотичною специфікою виявляються цілком подібними до одиниць попередньої групи, оскільки, за переконанням Ю. Булика, їхня семантика може актуалізуватися як розгалуженим

лексико-семантичним полем спільнокорених слів та словосполучень, так і синонімічними присвійними займенниками (*твій* – див. вище; *ваш* – див. далі), що «дають змогу нав'язати “чуже” як “своє”» [2, с. 14];

– займенникові лексеми *ваш* / *ваша* / *ваше* / *ваші* на позначення належності товару / продукту адресатові (понад 60 випадків): «*Rafaello*» донесе ***Ваші*** почуття (цукерки «Rafaello»); «*Кратал*» – природна сила для ***вашого*** серця (лікарський препарат «Кратал»); У ритмі ***Вашого*** життя (магазин «Lamoda»). Наведені номени також мають функційні збіги з вербальними маркерами двох попередніх груп як у впливовому, так і власне семіотичному аспектах, що зумовлено передусім їхньою тотожною семантикою;

– займенникові лексеми *ви* / *вас* / *вам* на позначення особи / осіб, до яких звертається адресант (понад 50 випадків): *Тепер ви разом* (квас «Ярило»); *Якщо застуда вас долає, «Резістол» допомагає* (лікарський препарат «Резістол»); *Від вологого кашлю вам допоможе «Амбrolітин сироп», а від сухого кашлю – «Бронхолітин Таб»* (таблетки «Бронхолітин Таб»). Відомо, що займенник *ви* «вживається при звертанні до двох чи багатьох осіб або у ввічливій формі до однієї особи» [11, Т. 1, с. 347], проте ми, вслід за К. Максименко, схильні думати, що в рекламі форми множини можуть використовуватися на позначення однини [6, с. 7], адже лише в такому разі діалог між учасниками рекламної комунікації може бути скеровано на «створення ілюзії просторової близькості відправника та потенційного споживача, що сприяє встановленню довірливих відносин» [5, с. 162]. Також акцентуємо, що репрезентантами цих слів є ЗК, коли адресат має конкретну об'єктивацію в ролику (див. перший та другий приклади), та ЗІ, коли адресат відповідної об'єктивації не має (див. останній приклад);

– іменникові та субстантивовані лексеми на позначення вікових характеристик адресата (понад 40 випадків): *Краплі та спрей для дорослих та дітей* (лікарський препарат «Лаферобіон»); *Підходить вагітним і малюкам з народження* (лікарський препарат «Мікролакс»); *Тепер тинейджері рулять «Fanta»* (напій «Fanta»). Мета використання таких слів полягає в «найбільш ефективному зацікавленні певного сегменту покупців у рекламованому товарі та зумовленні бажання його скорішого придбання» [там само, с. 169] насамперед шляхом прямої вказівки на вік. Проте є випадки непрямих вербальних експлікацій (9 % у межах групи), наприклад: *Мазь «Живокоста» й завтра, як молодий, зможеш все робити* (мазь «Живокоста»), що здебільшого виступають допоміжними інструментами метапрограми «можливість» [4, с. 133], за допомогою якої відбувається фокусування уваги на майбутніх подіях і перспективах. Семіотичними репрезентантами зазначених лексем є ЗК (за прямої номінації) та ЗІ (за непрямой номінації), бо лише останні засвідчують зміну аналогової поведінки унаочненого адресата внаслідок придбання / вживання товару;

– іменникові та прикметникові лексеми на позначення гендерних характеристик адресата (понад 25 випадків): *Дев'ять із десяти жінок задоволені* (засіб для прання «Perwoll»); *Найкраще для чоловіків* (бритва «Gillet Мас 3»); *Унікальний чоловічий*

аромат (дезодорант «Axe you»). Ці вербальні маркери також скеровано на привернення уваги певного сегменту цільової аудиторії, проте формою їхнього вираження є ЗІ, в яких причинно-наслідковий зв'язок зумовлений гендерною позиційністю рекламованого товару / послуги (напр., пральний порошок є жіночим товаром).

Отже, профіль адресата української комерційної телереклами, як показують кількісні дані, найчастіше об'єктивують дієслова із семантикою заклику до дії та займенники з вказівкою на особу, що в більшості випадків презентуються у формі ЗІ. Вважаємо, що домінування саме цих морфологічних одиниць зумовлено, з одного боку, їхньою здатністю до елімінації адресанта шляхом навіювання адресатові про його ключову роль у комунікативній інтеракції; з іншого, високим ступенем семантичної узагальненості, що уможливорює атракцію кількох цільових аудиторій одночасно. Перспективу подальших досліджень убачаємо в здійсненні аналізу невербальних маркерів профілю адресата української комерційної телереклами в аналогічних аспектах.

Література

1. *Бакланова И. И.* Образ автора и образ адресата нехудожественного текста : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Ирина Ивановна Бакланова ; ФГБОУ ВПО «Гос. ин-т русс. яз. им. А. С. Пушкина». – М., 2014. – 431 с.
2. *Булик Ю. В.* Рекламный текст в параметрах аксіологічної прагмалінгвістики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Юрій Володимирович Булик ; Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2009. – 21 с.
3. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
4. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : Монографія / Тетяна Юрійівна Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2008. – 324 с.
5. *Кушнерук С. Л.* Лингвистическое миромоделирование в рекламе : монография / Светлана Леонидовна Кушнерук. – Челябинск : Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2013. – 263 с.
6. *Максименко Е. В.* Прагмастилистические аспекты рекламного дискурса (на материале текстов русской и английской коммерческой и научно-технической рекламы) : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.20 / Екатерина Валентиновна Максименко ; ГОУ ВПО «Кубанский гос. тех. ун-т». – Волгоград, 2005. – 24 с.
7. *Овруцкий А. В.* Анатомия рекламного образа / А. В. Овруцкий. – СПб. : Питер, 2004. – 224 с. : ил.
8. *Олексюк О. М.* Лексико-семантичні домінанти сугестивного дискурсу реклами : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олеся Миколаївна Олексюк ; Одеський нац. ун-т імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2012. – 214 с.
9. *Пирс Ч. С.* Избранные философские произведения. Пер. с англ. / Перевод К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриева. – М. : Логос, 2000. – 448 с.

10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : Підручник / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2008. – 712 с.
11. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
12. Соколова О. В. Дискурсы активного воздействия: теория и типология : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Ольга Викторовна Соколова ; Ин-т языкознания РАН. – М., 2015. – 635 с.
13. Степанов В. Н. Семиотические коды в рекламном тексте [Электронный ресурс] / В. Н. Степанов // Режим доступа : www.culturalnet.ru/main/getfile/1813 ; Название с экрана.
14. Степанова Е. В. Реализация лингвопрагматического потенциала фактора адресата в рекламном дискурсе (на материале английского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Екатерина Владимировна Степанова ; ГОУ ВПО «Волгоградский гос. ун-т». – Волгоград, 2010. – 23 с.
15. Черепанова И. Ю. Дом колдуньи. Язык творческого Бессознательного / И. Ю. Черепанова. – М. : «КСП+», 1999. – 416 с.
16. Шелестюк Е. В. Речевое воздействие: онтология и методология исследования : монография / Елена Владимировна Шелестюк. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2014. – 344 с.

References

1. Baklanova, I. I. (2014), *The image of the author and the image of the addressee of non-fiction text : thesis [Obraz avtora i obraz adresata nekhudozhestvennogo teksta : diss. ... d-ra filol. nauk]*, A. S. Pushkin State Institute of Russian Studies, Moscow, 431 p.
2. Bulik, Yu. V. (2009), *Advertising text in the parameters of axiological pragmalinguistics : author's thesis [Reklamnyy tekst v parametrah aksiolohichnoyi prahmalinhvistyky : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk]*, G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, 21 p.
3. Karasik, V. I. (2002), *Language Circle: Personality, Concepts, Discourse [Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs]*, Volgograd, Peremena, 477 p.
4. Kovalevska, T. Yu. (2008), *Communicative aspects of neurolinguistic programming : monograph [Komunikatyvni aspekty nejrolinhvistychnoho prohramuvannia : monohrafija]*, Astroprint, Odessa, 324 p.
5. Kushnekruk, S. L. (2013), *Linguistic world-modeling in advertising : monograph [Lingvisticheskoye miromodelirovaniye v reklame : monografiya]*, Chelyabinsk, Publishing house of Chelyabinsk State Pedagogical University, 263 p.
6. Maksimenko, E. V. (2005), *Pragmastylistic aspects of advertising discourse (on the material of texts of Russian and English commercial and scientific and technical advertising) : the author's thesis [Pragmastilisticheskiye aspekty reklamnogo diskursa (na materiale tekstov russkoy i angliyskoy kommercheskoy i nauchno-tekhnicheskoy reklamy) : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk]*, Kuban State Technical University, Volgograd, 24 p.

7. Ovrutskiy, A. V. (2004), *Anatomy of the advertising image* [*Anatomiya reklamnogo obraza*], Peter, St. Petersburg, 224 p.
8. Oleksyuk, O. M. (2012), *Lexical-semantic dominance of the suggestive discourse of advertising : thesis* [*Leksyko-semantichni dominanty suhestyvnoho dyskursu reklamy : dys. ... kand. filol. nauk*], I. I. Mechnikov Odessa National University, Odessa, 214 p.
9. Pirs, Ch. S. (2000), *Selected philosophical works* [*Izbrannyye filosofskiye proizvedeniya*], Logos, Moscow, 448 p.
10. Selivanova, O. O. (2008), *Modern Linguistics: Directions and Problems* [*Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy*], Dovkillya, Poltava, Kyiv, 712 p.
11. *Dictionary of the Ukrainian language : in 11 volumes (1970-1980)* [*Slovyk ukrayinskoyi movy : v 11 t.*], Scientific Opinion, Kyiv.
12. Sokolova, O. V. (2015), *Discourse of active influence: theory and typology : thesis* [*Diskursy aktivnogo vozdeystviya: teoriya i tipologiya : diss. ... d-ra filol. nauk*], Institute of Linguistics RAS, Moscow, 635 p.
13. Stepanov, V. N. (2011), «Semiotic codes in the advertising text» [*«Semioticheskie kody v reklamnom tekste»*], available at: www.culturalnet.ru/main/getfile/1813 [Accessed 10 Apr. 2018], pp. 92–100.
14. Stepanova, E. V. (2010), *Realization of the linguistic pragmatic potential of the addressee's factor in the advertising discourse (on the mother tongue of the English language) : author's thesis* [*Realizatsiya lingvopragmaticheskogo potentsiala faktora adresata v reklamnom diskurse (na materile angliyskogo yazyka) : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk*], Volgograd State University, Volgograd, 23 p.
15. Cherepanova, I. Yu. (1999), *The house of the witch. The language of the creative Unconscious* [*Dom kolduni. Yazyk tvorcheskogo Bessoznatel'nogo*], KSP +, Moscow, 416 p.
16. Shelestyuk, E. V. (2014), *Speech influence: ontology and methodology of research : monograph* [*Rechevoye vozdeystviye: ontologiya i metodologiya issledovaniya : monografiya*], FLINTA Nauka, Moscow, 344 p.

Е. В. Щербак,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

ВЕРБАЛЬНЫЕ МАРКЕРЫ ПРОФИЛЯ АДРЕСАТА КАК АКТИВАТОРЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ И ИНДИКАТОРЫ СЕМИОТИЧЕСКОГО ГЕНЕЗИСА КОММУНИКАТИВНЫХ КОДОВ В КОММЕРЧЕСКОЙ ТЕЛЕРЕКЛАМЕ

Статья посвящена проблеме вербализации профиля адресата как одного из составляющих коммуникативного кода украинской коммерческой телерекламы. Раскрыта сущность понятия «адресат», сформирован массив его вербальных маркеров и осуществлена их систематизация, а также определена их воздействующая специфика и семиотический статус (по классификации Ч. Пирса).

Ключевые слова: адресат, коммуникативный код, суггестия, знак-копия, знак-индекс, знак-символ.

O. V. Shcherbak,
*Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of Ukrainian Language*

VERBAL MARKERS OF THE ADDRESSEE'S PROFILE AS ACTIVATORS OF IMPACT AND INDICATORS OF THE SEMIOTIC GENESIS OF COMMUNICATION CODES IN THE COMMERCIAL TV ADVERTISING

The article is devoted to the problem of verbalization of the addressee's profile in Ukrainian commercial TV advertising. It's one of the components of the communicative code. The author determines that the addressee's verbal markers are verbs with action semantics, indicative and possessive pronouns, nouns and adjectives, which denote the age and gender characteristics of the addressee. Their difference: verbs always perform the function of index signs, other lexemes (depending on the context) can be copy signs and index signs. Their commonality: the addressee's verbal markers realize the suggestive effect, because they block the critical and logical perception of advertising messages.

Key words: addressee, communicative code, suggestion, sign-copy, sign-index, sign-symbol.

УДК 81'23:351

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141382>

A. V. Kovalevska,
*PhD, ORIPA NAPA under the President of Ukraine
Project Management Department Associate Professor,
Communications Department Lead Specialist*

INFORMATION WARS' PATHOGENIC TEXTS NEUTRALIZATION ALGORITHM

The article deals with studying the negative effect of the speech influence phenomenon realized within the pathogenic texts distributed in the network of the information wars in the Ukrainian information space. The research is carried out within the paradigm of such modern complex sciences as Neuro-Linguistic Programming and Suggestive Linguistics, and is a step-by-step algorithm of the pathogenic texts' negative effect neutralization based on isolating the suggestive techniques' markers having been described in NLP's Meta-model, P. Ekman's Lies Theory, and the author's information wars classification, as well as the Linguistic Suggestivity NAP-structure.

Key words: information war, influence, speech influence, suggestion, Neuro-Linguistic Programming, NLP, Suggestive Linguistics, Lies Theory, Language Meta-model, pathogenic texts, algorithm, Linguistic Suggestivity NAP-structure.

The information wars (IW) have truly become one of most wide-spread information technology, possessing the attribute of totality most of the other warfare types lack, since,

unlike the territorial borders, there are no clear borders in the world information space, and any information might circulate freely all around the world, if managed correctly. Originally, the IW concept has been enshrined in the US Defense Ministry's Directive DOD S 3600.1 of December 21, 1992, where it has been used in a narrow sense, and considered as a radio-electronic fight type. Subsequently, a "strategic information war (informational confrontation)" term appeared for the first time in the American "Rand" Corporation's MR-661-0SD «Strategic Information Warfare. A New Face of War» (1996) report [10]. It was defined as a war with the use of the state global informational space and infrastructure aimed at holding strategic military operations, and strengthening the influence on one's own informational resource. As of now, the Ukrainian researchers N. Prisyazhnyuk and Y. Zharkov define the IW as "a complex of interrelated and goals-, location- and time-agreed activities, oriented on reaching an informational dominance" [ibid]. The IW is aimed at weakening the opponent's or competitor's moral and material resources while strengthening one's own. It provides for the propaganda affecting the individual's conscience within the ideological and emotional spheres, aimed at manipulating the masses. Usually, such a manipulation is directed at:

- introducing the hostile, harmful ideas and views to the social and individual conscience;
- masses' disorientation and disinformation;
- weakening particular beliefs and foundations;
- intimidating one's own people with the image of the enemy;
- intimidating the enemy with one's might;
- providing the market for one's economy (but in this case, the IW is a part of a competition).

As a rule, the scientists distinguish the following types of IW:

- psychological war;
- cyber war;
- network war;
- ideological diversion;
- radio-electronic fight, which can manifest itself in the following ways:
 - TV and radio broadcasting might be suppressed;
 - TV and radio broadcasting resources might be captured / conquered in order to hold a disinformation campaign;
 - communication networks might be blocked or unavailable;
 - stock market operations might be sabotaged via an electronic interference in order to provide a sensitive information leak, or spreading disinformation [ibid].

Usually, local or formally technical dominant being the basic criteria of such classifications, leaving the linguistic component as the informational destruction dominant, and its suggestive specificity out of the researchers' attention range, even though it would have given an opportunity to precisely identify the pathogenic elements of such information, and, thus, reduce its consequences. In this aspect, the approach we offer would also stipulate for a substantial widening of the existing IW's classification, since we consider their deep,

natural components (untruthful, destructive information usage, and a mandatory suggestive effect being the crucial ones), which could only be identified with the synthesis of the brand new research methods and methodologies, including NLP, Suggestive Linguistics and Lies Theory, because these sciences study the suggestive, scilicet the influential side of any information, where speech could be considered as a totally suggestive phenomenon with potentially suggestive components, and the language's embodiment form – as a text in broad sense (verbal and non-verbal). Besides, the IW's main goal, which is to support or change the addressee's preferences, implies the objective reality's interpretation's non-identity and distortion, as its fundamental attribute. Suchwise, these science's essential provisions would allow to identify the basic segments of the IW as the modern communicative space's immanent component, what defines **the relevance of this work, aimed at** constructing the information wars paradigm's pathogenic texts' negative effect neutralization algorithm. The pathogenic texts distributed in the network of the information wars are **the object of the work**, while these texts' suggestive mechanisms are **the subject**. The texts distributed in the Ukrainian information space in the network of the information wars (over 100 news texts units having been collected in 2014 – 2018) became **the factual base of the research**. The basic **research methods** having been utilized in the work are represented by the general analysis and synthesis methods, descriptive method and quantitative analysis, as well as a row of **special methods**, i.e. the linguistic modelling method, component analysis elements, Milton- and Metamodel identification methods, as well as the Object-Oriented and Structured Programming, and General Logics ones (proof and refutation).

In the previous works, we offered a brand new complex approach to classifying the IWs, which is based on the fact that the text semantics of any IW correlates with the particular elements of the Metamodel of Language (MML) introduced by R. Bandler and J. Grinder in the network of NLP, and the types of lies according to P. Ekman's Theory of Lies [see 15, 17]. Having compared the R. Bandler and J. Grinder's MML elements, and P. Ekman's lies types, with the elements present in the IW discourses having been analyzed, we suggested identifying the following IWs types:

1. "*Swan Lake*". This IW type is comparable to deletion MML process and concealment lies type, when the important parts of information are neglected, scilicet overlooked, and only the incomplete, partial data concerning the particular informational occasion (event) is presented (that is, only a part of the event which is important for the mass media's informational policy, without all the details is highlighted in the mass media). I.e., the Soviet Militia Day has always been festively celebrated in the USSR on November 10, with the Soviet pop stars' concert aired on the TV in the evening. However, in 1982, the concert was cancelled, and "The Swan Lake" ballet was aired instead of it, making the ordinary citizens assume that something went wrong in the country. It turned out that Leonid Bryezhnyev died, and since then, the music from "The Swan Lake" became a peculiar "phonogram" not only for his funeral, but also for those of his successors Yuri Andropov and Konstantin Chernyenko, and has always been used to conceal some information and prevent the ordinary citizens' access to it.

2. «*Mountains out of Molehills*». This IW type is comparable to generalization MML process and exaggeration lies type, when the original data is formidably exaggerated / diminished in order to create a particular informational effect (i.e., a noticeable exaggeration or lessening of the number of the people present at a particular demonstration). I.e., during the demonstrations on Kyiv's Maydan, the Ukrainian mass media reported that over 100 000 people have been present there, and some of their Russian colleagues (“NTV”, “1st Channel”, “Life News” etc.) conveyed that there have only been 2 000 – 3 000 participants, what has surely well been caused by the need to artificially lessen the number of the demonstrators, and, subsequently, the significance of the event.

3. “*Fake Attack*”. This IW type is comparable to the distortion MML process, and falsification lies type, when the knowingly false information about a particular informational occasion is delivered (i.e., “invented” news, created for an artificial pressure escalation in the state's informational space, and destabilizing the situation). As an example, we can cite the “famous” fake news by the Russian mass media (July 12, 2016) about a boy having been allegedly crucified in Slavyansk city, told by an alleged witness of this event. The information hasn't been backed up by any facts, but aroused great indignation in Russia. Only in December, the “1st Channel” TV presenter announced that the journalists didn't and don't have any proofs for this story.

Ergo, having outlined the basic information wars types, we consider it necessary to suggest the according information wars paradigm pathogenic texts' negative effect neutralization algorithm. This three-stage algorithm is based on the postulates of NLP, Suggestive Linguistics, and Lies Theory, as well as on the general provisions of Logics and Object-Oriented and Structured Programming, and thus, could be represented as an according flowchart illustrating a solution model to a given problem. It has to be noted that involving the provisions of Object-Oriented Programming, which is «a programming methodology based on presenting a program as a set of objects, each of which is an instance of a particular class, while the classes form an inheritance hierarchy» [see 2], would make it possible to create a formalized and maximally precise identification of the pathogenic texts, as well as to attribute them to the according information war type. In addition, the provisions of Structured Programming – «a software development methodology based on the program representation as a hierarchical blocks structure» [see 6] would allow to formulate the flowcharts structure to visualize the suggested algorithm.

So, the aforementioned algorithm (hereinafter – ICN-algorithm) consists of three control structures – successive blocks:

1. Identify – the block of identifying the pathogenic texts' construct markers, which is executed with the help of involving the NLP Metamodel analysis method;
2. Classify – the block of classifying the abovementioned construct markers and attributing them to the according information war type;
3. Neutralize – the block of choosing the reaction activity to be carried out in order to neutralize of maximally lessen the according pathogenic text's negative effect.

Executing the 1st block actions stipulates for a pathogenic text analysis in the network of the Metamodel of Language having been developed in NLP and Suggestive Linguistics

paradigm, P. Ekman's Theory of Lies, as well as the suggestive texts' lexical-semantic NAP-structure, which determines the need of a brief description of these concepts.

According to R. Bandler and J. Grinder, the Metamodel of Language is "an explicit representation or description of our unconscious behavior, subordinate to the rules" [3, p. 50], and describes "the transmutation of the human's experience's deep structure into a verbalized surface structure" [11, p. 152], and is realized in three processes, universal behavior laws: deletion, generalization and distortion [see 3]:

1. Deletion process, which expresses the message's important parts' reduction, linguistically represented by such markers as:

- comparative-superlative construction with the omitted comparison object, which reduce the general logic of the statement, and transpose it into the non-dominant interpretation plane;

- judgements (referential indexes) – words which are used while omitting "the nominal arguments, procedural words or verbs in the in-depth structure" [3, p. 100], so that the statement starts to possess a subjective modality, its argumentative evidence all but wiped out;

- nominalizations – cases when "a verb which originally described a lengthy process is turned into a noun" [9, p. 125], thus changing the local dynamics of the sentence into a static informational content;

- unspecified vocabulary (unspecified verbs represented by passivized forms and non-absolute verbs models, and nouns represented in two forms: ones without a reference index, and ones with specific semantic filling), which, with its inner potential, doesn't open the semantic positions required for a full understanding of the lexeme, or causes a maximally subjective interpretation on the lexeme's sense dominants.

2. Generalization process, when "all the elements of the model that belongs to a particular individual get torn away from the initial experience, that has created these models, and start representing a total category, with this experience being a singular case" [1, p. 30], linguistically represented by:

- universal quantifiers – "pronoun nominae with unspecified personal characteristics" [8, p. 165] and "adverb indexes which cause a local-temporal conceptualized generalization" [ibid];

- modal operators of possibility / necessity, which "set the limits outlined by unspoken rules" [9, p. 127], and are realized via almost every modality-marked part of speech.

3. Distortion process, which means "verbalization of the hypothetically modeled environment with the components not having been identified in the previous experience" [8, p. 168], linguistically represented by:

- complex equivalence – which is "connected with the surface structures that are equivalent to each other within the patient's model" [3, p. 129], and is usually represented by complex sentences (or their elliptical models) with the subordinate clauses of condition and reason;

- presuppositions, which are “a deep assumption which is necessary for the representation to be reasonable” [ibid, p. 277–278], and most often act as the externalized nomenae, even though such textual presuppositions could also possess a hidden, latent purport, creating an in-depth subtextual sense base;

- cause and effect attributions (cause effect) – semantical wrongnesses connected with the “speaker’s belief that a certain person (or a complex of conditions) could perform a certain action, which, in a certain necessary way, would make the other person feel a certain feeling or inner condition” [3, p. 139], which are usually realized in detailed syntactic structures with the cause-result semantics;

- “mind reading” – a class of semantically incorrect surface structures connected, firstly, “with the speaker’s belief that he knows what the other person thinks or feels, without any direct messages about this from the aforementioned person” [ibid, p. 151]; and secondly, with the speaker’s being sure that the other person knows what the speaker thinks or feels.

The second science we utilize in order to develop the IWs classification is P. Ekman’s Theory of Lies (Psychology of Lies), with the according types of lies. Such a parallel could be drawn considering the main aim of the IW, which is to maintain or totally change the recipient’s beliefs and opinions, since the very news blocks represent a certain concentrated charming. Nowadays, the popularity, trustability and “sales index” information provided by the mass media no longer depends on delivering the mandatorily objective, relatable and verified data, instead depending on suggestive techniques having been used, and their outshining the opponent’s ones. This gives us a reason to state that the level of the news’ (and information they provide) objectiveness and compliance with reality is at the very least exaggerated and distorted, thus making their conceptual tactics and the real state of affairs totally non-identical. That said, the isolation of such a fundamental attribute alone a priori turns it into a substrate characteristic of the discourse as a whole, emphasizing its systematic nature.

P. Ekman defined lies as “an occurrence of one person misleading the other one, and doing that intentionally, without a prior notice about one’s goals, and without the victim’s clear request not to disclose the truth” [13, p. 21] and identifies its two main forms:

- concealment, when the liar conceals the true information, but doesn’t provide the untruthful one, and

- falsification, when the liar not only conceals the true information, but also provides the untruthful one, trying to make it look like truth [ibid].

P. Ekman emphasizes that usually, the liars choose the concealment form, since it is a passive one, and resort to falsification when they are clearly convicted in the fact that they are not telling something. He also notes that usually, only a combination of both concealment and falsification could be qualified as lies, but sometimes the liar could succeed if he / she just doesn’t tell the whole truth. Besides, usually, those who tell lies choose the concealment type, since it is a passive one, and only resort to falsification when they clearly expose that they’re not telling something.

On top of that, P. Ekman identifies five more types of lies:

- imitating the emotions the liar doesn't really feel;
- false explanation of the particular emotional state's reasons;
- half-truth (communicative reduction, misunderstandings);
- a confusing trick (P. Ekman defines it as "dodge");
- presenting the truth so that it's impossible to believe it (truth exaggeration) [ibid,

p. 21–31].

We consider the latter lies type, as well as the two basic forms, to be relevant for our research, since they could be vividly illustrated within the network of the Metamodel qualification.

Thirdly, the Linguistic Suggestivity NAP-structure has been suggested in our previous scientific researches [see 7]. Being the influential reconstruction psycho-mental and linguistic-structure substrate, it illustrates the suggestant's certain consciousness states, and one's external actions in order to save or change these states. The NAP-structure consists of the following elements:

- N-element ("N" for "negative") – which verbalizes the suggestant's certain "negatively connotated" state, which needs to be changed. It means that the suggestant, consciously or subconsciously, feels a certain discomfort and a need for certain changes, but very often, both the discomfort and the wish for changes are artificially created and inspired by the suggestor;

- A-element ("A" for "action") – which verbalizes a certain action the suggestant has to carry out in order to conquer the negatively connotated state. Surely, sometimes, the suggestant oneself might want to execute this action, but usually, the wish to carry it out is inspired by the suggestor;

- P-element ("P" for "positive") – which verbalizes the suggestant's certain "positively connotated" state one is supposed to be in after having executed the action mentioned in the previous element of the structure. In most cases, the very idea that this state would necessarily manifest itself when the action is executed is artificially inspired by the suggestor, and isn't the product of suggestant's consciousness, which gives reasons to believe that this element is a result of a changed state of consciousness having been implemented.

Erst, this structure manifests itself on the lexical-semantic level, via the certain morphologic units' semantic variation, so that its each element could be expressed both explicitly (verbalized in the text) or implicitly (not verbalized in the text).

Therefore, after having identified the according linguistic construct markers in the network of the first block of the algorithm, it is necessary to move on towards the second block, which is aimed at classifying these elements and relating them to the according information wars types, and could be visualized with a following table.

Information war type →	«Swan Lake»	«Mountains out of Molehills»	«Fake Attack»
I-block markers ↓			
MLM process and most frequent markers	Deletion represented by:	Generalization represented by:	Distortion represented by:
	- unspecified vocabulary (mostly); - judgements (in order to maximally de- objectificate the data provided); - comparative- superlative constructions; - nominalizations (very rarely).	- universal quantifiers (mostly); - modal operators (more rarely).	- «mind reading» (mostly); - presuppositions; - complex equivalence (more rarely).
Lies type NAP-structure element	concealment Explicated P- element	exaggeration Explicated A- element (used to state the generalized action); N- and P-elements complex, but without an emphasis on their markers' according negative or positive connotation	falsification Explicated N- element

Having classified the construct markers, and attributed them to the according IW type in the network of the second block of the algorithm, it is necessary to, in the network of the

third, final block, choose the according reaction action, which would allow to neutralize of maximally lessen the negative effect of the according pathogenic text. We suggest three basic strategies, which could be identified as the levels of neutralizing such harmful influence, depending on the effect that has to be reached in the network of neutralization.

1. Logical Refutation Strategy (LRS) is a logical operation of establishing the falsity of undergroundness of the previously mentioned thesis, which is aimed at ruining the accomplished proof, and, depending on the goal of the animadversion, could be either the thesis critique, or arguments critique, or demonstration critique [see 4, 5, 12, 14]. It has to be noted that LRS should be used in order to logically, objectively, factually prove the wrongness of the data provided in the pathogenic text, so it would be maximally effective if used to neutralize the negative effect of “Mountains out of Molehills” IW type (i.e., if a certain event was participated by 10 000 persons, and in the network of a pathogenic text, it is stated that the number of the participants reached only up to 1 000 persons, then its wrongness might be proved via providing the objective data, such as information by the power structures having registered the participants, or panoramic photos). It should be mentioned that LRS can’t be used, for example, to neutralize the “Fake Attack” IW type, considering its thorough falseness.

2. In the network of the Filling the Gaps Strategy (FGS), either the information opposite to the one provided in the network of the pathogenic text is presented, so that the decision of which text is true is left up to the recipient (the target audience); or the information demanded by the recipients and absent in the other sources in the network of “Swan Lake” IW type is provided (i.e., in case of the data about a certain high-ranking official’s whereabouts being concealed, aside from the statement of one’s being on vacation, information about one’s schedule and precise location might be published).

3. Trolling Strategy (TS) could be described as “raising the degree” of the pathogenic texts’ fakeness, resulting in a so-called comic and satiric effect, which lowers both the social tension level, and the level of trust in the information provided in the pathogenic text (relatable to the NLP’s pattern disruption technique). For example, the pathogenic texts stating that the Ukrainian eat bullfinches, since these birds look like the Russian flag, were reacted to with memes depicting “canned bullfinch”, which maximally demonstrated the level of the initial news’ insolvency.

Thus, it is safe to state that, since the suggested information wars’ pathogenic texts’ harmful effect neutralization algorithm combines a comprehensive scientific approach integrating the achievements of such modern sciences as Neuro-Linguistic Programming, Suggestive Linguistics and Lies Theory, utilizing it would allow not only to identify the dominant in-depth construction strategies of the IWs’ pathogenic texts, but also to formulate the countermeasures strategies and tactics for each IW type. And this, in its turn, will not only deepen the relevant provisions of NLP, Suggestive Linguistics, Discoursology, Psycholinguistics, and Public Administration studies, but will also help form the according program decisions in the sphere of Ukraine’s state informational policy and safety in the state of the hybrid wars, thus maximally visualizing and emphasizing the perspective of the further research within this scientific sphere.

Literature

1. *Асмолов А.Г.* Психология личности: Учебник. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
2. *Буч Г.* Объектно-ориентированный анализ и проектирование с примерами приложений на C++ = Object-Oriented Analysis and Design with Applications / Пер. И.Романовский, Ф.Андреев. – 2-е изд. – М., СПб. : «Бином», «Невский диалект», 1998. – 560 с.
3. *Бэндлер Р., Гриндер Д.* Структура магии. – СПб.: Белый кролик, 1996. – 496 с.
4. *Вагапова Д. Х.* Риторика в интеллектуальных играх и тренингах. – 2-е изд., стереотип. – М. : Цитадель-трейд, 2001. – 459 с.
5. *Вольфенгаген В. Э.* Логика. Конспект лекций: техника рассуждений. 2-е изд., дополн. и перераб. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2004. – 229 с.
6. *Дал У., Дейкстра Э., Хоор К.* Структурное программирование. – М. : Мир, 1975. – 247 с.
7. *Ковалевська А. В.* Реклама та PR у масовоінформаційному просторі / Реклама та PR у масовоінформаційному просторі: монографія / [Ковалевська Т. Ю., Кондратенко Н. В., Кутуза Н. В., Порпуліт О. О., Ковалевська А. В.]: за заг. ред. О. В. Александрова; відп. ред. Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кутуза. – Одеса : Астропринт, 2009. – 400 с.
8. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : Монографія. – Одеса : Астропринт, 2001. – 324 с.
9. *О'Коннор Дж., Сеймор Дж.* Введение в НЛП. – Челябинск : Версия, 1997. – 256 с.
10. *Присяжнюк М., Жарков Я.* Аналіз засобів ведення інформаційної боротьби з використанням інформаційних технологій, форм і способів їх застосування. URL : <http://defpol.org.ua/site/index.php/uk/component/content/article/51-kolonkaavtora/56-10082009>
11. *Смит С.* Жесткая книга о том, как убедить, загипнотизировать, заставить кого угодно. Маленькая книга сильнейших примов гипноза и воздействия. – М.: АСТ, 2010. – 224 с.
12. *Халперн Д.* Психология критического мышления. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.
13. *Экман П.* Психология лжи. Обмани меня, если сможешь. – СПб. : Питер, 2010. – 304 с.
14. *Hurley Patrick J. A.* Concise Introduction to Logic. – Boston, USA : Wadsworth Publishing, 2011. – 707 p.
15. *Kovalevska A.* Information Warfare in the State's Security Policy / Scientific Annals of "Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi (New Series) POLITICAL SCIENCE. – Vol. 12, No. 1 (2017) : Political Sciences, Tome XII, 2017. – Iasi, Romania – 2017. – Access mode : <http://anale.fssp.uaic.ro/index.php/stiintepolitice/article/view/504>

16. Kovalevska A. Verbal Influence in the Information Wars: Identifying the Suggestive Patterns / Записки з українського мовознавства : Вип. 24. У 2-х томах. – Т. 2. : 3б. наук. праць = Opera in linguistica ukrainiana: Fascicullum 24. – Vol. 2 / Головний ред. Т. Ю. Ковалевська. – Одеса: «ПолиПринт», 2017 – С. 231–257.

References

1. Asmolov, A. G. (1990), *Psychology of the Individual* [Psikhologiya lichnosti], MGU, Moscow, 367 p.
2. Booch, G. (1998), *Object-Oriented Analysis and Design with Applications* [Ob'ektno-orientirovannyj analiz i proektirovanie s primerami prilozhenij na C++], Binom, Nevskij dialect, Moscow, St.-Petersburg, 560 p.
3. Bandler, R., Grinder, R. (1996), *Structure of Magic* [Struktura mahyy], Belyy krolik, St.-Petersburg, 496 p.
4. Vagapova, D. H. (2001), *Rhetorics in Individual Games and Trainings* [Ritorika v intellektual'nyh igrakh i treningah], Citadel'-trejd, Moscow, 459 p.
5. Vol'fengagen, V. E. (2004), *Logics. Lectures Notes: Reasoning Techniques* [Logika. Konspekt lekcij: tehnika rassuzhdenij], "Centr JurInfoR" JSC, Moscow, 229 p.
6. Dahl, W., Dijkstra, E., Hoor, K. (1975), *Structured Programming* [Strukturnoe programmirovaniye], Mir, Moscow, 248 p.
7. Kovalevska, A. V. (2009), *Advertisement and PR in Mass Information Space* [Reklama ta PR u masovoinformacijnomu prostori], Astroprint, Odesa, 400 p.
8. Kovalevska, T. Y. (2001), *Communicative Aspects of Neurolinguistic Programming* [Komunikatyvni aspekty neyrolinhvistychnoho prohramuvannya], Odesa, Astroprint, 344 p.
9. O'Connor, J., Seymour, J. (1997), *Introducing NLP* [Vvedenie v NLP], Versiya, Chelyabinsk, 1997.
10. Prysazhnyuk, M., Zharkov, Y. (2014) *Analysis of the Information Fight Means with the Help of Information Technologies, Forms and Their Application Means* [Analiz zasobiv vedennya informatsiynoyi borot'by z vykorystanniam informatsiynykh tekhnolohiy, form i sposobiv yikh zastosuvannya], <http://defpol.org.ua/site/index.php/uk/component/content/article/51-kolonkaavtora/56-10082009>
11. Smit, S. (2010), *Hard book on How to Convince, Hypnotize, Compel Anyone. Little Book of the Strongest Hypnosis and Influence Techniques* [Zhestkaya kniga o tom, kak ubedit', zagipnotizirovat', zastavit' kogo ugodno. Malen'kaya kniga sil'neyshikh primov gipnoza i vozdeystviya], AST, Moscow, 224 p.
12. Halpern, D. (2000), *Critical Thinking Psychology* [Psihologija kriticheskogo myshlenija], Piter, St.-Petersburg, 512 p.
13. Ekman, P. (2010), *Psychology of Lies. Lie to Me if You Can* [Psikhologiya lzhi. Obmani menya, esli smozhesh'], Piter, St.-Petersburg, 304 p.
14. Hurley, Patrick J. A (2011), *Concise Introduction to Logic*, Wadsworth Publishing, Boston, USA, 707 p.

15. Kovalevska, A. (2017), *Information Warfare in the State's Security Policy*, *Scientific Annals of "Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi*, Iasi, No. 12, <http://anale.fssp.uaic.ro/index.php/stiintepolitice/article/view/504>

16. Kovalevska A. (2017), *Verbal Influence in the Information Wars: Identifying the Suggestive Patterns*, *Zapy'sky` z ukrayins`kogo movoznavstva*, Odesa, No. 24, pp. 231–257.

А. В. Ковалевська,

*Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України,
кафедра проектного менеджменту*

АЛГОРИТМ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ПАТОГЕННИХ ТЕКСТІВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВОЄН

Статтю присвячено вивченню негативного ефекту феномену мовленнєвого впливу, який реалізується у патогенних текстах, поширюваних в українському інформаційному просторі в рамках інформаційних воєн. Основна мета інформаційної війни, яка полягає в підтримці або зміні політичних уподобань адресата, передбачає нетотожність, викривленість інтерпретації об'єктивної реальності як її фундаментальну ознаку, тож величезної важливості, особливо за умов сучасної соціально-політичної ситуації, що склалася в Україні, набуває не лише питання систематизації інформаційних воєн як вкрай потужного феномена сучасного інформаційного простору країни, а й проблема формулювання стратегій і тактик протидії негативному впливу, продукованому патогенними текстами в рамках ІВ, що і визначає актуальність роботи, скерованої на конструювання алгоритму нейтралізації негативного ефекту патогенних текстів, наявних у парадигмі інформаційних воєн. Дослідження виконано в парадигмі таких комплексних новітніх наук як нейролінгвістичне програмування і сугестивна лінгвістика і становить собою покроковий алгоритм нейтралізації шкідливого ефекту патогенних текстів, базований на виокремленні маркерів сугестивних технік, описаних в метамоделі мови НЛП, теорії брехні П. Екмана, авторській класифікації інформаційних воєн, а також авторській NAR-структурі лінгвістичної сугестивності, а також елементах об'єктно-орієнтованого та структурного програмування і загальної логіки (доведення та спростування), тож, він дасть змогу не лише виокремити домінантні стратегії побудови зазначених патогенних текстів та глибинні механізми їх конструювання, а й способи протидії кожному з типів інформаційних воєн, що прислужиться не лише у поглибленні відповідних положень НЛП, сугестивної лінгвістики та психолінгвістики, а й у можливому формуванні відповідних планувальних рішень в галузі державної інформаційної безпеки України, що максимально увиразнює релевантність та перспективність подальших розвідок у зазначеній науковій царині.

Ключові слова: інформаційна війна, вплив, мовленнєвий вплив, сугестія, нейролінгвістичне програмування, НЛП, сугестивна лінгвістика, теорія брехні,

метамодель мови, патогенні тексти, алгоритм, NAR-структура лінгвістичної сугестивності.

А. В. Ковалевская,

*Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления
при Президенте Украины,
кафедра проектного менеджмента*

АЛГОРИТМ НЕЙТРАЛИЗАЦИИ ПАТОГЕННЫХ ТЕКСТОВ ИНФОРМАЦИОННЫХ ВОЙН

Статья посвящена изучению негативного эффекта феномена речевого воздействия, который реализуется в патогенных текстах, распространяемых в украинском информационном пространстве в рамках информационных войн. Исследование выполнено в парадигме таких комплексных новейших наук как нейролингвистическое программирование и суггестивная лингвистика и представляет собой пошаговый алгоритм нейтрализации вредного эффекта патогенных текстов, основанный на выделении маркеров суггестивных техник, описанных в метамодели языка НЛП, теории лжи П. Экмана, авторской классификации информационных войн, а также авторской NAR-структуре лингвистической суггестивности.

Ключевые слова: информационная война, влияние, речевое воздействие, суггестия, нейролингвистическое программирование, НЛП, суггестивная лингвистика, теория лжи, метамодель языка, патогенные тексти, алгоритм, NAR-структура лингвистической суггестивности.

ЗМІСТ

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Бабій Ю. Б. Структурна ефективність імен-запозичень в основах українських прізвищ	3
Желязкова В. В. Ергоніміка Миколаївщини: лінгвосеміотичне прочитання	10
Поліщук С. С. Характеристика говорів середньонадбузького ареалу	17
Процик І. Р. «Футбольне грище – фудбалеве ігрище»: варіантність в українській футбольній термінолексичі першої половини ХХ ст.	26
Сеник Г. В. Запозичена лексика в неофіційних іменуваннях	37

СЛОВОТВІР ГРАМАТИКА

Голоцукова Ю. О. Результатив і діатеза (на матеріалі української мови)	46
Коца Р. О. Складні прикметники з першою основою <i>благо-</i> та другим дієслівним компонентом в історії української мови	54
Онатій А. В. Внутрішній синкретизм займенниково-співвідносних несиметричних речень з асемантичним корелятом	65
Хрустик Н. М. Дієслівні демінутивні утворення як ознака українського словотвору	81

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

Форманова С. В., Хаценко Л. І. Етнічні й релігійні особливості українців у повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»	88
Бойко О. О. Роль прецедентних висловлювань у сучасному українському фентезі (на матеріалі творів Дари Корній «Гонихмарник» і Макса Фрая «Казки старого Вільнюса»)	97

Порожнюк А. Л. Авторські інновації в художньому лексиконі Олеся Гончара	105
---	-----

СОЦІОЛІНГВІСТИКА КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Антонюк О. В., Кліщевнікова О. І. Мовна ситуація у навчальних закладах I–II рівня акредитації м. Нікополя Дніпропетровської області	116
Гайдук Н. А. Критерії визначення й обсяг поняття концепту як одиниці концептуальної картини світу	127
Дружинець М. Л. Українське усне мовлення сучасної молоді південної та західної зон: девіантні процеси	136
Єщенко Н. О. Дискурсивне розгортання концепту «любов» у поетичних творах Тараса Шевченка	145
Кришталь У. В. Мовна ситуація у шкільному середовищі Ширяївського району Одеської області у період 2012 – 2013 та 2014 – 2015 років: соціолінгвістичне опитування	157
Стойкова Г. Г. Використання української мови як державної на сучасному етапі	164

СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Ковалевська Т. Ю. Психолінгвальна тектоніка комунікативного впливу	173
Лакомська І. В. Функціонування онімів у складі заголовкових фразем	183
Олексюк О. М. Ключові слова рекламних текстів як концентри сугестійного потенціалу мови	191
Романченко А. П. Стратегія самопрезентації та її тактики (на матеріалі лінгвістичного дискурсу)	197
Славінська М. С. Соціальна реклама парадигмі сучасної гуманітаристики: основна проблематика	210

Слишинська Г. М.	
Синтаксичний повтор як засіб сугестійного впливу (на матеріалі адвокатських промов)	219
Щербак О. В.	
Вербальні маркери профілю адресата як активатори впливу та індикатори семіотичної генези комунікативних кодів у комерційній телерекламі	227
Kovalevska A. V.	
Information wars' pathogenic texts neutralization algorithm	236

CONTENTS

DIALECTOLOGY LEXICOLOGY

- Babii Y. B.**
Structural efficiency of names-borrowings
based on Ukrainian surnames 3
- Zhelyazkova V. V.**
Ergonomics of Mykolaiv region: linguistic-semiotic approach 10
- Polishchuk S. S.**
Characteristic features of the Middle Bug area dialects 17
- Protsyk I. R.**
“Futbolne hryshche – fudbaleve ihryshche”:
variability in Ukrainian football terminology
in the 1st half of XX century 26
- Senyk G. V.**
Use of loanwords in unofficial names 37

WORD FORMATION GRAMMAR

- Golotsukova Y. O.**
Resultatives and diatesis (on the material of Ukrainian language) 46
- Kotsa R. O.**
Compound adjectives with the first part *blaho-*
and the second verbal component in the history of Ukrainian language 54
- Onatii A. V.**
Internal syncretism of pronoun-correlated asymmetrical
sentences with asemantic pronoun 65
- Khrustyk N. M.**
The diminutive derivative verbunes as a feature
of the Ukrainian word formation 81

LINGUISTICS OF TEXT

- Formanova S. V., Hatsenko L. I.**
Ethnic and religious features of Ukrainians in the context
of M. Kotsyubynsky’s “The way of forgotten items” 88
- Boiko O. O.**
The role of precedental utterances in modern Ukrainian fantasy
(on the material of works by Dara Korniy “Honykhmarnyk”
and by Max Frei “Tales of old Vilnius”) 97

Porozhniuk A. L.	Author's neologisms in Oles Honchar's lexicon	105
-------------------------	---	-----

SOCIOLINGUISTICS COGNITIVE LINGUISTICS

Antoniuk O. V., Klishchevnikova O. I.	The language situation in the educational institutions of I–II levels of accreditation in Nikopol city	116
--	--	-----

Gaiduk N. A.	Criteria for definition and scope of the concept as a unit of a conceptual picture of the world	127
---------------------	---	-----

Druzhynets M. L.	Ukrainian oral speech of the modern youth of the southern and western zone: deviant processes	136
-------------------------	---	-----

Yeshchenko N. O.	The discursive development of the concept “love” in Taras Shevchenko's poetic texts	145
-------------------------	---	-----

Kryshtal U. V.	Language situation in the school environment of Shyriaieve raion of Odesa oblast in the period 2012 – 2013 and 2014 – 2015: sociolinguistic survey	157
-----------------------	--	-----

Stoikova G. G.	Utilizing Ukrainian language as state one nowadays	164
-----------------------	--	-----

SUGGESTIVE LINGUISTICS COMMUNICATIVE LINGUISTICS

Kovalevska T. Y.	Psychological tactonics of communicative influence	173
-------------------------	--	-----

Lakomska I. V.	Functioning of onims in the header phrasems	183
-----------------------	---	-----

Oleksyuk O. M.	Key words of advertising text as concentrates of suggestive potential of language	191
-----------------------	---	-----

Romanchenko A. P.	The strategy of self-presentation and its tactics (based on the material of linguistic discourse)	197
--------------------------	---	-----

Slavinska M. S.	Social advertisement in the modern humanitarian sciences paradigm: essential issues	210
------------------------	---	-----

Slishinska G. M.	
Syntactic repeat as dominant expressive marking (on the basis of advocacy speeches)	219
Shcherbak O. V.	
Verbal markers of the address's profile as activators of impact and indicators of the semiotic genesis of communication codes in the commercial TV advertising	227
Kovalevska A. V.	
Information wars' pathogenic texts neutralization algorithm	236

Записки з українського мовознавства: Вип. 25 : Зб. наук. праць = Opera in
З-324 linguistica ukrainiana: Fasciculum 25 / Головний ред. Т. Ю. Ковалевська. –
Одеса : «ПолиПринт», 2018. – 248 с.

ББК 81. 031. 4я5
УДК 81. 161. 2 (051)

Наукове видання

**ЗАПИСКИ
З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА**

ВИПУСК 25

Збірник наукових праць

**Opera
in linguistica ukrainiana**

FASCICULLUM 25

Головний редактор **Т. Ю. Ковалевська**

Підписано до друку 11.06.2018.
Формат 60x84/16. Папір друкарський.
Гарнітура «Times». Друк цифровий. Обл.-вид. арк. 17,03.
Тираж 300 прим. Зам. № 11/06.

Адреса редакції:
Кафедра української мови,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058.
Тел.: (0482) 776-14-80
E-mail: kafukrmoaonu@ukr.net

Віддруковано з оригінал-макета у видавництві
«ПолиПринт», г. Одесса, ул. Ак. Королева, 33.
Тел.: (048) 794-64-50
E-mail: info@poliprint.od.ua